

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDE
AZERBAYCAN FAKTÖRÜ (2000-2015)**

Yüksek Lisans Tezi

SİNEM KARADAĞ

506314007

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDE
AZERBAYCAN FAKTÖRÜ (2000-2015)**

Yüksek Lisans Tezi

SİNEM KARADAĞ

506314007

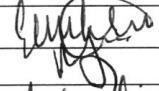
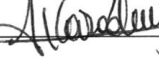
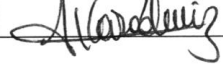
TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. EMRE ERŞEN

İstanbul, 2017

TEZ ONAYI

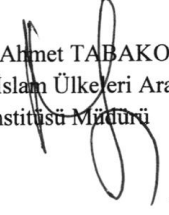
Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506314007 no'lu Sinem KARADAĞ'ın hazırladığı "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Faktörü (2000-2015)" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 15/062017 tarihinde saat 14:00 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin '...kabul.....' ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr.Emre ERŞEN	Kabul	
Prof.Dr.Ahmet TABAKOĞLU	Kabul	
Yrd.Do.Dr.R.Funda KARADENİZ	Kabul	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 22.06.2017 tarih ve 2017/11-6 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı:	:Sinem Karadağ
Anabilim Dalı	:Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri
Programı	:Uluslararası İlişkiler
Tez Danışmanı	:Doç. Dr. Emre Erşen
Tez Türü	:Yüksek Lisans
Anahtar Kelimeler	:Türkiye, Rusya, Azerbaycan, Avrasya, 2000-2015 dönemi.

ÖZET

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDE AZERBAYCAN FAKTÖRÜ (2000-2015)

Avrasya coğrafyasının iki önemli aktörü olan Türkiye ve Rusya'nın SSCB sonrası 2000'ler ile başlayan yeni dönemdeki ilişkileri, siyasi ve ekonomik faktörler ve aynı zamanda uluslararası sistemde meydana gelen olaylardan etkilenmiş ancak sorunlara rağmen iki ülke arasındaki işbirliği gelişmiştir. Nitekim Avrasya coğrafyasına duyulan ilgi Türk-Rus ilişkilerinde rekabete neden olmaktadır. Kafkasya coğrafyasının doğal kaynak açısından en zengin ülkesi olan Azerbaycan, stratejik olarak çok önemli bir konuma sahip olması nedeniyle Türkiye ve Rusya arasında yaşanan bölgesel rekabetin merkezinde yer almaktadır. Bu tez çalışmasının temel amacı, SSCB'nin dağılmasından sonra sahip olduğu zengin kaynakların ve jeopolitik konumunun etkisiyle kısa süre içerisinde uluslararası sisteme dahil olan Azerbaycan'ın, hem 2000-2015 yılları arasında Türkiye ve Rusya ilişkilerindeki etkisini incelemek hem de bu iki önemli aktörle kurduğu ilişkilerin Azerbaycan'nın iç ve dış politikasını ne yönde etkilediğini ortaya koymaktır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname	:Sinem Karadağ
Field	:Political History and International Relations
Programme	:International Relations
Supervisor	:Assoc. Professor Emre Erşen
Degree Awarded	:Master
Key Words	:Turkey, Russia, Azerbaijan, Eurasia, 2000-2015

period.

ABSTRACT

AZERBAIJAN FACTOR IN RELATIONS BETWEEN TURKEY AND RUSSIA (2000-2015)

The relations between Turkey and Russia, two important actors of Eurasia geography, have been influenced by political and economic factors as well as from developments that took place in the international system, but the cooperation between the two countries has improved despite the problems. As a matter of fact, the interest to the geography of Eurasia is causing competition in Turkish-Russian relations. Azerbaijan, the richest country in terms of natural resources of the Caucasus geography, is at the center of regional competition between Turkey and Russia because of its strategic position. The main aim of this thesis is to examine the role of Azerbaijan, which has entered in the international system in a short period of time with the influence of the rich resources and geopolitical position it had after the dissolution of the USSR and Turkey and Russia between 2000 and 2015, in the relations between the two countries, and to show how it affects Azerbaijan's domestic and foreign policy.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	i
TABLOLAR	v
ŞEKİLLER VE HARİTALAR	vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	2
1. BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	6
1.1. 1990'larda Türkiye-Rusya İlişkileri.....	10
1.2. 1991-1993 Arası Dönem.....	11
1.2.1. <i>Boğazlar Sorunu</i>	16
1.2.2. <i>AKKA Anlaşması</i>	19
1.2.3. <i>Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ)</i>	20
1.3. 1993-1995 Arası Dönem.....	22
1.3.1. <i>Bavul Ticareti</i>	25
1.3.2. <i>Çeçen Sorunu</i>	26
1.3.3. <i>Kürt Sorunu</i>	29
1.4. 1995-1999 Arası Dönem.....	32
1.4.1. <i>S-300 Krizi</i>	35
1.4.2. <i>Mavi Akım</i>	37
2. BÖLÜM: 2000'LERDE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	41
2.1. 1999-2004 Arası Dönem.....	43
2.2. 2004-2010 Arası Dönem.....	49

2.3.2011-2015 Arası Dönem.....	62
3. BÖLÜM: TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE AZERBAYCAN FAKTÖRÜ...	84
3.1. 1990'larda Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan İle İlişkileri.....	84
3.1.1. <i>Ayaz Mutellibov Dönemi</i>	86
3.1.2. <i>Ebulfez Elçibey Dönemi</i>	88
3.1.3. <i>Haydar Aliyev Dönemi</i>	90
3.2. 2000'lerde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Faktörü.....	93
4.BÖLÜM: DAĞLIK KARABAĞ VE ERMENİSTAN MESELESİ.....	117
4.1. 1990'lardan Günümüze Dağlık Karabağ Sorunu.....	118
4.2. Türkiye'nin Ermenistan Açılımı.....	131
4.3. Karabağ Barış Süreci.....	137
5.BÖLÜM:ENERJİ.....	144
5.1. Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesi (BTC).....	145
5.2. Bakü-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE).....	153
5.3. TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi).....	155
5.4. Hazar'ın Statüsü	162
SONUÇ.....	171
KAYNAKÇA.....	178

TABLÖLAR

Tablo 1: 1991-1995 yılları arası Rusya'ya yapılan ihracat-ithalat oranları.....	25
Tablo 2: Türkiye-Rusya Bavul Ticareti Gelirleri.....	26
Tablo 3: 1996-1999 yılları arasında Rusya'ya yapılan ithalat-ihracat oranları...	34
Tablo 4: Rusya Federasyonu ile Türkiye'nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi...	49
Tablo 5: Türkiye-Rusya Dış Ticaretinin Sektörel Düzeyde Analizi...	61
Tablo 6: Türkiye'nin Rusya'dan Yaptığı Doğalgaz İthalatındaki Değişim, 2005-2014, (milyar m3).....	73
Tablo 7: Türkiye ve Rusya arasında yıllara göre ekonomik gelişme.....	82
Tablo 8: 1988-1993 yılları arası işgal edilmiş Azerbaycan toprakları.....	127
Tablo 9: Ham petrol hattından yıllara göre taşıma miktarları.....	149
Tablo 10: Hazar bölgesindeki petrol ve gaz rezervleri.....	169

ŞEKİLLER VE HARİTALAR

Şekil 1: Dağlık Karabağ çatışma süreci.....	125
Şekil 2: Dağlık Karabağ Barış Süreci.....	138
Şekil 3: Hazar bölgesi ülkelerinin statü sorununa yaklaşımları.....	165
Harita 1: Mavi Akım, Güney Akım, Türk Akımı Boru hatları.....	80
Harita 2: De Facto Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ve 7 Azerbaycan Rayonu...	123
Harita 3: Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı Güzergahı... ..	149
Harita 4: TANAP Güzergahı.....	159
Harita 5: Hazar'ın orta hat esasına göre paylaşımı	167
Harita 6: Hazar'ın ortak kullanım esasına göre paylaşımı.....	167

KISALTMALAR

AKKA: Avrupa Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AB: Avrupa Birliği

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

AHC: Azerbaycan Halk Cephesi

A.G.E: Adı Geçen Eser

A.G.M: Adı Geçen Makale

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi

BTE: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BLACKSEAFOR: Karadeniz Donanma İş Birliği Görev Grubu

COMECON: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi

DK: Dağlık Karabağ

DKÖV: Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Minsk Grubu

EPDK: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu

GGK: Güney Gaz Koridoru

GAZPROM: Rus doğal gaz üretim şirketidir.

G- 0: Maliye Bakanı ve Merkez Bankası Başkanı Grubu

HDP: Halkların Demokratik Partisi

IMD: Uluslararası Denizcilik Örgütü

IŞİD: Irak ve Şam İslam Devleti

IKBY: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi

IDP: Ülke İçinde Yerinden Edilen Kişiler (Internally Displaced Persons)

KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

KAO: Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri

KGB: Rusya Devlet Güvenlik Komitesi

KUH: Karadeniz Uyum Harekatı

NABUCCO: Doğalgaz Boru Hattı

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

RF: Rusya Federasyonu

SOCAR: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SB: Sovyetler Birliği

SCP: Güney Kafkasya Boru Hattı

ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TANAP: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

TAP: Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi

ÜDİK: Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi

YAP: Yeni Azerbaycan Partisi

YDSK: Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi

GİRİŞ

"...Eğer Türkiye, Avrasya Hareketi'ne katılırsa,
Moskova yolu Avrupa yolundan daha kısa bir yol olacaktır.
Çok kutuplu dünya karşısında Türkiye ile işbirliğine mahkûmuz..."
Aleksandr Dugin¹

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden günümüze kadar geçen sürede Azerbaycan başta olmak üzere Avrasya, hem Türkiye-Rusya hem de bu bölgeye yoğun ilgi duyan Batı tarafından yakından takip edilmektedir. Günümüzde Azerbaycan jeopolitik öneminden ötürü RF, ABD, AB, gibi uluslararası, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerin Kafkasya ve Orta Asya'da etkinliklerini artırmak istedikleri için önemli bir ülke konumundadır. Sahip olduğu coğrafi avantaj nedeniyle Azerbaycan, tarih boyunca pek çok devletin çatışmasına sahne olmuştur.

Türk-Rus ilişkilerinin başladığı 1492 yılından itibaren Avrasya coğrafyası iki ülke ilişkilerinin rekabet alanını oluşturmuştur. Nitekim sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları ve stratejik konumu, Avrasya coğrafyasında Azerbaycan'ı özel kılmakta ve Türk-Rus ilişkilerinde belirleyici olmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca mücadele eden Türkiye ve Rusya için Azerbaycan ile kurulan ilişkiler, bu politikanın gerçekleşmesi için önemli olmuştur. Azerbaycan'ın stratejik konumu onu yüzyıllar boyunca Rusya'nın jeopolitik ilgi alanında yer almasını sağlarken, Türkiye için SSCB'nin dağılmasının ardından "Adriyatik'ten Çin seddine Türk dünyası" politikasının merkezine oturtmuştur. İki kutuplu sistemin hakim olduğu Soğuk Savaş döneminde Rusya kontrolünde olan Azerbaycan'ın konumu, özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra artmıştır. SSCB'nin yıkılmasından sonra bölgede oluşan otorite boşluğunu Türkiye'nin doldurmaya yönelik politikalar benimsemesi ise iki ülke arasında rekabete neden olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası Güney Kafkasya'da genel olarak ikili bir politik yapının hakim olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Batı'ya dönük olup Türkiye'nin başını çektiği ve Azerbaycan ve Gürcistan'ın yer aldığı bloktur. Diğeri ise Rusya'nın

---

¹Eyvaz Alishov, "11 Eylül Terör Saldırıları Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: Stratejik Rekabetten İşbirliğine", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, 2007, s.4.

ağırlığında İran ve Ermenistan'ın oluşturduğu ve Batı'ya rakip olan siyasi yapıdır. Nitekim dünya konjonktüründe yaşanan değişim Avrasya coğrafyasını da etkilemiş ve bölge de özellikle 2000'li yıllar ile birlikte Türkiye ve Rusya ağırlık kazanmıştır. Çoğu zaman 90'lı yıllarda yaşanan rekabetin devam ettiği ama değişen sistemle birlikte işbirliğinin de önem kazandığı Türk-Rus ilişkilerini Kafkasya'da belirleyen ülke Azerbaycan olmuştur.

Bu tez çalışmasında hedeflenen Avrasya coğrafyasının iki önemli aktörü olan Türkiye ve Rusya ilişkilerini söz konusu coğrafyanın bir diğer önemli ülkesi olan Azerbaycan'ın nasıl etkilediğini analiz etmektir. Bu kapsamda tez çalışmasının literatüre katkısı, Avrasya coğrafyasında belirleyici olan bu üç ülkeyi ele alması ve bu ülkelerin birbiriyle olan ilişkilerinin tüm yönleriyle analiz edilmesi olmuştur. Tez çalışmasında vaka analizi olarak ise Azerbaycan'ın Türk-Rus ilişkilerindeki etkisi Dağlık Karabağ ve enerji meselesi üzerinden incelenmiştir. Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan politikası 2000-2015 isimli tez çalışmasında, SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni konjonktürde Azerbaycan'ın Türkiye ve Rusya ilişkilerindeki etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda Türkiye ve Rusya'da istikrarlı hükümetlerin iktidara gelmesi ile gelişen ve değişen Azerbaycan politikaları etüt edilmiştir. Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasındaki temel soru ise şöyledir: "Türkiye ve Rusya gibi tarihi savaş ve rekabete dayanan iki ülke ilişkilerinde Azerbaycan nasıl bir faktör oluşturmaktadır?". Bu soruya cevap bulmak amacıyla çalışmada öncelikle Türkiye ve Rusya'nın Soğuk Savaş dönemi de dahil olmak üzere 2000-2015 yıllarındaki ilişkileri siyasi, ekonomik ve konjonktürel gelişimler üzerinden incelenmiştir.

Tez çalışması beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türk-Rus ilişkilerinin kısa tarihinden başlanarak, Soğuk Savaş sonrası ilişkileri etkileyen ve belirleyen faktörler üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Rusya ilişkileri 1991-1993, 1993-1995, 1995-1999 olmak üzere üç dönemde incelenmiştir. Söz konusu tarih aralıklarında, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, AKKA Anlaşması, Boğazlar Sorunu, Mavi Akım, Bavul Ticareti, S-300 krizi, Çeçen ve Kürt sorunu gibi ülke arasında işbirliği ve sorunlu alanları kapsayan konuları irdelenmiştir.

İkinci bölümde 2000-2015 yılları arasında Türkiye-Rusya ilişkileri incelenmiştir. Çalışmada özellikle Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde AKP'nin, Rusya'da ise Vladimir Putin'in iktidara gelmesinden sonraki süreçte büyük bir ivme kazanan ve "altın çağ" olarak adlandırılan Türk-Rus ilişkilerinin siyasi ve ekonomik alanda nasıl gelişim gösterdiği irdelenmiştir. Bu bölümde iki ülke arasındaki ilişkiler, 1999-2004, 2004-2010 ve 2010-2015 olmak üzere üç dönemde ele alınmış, söz konusu dönemlerde Türk-Rus ilişkilerine yön veren üst düzey diplomatik ziyaretler, ekonomi, enerji alanında gelişmeler ve uluslararası sistemde meydana gelen olayların ikili ilişkilere yansımaları incelenmiştir. Çalışmada "stratejik ve çok boyutlu ortaklık" olarak ilerleyen Türkiye-Rusya ilişkilerinin 2000-2015 yılları arasında 1 Mart tezkeresi, Arap Baharı, Kırım'ın ilhakı gibi önemli sınavlardan geçmesi ve bu krizleri işbirliğine çevirerek ikili ilişkilerde 'Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı', 'Kafkasya İstikrar Paketi' gibi bölgeye yönelik politikalarının uzlaşması ele alınmıştır. Bu bölümde Rusya-Gürcistan krizinde olduğu gibi Türkiye'nin komşularla sıfır sorun siyasetine paralel olarak izlediği denge siyasetinin iki ülke arasında güvenilir ortaklık bağının kurulmasına zemin hazırlaması ve artan üst düzey ziyaretler, siyasal ve ekonomik antlaşmaların imzalanmasının bu işbirliğinin güçlendirilmesi incelenmiştir. Nitekim 24 Kasım 2015 yılında bir Rus savaş uçağının Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürülmesinin 2000'li yıllara hakim olan çok boyutlu ve güvenilir ortaklık bağını nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Çalışmada uçak krizinin ikili ilişkilerde yarattığı etki genel olarak ele alınmış ancak sürecin değişen bir yapıda olması nedeniyle güncel olarak Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan yeni gelişmelere yer verilmemiştir.

Üçüncü bölümde ise tez çalışmasına konu olan Türkiye-Rusya ilişkilerinde Azerbaycan'ın nasıl bir faktör oluşturduğu ve ilişkileri ne yönde etkilediği irdelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak 1990'lardan 2000'lere kadar olan süreçte Ayaz Mutallibov, Ebulfez Elçibey, Haydar Aliyev iktidarları döneminde Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik politikaları ele alınmıştır. Çalışmada sırasıyla, Türkiye'nin Avrasya etkin olmak için geliştirdiği "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası" politikasının kilit ülkesi olan Azerbaycan'ın Rusya'yı dengede tutuma politikası üzerinde durulmuş ve Rusya'nın arka bahçesinde eski gücüne ulaşmasına yönelik stratejileri ele alınmıştır. Çalışmada SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye ve

Rusya'nın Azerbaycan ile kurdukları siyasi ve ekonomik girişimleri ve Azerbaycan'ın sahip olduğu stratejik önemin Soğuk Savaş sonrası dönemde iki ülke arasındaki rekabeti incelenmiştir. 90'lı yıllarda izlenen politikaların ve nüfuz mücadelesinin 2000'li yıllara yansımaları incelemiş ve değişen konjonktürde Türkiye-Rusya ilişkilerinde Azerbaycan'ın nasıl bir faktör oluşturduğu ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde vaka analizi olarak Dağlık Karabağ sorununun Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan politikasını nasıl etkilediği incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak 1990'lardan günümüze Dağlık Karabağ sorunun ortaya çıkışı ve bu sorunda Türkiye ve Rusya'nın izlediği politika üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Türkiye'nin Ermenistan açılımına Azerbaycan'ın verdiği tepki ve bunun üzerine Rusya ile yakınlaşma stratejisi izlemesinin ikili ilişkilere yansımaları incelenmiştir. Karabağ barış süreci ile AGİT, BM gibi uluslararası örgütlerce yürütülen çözüm süreci ele alınmış ve bu çözüm süreci üzerinden Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki rekabeti incelenmiştir.

Beşinci bölümde bir diğer vaka analizi olarak Türkiye ve Rusya'nın bölgede etkinliğinde çok önemli bir yeri olan enerji konusu ve boru hatları projeleri incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak Rusya'nın karşı çıktığı Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye taşınan Bakü Ceyhan (BTC) ve Bakü Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattının Türk-Rus ilişkilerindeki rekabeti incelenmiş ve Azerbaycan'ın stratejik olarak iki büyük gücü dengede tutma çabası ele alınmıştır. Çalışmada enerjide hub (merkez) ülke olma iddiasını güçlendiren Türkiye'nin, Azerbaycan'ın Hazar denizinden başlayarak Türkiye ve ardında Avrupa'ya taşınmasını öngören TANAP projesinin Türk-Rus ilişkilerinde yarattığı rekabet incelenmiştir. Proje ile birlikte Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji konusunda işbirliğini güçlendirmesi üzerine Rusya'nın bu iki ülkeye yönelik olası yaptırımları ele alınmış ve bu yaptırımların ilişkilerde ne gibi bir yansıması olabileceği irdelenmiştir. Bu bölümde son olarak Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde çok önemli bir yere sahip olan Hazar'ın statüsü ve Türkiye'nin bu soruna yönelik politikası incelenmiştir.

1. BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Köklü tarihsel geçmişe dayanan Türkiye ve Rusya ilişkileri, iki ülkenin yakın coğrafi konumları sebebiyle bazen işbirliği, çoğu zaman da rekabet ekseninde gelişmiştir. İki ülkenin selefleri olan Osmanlı ve Çarlık döneminde ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Osmanlı-Rus ilişkileri de, Moskova Knezi'nin bir elçilik heyetini Kırım Hanı'nın aracılığı ile 1492 yılında İstanbul'a göndermesiyle başlamıştır.² Kemal Karpat'ın da ifade ettiği gibi "tarih, Türkiye'yi dünyanın en stratejik ve oldum olası en göz dikilen coğrafyasına yerleştirerek ona son derece cömert davranmış ve bunun sonucunda da Türkiye'nin dünya siyasetindeki rolü, nüfusunun veya ekonomik gücünün sağlayabileceğinden çok daha büyük olmuştur."³ Nitekim aynı bölgede Çarlık Rusya'sının varlığı, onun sıcak denizlere inme ve boğazları elde etme gibi tarihi amaçları, iki köklü milletin mecburi savaş ve mücadelelerini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Türkiye ve Rusya'nın 500 yıllık ilişkileri savaş, gerginlik, ittifak, barış ve işbirliği kavramları üzerinden şekillenmiştir.

Tarihte iki imparatorluğun coğrafi konumları ve jeopolitik koşullar siyasi ve ticari rekabet ve çatışmanın temelini oluşturmaktadır.⁴ Çarlık Rusya'sı, 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını elde etmiştir. Böylece Çarlık Rusya, uzun süre Osmanlı'nın iç denizi olarak kalan Karadeniz'in "Türk gölü" olma özelliğini sonlandırmış ve sıcak denizlere inmek için stratejik bir başarı elde etmiştir. Çarlık Rusya'sının yerini 1917 devrimiyle SSCB'ye, Osmanlı'nın ise yerini Türkiye Cumhuriyetine bırakması ile kısa bir dönemde olsa ilişkilerde olumlu bir atmosfer oluşmuş, hatta 16 Mart 1921'de "Dostluk ve Kardeşlik" antlaşmasının imzalanmasıyla ilişkiler daha da gelişme göstermiştir. İlişkilerin sıcak olmasında Bolşevik lideri Lenin ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk arasındaki diyalogun önemli bir etkisi olmuştur. 1919-1923'te Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin çok önemli bir boyutu da Bolşevik yönetiminin Anadolu

²Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2001**, Der Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2006, s. 63.

³Kemal Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, Timaş Yayınları, 1.Baskı 2004, s.245.

⁴Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 34.

hareketine sağladığı askeri araç-gereç ve para yardımıdır.⁵ Nitekim bu dönemde iki ülkenin ortak argümanı olan "emperyalizme karşı savaş", yerini ilişkilerin doğası gereği Soğuk Savaş döneminde iki farklı kutupta yer almasına bırakmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkileri Soğuk Savaş'ın başlangıcına kadar; 1923-1938, 1938-1945 ve 1946-1990 olarak dönemleştirmek mümkündür. 1923'den 1990'lı yıllara kadar Türkiye- Rusya ilişkilerini etkileyen temel unsurlar şu şekildedir:

- İki ülkenin aynı coğrafyada yer alması ve özellikle Kafkasya bölgesine olan ilgileri,
- Rusya'nın Çar I. Petro'dan beri Boğazlar konusundaki politikası,
- İdeolojik olarak iki ülkenin farklı yönetim anlayışları benimsemesi ve Türkiye'nin komünizm endişesi,
- Türkiye'nin batılılaşma hedefi.

Sovyetler Birliği'nin Batıya karşı kuşkulu politikaları hiç şüphesiz Batıcı bir politika izleyen Türkiye ile olan ilişkilerini de etkilemiştir, fakat dünya konjonktürü Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin birbirinden uzaklaşmasının 1920'li yıllar boyunca olmasını engellemiş, iki ülke arasındaki en iyi ve ileri ilişkiler bu zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir.⁶ Lenin döneminde kurulan diyalog 2. Dünya Savaşı sonrasında Stalin yönetimindeki SSCB'de devam etmemiş, Türkiye'den Boğazları ve doğusundan toprak (Kars ve Ardahan) talep ederek 1925'de imzalanan anlaşmayı devam ettirmeyeceğini ilan etmiştir. 19 Mart 1945 yılında Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e nota verilmiştir. Bildiride özetle 17 Aralık 1925'ten beri yürürlükte olan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın değişen dünya şartları neticesinde artık işlevini yitirdiğinden ve iyileştirilmesi gerektiğinden bahsedilmekte, ayrıca antlaşma süresi dolduktan sonra

---

⁵Erel Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler", (Editör) Baskın Oran, **Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar), Cilt 1(1919-1980)**, İletişim Yayınları, 16. Baskı 2011, s. 162.

⁶Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 24, Güz 2008, s.308.

Sovyet Hükümeti tarafından uzatılmayıp feshedilmek istendiği açıklanmaktadır.⁷ Türkiye ise SSCB ile ilişkileri düzenlemek ve dönemin şartlarına uygun 1925 yılında imzalanan antlaşmanın yerini alacak yeni bir anlaşma için 7 Haziran 1945'te Moskova'da Büyükelçi Sarper ile Molotov arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Yeni bir anlaşma umarak toplantıya giden Sarper, bunun yerine yeni bir sınır düzenlemesi, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması, Montreux Anlaşmasının yeniden düzenlenmesi, Boğazlarda Sovyet üslerinin kurulması gibi Türkiye tarafından kabul edilemez tekliflerle karşılaşmıştır.⁸ Nitekim Sovyet tehdidini hisseden Türkiye, özellikle Demokrat Parti dönemi ile birlikte SSCB'nin karşı bloğu olan Batı ittifakında yer alarak komünizm endişesini bertaraf etmeye çalışmıştır. Stalin döneminde gergin olan ilişkiler Kruşçov'un iktidara gelmesiyle, Türkiye-Sovyet ilişkileri iyileşme sürecine girmiştir. Özellikle Kruşçov'un dış politikasında "barış içinde bir arada yaşama" ilkesini benimsemesi, ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuştur.

İlişkilerde önemli dönüm noktalarından biri de SSCB tarafından Türkiye'ye gönderilen notadır. 30 Mayıs 1953 tarihli notayla SSCB, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gündeme gelen isteklerden vazgeçtiğini resmen Türkiye'ye bildirmiş, Türkiye bu notayı 18 Temmuz da yanıtlamıştır.⁹ Türkiye 18 Temmuz 1953 de gönderilen nota ile SSCB'nin toprak talebinde bulunmamasını memnuniyetle karşıladığını, iki ülke arasında geliştirilen karşılıklı diyalog ve iyi komşuluk ilişkilerinin devam etmesini istediklerini ifade etmiştir. SSCB'nin toprak isteklerini geri çekmesine yaptığı vurguya karşılık, Türkiye daha çok, Boğazların Montrö Sözleşmesiyle düzenlenmiş olduğuna ve sözü edilen "her iki tarafça da kabul edilecek koşulların" ancak bu sözleşme çerçevesinde saptanabileceğine vurgu yapmıştır.¹⁰

Genel olarak 1960-64 arası yıllar, iki ülke ilişkilerinin normalleşmeye başladığı dönem olarak kabul edilmektedir. 1964'te Kruşçov'un devrilmesi ile beraber, Brejnev'in iktidara gelişi döneminde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri daha da

---

⁷Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (15), 2004, s.332.

⁸Benhür, a.g.m., s.332.

⁹Erel Tellal, "Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)", **Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları**, Ankara, Aralık 2000, s.66.

¹⁰Tellal, a.g.e., s. 68.

ileri düzeye gelmiştir.¹¹ 1970'lerde SSCB ve Türkiye arasında ilişkilerin en önemli konusu Kıbrıs olmuştur. 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a barış hareketi düzenlemesi üzere SSCB, temkinli bir politika izleyerek konunun uluslararası kuruluşlar tarafından çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye 1960-1980 döneminde, ağırlıklı olarak sağ parti iktidarları tarafından yönetilmesine rağmen, çok yönlü dış politika stratejisi izleyerek Batıya bağımlılığını azaltmış ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini "işbirliği" düzeyine kadar taşımıştır.¹² 1970'lerin SSCB-Türkiye ilişkilerinde iki önemli gelişme vardır. Bunlardan ilki 1972 yılında Yüce Sovyet Presidyum Başkanı (Devlet Başkanı) Nikolay Podgorni'nin ziyareti sırasında imzalanan "İlkeler Deklarasyonudur."¹³ İkincisi ise Başbakan Bülent Ecevit'in 21-25 Haziran 1978'de SSCB'ye resmi ziyaretidir. Bu ziyaretin sonunda "İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği İlkeleri Siyasal Belgesi" imzalanmıştır.

Yaygın kanı Türkiye-SSCB ilişkilerinin 1980-1983 darbe döneminde durgunluk geçirdiği yönündedir.¹⁴ 1960'ların ortalarından itibaren ivme kazanan ekonomik ilişkiler, siyasal ilişkilere olumlu yansımıştır. SSCB'nin Gorbaçov önderliğinde "açıklık ve yeniden yapılanma" (*Perestroyka* ve *Glastnost*) politikası, Türkiye'nin ise Turgut Özal ile birlikte liberal ekonomiye geçmesi, ideolojik olarak iki zıt ülkenin ekonomik ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Özellikle 18 Eylül 1984'te imzalanan doğal gaz anlaşması ekonomik ilişkilerin seyri açısından dönüm noktası olmuştur. 1984'te iki ülke arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde Rusya 1987 yılında Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden gelen boru hattıyla, Türkiye'ye gaz ihracatını başlatmıştır.¹⁵ Barter (takas) temelli yapılan anlaşmaya göre Türkiye,

---

¹¹Editörler, Habibe Özdal vd., **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, I. Baskı, USAK , Cilt 1, Ankara 2009, s.91.

¹²Ebru Gençalp, "Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965-1980)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Journal Of Modern Turkish History Studies Xiv/29 (2014-Güz/Autumn), s.348.

¹³Bunda iki ülke arasındaki ilişkilerin dayandığı ilkelere yer verilmiş olup bunlar arasında bizim açımızdan büyük önem arz eden toprak bütünlüğüne, egemenlik ve bağımsızlığa saygı ilkeleriyle, Kıbrıs açısından kayda değer olan uluslararası antlaşmalardan doğan yükümlülükler riayet ilkesi de vardır. Elnur Hasan Mikail, **Rus Dış Politikası ve Yeni Çar Putin**, Konya, 1.Baskı, İstanbul 2007, s.202.

¹⁴Tellal, a.g.e., s. 161.

¹⁵İlyas Kamalov, "Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri", **Orsam**, Rapor No: 18 Mayıs 2010, s.8.

SSCB'den alacağı doğal gaz karşılığında pamuk, et, bitkisel yağ, endüstri malları, çelik ve çelik olmayan ürünler vermeyi taahhüt etmiştir.¹⁶

Tarihinde barış dönemi, savaş döneminden daha kısa olan iki ülkenin 1990'lı yıllara kadar ki ilişkileri, farklı bloklarda yer almaları nedeniyle sınırlı olmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği ve komünizm endişesi Rusya ile ilişkilerine mesafe koymasında en önemli neden olmuştur. Kısacası Türkiye-Rusya ilişkileri 1947'den 1991'e kadar mesafeli olmuş ve güvensizlik ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Söz konusu güvensizlik Soğuk Savaş sonrası ekonomik ilişkilerde etkisini çok göstermesede, siyasal ilişkiler de her zaman belirleyici bir unsur olmuştur. Nitekim iki taraf da on yılın sonunda gerginliği azaltma, işbirliği yapma ve Karadeniz'de askeri rekabetten kaçınma kararı almıştır.¹⁷

1.1.1990'LARDA TÜRKİYE- RUSYA İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası yapıyı ve henüz değerlendirilemeyen bir ölçüde dünyanın iç siyasal sistem yapılarını ayakta tutan payandaları ansızın çekiverdi.¹⁸ Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Rusya ilişkilerini İmparatorluk ve SSCB dönemi ilişkilerinden ayıran en önemli faktör günümüzde iki ülke halkları arasında artan doğrudan temaslardır.¹⁹ Özellikle ekonomik alanda sağlanan başarı ile beraber, her iki ülkenin bu dönemde dış politikalarının birbirine yakın olması, hem rekabetin yaşanmasına hem de ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Rusya arasında yaşanan en büyük rekabet, Kafkas coğrafyasında olmuştur. Nitekim Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasının 1991'de SSCB yıkılana kadar Rus etkisinde kalması, kültürel olarak yakınlık hissedilen ve bağ kuran Türkiye'nin uzun yıllar bu coğrafya ile bütünleşememesine neden olmuştur.

---

¹⁶Habibe Özdal vd., "Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine", **USAK**, Rapor No: 13-06 Temmuz 2013, s.51.

¹⁷Soli Özel, "The Crisis in Turkish-Russian Relations", **Center for American Progress**, May 10, 2016, s. 2-3.

¹⁸Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, Ekim 1996, s. 297.

¹⁹Fatih Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010", **Bilge Strateji**, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011, s.35.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler konjonktüre uygun olarak değişmekle birlikte rekabet alanları ağırlıklı Kafkasya'ya yönelmiş ve kemikleşmiş olan sorunlar yeni kurulan ilişkiler de devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Rusya ilişkilerinde iki radikal değişiklik olmuştur: Birincisi Soğuk Savaş'ın sona ermesinden hemen sonra rekabet ve düşmanlığın artan işbirliğine kayması ve ikincisi, 1990'ların ikinci yarısından sonra işbirliği ve ortaklığın yoğunlaşarak artması.²⁰ Bu bakımdan, Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türk-Rus ilişkilerinde yeni fırsatlara imkan sunmuştur.²¹ 1990'larda ulaşılan ilişkilerin seviyesi rutin normalleşmeyi aşmıştır ama tam bir yakınlaşma sayılabilmesi içinde birkaç adım geridedir.²²

Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Rusya ilişkisini 1991-1993, 1993-1995 ve 1995-1999 olmak üzere üç dönemde incelemek mümkündür. 1990'lı yıllarda Türkiye ve Rusya arasında, ekonomik alanda ilişkiler giderek ivme kazanırken, siyasal ilişkiler inişli çıkışlı seyir eden bir profilde devam etmiştir. Bu dönemde ekonomik alanda KEİÖ, Bavul ticareti, enerji alanında Mavi Akım projesinde ilişkilerde ilerleme sağlanırken, S-300 krizi, AKKA Anlaşması, Boğazlar ve Kürt- Çeçen sorunu politik krizlere neden olmuştur.²³

1.2. 1991-1993 Arası Dönem

SSCB'nin dağılma sürecine girdiği 1989'dan, 1993 yılında "yakın çevre" doktrini uygulanmaya başlanıncaya kadar geçen sürede Türkiye-Rusya ilişkileri genel olarak pozitif bir atmosferde devam etmiştir.²⁴ 1991'de SSCB'nin yıkılmasıyla "büyük güç" Rusya'nın kontrol altında tuttuğu geniş coğrafyada etkinliğinin azalması ve bir

²⁰Şener Aktürk, "Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002)", *Turkish Studies*, Cilt. 7, Sayı 3, 2006, s.345.

²¹Emre Erşen, "Turkey and Russia: An emerging 'strategic axis' in Eurasia ?", *EurOrient*, 35-36 – 2011, s.264.

²²Duygu Bazoğlu Sezer, "Turkish-Russian Relations: The challenges of reconciling geopolitical competition with economic partnership", *Turkish Studies*, Vol 1, No 1, Spring 2000, s.63.

²³Türkiye ile RF'nin karşı karşıya geldikleri başka bir bölge de Balkanlar oldu. Bosna-Hersek ve Kosova sorunlarında Türkiye ile RF farklı tarafları desteklediler. Üstelik ortak dini paylaşan Yunanistan'la ilişkilerin geliştirilmesi Balkanlarda RF, Yugoslavya, Yunanistan bağlaşımına karşı Türkiye, Makedonya, Arnavutluk ekseninin oluştuğu değerlendirmeleri yapıldı. Tellal, a.g.e., s.544.

²⁴Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2008, s.268.

nevi "kaybeden güç" olması, Türkiye ile ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığını göstermiştir. Soğuk Savaş'ın sonra ermesiyle uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan paradigma değişimi, Türk-Rus ilişkilerinin bundan sonraki süreçte nasıl inşaa edileceğini belirleyen önemli bir unsur olmuştur. SSCB'nin varlığından ötürü Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine yönelik bir dış politik geliştir(e)memiştir. Bu nedenle 1989-1991 arası Türkiye, Avrasya coğrafyasına yönelik temkinli ve mesafeli politika izlemiştir. Hatta 20 Ocak 1990'da SSCB Azerbaycan'a girdiğinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, "Azerbaycanlılar Anadolu'daki Türk halkından daha çok İran'daki Azerilere yakındır. Onlar Şii, biz Sünniyiz" sözleri, Elçibey tarafından; "Sayın Cumhurbaşkanı yanılıyor. Biz Şii de olsak önce Türküz" açıklamasıyla eleştirilmiştir.²⁵

SSCB'nin yıkılarak yerini Rusya Federasyonuna (RF) bıraktığı 1991'de Türkiye-SSCB ilişkilerindeki en önemli gelişme Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 11-16 Martta Moskova'yı ziyareti olmuştur.²⁶ İkili ilişkilerin seyrini belirleyen en önemli anlaşma Mikail Gorbaçov ve Turgut Özal tarafından 12 Mart 1991 yılında imzalanan "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması" olmuştur. Toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlıklara saygı; bölgesel konularda danışma; askeri konularda iletişim; ekonomik, kültürel vb. konularda en geniş biçimde işbirliği yapılması ve teröre karşı birlikte hareket etme yükümlülüklerini getiren antlaşma iki ülke arasındaki ilişkilerin son dönemde ulaştığı düzeyin göstergesi olmuştur.²⁷ Aynı zamanda Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 11-16 Mart tarihlerinde, Ukrayna, Kazakistan ve Azerbaycan'a ilk ziyaretleri gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerde 1980'lerin sonunda bölgede başlayan dinamik sürece Türkiye'nin duyarlı olduğunu gösteren Özal, 1 Eylül 1991'de, TBMM'de yaptığı konuşmada bu sürecin Türkiye açısından fırsatlar doğuracağına olan inancını ifade etmiştir.²⁸

---

²⁵"Özal'ın Azeri gafına tepki", **Milliyet**, 20 Ocak 1990. 90'ların Türkiye'sinden "20 Ocak 1990 Bakü Katliamına Bakmak", <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/862-90-larin-turkiye-sinden-%EF%BF%BD20-ocak-1990-baku-katliami-na-bakmak>, (24.05.2016).

²⁶Çağrı Erhan, "SSCB'yle İlişkiler", Edt: Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 2, 1980-2001, 1. Baskı, İletişim Yayınları, 2001, İstanbul, s. 540.

²⁷Erhan, a.g.e., s. 540.

²⁸Mustafa Aydın, "Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası". (Der.) Aydın, Mustafa ve diğerleri, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)**, Ankara: Nobel Yayınları, C. 1 2005. Mustafa Durmuş - Harun Yılmaz, Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki

Özal'ın TBMM'deki konuşması sırasında ifade ettiği "Dört yüz yıldan sonra ilk kez Türklerin önüne bölge lideri olma fırsatı çıktığı" yönündeki mesajın benzeri "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" mesajı ile Demirel tarafından da verilerek, ilişkilerdeki dinamik yapı, söylem bakımından da devam ettirilmiştir.²⁹ SSCB sonrası iki ülke arasında gerçekleşen ilk resmi ziyaret ilişkilerin 500.yıl dönümünün kutlandığı 20-22 Ocak 1992 yılında RF Dışişleri Bakanı Andrey Kozırev ile Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin arasında olmuştur. Bu dönemden itibaren iki ülke diplomatları arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir. Taraflar arasındaki ilişkilerin kurucu belgesi 25 Mayıs 1992'de dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in Moskova ziyareti sırasında imzalanan ve 19 Temmuz 1994'te yürürlüğe giren "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Anlaşma" olmuştur.³⁰ Bu antlaşmada iki ülkenin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşılıklı saygı gösterileceği; askeri konular dahil bölgenin sorunları üzerinde karşılıklı bilgilendirmelerde bulunulacağı; ekonomik ve kültürel alanlarda en geniş şekilde işbirliği yapılacağı; terörizme karşı ortak çalışmalar yürütüleceği öngörülmüştür.³¹ Söz konusu anlaşma, Türk-Rus ilişkilerine yeni bir boyut ve nitelik kazandırması açısından önem taşımaktadır. İkili ilişkilerde bir sonraki önemli adım, "Rus-Türk Bilgilendirme Protokolü"nü imzalanmasıdır.³² Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında 1991 ve 92 yıllarında imzalanan antlaşmalar içerik açısından da önem taşımaktadır. Zira bu antlaşmalarla Rusya ve Türkiye, Soğuk Savaş'ın atmosferinde ki gerginliği bir tarafa bırakıp iki ülkenin dost olduğunu belgelemiştir. Ayrıca 1925 yılında Türkiye ve Rusya arasında imzalanan "Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'ndan" sonra 90'lı yıllarda ilk kez ilişkilerin "dost" olarak nitelendirilmesi açısından bu dönemde yapılan antlaşmalar önem arz etmektedir.

Faaliyetleri (Edt) Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım, **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler**, 1. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi 2012, s.491.

²⁹Durmuş, Yılmaz, a.g.e., s. 491.

³⁰Merve İrem Yapıcı, "1990'lar Boyunca Türkiye-Rusya İlişkileri: İstikrarsızlık İçinde İstikrar", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 10, Sayı 40, 2014, s.124.

³¹Özbay, a.g.e., s.132.

³²Özbay, a.g.e.,s.132.

1990'larda Türkiye ve Rusya arasında ortaya çıkan problemlerin çoğu Kafkasya ve Orta Asya eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki çatışan stratejik çıkarlarından kaynaklanmıştır.³³ SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin, Orta Asya ve özellikle Kafkasya devletleriyle ilişkilerini geliştirmek istemesi Rusya'nın tepkisine neden olmuştur. 1990'lı yılların başından itibaren Orta Asya'da ve Güney Kafkasya sınırları üzerindeki Rus kontrolünün erozyonu, Türkiye'nin bölgeye ilgisini artırdı ve bu durum Moskova'nın Avrasya'daki geleneksel etkisine ve çıkarlarına potansiyel bir tehdit oluşturdu.³⁴ Türkiye'nin Rusya'dan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya ve Orta Asya ülkelerini tanıması, bu ülkelerle arasındaki bağı daha da kuvvetlendirmiştir. Bu durum Rusya'nın 1991'e kadar hakim olduğu coğrafyada yeni bir rakibin ortaya çıkması olarak algılanmıştır. Nitekim Rusya'nın hakimiyetini devam ettirmek istediği Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında Türkiye'nin aktif politika izlemeye yönelik adımlarının en somut söylemi "Türk Modeli" ve "Adriyatikten Çin Seddine Türk Dünyası" sloganları olmuştur.

Türkiye'nin eksik ancak görünüşte uygulanabilir piyasa ekonomisine ve biraz kısıtlayıcı parlamenter demokrasiye dayanan bir "Türk modeli", Sovyet sonrası söz konusu devletlerin geçiş dönemi için bir yol haritası olarak öngörülüyordu.³⁵ İslam ile demokrasinin bir arada bulunabileceğini gösteren Türk modeli, bölgede yayılma potansiyeli bulunan İran'a ve İslami köktendinciliğe karşı Avrupa devletleri ve özellikle de ABD tarafından desteklenirken, Moskova tarafından da ilk etapta olumlu karşılanmıştır.³⁶ Şüphesiz Rusya tarafından Türk modelinin ilk etapta olumlu karşılanmasında, Soğuk Savaş'ın etkisiyle iki ülkenin karşılıklı güvensizlik ortamını 1991 ve 92 yıllarında yapılan anlaşmalarla dostluk temeline taşınmasının etkisi olmuştur.

---

³³Erşen, a.g.m., s.265.

³⁴Duygu Bazoğlu Sezer, "The Challenges Of Reconciling Geopolitical Competition With Economic Partnership", Edited By: Barry Rubin, Kemal Kirişçi, **Turkey In World Politics An Emerging Multiregional Power**, Lynne Rienner Publishers Boulder London, 2001, s. 151-152.

³⁵Igor Torbakov, "The Turkish Factor in the Geopolitics of the Post-Soviet Space", **Foreign Policy Research Institute**, January 1, 2003, s.2.

³⁶Yapıcı, a.g.m., s, 125.

Ancak, 1990'ların ortasında Rusya, Türkiye'yi büyük bir güvenlik sorunu olarak görüyordu.³⁷ Örneğin, Rusya Özel Hizmetler Beyaz Kitabında, Türkiye'yi Müslüman hareketleri ve Pan-Türk düşüncelerini destekleyen bölgesel bir güç olarak tanımlamıştır.³⁸ Moskova'nın 'yakın çevre'ye yönelik Batıyı dışlayan aktif bir politika geliştirmesi, RF'nin emperyal bir misyon üstlenmesi olarak algılanabileceği ve uluslararası ekonomik sistem ile bütünleşmesini geciktirebileceği için, "Batılı" olma yolundaki Moskova, "Batılı", daha doğrusu Batı destekli Türkiye'nin bölgedeki yeni yaklaşımına zorunlu olarak ses çıkarmamıştır.³⁹ Bölgede İran tehlikesine karşı laik Türk modeline başlangıçta tepki vermeyen Rusya, Türkiye'nin bölgede etkin güç olmasını tehdit olarak algılamıştır. Zira şii İran'ın, nüfusunun çoğunluğu sunni olan Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde etkili olma ihtimali zayıftır. Bununla birlikte hem kültürel hem de dini/mezhep olarak Türkiye'nin bölgeye de etkisi daha fazladır. "Yakın Çevre"nin yanı sıra RF içindeki Türk-Müslüman Cumhuriyetlere de yönelen "Türk(İye) modeli", bir süre sonra Moskova'da RF'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden bir unsur olarak algılanmaya başlamış, Türkiye'ye yönelik güvensizliği yeniden gündeme getirmiştir.⁴⁰ Huntington'a göre ise; Türkiye'nin Türki cumhuriyetlerle kurduğu ilişkilerde görülen artış 1993 yılına gelindiğinde, kaynaklarının kısıtlı olmasından, Özal'ın vefatının ardından Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasından ve Rusya'nın "yakın komşu" olarak gördüğü ülkeler üstündeki etkisini arttırmaya başlamasından ötürü tavsamaya başladı.⁴¹

Bu dönemde iki ülke arasında yaşanan sorun ve işbirliği alanlarına değinmeden önce ilişkilerde önemli yeri olan ekonomik gelişmeden bahsetmek gerekmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, SSCB'nin dağılması ve RF'nin SSCB'nin mirasını devralması ile iki ülke arasındaki ilişkilerde siyasi ilişkiler kadar ekonomik ilişkilerin de ağırlık kazanmaya başladığı ve kimi zaman siyasi ilişkilerin, ekonomik ilişkiler

---

³⁷Igor Torbakov, "Turkey and Post-Soviet Eurasia: Seeking a Regional Power Status", Edited by Birgit N. Schlyter, **Prospectes For Democracy İn Central Asia**, Swedish Presearch Institute In Istanbul Vol.15. 2005, s.122.

³⁸Torbakov, a.g.e., s.122.

³⁹Yapıcı, a.g.e., s. 125.

⁴⁰Yapıcı, a.g.m., s.126.

⁴¹Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması Ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, 3. Baskı, Türk Demokrasi Vakfı, Mart 2004, s.210.

tarafından belirlendiği ve yönlendirildiği gözlemlenmektedir.⁴² 1990'lı yıllardaki Türk-Rus ilişkilerinin gelişiminde ekonomi faktörü çok önemli rol oynamıştır.⁴³ Ekonomik faktör iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmış ve karşılıklı görüşmeler yoluyla politik sorunlar düzene sokulmuştur.⁴⁴ SSCB'nin dağılmasından sonra ekonomik alan ilerleme kaydeden Türkiye ve Rusya Federasyonu 25 Şubat 1991 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma" imzalanmıştır. Bu anlaşmayla taraflar, "geniş kapsamlı ticari ve ekonomik işbirliğinin ikili ilişkilerin istikrarlı, dengeli ve uzun vadeli olarak geliştirilmesi için gerekli ve zorunlu olduğunu" teyit etmişlerdir.⁴⁵ 25 Mayıs 1992'de "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma" imzalanmış ve bu antlaşma ekonomik, politik ve kültürel alanlardaki işbirliğinin geliştirilmesi için başlıca dayanak metin rolü üstlenmiştir.⁴⁶

1.2.1. Boğazlar Sorunu

Tarihsel olarak Rusya'nın her zaman ilgisini çeken Boğazların hukuki statüsü ilk olarak 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi ve 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile düzenlenmiştir. Türkiye-Rusya ilişkilerinde tarih boyunca mücadeleye sahne olmuş Boğazlar konusunda iki ülke Soğuk Savaş sonrasında da ihtilafa düşmüştür. 1990'lı yıllarda Boğazlar konusunda Rusya'nın Türkiye'ye yönelik geliştirdiği tepkici politikaların ana gerekçeleri iki ana sorunda bulunmaktaydı: Boğazlardan gemi geçişlerini düzenleyen yeni tüzüklerin kabulü ve Hazar petrolünün tankerler yoluyla dünya pazarlarına taşınması.⁴⁷ Karadeniz'e yönelik politikaların temelinde Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin, herhangi bir tonaj ve gemi sayısı sınırlaması olmadan Karadeniz'de deniz gücü bulundurmalarını engelleyen Montrö'nün değiştirilmesine yönelik girişimleri bulunmaktadır.⁴⁸ Türkiye, Ağustos 1993 yılında

---

⁴²Sapmaz, a.g.e., s.277.

⁴³Özbay, a.g.m., s.9.

⁴⁴Özbay, a.g.m., s.9.

⁴⁵T.C. Resmi Gazete Sayı: 20887, 1 Mayıs 1991, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20887.pdf>. (25.05.2016).

⁴⁶Özbay, a.g.e., s.15.

⁴⁷Erhan Büyükkakıncı, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Rusya İlişkileri", (Der.) Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2004, s. 702.

⁴⁸Sait Yılmaz, "Karadeniz'de Değişen Dengeler Ve Türkiye", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 15, Güz 2007, s.12.

Boğazlardan gemilerin geçişini ve güvenliğinin yeniden düzenlenmesine ilişkin "Boğazlar ve Marmara bölgesi deniz trafik düzeni hakkında tüzüğü" 1994 yılında yürürlüğe koymuştur.⁴⁹ Boğazlardan geçişle ilgili yaşanan anlaşmazlıkla beraber, iki ülke arasında Bakü-Ceyhan ve Bakü-Novorossiysk petrol projeleri rekabete neden olmuştur.⁵⁰ Türkiye ve Rusya arasında sorun haline gelen Boğazlar'dan geçiş anlaşmazlığının temelinde Hazar havzasından uluslararası pazarlara ulaştırılacak olan petrolün taşıma güzergahı konusundaki rekabet yatmaktadır.⁵¹

İki ülke arasında ciddi rekabete neden olan petrolün taşınmasına ilişkin iki yol vardır. Birincisi petrolün boru hatları üzerinden uluslararası pazarlara sunulması, ikincisi ise petrolün Boğazlardan geçirilerek limanlara ulaştırılması. Rusya, söz konusu petrolü "Bakü-Novorossiysk" (BN) boru hattıyla Karadeniz kıyısındaki önemli liman kenti Novorossiysk'e taşımak, oradan da tankerler ile Boğazlar'dan geçirerek uluslararası pazarlara ulaştırmak istemiştir.⁵² Türkiye ise petrolü kendi topraklarından geçecek, "Bakü-Ceyhan-Tiflis" (BTC) boru hattıyla Akdeniz kıyısındaki önemli limanı Ceyhan'a ulaştırmayı planlamıştır.⁵³ Özellikle Türkiye'nin 1994 ve 1998 Tüzükleri yoluyla aldığı önlemler, başta Rusya olmak üzere Karadeniz devletleri ve Yunanistan tarafından benimsenmemiş ve bu tutum IMO (Uluslararası Denizcilik Örgütü-International Maritime Organisation) bünyesinde yapılan toplantılarda, hararetli tartışmalara, Türkiye'ye yönelik olumsuz eleştirilere konu olmuştur.⁵⁴ Rusya'nın Montreux sözleşmesi üzerinden yaptığı tüm itirazlara rağmen Türkiye, boğazların kendi ulusal egemenlik sınırlarında olduğunu belirterek Rusya'nın itirazlarını kabul etmemiştir.

---

⁴⁹"Bu tüzük, Boğazlar ve Marmara bölgesinde seyir. Can, mal ve çevre güvenliğini sağlamak amacıyla trafik düzenlemesini gerçekleştirmek için hazırlanmış olup bu bölge içindeki tüm gemileri kapsar". Resmi Gazetede Yayınlanma tarihi 11.01.1994, Sayı 21815. MHB Boğazlar ve Marmara bölgesi deniz trafik düzeni hakkında tüzük, Yıl 14 Sayı 1-2, 1994, s. 187.

⁵⁰"29 Ekim 1998 tarihinde de, Ankara da bir araya gelen Türkiye, Azerbaycan Kazakistan, Özbekistan Kırgızistan ve Gürcistan Devlet Başkanları ortak bir deklarasyon imzalayarak Bakü -Ceyhan ham petrol boru hattı projesine siyasal destek verdiklerini ilan etti." Yanar, a.g.e., s.142.

⁵¹Özbay, a.g.e., s.175.

⁵²Özbay a.g.e., s175.

⁵³Özbay, a.g.e.,s.177.

⁵⁴Şule Güneş, "Türk Boğazları", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 34 (Aralık), 2007, s.230.

Türk yetkililer, 1994'te yürürlüğe koyduğu tüzük hakkında Rus yetkililerle görüşmek üzere 1 Haziran 1994'te Moskova'ya gitmiştir. Ancak Rusya tutumunu devam ettirmiş, hatta Dışişleri Bakanlığı Moskova'da bulunan Türkiye Büyükelçiliğine 17 ve 30 Haziran 1994 yılında iki nota vererek tüzüğü kabul etmediklerini bildirmiştir. Rusya özellikle tüzüğün birinci maddesinde yer alan "bütün gemileri kapsar" ifadesindeki trafik düzenlemesinin askeri gemileri de kapsamından endişe duymuştur. Ayrıca Rusya, Türkiye'nin 1994 düzenlemelerine kendi başına karşı çıkmakla kalmamış, Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletleri de bu yönde teşvik etmiştir.⁵⁵ V. Çernomirdin'in Montrö Sözleşmesi hakkındaki "Rusya ve Türkiye'yi Montrö gibi nüfuzlu bir uluslararası belgenin ortak önemi birleştirmektedir. Antlaşmanın Karadeniz ülkelerinin tümünün menfaatlerini temin eden maddeleri bugün de önemini korumaktadır. Boğazlardan geçişle ilgili bugünkü uygulamadaki sorunlara gelince, bunları Montrö Sözleşmesi'ni değiştirmeden de çözmek pekala mümkündür. Bu amaçla uluslararası hukuk temelinde işbirliği yapmaya hazır olmak ve gönüllü irade gereklidir" şeklindeki sözleri Rusya'nın da Montrö'nün değişmesinden yana olmadığını göstermiştir.⁵⁶

Türkiye 1994'te onayladığı "Boğazlar ve Marmara Denizi Tüzüğü"ün de bir takım teknik değişiklikler yaparak 1998'de "Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü" adıyla yürürlüğe koymuştur.⁵⁷ 1994 tüzüğüne nazaran 1998'de yürürlüğe konan yeni tüzük geçiş hakları konusunda daha esnek maddeler içermekle birlikte Boğazlardan faydalanan devletlerin de çıkarlarını korumaktadır. Türkiye'nin Boğazlardan ticaret gemilerinin geçişi konusunda yaklaşımını esnetmekle birlikte, ülkesel egemenliği konusundaki kararlı tavrı, Rusya'nın petrol taşımacılığı alanında alternatif güzergahlar arayışı içerisinde girmesine de neden olmuştur.⁵⁸ Türkiye'nin ikinci tüzüğü hazırlamasında bazı görüşlere göre etkili olan en önemli neden Mavi Akım projesidir.

---

⁵⁵Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", **Akademik Fener**, Sayı 13, s. 33.

⁵⁶Özbay, a.g.e., s.171.

⁵⁷Tüzüğün resmi gazetede yayınlanma tarihi: 6 Kasım 1998'dir. Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü No: 23515 Yayınlandığı Düsturun Tertibi: 5, Cilt: 38.

⁵⁸Yılmaz, a.g.m., s.33.

1.2.2. AKKA Anlaşması

90'lı yıllarla birlikte Rusya ve Türkiye arasında çeşitli gerilimli konulardan biri de AKKA anlaşması (Avrupa Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması) olmuştur. Türkiye'nin RF ve Trans-Kafkasya komşuları arasındaki güvenlik ilişkileri açısından NATO ve eski Varşova Paktı ülkeleri arasında imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA) önemli bir yer tutmaktadır.⁵⁹ 1990 Kasım ayında Paris Şartı ile birlikte imzalanan ve 1992 yılında yürürlüğe giren Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması, Avrupa'nın güney kanadında konuşlandırılmış silahların ve askerlerin sayısının belirli kotalara indirilmesini öngörmekteydi.⁶⁰

AKKA iki kutuplu dünya sisteminin yaşandığı Soğuk Savaşı bitiren anlaşma olması açısından önemlidir.⁶¹ SSCB'nin dağılmasından önce imzalanan anlaşmaya göre, tarafların zamanla konvansiyonel silahlarını azaltması ön görülüyordu. AKKA konusunda Türkiye'nin Rusya ile arasındaki temel anlaşmazlık konusu, kanat (Kafkaslar ve Leningrad) olarak tabir edilen bölgelere getirdiği sınırlamalardır. SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın bu bölgelerde, antlaşmaya göre izin verilenden daha az asker bulundurmasını gerektiren bir durum ortaya çıkmıştır.⁶² Bu nedenle Rusya, mevcut durumu kendi güvenliği açısından tehlikeli addederek AKKA'nın 5. Maddesinde öngörülen silahlı kuvvetlerde indirim prensibini uygulamamıştır.⁶³ Ülkenin en problemlili kısmını bu limitlerle korumak durumunda kalacaklarını gören Ruslar, 17 Eylül 1993'de imzacı devletlere birer nota göndererek kanatlar bölgesi için getirilen

⁵⁹Yılmaz, a.g.m., s.4.

⁶⁰Erhan Büyükkakıncı, Eyüp Babacanlı, **Sovyetler Birliği'nin dağılmasından yirmi yıl sonra Rusya Federasyonu: Türk dilli halklar ve Türkiye ile ilişkiler**, Atatürk kültür merkezi yayınları, 2012.s.796. (AKKA'nın güney kanadı şu ülkeleri kapsamaktadır: Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, RF'nin güney bölgeleri ve Transkafkasya ülkeleri).

⁶¹AKKA anlaşması 5 kategoride sınıflandırılmıştır. Her taraf devlet, muharebe tankları, zırhlı savaş araçları, topçu silahları, savaş uçakları ve savaş helikopterleri dahil olmak üzere, bu Antlaşma'yla saptanan beş kategorideki konvansiyonel silahlı kuvvetlere ilişkin yükümlülüklerini, Antlaşma'nın hükümlerine uygun olarak yerine getirecektir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Hakkında Antlaşma'nın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun(Resmî Gazete ile yayımı: 26.6.1992 Sayı: 21266 s.241. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc075/kanuntbmmc075/kanuntbmmc07503818.pdf. (06.04.2016).

⁶²Özbay, a.g.e., s.161.

⁶³Özbay, a.g.e., s.161.

sınırlamalara uymayacaklarını bildirdiler.⁶⁴ Rusya'nın bu hamlesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmış ve kamuoyunda bazı çevreler konuyu, Genelkurmay Başkanlığı yetkililerinin, AKKA'ya taraf ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirecekleri son tarih 17 Kasım 1995'te sürenin sona ermesine karşın "bekle gör" politikası izleyeceği iddiasını gündeme taşımıştır.⁶⁵

Rusya'nın özellikle İkinci Çeçen Savaşında antlaşmanın sınırlarını aşması üzerine yeniden başlayan tartışmaları çözmek amacıyla 1999 yılında İstanbul'da AGİT Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Varılan anlaşma da Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da bulundurması öngörülen asker sayısının sınırlanmasında yumuşamaya gidilmiştir. Türkiye açısından AGİT zirvesinden çıkan karar, sınır komşusu olan Kafkasya'da Rusya'nın askeri gücünü daha da artırması ve bölgeye baskı uygulaması demektir. Rusya'ya göre, "İstanbul yükümlülükleri"nin siyasi unsurları (Gürcistan'daki Rus birliklerinin süresi ve konuşlanması koşulları ve Pridnyestr'dan askeri araç-gereçlerin nakledilmesi) ikili ilişkilerle ilgili olup AKKA Antlaşmasının diğer ülkelere onaylanmasına engel teşkil etmemektedir.⁶⁶

1.2.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ)

Genel olarak, KEİÖ'nün kurulmasının, çoğunlukla Soğuk Savaşın bitiminden sonra gerçekleşen konjonktür değişiklikleri ile ilişkili olduğu varsayılmaktadır.⁶⁷ 1990'lar, Türkiye ve Rusya'nın siyasi ilişkilerinde istikrarsızlığın hakim olduğu, ekonomik ilişkilerin de ise istikrarın sağlandığı yıllar olmuştur. Bu dönem de Türkiye ve Rusya arasında Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında yaşanan rekabetin yanında ekonomik ilişkilerde işbirliği sağlanabilmiştir. Bu işbirliğinin en somut örneği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ)'dür. SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye'nin Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerle ticaret hacminin artması, Hazar enerji kaynakları ve Azerbaycan petrolünün Avrupa'ya taşınması yönünde ki hedefler, Kafkasya'da yaşanan çatışmalar ve güvenlik gibi unsurlar, Türkiye için Karadeniz de böyle bir

⁶⁴"Türkiye-Rusya ilişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri", **TUSİAD Yayınları**, İstanbul 1999, s.19-20.

⁶⁵Evren Değer, "AKKA'da Ortalık Toz Duman", **Milliyet**, 19.11.1995.

⁶⁶Özbay, a.g.e., s.162.

⁶⁷Davut Han Aslan, "Muhammadqosim Sharapov, Turkey and the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)", Vistula University – **Warsaw**, Poland, ZNUV 2014, s.131.

örgütün kurulmasına ve öncülük etmesine teşvik etmiştir. Ekonomik ihtiyaçların ortaya çıkardığı KEİ girişiminin KEİÖ'ye dönüşmesi, iki devlet arasındaki dış ticaretin beklenenden fazla artış göstermesi, bölgenin en büyük iki devleti olan Türkiye ile RF arasında başlayan yumuşamanın somutlaşmasına ve işbirliğine dönüşerek ileri bir boyuta taşınmasına yol açmıştır.⁶⁸

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün temelleri 1980'lerde atılmış ve 25 Mayıs 1992'de İstanbul Zirveler bildirgesiyle işlevlik kazanmıştır. Örgüt fikrini ilk gündeme getiren ise Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dır. Örgütün amacı: KEİ, üyesi ülkelerin potansiyellerinden, coğrafi yakınlıklarından, ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanarak aralarındaki ikili ve çok taraflı ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkilerini çeşitlendirmeleri ve daha da geliştirmeleri, böylelikle Karadeniz havzasının bir barış, istikrar ve refah bölgesi olmasını amaçlamaktadır.⁶⁹

Örgütün ilk toplantısı 19 Aralık 1990'da eski SSCB ülkelerinden Azerbaycan, Ermenistan Gürcistan ve Moldova'nın katılımıyla Ankara'da düzenlenmiş, 3 Şubat 1992'de Rusya Federasyonu, Moldova, Bulgaristan, Ukrayna'nın da katılımıyla belge imzalanmıştır. 3 Şubat 1992'deki toplantıda Rusya Dışişleri Bakanı A. Kozirev, ülkesinin bu örgüte yaklaşımını bölgede çok boyutlu ortaklık ve uzlaşmanın tesis edilmesinin ön koşulu olarak açıklamıştır.⁷⁰ KEİ projesinde her ne kadar temel amaç KEİ bölgesindeki devletlerde sürdürülebilir kalkınma için gerekli istikrarı ekonomik ortamın yaratılması ile sınırlı görülsede, bölge ülkeleri arasında ekonomik işbirliği alanında başlayarak diyalogun zamanla siyasi platforma yayılması ve bölge barışı ve güvenliğinin sağlanması da amaçlanmıştır.⁷¹ SSCB'nin dağılmasıyla "Adriyatikten Çin seddine kadar Türk dünyası" söylemiyle geleneksel Atatürkçü dış politikadan yeni Osmanlıcı olarak ifade edilen daha milliyetçi ve Turancı bir politikayla Kafkasya da

---

⁶⁸Bahadır Bumin Özarlan, "Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Aradeniz'de Güvenlik Politikaları Ve Türk-Rus İlişkileri", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1 (Yaz 2012), s. 156.

⁶⁹"Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)", <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>. (06.04.2016).

⁷⁰Özbay, a.g.e., s.157.

⁷¹Emel G. Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 3, Sayı 10 (Yaz 2006), s.150.

etkin olmaya çalışan Türkiye, KEİ ile Rusya'nın tepkisini hafifletmek ve ekonomi başta olmak üzere siyasi ilişkileri de geliştirmeyi amaçlamıştır.⁷²

1.3.1993-1995 Arası Dönem

SSCB'nin dağılmasındaki şoku atlatan Rusya Federasyonu eski nüfuz alanına yönelik politikalar belirlemiştir. Bu politikaları somutlaştıran Başbakan Boris Yeltsin'in 1993 yılın da imzaladığı "Rus Dış Politikasının Esasları" belgesidir. Söz konusu belgede özet olarak, BDT sınırları içindeki Rus nüfuz alanının korunması ve BDT üyeleri ile ortak güvenlik sistemi oluşturmak için askeri ve siyasi alanda işbirliğinin genişletilmesi belirtilmiştir.⁷³ Rus dış politikasının belirlenmesinde bir diğer önemli belge 1993 yılında imzalanan Kafkasya ve genel olarak BDT ülkelerini kapsayan "yakın çevre politikası" ve bu politikayı temellendiren "dış politika" ve "askeri doktrin"dir. 1993-94 arası uygulamaya konan dış politika, askeri ve ulusal güvenlik doktrinleri, Rusya'nın yakın çevre olarak tanımladığı eski SSCB coğrafyasının güvenlik ve istikrarından sorumlu olduğunu ve başka herhangi bir bölgesel/küresel gücün varlığını kabul etmediği anlamını taşımaktadır.

1993-95 arasındaki yıllar, Rusya'nın kendi doğal coğrafyası olarak tanımladığı "yakın çevresi" yani Avrasya'ya yöneldiği dönemdir. Ancak bu, Rusya'nın Batı'dan koştığı anlamına gelmez; aksine, yakın çevre politikası ile gerçekte Batı ile ilişkilerini dengelemeyi amaçladığı dikkatlerden kaçmamalıdır.⁷⁴ Bu nedenle yakın çevresine yönelen Rusya ile Batı müttefiki olan Türkiye arasında her ne kadar Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında bir rekabet yaşanmış olsa da özellikle ekonomik alanda işbirliği iki ülke tarafından devam ettirilmiştir.

---

⁷²Türkiye'nin, KEÖ ile amaçlarından biri de eski SSCB coğrafyasın da yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında barış ve istikrarın sağlanması konusunda öncü rol oynamaya çalışmak olmuştur. Rusya KEİ ile eski SSCB alanındaki nüfuzunu tekrar sağlamayı amaçlamıştır.

⁷³Hasan Kanbolat, "Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı", **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel, Kıl 2001, Cilt: 6, Sayı: 4, s. 167.

⁷⁴Zeynep Dağı, **Rusya'nın Dönüşü Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika**, Boyut Kitapları, 1. Baskı Ekim 2002, s.172.

Yakın Çevre Doktrini, "Monroe Doktrinin Rus versiyonu" olarak tanımlandı ve Rusya'nın, eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki çıkarlarının diğer aktörler tarafından da dikkate alınması gerektiğini belirtti.⁷⁵ Bu dönemde NATO üyesi olarak Türkiye bir yandan, Rusya ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlarken, diğer yandan Azerbaycan, Gürcistan ve Batı arasındaki ilişkileri koordine etmeye çalışmıştır.⁷⁶ Özellikle Rusya için Kafkasya sadece Türkiye ile doğal kaynakları açısından rekabet içerisinde olduğu bir coğrafya olmamıştır. "Yakın Çevre" Kırım Savaşı'ndan bugüne Avrupa'da gücünü kaybeden Rusya'nın Avrupa dışında ama en az Avrupalı ülkeler kadar güçlü bir devlet olduğunu kanıtlayabildiği bir bölge ve yöneliş olmuştur.⁷⁷ 1991 yılında iki ülke arasında imzalanan "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması", iki ülke arasındaki ilişkilere ivme kazandırırken, Rusya, Türkiye'nin eski SSCB alanı olan bölgede etkin olmasına yönelik politikasını bir anlamda desteklemiştir. Nitekim Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ve özellikle Azerbaycan'a yönelik geliştirdiği politikalar, eski gücünü ve nüfuz alanını kazanmak için yakın çevre politikasını uygulayan Rusya ile ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. Moskova'nın "yakın çevre" politikasının ilanı ile eş zamanlı olarak Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetlerini sahiplenici ve liderlik öngören tutumu çok geçmeden iki ülkeyi bölgede karşı karşıya getirmiş ve rekabet ortamı doğurmuştur.⁷⁸

Rusya, yakın çevre doktrini ile hayati çıkarları bulunduğu Kafkasya'da tekrar hegemonya kurmaya çalışırken Türkiye'nin yeni bağımsızlığını kazanan bu ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmesi engellemeye yönelik politikalar uygulamıştır. RF, Türkiye'nin tarihi ve kültürel yakınlığı kullanarak Orta Asya ve Kafkasya'da Pan-Türkizm tarzı siyaset izlemesinden çekinmiştir.⁷⁹ Model ülke olma iddiasıyla eski SSCB nüfuzu olan Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelen Türkiye, Rusya'nın 1993 yılında yeniden bölgede etkin güç olmasına yönelik politikalar benimsemesiyle, özellikle 1995 yılından itibaren Avrasya coğrafyasında Rusya gibi bir gücün göz ardı edilemeyeceğini fark

---

⁷⁵Toni Alaranta, "Turkey's New Russian Policy Towards A Strategic Alliance", **FIIA Briefing**, March 2015, s.4.

⁷⁶Fuad Chiragov, Andrey Makarychev vd., "The South Caucasus Between İntegration and Fragmentation", **Strateji Araştırmalar Mərkəzi SAM**, May 2015, s.86.

⁷⁷Dağı, a.g.e., s.175.

⁷⁸Sapmaz, a.g.e., s.269.

⁷⁹Sapmaz, a.g.e., s.269.

ederek gerçekçi bir politika izlemeye başlamıştır. Nitekim Türkiye'nin 1991 yılından itibaren Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında uygulanmak istediği politikalar gerçeklikten uzak kalmıştır. Bunun nedeni Türkiye'nin ekonomik olarak bağımsızlığını yeni kazanan söz konusu ülkelerde Rusya kadar etkin olacak bir finansal altyapının olmamasıdır. Kafkasya'da devam eden rekabetin ve bu rekabette Türkiye'nin imkan ve kabiliyetlerinin doğru hesaplanmayarak abartılması, yeni cumhuriyetlerde ve Türk kamuoyunda gerçekleştirilebileceklerin ötesinde beklentiler yaratılması, Rusya'yı dengeleyecek yeterli Batı desteğinin bulunamaması gibi etkenler sayılabilir.⁸⁰ Kimi Rus uzmanlara göre, 1995'ten itibaren Rusya'da milliyetçi-yurtsever duygular ve güçlü devlet iktidarı yıllarına duyulan özlem artmıştır.⁸¹ Türkiye'de ise belirgin bir biçimde İslami düşüncelerin etkisi artmıştır.⁸² Söz konusu bu eğilimler Rusya ve Türkiye'nin uluslararası alanda sıkı işbirliği yapma olanaklarını zayıflatmıştır.⁸³

1990'lı yıllarda Türk-Rus ilişkilerini belirleyen en önemli konulardan birisi de Kürt ve Çeçen sorunu olmuştur. Karşılıklı iddialar arasında Türkiye'nin Çeçen direnişçilerine destek vermesi Rus kamuoyunda Türkiye'ye karşı sert eleştirilere neden olurken, Türkiye kamuoyunda Rusya'nın PKK'yı ve Kürt direnişçilerini destekleyerek Moskova'da faaliyetlerine izin vermesi sert bir şekilde eleştirilmiştir. 1993-95 arası dönem de Türkiye ve Rusya arasında yaşanan rekabetin temel nedeni, iki ülkenin de aynı coğrafyada benzer hedef ve beklentilerinin olması ve bu politikaları bölge üzerinde uygulamaya çalışması olmuştur. Bu nedenle temkinli ilerleyen ilişkilerin seyrini "Soğuk Savaştan Soğuk Barış"a olarak tanımlamak mümkündür.⁸⁴

---

⁸⁰Mithat Çelikpala, "1990'lardan Günümüze Türk Rus İlişkileri", **Avrasya Dosyası** (Karadeniz'in Yeni Jeopolitiği), Cilt 13, Sayı 1, 2007, s. 274.

⁸¹Editör: Atilla Sandıklı, Fatih Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010", **Bilge Strateji**, Cilt 3, Sayı 4, Bahar 2011, s. 49.

⁸²Özbay, a.g.m., s.49.

⁸³Özbay, a.g.m., s.49.

⁸⁴"Soğuk Savaştan Soğuk Barışa" terimi için, bkz. Fatih Özbay ve diğerleri, **Çağdaş Türk Rus İlişkileri (Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1992-2005)**, Tasam Yayınları, 1. Baskı, 2006.

Tablo 1
1991-1995 yılları arası Rusya'ya yapılan ihracat-ithalat oranları

Yıllar	Toplam Ticaret	Rusya'ya yapılan İhracat			Rusya'dan Yapılan İthalat		
		Hacim	Oran (%)	Rusya'nın Yeri	Hacim	Oran (%)	Rusya'nın Yeri
1993	2.041	499,0	3,29	8	1.452	5,24	8
1994	1.865	820,1	5,24	6	1.045	4,50	7
1995	3.320	1.238	5,72	4	2.082	5,83	4

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve TC Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.Özbay,a.g.e.,s.17.

Bu dönemde siyasal açıdan ilişkilerin ilerlemesi ekonomiye de olumlu yansımıştır.1992 yılında Türkiye'nin ticaret ortakları arasında Rusya 8. Sıradayken, 1995 yılında 4.sıraya yükselmiş ve iki ülkenin ticaret hacmi 3,3 milyar dolara ulaşmıştır.⁸⁵

1.3.1. Bavul Ticareti

Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Rusya arasında ekonomik ilişkilerin bir diğer dinamiğini bavul ticareti oluşturmuştur. Genel olarak bavul ticareti Türkiye'nin Turgut Özal ile, RF'nin ise SSCB'nin yıkılmasından sonra küresel sisteme entegre olmaya başlamasıyla iki ülke arasında gelişen dış ticaret faaliyeti olarak başlamıştır. 1980'lerin ortasında başlayan bavul ticareti Rusya başta olmak üzere yeni bağımsızlığını kazanan eski SSCB ülkelerinin Türkiye'den aldıkları ağırlıklı olarak tekstil ürünlerini kendi piyasalarına sunduğu bir ticaret türü olarak gelişmiştir. Bavul ticareti, Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkilerin can damarını oluşturduğu gibi, iki ülke arasında mekik dokuyan 100 binlerce insandan oluşan muazzam ilişki ağı anlamına da geliyor.⁸⁶ Ancak 1994 yılından beri, Türkiye, yeni bir gümrük düzenlemesiyle birlikte Rusya'dan gelen turistlerin birlikteliklerinde götördükleri mallar için belirli bir kotadan itibaren özel bir gümrük tarifesi uygulamasına geçmiştir.⁸⁷ Rusya'nın tepkisini çeken bu özel gümrük tarifesiyle Türkiye iç piyasa ve dış ticarete arasında uçurumu kapamayı hedeflemiştir.

⁸⁵Özbay, a.g.e., s.18.

⁸⁶ "Her şey Laleli'den başladı", **Sabah**, 30 Kasım 2005.

⁸⁷Büyükkakıncı, a.g.e., s.714.

Rusya'da 1995 yılında yerli pazarını güçlendirme gerekçesiyle yabancı ülkelerle yapılan bavul ticaretine kısıtlama getirmiştir. Türkiye ve Rusya'nın söz konusu girişimleri iki ülkenin bavul ticareti faaliyetinin düşmesine neden olmuştur. 1998 ekonomik krizine kadar Türkiye ve Rusya arasında önemli bir ticari faaliyet olan bavul ticareti iki ülkenin kobilerinin gelişmesine de önemli katkı sağlamıştır. 1998'de Rusya'da yaşanan mali krizle beraber bavul ticaretinin gerilemesindeki temel sebep, Rusya'nın Türkiye yerine doğu Avrupa ve Asya pazarına yönelmesi olmuştur.

Tablo 2
Türkiye-Rusya Bavul Ticareti Gelirleri

Yıllar	Türkiye'nin toplam bavul ticareti geliri (milyar dolar)	Rusya'nın dünyadan bavul ticareti yoluyla dışalımını (milyar dolar)
1994	-	11.9
1995	-	14.4
1996	8.8	16.1
1997	5.8	14.7
1998	3.0	15.5
1999	2.0	10.1

Kaynak: Büyükakıncı, a.g.e., s.715.

1.3.2. Çeçen Sorunu

Soğuk Savaş sonrası Türkiye ve Rusya arasında yaşanan en ciddi krizlerden biri, her iki ülkenin kendi içindeki ayrılıkçı grupları birbirine karşı desteklediği iddiasında buldukları Kürt ve Çeçen sorunudur. SSCB'nin yıkılmasının ardından Rusya'nın Kuzey Kafkasya coğrafyasını da karşılaştığı en ciddi problem Çeçenistan olmuştur. Sovyet sonrası dönemde yaşanan Çeçenistan sorununun temelinde Çeçenistan'da 1991 yılında bir toplumsal hareket sonucunda iktidarı eline alan Çeçen ayrılıkçıların Moskova'nın Çeçenistan'daki egemenliğini tanımayarak bağımsızlık istemesi yatmaktadır.⁸⁸

⁸⁸Oktay F. Tanrısever, "Moskova'nın Çeçenistan Çıkamaz ve Çıkış Arayışları", **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt: 6, Sayı: 4, s.182.

1917 Sovyet devriminden sonra Çeçenler, Kuzey Kafkasya'da aynı bölgede yaşayan İnguşlar ile beraber Rusya Federasyonu'na bağlı Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'ni oluşturarak siyasal bir birlik kurmuşlardır.⁸⁹ II. Dünya Savaşı'nda Stalin yönetimi sırasında tüm Çeçen nüfusu, Alman Nazileri ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle Orta Asya'ya sürgüne gönderilmiş, fakat 1957 yılında Çeçenlere tekrar anavatanlarına geri dönme izni verilmiştir.⁹⁰ Çeçenistan, 1990 yılına kadar Sovyetler Birliği'nin özerk bir cumhuriyeti olarak varlığını devam ettirmiştir. 1990 yılının nisan ayında yapılan referandum sonrasında Çeçenistan bağımsızlığını ilan etmiş, birlik ve federasyon yasalarına diğer bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetler gibi eşit statüde katılacağını beyan etmiştir.⁹¹ Ancak Rusya Çeçenistan'ın bağımsızlığını tanımamış ve 1994 yılında 1.Çeçenistan Savaşı başlamıştır. Çeçen general Cahar Dudayev liderliğindeki güçler Grozni de yönetimi ele geçirmişlerdir. Çeçenya RF için pek çok açıdan önem taşımaktadır.⁹²

1) Ekonomik: Orta Asya petrol ve doğalgaz boru hatları buradan geçer; üstelik, Grozni'de bir de rafineri vardı;

2) Stratejik: Çeçenya'nın ayrılması Kafkaslarda denetimin RF'nin elinden çıkmasına neden olabilirdi;

3) Toprak bütünlüğü: RF içerisinde farklı etnik kökenlere üye 30 milyon insan yaşıyor. Ayrılık diğerlerine kötü örnek olacaktı;

4) Güvenlik: Çeçen gerillaların eylemleri giderek terörizme kayıyordu ve terör RF'nin diğer bölgelerine yayılabildi;

5) İç siyaset: RF yönetimi ülkedeki kabileleri birbirine karşı kullanıyorlardı. Doku Zavgayev'i destekleyen Yeltsin, Dudayev'i desteklemiş olan Gorbaçov'a üstünlüğünü göstererek iç politikada güçlenecekti;

---

⁸⁹Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınları, 3. Basım, 2009, s.135.

⁹⁰Sönmezoğlu, a.g.e., s.135.

⁹¹Ahmet Sapmaz, "Rusya Federasyonu'nun Terörle Mücadele Stratejisinin Kuzey Kafkasya'nın İstikrarı Üzerine Etkileri", **Savunma Bilimleri Dergisi**, Kasım/November 2013, Cilt/Volume 12, Sayı/Issue 2, s. 5.

⁹²Tellal, a.g.e., s.545.

6) Dinsel: Artan köktendincilik RF'nin başına dert açabileceği gibi, Ortodoks fanatizmini körükleyerek RF'yi parçalanmaya götürebilirdi;

7) Toplumsal: Afganistan'ın ardından toplumda bir de "Çeçenya sendromu" başlamıştı.

1994 yılında başlayan 1. Çeçen Savaşını Rusya'nın kaybetmesi, hem Kafkasya coğrafyasındaki nüfuzunu kaybetmesine hem de uluslararası alanda petrol ve enerji diplomasisinde güvenilirliğini ve gücünün zedelenmesine neden olmuştur. Bilindiği üzere, 30 Ağustos 1996 tarihinde Rusya ile Çeçenistan arasında imzalanan barış antlaşması ile Rusya Federasyonu ile Çeçenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin uluslararası kurallar çerçevesinde 31 Aralık 2001 yılına kadar karara bağlanması kabul edilmişti.⁹³ 3 Kasım 1997 yılında bir araya gelen taraflar 12 maddelik deklarasyonu imzaladılar. Varılan anlaşma üzere Rusya, 20 Ocak 1997'ye kadar Çeçenistan'daki askerlerini çekeceğini açıklamıştır. Bunun üzerine 23 Kasım 1996'da Rusya ve Çeçenistan arasında önceden üstünde uzlaşıya varılan temeller üstüne oturan ilişkilerin prensiplerini belirleyen geçici bir anlaşma; 12 Mayıs 1997'de Rusya'nın Çeçenistan İçkeria Cumhuriyeti'ni aslında devlet olarak fiilen tanıdığı "Antlaşma" imzalanmıştır.⁹⁴ Nitekim 1999 yılında Dağıstan'a Çeçen direnişçilerin saldırması nedeniyle başlayan 2. Çeçen Savaşının sonucunda Çeçenistan tamamen Rusya'nın kontrollüne geçmiştir. Rusya-Türkiye arasında Çeçenistan krizinin temelinde, Rusya'nın Türkiye'yi Çeçenistan direnişçilerine destek vermekle, kenti topraklarını Çeçenlere kullandırmakla ve direnişçilere para yardımı yapmakla itham etmesi yatmaktadır. Sina Akşin'e göre; 1994'te ayaklanma boyutuna ulaşan Çeçenistan'daki hoşnutsuzluk Batı'da (bu sırada Türkiye'de) sempatiyle karşılanıyor, destekleniyordu.⁹⁵

İlişkilerde krize neden olan bir diğer önemli hadise 1996 yılında Avrasya feribotunun kaçırılması olmuştur. Kriz Abhaz kökenli Türk vatandaşlarının Çeçenistan direnişçilerini kurtarmak için feribotu kaçırmasıyla başlamıştır. Grubun lideri Muhammed Tokcan, Rus askerlerinin kuşatması altındaki 250 Çeçen savaşçıyı

⁹³Ufuk Tavkul, **KÖK Araştırmalar**, 1(2), Güz 1999, s.249-260.

⁹⁴Akgün, Turan, a.g.e., s.22.

⁹⁵Sina Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar, 2. Basım, İstanbul 2014, s. 459.

kurtarmak için bu eylemi yaptıklarını açıklamıştır.⁹⁶ Türkiye de aktif olan Kafkas-Çeçen dernekleri Rusya'yı rahatsız etmekte ve Türkiye'nin dernekleri kapatmasını talep etmekteydiler. Nitekim Türkiye'nin, Rusya'nın bu taleplerine yeterince karşılık vermemesi tepkilere neden olmuş, Rusya buna karşılık Türkiye'ye PKK'a kartını oynamıştır. Aynı yıl Türkiye, gayrimeşru bir "İçkeriya Çeçen Cumhuriyeti Temsil" heyetini kabul etmişti.⁹⁷

Türkiye ve Rusya arasında Çeçenistan ve PKK konusunda varılan anlaşmaya karşın meclisteki bazı milletvekilleri, Çeçenistan da yaşanan sorunlara ve Rusya'nın Çeçenistan'la yaptığı Hasavyurt Anlaşmasındaki yükümlülüklerini yerine getirmesine dikkat çekmek amacıyla "Çeçenistan'da devam eden insan hakları ihlalleri ile ilgili TBMM insan hakları inceleme komisyonu çalışma raporu" düzenlemiştir.⁹⁸ Samuel P. Huntington'a göre başta Türkiye olmak üzere bazı Müslüman hükümetler, Çeçenya'nın bağımsızlığının kendi ülkelerindeki azınlıklar açısından tehlikeli bir durum yaratacağı endişesiyle Çeçenlere destek vermekte tereddütte düştü.⁹⁹

1.3.3. Kürt Sorunu

Rusya-Türkiye ilişkilerinde, Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden ilk birkaç yıl boyunca sorunlar devam etmiştir.¹⁰⁰ Kürt sorunu ikili ilişkilerde krizine neden olan problemlerin başında gelmiştir. Rusya tarihsel olarak, Çarlık döneminden bu yana ve Soğuk Savaş boyunca Türk-Kürt ayrımcı hareketlerini her şekilde desteklemiş ve Marksist-Maoist Kürdistan İşçi Partisi'ne (PKK) verdiği desteği doruğa ulaştırmıştır.¹⁰¹

⁹⁶"Avrasya Feribotu Olayı", NTV, 19 Ocak 1996.

⁹⁷William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Mozaik Yayınları, Mart 2003, s.285.

⁹⁸"Yapılan değerlendirmeler sonucunda Çeçenistan da; insan hakları evrensel beyannamesi, Avrupa insan hakları sözleşmesi, Helsinki senedi gibi uluslararası belgeler ve 12 Mayıs 1997 tarihinde Rusya Federasyonu ve Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti arasında imzalanan antlaşmalarını ihlal edildiği kanaatine varılmıştır. Komisyonumuz Çeçenistan da devam eden insan hakları ihlallerinden ciddi şekilde kaygı duymaktadır." TBMM İnsan Hakları İnceleme Raporu, Çeçenistan da devam eden insan hakları ihlalleri ile ilgili "**TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyon Raporu Çalıştay Raporu**", Şubat 2000, s. 7.

⁹⁹Samuel P. Huntington, "Çeçenya'da Kim Kazanır?" (New York Times Gazetesinde yayımlanan yazısı), **Zaman**, 20 Aralık 1999.

¹⁰⁰Richard Weitz, "Russian-Turkish Relations: Steadfast and Changing", **Mediterranean Quarterly**: Summer 2010, s.61.

¹⁰¹Şener Aktürk, "Russian-Turkish Relations in the 21st Century, 2000-2012", **Russian Analytical Digest**, No. 125, 25 March 2013, s.3.

Türkiye için Kürt sorunun Rusya ile krize neden olmasında Rusya'nın Çeçenistan'a açtığı savaş ve Türkiye'nin Çeçenlere destek verdiği iddiaları etkili olmuştur. Avrasya feribotu krizinden sonra dönemin Türk politikasında ağırlıklı olan muhafazakar ve Avrasyacı politikalar nedeniyle Rusya'nın beklentilerinin karşılanmaması, Rusya'nın Kürt nüfusunu Türkiye'ye karşı kullanma politikası gütmesinde etkili olmuştur. Rusya ve Türkiye'deki Kürtlerin sorunlarının konuşulacağı uluslararası bir kongrenin Moskova'da düzenlenmesi krizin başlangıcı olmuştur. Rusya'nın Şubat 1994'te PKK destekli/kontrollü Kürdistan Komitesi ve Kürdistan Kurtuluş Cephesi tarafından Moskova'da düzenlenen Kürdistan Tarihi başlıklı konferansa izin vermesi, Moskova'da bir Kürt Evinin açılması ile aynı yılın sonunda sürgünde Kürt Parlamentosu'nun Rus Duma'sında toplantı yapmasına izin verilerek Türkiye'nin baskı altına alınmaya çalışılması, ilişkilerde rekabetin bir kenara bırakılarak tarihsel düşman söyleminin öne çıkmasına neden olmuştur.¹⁰²

Rusya parlamentosu jeopolitik konular komitesi üyesi Alexander Nezorav yaptığı bir konuşmasında PKK'nın terör örgütü olmadığını, Türkiye ile sorunlu olan ilişkilerde Kürt sorununu kullanabileceklerini ifade etmesi ilişkilerin daha da gerilmesine yol açmıştır. Ağustos 1995'te Rusya'nın Ankara'daki Büyükelçisi A. Çernishev Rusya'nın "Kürt Sorunu"nu Türkiye'nin iç işi olarak gördüğünü söylemiş ve "Bizi birbirimizi anlamamız gerekiyor. Camdan evde oturan insanların başkalarının camına taş atmamaları gerekiyor" diye eklemiştir.¹⁰³ Moskova'da düzenlenen Kürt konferansı ve Kürt Evi'nin açılmasına izin verilmesine karşılık dönemin İçişleri Bakanı Nahit Mentеше heyetiyle birlikte Moskova'ya resmi ziyarette bulunmuş ve terörizm konusunda işbirliği konusunda anlaşmaya varılmıştır.¹⁰⁴

---

¹⁰²Mitat Çelikpala, "Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri", **Bilig**, Kış 2015 / Sayı 72 117-144, s.126.

¹⁰³Özbay, a.g.e., s.229.

¹⁰⁴1995'te imzalanan "Terörizmi Önleme Protokolü" ve 1996'da imzalanan "Terörizmle Mücadele Alanında İşbirliğine İlişkin Memorandum", iki tarafın kendi "terör" meseleleri olarak gördükleri Çeçenistan ve PKK konularında birbirlerinin alanlarına girmeyeceklerini ve işbirliğine gideceklerini ifade ettikleri belgelerdir. Çelikpala, a.g.e., s.126.

Kürtler'in isteklerini geri çevirmeleri karşılığında Ruslar, Ankara'nın, Rusya'nın Çeçenistan'a karşı açtığı savaşı bir "içişleri meselesi" olarak kabul etmesini talep etmiştir.¹⁰⁵ 1998 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'ye kaçması üzerine Türkiye-Suriye arasında yaşanan krizde Rusya diplomatik girişimlerde bulunmuştur. O güne kadar Türkiye'nin talep ve uyarılarını dikkate almayan Suriye, Türkiye'nin tavrının ciddiyetini anlamış ve Türkiye ile 20 Ekim 1998 tarihinde Adana Mutabakatını imzalamıştır.¹⁰⁶ Öcalan'ın Rusya'ya kabul edilmesi Türkiye- Rusya arasında bir başka krizine neden olmuş ve Öcalan'ın iadesi talep edilmiştir. Öcalan ise Rusların ve Kürtlerin Ortadoğu'da birçok ortak menfaati olduğu açıklamalarını yaparak Rusya'dan politik sığınma talebinde bulunmuştur. Nitekim Türkiye ile ilişkileri daha da gerginleşmesini istemeyen Rusya bu talebe hayır cevabı vermiştir. Rusya PKK'yı Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullandığı dönemde İkinci Çeçen Savaşı başlamış ve Türkiye-Rusya ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. En önemli gelişme 4 Kasım 1999'da Başbakan Bülent Ecevit'in Türkiye'nin Çeçenistan politikasını ve Rusya'nın toprak bütünlüğünün Türkiye için önemli olduğunu belirtmek üzere Moskova'ya resmi ziyareti olmuştur. Bülent Ecevit'in bu resmi ziyareti iki ülke arasındaki ilişkilerin seyri açısından büyük bir gelişme olarak kaydedilmiştir.

Bülent Ecevit, Moskova ziyaretinde enerji konusunu ve özellikle bazı milletvekillerinin PKK'ya verdiği desteği Rus yetkililerle görüşmüştür. Ecevit, Moskova ziyaretinde, özellikle дума da bu desteği veren çevrelerin etkili olduğunu ve bunun dostlukla ve iyi komşulukla bağdaşmayacağı ifade ederek Rusya'nın PKK konusunda Türkiye'nin yanında yer alması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁷ Rusya açısından da Ecevit'in ziyareti önemli sonuçları beraberinde getirmiştir. Mavi Akım projesinde varılan anlaşmanın yanında Çeçenistan konusunda Ecevit'in "Çeçenistan Rusya'nın iç sorunudur" ifadesinden memnuniyet durduğunu ifade etti ve teröre karşı işbirliği deklarasyonu ile beklediği desteği almış oldu.¹⁰⁸

---

¹⁰⁵Robert Olson, **Türkiye'nin, Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri 1979-2001**, Orient Yayınları, Şubat 2005 Olson, a.g.e., s.93-95.

¹⁰⁶Tuğba Evrim Maden, "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Suyun Rolü", **Ortadoğu Analiz**, Kasım 2011 - Cilt: 3 - Sayı: 35, s.36.

¹⁰⁷Cenk Başlamış, "Rusya'da Sıcak Temas", **Milliyet**, 04.11.1999.

¹⁰⁸Fikret Bila, "Gezinin Bilançosu", **Milliyet**, 06.11.1999.

Türkiye ve Rusya arasında yaşanan bu önemli krizde Türkiye'nin Çeçen kartını Rusya'nın PKK kartını kullandığından daha etkili bir şekilde kullanamadığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, Kürt sorununun Türkiye'ye oluşturduğu tehdidin boyutlarının, Çeçenistan'ın özerklik, hatta bağımsızlığının kazanmasının Rusya için oluşturacağı tehdidinkinden, en azından 1999'da Türkiye'nin en sonunda Öcalan'ı yakalamayı başarmasına dek, çok daha büyük olmasıydı.¹⁰⁹

1990'ların sonunda zamanın Başbakanı Bülent Ecevit ilk defa Türkiye'nin Rusya'ya bir Çeçen militanı iade edeceğini açıklamış, benzer bir şekilde Rusya'da PKK'nın Moskova'daki ofisini kapatmış ve 1999'da Rusya'ya sığınmak isteyen Abdullah Öcalan'ın ülkeye girişini reddetmiştir.¹¹⁰ Başbakan Ecevit'in 1999 Moskova ziyaretinde, dönemin Devlet Başkanı Putin "Rusya, kökenleri ne olursa olsun, Türkiye'ye karşı hiçbir zaman terörizmi desteklemedi ve ileride de desteklemeyecek" diyerek Rusya'nın yeni dönemdeki tavrını ifade etmiştir.¹¹¹ Türkiye'de benzer bir şekilde Rusya'nın Çeçenistan'da düzeni sağlamak için gösterdiği çabaları desteklediğini açıklamıştır. Türkiye aynı zamanda bölgesel düzeyde terörizmle mücadele için inisiyatif almış ve özellikle Rusya'nın Kafkasya'daki tehdit algılarına paralel olarak bu bölgedeki faaliyetlerini arttırmıştır.¹¹²

1.4.1995-1999 Arası Dönem

Bu dönemde Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerde çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemin başından itibaren iki ülke arasındaki anlaşmazlık konusu olan konular özetle şunlardır: Rusya'nın Kafkasya'da AKKA'ya (Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetlerin İndirimi) uymaması; Çeçen ve Dağlık Karabağ konusundaki görüş farklılıkları; PKK konusu; Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Rus askeri üsleri; Güney Kıbrıs'a S-300 füze atışı; İran-Rus ilişkileri, Karadeniz'de Türk askeri varlığı; Boğazlar ve enerji kaynaklarının nakilleri.¹¹³

---

¹⁰⁹Olson, a.g.e., s. 113.

¹¹⁰Özdal vd., a.g.m., s.21.

¹¹¹Özdal vd., a.g.m., s. 21.

¹¹²Has, a.g.m., s.21.

¹¹³Editör Hasret Çomak, Esmâ Torun Çelik, "Türk-Rus İlişkilerine Yön Veren Etkenler", **Uluslararası International Kafkasya Caucasia**, 26 – 27, Nisan April 2012, s. 278.

İkili ilişkilerde söz konusu gerginliklerinin yanında uluslararası sistemdeki değişim iki ülkenin bazı alanlarda işbirliği yapmasını zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan iki ülke arasında, ortak ekonomik ve ticari faaliyetler, terörle mücadele, enerji (Mavi Akım), Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında işbirliği önem kazanmıştır.

1996 yılının ikinci yarısında Türkiye'de İslamcı Refah Partisi'nin seçimle iktidara gelmesi, Moskova ile ilişkilerin kötüleşmesine yol açabileceği şeklinde bir kaygıya sebep olmuştur.¹¹⁴ Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcisi V. Andreyev, Türkiye'deki hükümet değişikliğinin ve Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın başbakan olmasının Ankara'nın Rusya ile işbirliğinden vazgeçmesine yol açmayacağını umduklarını "ümit ediyoruz, iç politikadaki değişimler, Ankara'yı Rusya ile diyalog ve çok yönlü işbirliği çizgisinden feragat ettirmeyecektir" sözleriyle dile getirmiştir.¹¹⁵ 14-15 Aralık 1997 yılında RF Başbakanı Viktor Çernomirdi'nin Ankara ziyareti ve Türkiye Başbakanı Mesut Yılmazla gerçekleştirdiği görüşme ikili ilişkilerde olumlu bir hava yaratmıştır. Nitekim, Türkiye'deki siyasi çevrelerde Çernomirdin-Yılmaz görüşmesini iki ülke ilişkilerinin geleceği bakımından, önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirmişlerdir.¹¹⁶ Bu görüşmenin Türk-Rus ilişkilerine bir diğer katkısı, ikili ilişkiler için "güven ve işbirliği" kavramlarının vurgulanması olmuştur.

"(İ) Ankara hükümeti, 1998 yılında Boğazlardan geçişte uyguladığı kuralları, Rusya Federasyonu'nun itirazları doğrultusunda yeniden düzenleyince, 1994 yılından beri Türkiye ile Rusya arasındaki bu önemli sorun çözülmüştür.¹¹⁷ Böylece, ilk defa, uzun süredir iki ülke arasında bir alanda yumuşama sağlanmıştır. İİ) Yine, 1998 yılının ikinci yarısında, Rusya'da yaşanan ekonomik krizin yansımalarının Türk ekonomisinde görülmesine rağmen, Türk şirketlerinin Rusya'da yatırımlarını sürdürmüş olmaları, Ankara'nın

---

¹¹⁴Özbay, a.g.e., s.137.

¹¹⁵Özbay, a.g.e., s.137.

¹¹⁶Örneğin, Başbakan Mesut Yılmaz, Çernomirdin'in Ankara ziyareti sonucu, Rusya Federasyonu ile yapılan 4.5 milyarlık doğalgaz anlaşmasının iki ülke arası ilişkileri bakımından dönüm noktası olduğunu belirtmiştir. Bkz. "Rusya ile Sıcak İlişkiler", Cumhuriyet, 7 Aralık 1998. Rus firması Gazprom'un Ankara'ya sunduğu Mavi Akım (Blue Stream) projesinin hayata geçirilmesi halinde, 2010 yılında Rusya'nın Karadeniz'in altından geçecek bir boru hattıyla, Türkiye'ye 16 milyar m3 doğalgaz sevk etmesi beklenmektedir. Der. Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel, Türkiye'nin Komşuları, Nurşin Ateşoğlu Güney, **Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı**, 1. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Şubat 2002, s. 371.

¹¹⁷Güney, a.g.e., s.372.

Moskova'ya hala güven duyduğu yönünde önemli bir mesaj olmuştur." ¹¹⁸

1999 yılının Kasım ayında Başbakan Bülent Ecevit'in Moskova'ya yaptığı ziyaret Türkiye-Rusya ilişkileri açısından önem taşıyan bir diğer gelişme olmuştur. Bu ziyaret sırasında Ecevit, Çeçenistan konusunda kendisine yöneltilen bir soruya "Biz Rusya'nın içişlerine karışmak istemiyoruz. Biz sorunun barışçıl yöntemlerle çözüleceğine inanmaktayız" cevabını vermişti.¹¹⁹ Rusya Başbakanı Vladimir Putin ise Ecevit ile yaptığı görüşmede, Rusya'nın Türkiye'ye yönelik hiçbir terörist eylemi desteklemediğini ve desteklemeyeceğini ifade etmiştir.¹²⁰ Bu ziyaret sonucunda Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında 5 Kasım 1999 tarihinde, "Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri arasında imzalanan terörizmle mücadele deklarasyonu" imzalanmıştır.

Tablo 3
1996-1999 yılları arasında Rusya'ya yapılan ithalat-ihracat oranları

Yıllar	Toplam Ticaret	Rusya'ya yapılan İhracat			Rusya'dan Yapılan İthalat		
		Hacim	Oran (%)	Rusya'nın Yeri	Hacim	Oran (%)	Rusya'nın Yeri
1996	3.393	1.493	6,42	3	1.900	4,30	6
1997	4.230	2.056	7,87	2	2.174	4,38	6
1998	3.499	1.347	4,9	5	2.152	4,68	6
1999	2.963	589	2,2	9	2.374	5,8	5

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve TC Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. Özbay, a.g.e., s.17.

1998 yılında Rusya da ortaya çıkan ekonomik kriz haricinde 1995-1999 arasında iki ülke arasında ticaret hacmi hızla artmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat %367, Rusya'dan yaptığı ithalat ise %97 oranında artarken, toplam ticaret hacmince %186 oranında bir artış görülmüştür.¹²¹

¹¹⁸Güney, a.g.e., s. 373.

¹¹⁹Özbay, a.g.m., s. 52.

¹²⁰Özbay, a.g.m., s. 52.

¹²¹Özbay,a.g.e., s.18.

1.4.1. S-300 Krizi

Türkiye ve Rusya arasında yaşanan gerilimli konulardan biri de 1997 yılında yaşanan S-300 krizidir. İki ülke arasında yaşanan sorunun temel sebebi Rusya'nın Güney Kıbrıs Rum yönetimine S-300 hava savunma füze sistemini satması ile gerçekleşmiştir. Nitekim Türkiye Rusya'nın Kıbrıs yönetimine sattığı bu silah satışının, adadaki Türk-Yunan dengesini bozulma ihtimali nedeniyle tedirginlikle karşılamıştır. 1995'te başlayan görüşmeler sonucunda 4 Ocak 1997'de Rosvoorujeniya firmasıyla Güney Kıbrıs arasında S-300 füzesi alım-satımına ilişkin anlaşmanın imzalanması sonrasında Türkiye buna kayıtsız kalamayacağını açıklamıştır.¹²² Türkiye'nin uluslararası arenadaki diplomatik tepkileri ve özellikle o dönemde Birleşmiş Milletler Genel sekreteri Kofi Annan'ın girişimleriyle atıfta bulunulan 1217 ve 1218 numaralı Güvenlik Konseyi kararları neticesinde 1997'de satış antlaşması imzalanmıştır.¹²³ Adadaki ve giderek Akdeniz'deki Rus etkinliğinin artmasına zemin hazırlayabilecek böylesi bir girişim, Türkiye bakımından olduğu denli ABD ve diğer NATO üyesi ülkelerinin de tepkisini çekmiştir.¹²⁴ Aynı zamanda Rusya Rum kesime sattığı S-300 füzelerinden ciddi bir gelir de elde etmeyi hedeflemekteydi.

Gerek Türkiye gerekse ABD ve NATO'nun tepkilerini çeken S-300 füze satışını Rum kesimi ve Rusya, savunma kapsamında olduğunu açıklamıştır. Rusya'nın Kıbrıs Rum Yönetimi nezdindeki Büyükelçisi Georgi Muradov, Boğazlar yoluyla S-300 füzelerini Kıbrıs'a taşıyacak gemiye Türkiye'nin düzenleyeceği herhangi bir saldırının "savaş nedeni" olarak kabul edileceğini söylemiştir.¹²⁵ Bu politikasıyla Ankara, temelde Türkiye ve Yunanistan arasında olan "Kıbrıs Sorunu"nu Rusya ile

---

¹²²Tellal, a.g.e., s.544.

¹²³(United Nations, Security Council, S/RES/1217 (1998), 22 December 1998. Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2012, [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1217\(1998\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1217(1998)) BMGK kararları). Bülend Aydın Ertekin, "Neo-Rusya'nın Akdeniz Rüyası: Neo-Rusya'nın Suriye Arap Baharındaki Rolü", **Bilge Strateji**, Cilt 4, Sayı 7, Güz 2012, s.135.

¹²⁴"1997 S-300 Füzelerinin Kıbrıs'a Yerleştirilmesi Bunalımı", 30 Mart 2012.

http://www.turkishgreek.org/index.php?option=com_content&view=article&id=82:1997-s-300-fuezelerinin-kbrsa-verletirilmesi-bunalm&catid=35:kibris&Itemid=56. (12.04.2016).

¹²⁵"Rus Elçiden Savaş Tehdidi", **Milliyet**, 11.10.1997.

ilişkilerine taşıyarak bir anlamda ekonomik işbirliğinin artışı ile gerçekleşmesi beklenen Türkiye-Rusya ilişkilerindeki yakınlaşmaya mani olmuştur.¹²⁶

Türkiye'nin doğu Akdeniz'de Rusya'nın bu hamlesinden duyduğu endişenin bir diğer sebebi ise Yunanistan'ın Rum yönetimi ile yaptığı ortak savunma antlaşmasıdır. Çünkü bu anlaşmayla Yunanistan Kıbrıs'ın güneyinde bulunan Baf bölgesinde hava üssü inşa etmeyi taahhüt etmişlerdir. Türkiye ise Rum Yönetimi ve Yunanistan arasında imzalanan bu anlaşmanın tarafların belirttiği üzere savunma değil askeri bir hazırlık olduğunu ve saldırma amacı taşıdığı endişesini ifade etmiştir. Şükrü Elekdağ Yunanistan'ın bu hamlesini Doğu Akdeniz'deki stratejik dengeleri Türkiye aleyhinde çevirmeyi öngören kapsamlı bir planı gerçekleştirme çabası olarak gördüklerini açıklamış ve bu üssün etkili bir hava savunma silahı olan S-300 füzeleriyle donatıldığı andan itibaren ise, Türkiye'ye karşı direkt bir askeri tehdit oluşturacağını ifade etmiştir.¹²⁷ Mayıs 1998'te Rusya'yı ziyaret eden Türkiye Genelkurmay Başkanı İ.H. Karadayı, Rus askeri yetkilileri ile olan görüşmesinde Kıbrıs Rum kesimine S-300 füze sistemlerinin satışının bölgede büyük bir gerginliğe ve Rusya-Türkiye askeri ilişkilerinin kesilmesine neden olacağını altını özellikle çizmiştir.¹²⁸ Rusya ise Rum kesimi ile yapılan anlaşmanın Türkiye'yi tehdit etmeyen bir savunma anlaşması olduğunu ifade etmiştir. Türk kamuoyunda, ABD'nin de dahil olduğu Rusya ve Rum kesimi arasında yaşanan krizle ilgili; " ...füze krizinin diplomatik yolla çözülmesini tercih eden ABD, 'askeri çözüm'den söz eden Türkiye'ye 'vurmayın' uyarısını da yapmaktan geri kalmıyor" şeklinde haberler gündeme gelmiştir.¹²⁹

S-300 krizine Avrupa'dan en sert tepkiyi ise Fransa göstermiştir. Fransa'nın daimi üyesi olduğu BM Güvenlik Konseyi'nin Ada'daki silahlanmadan duyduğu rahatsızlık ve kaygıyı dile getirdiği 1092 sayılı kararına uygun olarak bu tepkiyi gösterdiği belirtilen açıklamada, Güney Kıbrıs'ın silahlanma hakkına duyulan saygıya rağmen bir süredir giriştiği aşırı silahlanmanın edişe verici olduğu vurgulanmıştır.¹³⁰

---

¹²⁶Özbay, a.g.e., s.163.

¹²⁷Şükrü Elekdağ, "Atina neyin peşinde?", **Milliyet**, 22 Haziran 1998.

¹²⁸Özbay, a.g., s.165.

¹²⁹Selma Emiroğlu, "Batının Gündemi Kıbrıs", **Milliyet**, 11.01.1997.

¹³⁰"Fransa Kınadı", **Milliyet**, 11.01.1997.

Türk uluslararası ilişkiler uzmanlarına göre Rusya, Yunanistan ve Türkiye'yi karşı karşıya getirerek NATO'nun doğuya doğru genişlemesini engellemeyi planlamıştır.¹³¹ Rusya aynı zamanda Türkiye'nin "Adriyatikten Çin seddin Türk Dünyası" söylemiyle Kafkasya'da aktif olmasından rahatsızlık duyarak bu politikasıyla da Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini caydırmak istemiştir. ABD başta olmak üzere Batılı ülke ve kurumlarından tepki alması nedeniyle Güney Kıbrıs, S-300 füze anlaşmasından vazgeçtiğini açıklamıştır. 90'ların ortasında Rusya ve Türkiye arasında ciddi bir krize neden olan S-300 krizi silahların Girit adasına taşınmasıyla çözülmüştür. S-300 krizini Türk-Rus ilişkileri açısından önemli kılan temel unsur, Soğuk Savaş sonrasında köklü bir değişim geçiren Türk-Rus ilişkilerinde karşılıklı imajların yeniden oluşmasına olan etkisidir.¹³²

1.4.2. Mavi Akım

Doğal gaz, Türkiye'nin toplam enerji tüketiminin kabaca üçte birini ve elektrik üretiminin neredeyse yarısını oluşturan en önemli güç kaynağıdır.¹³³ Rusya ve Türkiye arasında ticaretin en önemli alanlarından birisini doğal gaz satın alımı oluşturmaktadır.¹³⁴ Mavi Akım projesi, Türkiye ve Rusya arasında 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan ve TBMM tarafından 4 Nisan 1998'de onaylanarak yürürlüğe giren "Rus doğalgazının Karadeniz altından Türkiye Cumhuriyeti'ne sevkiyatına ilişkin anlaşma" çerçevesinde gündeme gelmişti.¹³⁵ İki ülke arasında 1997 yılında anlaşmaya varılan Mavi Akım projesiyle beraber iki ülkenin iktisadi kamu kuruluşlarından BOTAŞ ve GAZPROM arasında 25 yıllık 'Doğalgaz Alım Satım Anlaşması' imzalanmıştır. Toplam 1.213 kilometre uzunluğundaki Mavi Akım boru hattının 396 kilometresi, Karadeniz'in altından geçmekte, RF'den ülkemize doğrudan gaz sevkiyatına imkan sağlamaktadır.¹³⁶

---

¹³¹Özbay, a.g.e.,s.166.

¹³²Özbay, a.g.e., s.166.

¹³³Alan Makovsky, "Turkey's Growing Energy Ties with Moscow", **Center for American Progress**, May 6, 2015, s.6.

¹³⁴Robert Olson, "Turkish And Russian Foreign Policies, 1991–1997: The Kurdish And Chechnya Questions", **Journal Of Muslim Minority Affairs**, Vol: 18, No: 2, 1998, s.209.

¹³⁵"Mavi Akım'dan doğalgaz alımı başladı", **Hürriyet**, 20 Şubat 2003.

¹³⁶"TC Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa_ (09.04. 2016).

Rus uzmanlara göre, doğal gaz alımının genişletilmesi düşüncesi, Hazar petrolünün Novorossiye'den Boğazlar yoluyla Akdeniz'e engelsiz ulaştırılması konusunda tavizler koparmak amacıyla Rusya tarafından Türkiye'ye teklif edilmiştir.¹³⁷ Oldukça gergin olan Boğazlar sorununun çözülmesinde diplomatik girişimlerin yetersiz sonuçlar vermesi sebebiyle Rusya yönetimi, Türkiye ile politik ilişkilerin düzenlenmesi için eskiden kullanılan ekonomik işbirliği yollarını hatırlatmıştı.¹³⁸ 1997 yılında iki ülke arasında yapılan anlaşmaya ek olarak 27 Kasım 1999 yılında "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Rus Doğalgazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyetine Sevğine İlişkin Anlaşma" Moskova'da imzalanmıştır.¹³⁹

3 Aralık 1999 yılında ise Mavi Akım projesine finansal destek sağlanması amacıyla "Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması" onaylanmıştır. Yapılan anlaşmayla Türkiye'nin Rusya'dan alacağı doğalgaz miktarının artması kamuoyunda, ekonomik olarak Türkiye'nin Rusya'ya bağımlı kalacağı ve Türkmenistan'dan gaz alınmasına yönelik Trans Hazar projesinin sonlandırılmasına neden olacağı şeklinde eleştirilere neden olmuştur. TBMM içerisinde de Mavi Akım projesine karşı muhalif tutum sergileyen vekiller konuyu mecliste tartışmış ve bu projenin amacının Rusya'nın Türkiye pazarlarını kontrol altına almak, Türkiye'nin BTC ve Türkmen gazı girişimlerini engellemek olduğunu savunmuşlardır. Türkiye'de doğal gaz dağıtımını yapan BOTAŞ şirketinin temsilcileri, alınan doğal gaz hacminin aşağı düşürülmesini, aksi halde ilgili antlaşmayla Rusya'nın, Türkiye'nin enerji ihtiyacının yaklaşık %60'ını sağlayan bir tekele dönüşeceğini, dolayısıyla bunun imzalanmasının 'Ankara'nın stratejik hatası' olacağını belirtmişlerdir.¹⁴⁰

Tartışmalara neden olan bir diğer konu ise Mavi Akım projesiyle Türkiye'nin Rusya'dan alacağı doğalgazın fiyatının 'ticari sır' gerekçesi sunularak açıklanmaması olmuştur. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Genel Koordinatörü Nejdet Pamir'e göre, Mavi Akım Projesi, hem gazın pahalılığı hem de tek bir ülkeye yüksek oranda

---

¹³⁷Özbay, a.g.e., s.192-193.

¹³⁸Özbay, a.g.e., s.193.

¹³⁹"T.B.M.M. (S. Sayısı: 384) Komisyonu Raporu (1/633)", <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss384m.htm>. (10.04.2016).

¹⁴⁰Özbay a.g.e., s.193.

bağımlılığa neden olması sebebiyle avantajlı değil.¹⁴¹ Projeyi savunan, dönemin ANAP'lı Enerji Bakanlığı'na ve BOTAŞ üst yönetimine göre; "Türkiye Rus gazına muhtaç ise, Rusya da Türkiye'den bu gaz karşılığı alacağı paraya muhtaçtır. Şayet burada bir bağımlılık söz konusu ise, o da Rus ekonomisinin Türkiye'ye bağımlılığıdır."¹⁴² Ancak bu anlaşmanın en önemli sonucu, enerji açısından Rusya'nın açıkça ikili ilişkilerde Türkiye'yi aşırı derecede kendine bağlayacak gücü elde etmiş olmasıdır.¹⁴³

Sonuç olarak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte 1990'lı yıllarda Türkiye-RF arasındaki ilişkiler önemli sorunlara rağmen hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Bu, doğru olmakla birlikte eksiktir.¹⁴⁴ Daha önce de gördüğümüz gibi, 1965'ten başlayarak gelişen ilişkiler 1980'lerde önemli bir aşama kaydetmiş, 1990'lardaki gelişmenin temeli bu yıllarda atılmıştır.¹⁴⁵ Igor Torbakov'a göre ise ironik olarak, Moskova ile Ankara arasındaki yakınlaşma iki ülkenin 1990'lı yıllardaki görece zayıflığı nedeniyle mümkün olmuştur.¹⁴⁶

Genel olarak 1990-1999 arası yıllar, iki ülkenin karşılıklı diplomatik ziyaretler ve anlaşmalarla ilişkileri geliştirmeye ve tarihsel güvensizliğin izlerini silmeye çalıştığı bir dönem olmuştur. Ancak tüm bu çabalara karşın Kıbrıs, Kürt-Çeçen sorunu, Kafkasya ve Orta Asya'da iki aktörün birbirinden farklı dış politik söylem ve eylemleri ağırlıklı siyasal krizlere neden olmuştur. Soğuk Savaş sonrası uluslararası konjonktürde yaşanan değişime Türk-Rus ilişkilerinin de doğal yapısı eklenince, 1990'lar ağırlıklı rekabetle geçen bir dönem olmuştur. Türkiye ve Rusya arasındaki kademeli yakınlaşma olumlu olarak gözükse de, iki ülkenin bölgesel düzeyde çözmesi

---

¹⁴¹Şebnem Aksoy, "Putin ve Erdoğan Mavi Akımı Açıyor", *DW*, <http://www.dw.com/tr/putin-ve-erdo%C4%9Fan-mavi-ak%C4%B1m%C4%B1-a-%C3%A7%C4%B1yor/a-2523169> 10.04.2016. (17.11.2005).

¹⁴²A. Necdet Pamir, "Mavi Akım Projesi Nedir, Ne Değildir ?", **Avrasya Kültürel –Toplumsal Gelişim Derneği**, Temmuz 2003.

¹⁴³Volkan Özdemir, "The Blue Stream Natural Gas Pipeline: Implications On Energy Security And Foreign Policy", **OAKA USAK**, Cilt:2, Sayı: 3, 2007, s.140.

¹⁴⁴Tellal a.g.e., s.549.

¹⁴⁵Tellal, a.g.e., s.549.

¹⁴⁶Igor Torbakov, "Making Sense of the Current Phase of Turkish-Russian Relations", **The Jamestown Foundation**, October 2007, s. 14.

gereken çok önemli sorunları olduğu gerçeğine gölge düşürmemeli.¹⁴⁷ Örneğin Türkiye ve Rusya'nın bölgede rakip iki jeopolitik blok olduğu inancı halen yaygındır.¹⁴⁸ Bundan ötürü "sanal yakınlaşma" olarak adlandırılan bu dönemdeki ilişkiler, 2000'li yıllardaki ilişkilerin gelişimine zemin hazırlaması ve geçiş dönemine tekabül etmesi açısından önem arz etmektedir.¹⁴⁹

---

¹⁴⁷Emre Erşen, "Turkish-Russian Relations in The New Century," (Ed.) Özden Zeynep Oktav, **Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy**, Surrey: Ashgate, 2011, s.98.

¹⁴⁸Erşen, a.g.m., s.98.

¹⁴⁹Yapıcı, a.g.m., s. 121.

2.BÖLÜM: 2000'LERDE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

SSCB'nin dağılmasından sonra temkinli bir süreçte gelişen Türkiye-Rusya ilişkileri, 2000'ler ile birlikte çeşitli dönemlerde krizler yaşamasına rağmen hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde Türkiye ve Rusya'da yaşanan iktidar değişimlerinin de etkisiyle iki ülke arasında ticaretin artması beraberinde tarihsel olarak rekabet içerisinde olan Ankara ve Moskova'nın birbirini yeniden tanımlamasında etkili olmuştur.

Genel olarak 2000'ler, Türkiye ve Rusya'nın, Soğuk Savaş döneminden alınan derslerle, ilişkileri güven esaslı geliştirmeye çalıştığı yıllar olmuştur. Genel çerçeveden bakıldığında, bu yıllarda ilişkilerin alanının genişlediği, siyasi diyalogun arttığı, toplumsal ilişkilerin yaygınlaştığı ve genel anlamda karşılıklı güvenin kuvvetlendirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.¹⁵⁰1990'lı yıllarda diplomatik krizlerin yanında ekonomide yaşanan ilerleme, Ankara ve Moskova'nın 2000'lerde diyalog sürecinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Kürt ve Çeçen sorununda yaşanan kriz, 2000'lerde yerini giderek artan ticaret hacmine, enerji alanında işbirliğine ve üst düzey ziyaretlere bırakmıştır. Soğuk Savaş döneminde Rusya Türkiye'yi Batı bloğunun bir uzantısı, Türkiye ise Rusya'yı bir tehdit olarak görmekteyken, bugün ilişkilerin Soğuk Savaş'ın kazan-kaybet denkleminden kazan-kazan denklemine evrildiği vurgulanmıştır.¹⁵¹

Bu dönemde ilişkilerin gelişmesinde her iki ülkenin Soğuk Savaş yıllarında yaşanan rekabetin faydasız olduğu konusunda hemfikir olmasının da etkisi vardır. Özellikle Türkiye, artık Kafkaslar ve Orta Asya'da Rusya'ya rakip gibi gösterilmekten kaçınılmaktaydı.¹⁵² Bu dönemde Türkiye ve Rusya, gelişen ilişkilerle birlikte artık birbirlerini tehdit olarak algılamayı bırakmış, Orta Asya ve Kafkasya'da ortak çıkarları olduğu konusunda uzlaşmışlardır. Aslında ilişkilerin bu dönemde güçlenmeye başlamasının temel nedenlerinden biri de, 2000'li yıllarda Türkiye ve Rusya da istikrarlı

¹⁵⁰Fatih Özbay, "Türk- Rus İlişkileri", **BİLGESAM** Yayınları Rapor No: 58, Haziran 2013, s.10.

¹⁵¹Selin M. Bölme, "Türkiye-Rusya İlişkileri Çalıştay Raporu (Kafkasya Çalışmaları)", 4 Aralık 2009, **SETA**, s.5.

¹⁵²Kemal İnat, Vügar İmanov vd., "Türkiye'nin Rusya Politikası", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, 1. Baskı: Mart 2011, s.335.

hükümetlerin kurulması olmuştur. Bu dönem de her iki ülkenin çok yönlü ve komşu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik dış politika hedefleri benimsemesi, ikili ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle dışişleri bakanlığı döneminde Ahmet Davutoğlu'nun "güvenlik ve özgürlük arasında denge, komşularla sıfır sorun, çok boyutlu bir dış politika, pro-aktif bir bölgesel politika, yepyeni bir diplomatik tarz ve ritmik diplomasi" olarak belirlediği altı ilke hem Rusya hem de diğer komşu devletlerle ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁵³ İlişkilerin ilerlemesinde her iki ülkenin Batıya karşı konumlarını sorgulaması da etkili olmuştur. Moskova, kendisine sadece "petrol pompalayan bir istasyon" gözüyle bakılmasına itiraz ederken, Türkiye de ABD ve AB'nin kendisini sadece Batı'nın Ortadoğu ve Afganistan gibi coğrafyalara yönelik politikalarında bir "köprü" olarak kullanmasından yakınmaktadır.¹⁵⁴

Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle ekonomik alanda ilerleme sağlayan Rusya daha aktif bir dış politika izleyerek bir anlamda SSCB dönemindeki gücüne ulaşmaya çalışmıştır. Rusya'nın özellikle Ortadoğu'ya yönelik aktif dış politika izlemeye başlaması, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Ortadoğu'nun hamiliğini üstlenen ABD'yi rahatsız etmiştir. Tüm bu gelişmeler bu dönemde Batı dünyasıyla sorun yaşayan Türkiye ve Rusya ilişkisine olumlu yansımıştır.

Bu bölümde tez konusunun dönem aralığını kapsayan 2000-2015 arası Türkiye-Rusya ilişkileri, ağırlıklı olarak üst düzey diplomatik ziyaretler, ekonomi ve enerji alanında gelişmeler, antlaşmalar, ortak zirveler ve uluslararası sistemde meydana gelen olayların ikili ilişkilere yansımaları üzerinden incelenmiştir. Bu kapsamda 2000-2015 yılları arasındaki ilişkiler; 1999-2004, 2004-2010, 2010-2015 olarak üç dönemde ele alınmıştır.

---

¹⁵³Detaylı bilgi için: Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Zero-Problems Foreign Policy", **Foreign Policy**, May 20, 2010.

¹⁵⁴İlyas Kamalov, "Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri Orsam Rapor", **ORSAM**, No: 18 Mayıs 2010, s.7.

2.1. 1999-2004 Arası Dönem

1999-2004 arası yıllar, Türkiye ve Rusya ilişkilerinde yakınlaşmanın başladığı dönemdir. Bu dönemde Türk-Rus ilişkilerinde, stratejik ortaklık ve işbirliği hakim olmuştur. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in 1999 yılında Moskova'ya yaptığı ziyaretle Çeçen sorununun Rusya'nın içişleri olduğunu açıklaması, Türkiye ve Rusya ilişkilerinde Kürt ve Çeçen sorununun gündemden çıkmasını ve ilişkilerin normalleşmesini sağlamıştır.

2000'ler her iki ülkede iktidar değişimlerinin yaşandığı yıllar olmuştur. Rusya'da Vladimir Putin 31 Aralık 1999'da Yeltsin'in sağlık sorunları nedeniyle istifasının ardından devlet başkan vekilliği görevine getirilmiştir. Putin, Mart 2000'de yapılan seçimlerde ilk tur da oyların %53'nü alarak resmen devlet başkanı olmuştur. Türkiye'de ise dış politikada değişim süreci 14 Ağustos 2001'de kurulan Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP)'nin 3 Kasım 2002 genel seçimlerini kazanmasıyla başlamıştır. Özellikle 15 Mart 2003 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olmasından sonraki dönem de Türkiye-Rusya ilişkileri ciddi ivme kazanmıştır. Diplomatik ziyaretlerin yoğunlaştığı bu dönemin ilk önemli görüşmesi, 6 Eylül 2000 yılında New York'ta gerçekleşen BM Milenyum Zirvesinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Vladimir Putin'in bir araya gelmesi olmuştur. Yapılan görüşmede iki lider rekabet yerine işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Robert Olson'a göre ise; Putin'le olan görüşmesinden bir ay sonra Sezer, Türkiye'nin Orta Asya'daki jeopolitik konumu için Rusya ile hala rekabet içinde olduğunu göstermek amacıyla, Türkçe konuşulan dört Orta Asya cumhuriyetine beş günlük bir ziyarette bulunmuştur.¹⁵⁵

Türk-Rus ilişkileri açısından 2000 yılının en önemli gelişmesi, Rusya Federasyonu Başbakanı Mihail Kasyanov'un 23-25 Ekim tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı resmi ziyarettir. Rusya Federasyonu Başbakanı bu ziyaret sırasında Rusya ve Türkiye arasındaki ikili ilişkileri "stratejik ortaklık" seviyesine çıkarma çağrısında bulunurken, aynı günlerde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin de Türkiye'nin Rusya için

---

¹⁵⁵Olson, a.g.e., s.139.

"geleneksel ve önemli bir ortak" olduğunu beyan etmiştir.¹⁵⁶ 24 Ekim tarihinde, iki ülke arasında karşılıklı olarak diplomatik temsilciliklerindeki personel kotalarını kaldırma konusunda bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁵⁷ Putin'in, RF için Türkiye'nin, geleneksel ve çok önemli ortağı olduğunu ancak, iki ülke arasında hala kullanılmamış olanakların da bulunduğunu açıklaması ile yeni dönemde ilişkilerin gelişmesinin iki ülkenin ortak çıkarlarına katkı sağlayacağını ifade etmiştir.¹⁵⁸

Başbakan Kasyanov'un Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretin gündeminde ağırlıklı olarak ekonomi yer alırken, ziyaret Türkiye-Rusya Federasyonu arasında işbirliğinin geliştirilmesine yönelik önemli bir adım olmuştur. Mikhail Kasyanov, Türkiye ve Rusya arasındaki toplam ticaret hacmini 3 yıl için de 10 milyar dolara çıkarmayı hedeflediklerini belirtmiştir.¹⁵⁹ Kasyanov'un ziyaretinin sonunda Türkiye ve Rusya arasında "Ortak Askeri Teknoloji Komisyonunun" oluşturulması karara bağlanmıştır. Bu komisyonun temel amaçlarından bir tanesi Rusya'dan Türkiye'ye potansiyel silah ihraç alanlarını tespit etmek ve muhtemel satışların gerçekleşmesine katkıda bulunmaktır.¹⁶⁰

Ekonomik ve teknik konularda başlayan bu dikkatli yakınlaşma süreci, kısa zaman sonra iki ülkenin Kafkaslar ve Orta Asya'ya yönelik politikalarının uzlaştırmayı amaçlayan yeni bir bölgesel diyalog arayışına da kapı aralamıştır.¹⁶¹ Bu arayışına ilk örneklerinden birisi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Ocak 2000'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gözetiminde kurulmasını önerdiği "Kafkasya İstikrar Paketi" önerisine Rus hükümetinden gelen olumlu yanıtıdır.¹⁶² Kafkasya İstikrar Paketi ile bölgede yaşanacak herhangi bir çatışmanın önüne geçmek ve diyalog mekanizmasının işleme hedeflenmiştir. 1990'lardan itibaren gelişen ekonomik

---

¹⁵⁶Suat Kınıklıoğlu, "Türk-Rus İlişkileri: Kasyanov Ziyaretinin Anatomisi", **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt: 6, Sayı: 4, s.155.

¹⁵⁷Bu anlaşma Türk medyası tarafından fazla ilgi görmemesine rağmen ikili ilişkilerin yeni karakteri hakkında fikir vermesi ve iki ülke arasındaki ilişkileri 10 yıl sonra da olsa nihayet "Sovyet-sonrası" bir mecraya oturma isteğini teyit etmesi bakımından önemlidir. Kınıklıoğlu, a.g.m., s.155.

¹⁵⁸Cenk Başlamış, "Moskova: Türkiye Geleneksel Ortığımız", **Milliyet**, 24 Ekim 2000.

¹⁵⁹**Cumhuriyet**, 26 Ekim 2000.

¹⁶⁰Kınıklıoğlu, a.g.m., s.156.

¹⁶¹Emre Erşen, "Türkiye-Rusya İlişkileri: Jeopolitik Rekabetten Çok Boyutlu Ortaklığa", Editörler: Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler Ve Krizler**, Nobel Akademik Yayıncılık, 1.Baskı, Nisan 2015, s.205.

¹⁶²Erşen, a.g.e., s.205.

ilişkilerin 2000'lerde ivme kazanmasına bir diğer örnek 1998 yılında Türkiye tarafından gündeme getirilen ve Karadeniz'e kıyısı olan 6 devlet tarafından (Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan) imzalanan ve 2000 yılında resmîyet kazanan Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR Black Sea Naval Co-Operation Task Group)'nun kurulmasıdır.¹⁶³

2000'li yıllar ile birlikte ilişkiler "güven ve işbirliği" kavramı üzerinden geliştirilmeye çalışılırken, 1 Mart tezkeresi ve 2008 Rusya-Gürcistan (Güney Osetya) Savaşı ile ilişkiler önemli sınavlardan geçmiştir. 2000'lerin başında Türkiye-Rusya ilişkilerinde dönüm noktası sayılabilecek en önemli olay 11 Eylül 2001 tarihinde ABD İkiz Kulelerine gerçekleştirilen terör saldırısıdır. Öte yandan 11 Eylül terör saldırısının Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde de var olan düzeni etkilemesi, Türkiye ve Rusya'nın teröre karşı ortak tutum belirlemesine ve Avrasya bölgesinde istikrarı yeniden sağlamaya yönelik bir eylem planı oluşturmaya sevk etmiştir. Bu amaçla 11 Eylül saldırısı sonrası BM Genel Kurul'unda bir araya gelen RF Dışişleri Bakanı İgor. S. İvanov ile Dışişleri Bakanı İsmail Cem, "Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa" ilişkin belgeyi 16 Kasım 2001'de imzalamışlardır. Bu belge ile " taraflar mevcut iyi ilişkilerini, siyasi danışmalarını ve ekonomik işbirliği alanındaki deneyimlerini Avrasya boyutuna da taşıma ve böylece ikili ilişkilerinde yeni ve yüksek bir düzeye ulaşma kararlılığını vurgulamış ve bu amaçla, taraflar söz konusu yeni işbirliği platformunu çeşitli açılardan değerlendirmek üzere Dışişleri Bakanlıklarının yüksek düzeyli temsilcilerinden oluşan bir 'Ortak Çalışma Grubu' oluşturmak hususunda mutabık kalmışlardır."¹⁶⁴

11 Eylül'den sonra güvenlik politikalarını baştan sona revize eden ABD, Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'a müdahalesini meşrulaştırma aracı olarak "demokrasi götürme" söylemi üzerinden nükleer silah olduğu gerekçesiyle operasyon kararı almıştır. Terör saldırısından sonra ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Irak'a girmesini öngören 1 Mart tezkeresinin meclisten geçmemesi, Türk-Rus ilişkilerinde

¹⁶³BLACKSEAFOR, kıyıdaş ülkeler arasında deniz kuvveti oluşturulmasına yönelik bir girişimdir.

¹⁶⁴Rusya Büyükelçiliği, Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa) http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html. (13.05.2016).

dönüm noktalarından biri sayılmaktadır. Tezkerenin reddedilmesinin ikili ilişkilere bu derece önemli yansımalarının nedeni, Rusya açısından NATO üyesi olan ve ABD ile tarihsel olarak her zaman iyi ilişkiler kuran Türkiye'nin bağımsız bir politika benimseyerek Irak operasyonunu reddetmesidir. Rusya'nın ABD'nin Irak operasyonuna karşı çıkmasındaki temel neden ise, ilk olarak özellikle Suriye ile sınırlı olan Ortadoğu'daki bölgesel etkinliğini muhafaza etmek olmuştur. Ayrıca Rusya, ABD'nin bu operasyon ile Ortadoğu'daki var olan etkinliğini daha da güçlendirip kendi sınırlı olan alanını yok etmesinden endişelenmiştir. Tezkere kararı ile ilgili Rus haber ajansı Interfax Putin'in, kabine toplantısında kararın Rusya için sürpriz olmadığını ve "mecliste çoğunlukta olan AKP'den başka bir karar almasını beklemek zordu" ifadelerini kullanmıştır.¹⁶⁵

1 Mart tezkeresi Soğuk Savaş dönemi boyunca ikili ilişkilere hakim olan güvensizlik duygusunun azalmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, o dönemde henüz Başbakan olmayan Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Aralık 2002'de gerçekleşen Moskova ziyaretinde, Irak sorununa barışçıl çözüm bulunması gerektiğinin altını çizmesi, iki ülkenin aslında Irak'a askeri bir operasyon konusunda ortak bir tavır içinde olduklarını göstermiştir.¹⁶⁶

Türkiye-Rusya ilişkilerinde bu gelişmeler yaşanırken Kasım 2002'de Türkiye'de yapılan genel seçimler Adalet ve Kalkınma Partisi'nin zaferiyle sonuçlanmıştır.¹⁶⁷ Türkiye'de Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında AK Parti döneminin başlaması Türk-Rus ilişkilerinde bir anlamda dönüm noktası olmuştur. Bunun nedeni, AKP dönemi dış politikanın temel hedefi ağırlıklı Ortadoğu'ya yönelmekle birlikte Batı merkezli dış politikadan çok yönlü dış politikaya evrilmesi Rusya açısından önemliydi. Bu bakımdan Putin, 2002 sonrası Türkiye'nin dış politikasında Batı merkezli yaklaşımdan uzaklaştığını, çok eksenli yeni bir dış politika izlemeye başladığını gören ilk devlet başkanı olmuştur.¹⁶⁸ Ziyaret öncesi Rus basınına verdiği röportajda Putin, KGB yıllarındaki Türkiye algısını "her şeyin ötesinde bir NATO üyesiydi, dolayısıyla bir rakipti. Ama ilginçtir; en fazla olan şey işbirliği" açıklamasının ardından yeni dönem

¹⁶⁵"Putin: Meclis kararı haftanın olayı", **Radikal**, 5 Mart 2003.

¹⁶⁶Erşen, a.g.e., s.207.

¹⁶⁷Erşen, a.g.e., s.206.

¹⁶⁸Ece Göksedef, "Putin Dönemi Türk Rus İlişkileri", **Aljazeera Turk**, 4 Ağustos 2016.

de ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesinin iki ülkenin ortak çıkarı olduğunu açıklamıştır.¹⁶⁹

2002'de Rus Genelkurmay Başkanı'nın Türkiye'ye yaptığı ziyaret, Rusya-Türkiye askeri işbirliğinde önemli bir aşama oluşturmuştur.¹⁷⁰ Rus Genelkurmay Başkanı Anatoli Kvaşni'nin 14-18 Ocak 2002'deki Ankara ziyaretinde iki ülke arasında "Askeri Alanda İşbirliğine İlişkin Çerçeve ve Askeri Personel Eğitim İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır.¹⁷¹ Türk-Rus ilişkileri tarihinde 11 Eylül sonrası en yüksek seviyeli görüşme 6 Eylül 2002 tarihinde New York'ta yapılan "Binyıl Zirvesi" sırasında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in görüşmeleri olmuştur.¹⁷² 2002 yılında Türk-Rus ilişkilerinde öne çıkan bir diğer önemli konu 15 Aralık 1997 tarihinde BOTAŞ ve Gazexport arasında imzalanan Mavi Akım projesi olmuştur. Rusya, Türkiye'nin doğal gazı yönelik ihtiyaçlarının üçte ikisini sağlamaktadır.¹⁷³ Bu anlaşma ile Rusya, Türk doğal gaz pazarında mutlak hâkimiyetini ilan etmiştir ve siyasi yönü ile de çeşitli tartışmalara neden olan Mavi Akım Projesi zaman zaman Türkiye ile Rusya arasında gerginliklerin yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁷⁴ Ancak, bütün bu tartışma ve soruşturmalara rağmen proje tamamlanmış ve 30 Aralık 2002'de boru hattı bir teslim protokolü ile resmen faaliyete geçirilmiştir.¹⁷⁵ Türkiye'nin Mavi Akım projesine öncelik vermesi, öngörülenden daha sınırlı olan Türkiye doğal gaz pazarının Rusya'nın doğal gazı ile doyuma ulaşmasına, Azerbaycan, Türkmenistan ve Irak'tan alınabilecek alternatif doğal gazın ertelenmesine

¹⁶⁹Göksedef, "Putin Dönemi Türk Rus İlişkileri".

¹⁷⁰"Rusya- Türkiye Askeri İlişkileri", Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/rusya-trkiye-asker-likler/23777>. (13.05.2016).

¹⁷¹Fatih Özbay, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010, "Rusya ile Askeri İşbirliği Anlaşması", Cumhuriyet, 15.01.2002. **Bilge Strateji**, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011, s.51.

¹⁷²Sinan Oğan, " 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Rusya", **Avrasya Dosyası**, 11 Eylül sonrası Türk Dış Politikası Özel, Yıl 2004, Cilt 10, Sayı 1, s. 83.

¹⁷³A. G. Druzhinin, A. İbrahimov, A. Başkan, "Interaction of Russia and Turkey in the PostSoviet Period: Factors, Trends, Problems, Prospects", **Regional Research of Russia**, 2014, Vol. 4, No. 2, s.122.

¹⁷⁴Mavi Akım 15 Aralık 1997 tarihinde BOTAŞ ve Gazexport arasında imzalanan plato dönemde yıllık 16 milyar m³ doğal gaz ithalatına ilişkin Doğal Gaz Alım- Satım Anlaşması kapsamında, doğal gaz Rusya Federasyonu'ndan Karadeniz geçişi bir hat ile Türkiye'ye ulaşmaktadır. Sinan Oğan, "Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği", **Stradigma**, Aylık Stratejik Ve Analiz E Dergisi, Ağustos 2003, Sayı 7, s.1.

¹⁷⁵Oğan, a.g.m., s.1.

ve alınabilecek miktarların kısıtlanmasına neden olmuştur.¹⁷⁶ Rusya, mevcut doğal gaz alım anlaşmalarındaki fiyat veya "al yada öde" koşulunda kolaylıklar yapılması karşılığında Tuz Gölü'nün altına yapılması planlanan doğal gaz deposunu inşa etmeyi, büyük illerin doğal gaz dağıtım haklarının BOTAŞ'ın her yıl bir bölümünü devretmesi gereken gaz alım kontratlarının kendi şirketlerine verilmesini, Mavi Akım hattının İsrail'e uzatılmasını, Avrupa'ya gitmesi planlanan ek doğal gazın Türkiye üzerinden yine kendileri tarafından sağlanmasını talep etmektedir.¹⁷⁷

2003-2005 dönemine gelindiğinde ise, Rusya-ABD ilişkileri bu kez de eski Sovyet coğrafyasında ardı ardına patlak veren "renkli devrimler" nedeniyle daha da gerginleşmiş ve Moskova özellikle Ukrayna ve Gürcistan'da gerçekleşen iktidar değişimlerinden açıkça ABD ile AB'yi sorumlu tutmuştur.¹⁷⁸ 1 Mart tezkeresinin reddi ile zaten gergin olan ABD-Türkiye ilişkileri, ABD'nin Türkiye'ye karşı Irak'ın kuzeyindeki bölgesel Kürt yönetimine (IKBY) destek vermesi ile çıkmaza girmiştir. Keza 2004 yılında AB'nin dönem başkanlığını tüm adayı temsilen Güney Kıbrıs Rum Yönetimine vermesi ile Türkiye'nin ilişkileri askıya aldığı açıklamasına AB'nin verdiği tepki, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini sorgulamasına neden olurken benzer bir sorgulamayı yapan Rusya ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır.¹⁷⁹

Türk-Rus ilişkilerinin en önemli ayaklarından biri olan ekonomik ilişkilere baktığımızda ise bu dönemde özellikle 1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik krizin ticari faaliyetleri olumsuz etkilediği görülmektedir. Türk-Rus dış ticaret hacmi 1997'den 1999 yılına kadar azalan bir seyir izlemiş ve 1999'da 2,9 milyar dolarla en düşük

---

¹⁷⁶Selim Gökçegöz, "Orta Asya İle Hazar Bölgesinde Mevcut Ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye'nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri," file:///C:/Users/DELL/Downloads/5000098937-5000139939-1-PB.pdf, s.178. (26. 12. 2016).

¹⁷⁷Necdet Pamir, "Enerji Güvenliği", **Stratejik Analiz**, Şubat 2005, s.157. Gökçe, a.g.m., s. 178-79.

¹⁷⁸Erşen, a.g.e., s.208.

¹⁷⁹Bu sorunun en önemli unsurunu hukuki kısmı oluşturmaktadır. Çünkü Türkiye ile AB (AET) arasında 1963 tarihinde yapılan Ankara anlaşmasına göre Türkiye birliğe üye olan her ülke ile bu anlaşmayı imzalamak zorundadır. Ancak Türkiye Güney Kıbrıs'ı devlet olarak tanımadığı için 2004 yılında AB üyesi olan Güney Kıbrıs'la Ankara anlaşmasını imzalaması Güney Kıbrıs'ı devlet olarak tanıması anlamına gelecekti.

seviyeye inmiştir.¹⁸⁰ Nitekim 2000-2004 yılları arasında iki ülkenin dış ticaret hacmi ciddi artış göstermiştir.

Tablo 4
Rusya Federasyonu ile Türkiye'nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi

	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	3.098	3.246	3.351	4.821	7.444
İthalat	350	521	725	927	1.227
Ticaret Hacmi	3.448	3.767	4.076	5.748	8.671
Denge	2.748	2.725	2.626	3.894	6.217

Kaynak: Pınar Egeli, "Rusya Federasyonu ile Türkiye'nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi", 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22 Şubat 2008, DEÜ İİBF İktisat Bölümü İzmir, http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/egeli.pdf. (26.12.2016).

2.2. 2004-2010 Arası Dönem

Genel olarak 2004-2010 yılları arasında yoğunlaşan üst düzey ziyaretler ve yapılan anlaşmalar nedeniyle ilişkiler, "çok boyutlu ortaklık" seviyesinde ilerleme göstermiştir. Ekonomik alanda sağlanan işbirliğinin yanı sıra, komşularla sıfır sorun ve özellikle Avrasya coğrafyasında istikrar ve barışın sağlanmasına yönelik ortak politik hedefler, bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik işbirliği seviyesinde gelişmesine katkı sağlamıştır. Gelişen ilişkilerin bir uzantısı olarak Rusya Türkiye'nin AB üyeliğini desteklerken; Türkiye de Rusya'nın İslam Konferansı Örgütündeki gözlemci statüsüne destek vermeye başlamıştır.¹⁸¹

2004 yılı Türkiye-Rusya ilişkilerinde ekonomik ilişkilerde sağlanan gelişmenin yanında siyasal diyalog sürecinin de hızlandığı bir yıl olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı ve Başbakan yardımcısı Abdullah Gül'ün 23-26 Şubat 2004 tarihinde Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret ilişkilerin seyri açısından önemlidir. Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin gelişen dinamiği göz önüne alınarak ilk defa bu ziyaret

¹⁸⁰"Rusya Federasyonu'nun Dünya Ticaret Örgütü'ne Katılımına İlişkin Değerlendirme", *TEPAV*, <https://www.deik.org.tr/contents/fileaction/3780>. (13.05.2016).

¹⁸¹Bülent Aras, "Türkiye Ve Rusya Federasyonu: Çok Boyutlu Ortaklık", *SETA Analiz*, Sayı: 10, Ağustos 2009, s.7.

"istisnai bir hal olarak Başbakan" düzeyine çıkarılmıştır.¹⁸² Bunun yanı sıra 5-6 Aralık 2004 tarihinde Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin'in Türkiye'ye gelmesi, 32 yıl sonra (Sovyet Başkanı Nikolay Podgorniy, Ankara'yı ziyaret etmişti) ilk defa bu seviyede üst düzey bir ziyaretin gerçekleşmiş olması açısından önemlidir. Ziyaret sonunda 6 Aralık 2004'de "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesi İlişkin Ortak Deklarasyon" imzalanmıştır. Putin, deklarasyonun ikili ilişkilerin geleceğini belirleyeceğini ve ilişkilere güçlü ivme kazandırılacağını belirtmiştir.¹⁸³ Putin, başka ülkelerle ilişkilerinde, ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilerden sonra geliştiğini, ancak Türkiye ile ilişkilerinde bunun böyle olmadığını belirterek, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin siyasi ilişkileri geliştirmek zorunda bıraktığını açıklamıştır.¹⁸⁴ Ayrıca ziyaret sonunda 6 belge daha imzalanmıştır.¹⁸⁵ Diplomatik kaynaklar, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde açılan yeni sayfayı "Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesi" olarak değerlendirmişlerdir.¹⁸⁶

İkili siyasi perspektiften bakıldığında 2005 yılı tam anlamıyla bir annus mirabilis (muhteşem bir yıl) olmuştur.¹⁸⁷ Bir yıllık bir zaman zarfında Putin ve Erdoğan, Karadeniz kıyısında yedi saatlik özel bir görüşme de dâhil, tam dört kez bir araya gelmiştir.¹⁸⁸ Üst düzey gerçekleştirilen bu görüşmelerin Türk-Rus ilişkilerine en

---

¹⁸²Özbay, a.g.m., s.54.

¹⁸³"Türkiye-Rusya: İşbirliğimiz ivme kazanacak", **Milliyet**, 06 Aralık 2004.

¹⁸⁴Nihat Dağdelen, "2004'te Türkiye-Rusya ilişkileri... Putin'den tarihi ziyaret", **Milliyet**, 24 Aralık 2004.

¹⁸⁵(Karasularının Ötesinde Tehlikeli Olayların Önlenmesi Anlaşması, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Savunma Sanayii Alanında İşbirliği Kapsamında Mübadele Edilen Gizlilik Dereceli Bilgi ve Malzemenin Karşılıklı Korunması Anlaşması, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında İkili Askeri-Teknik İşbirliği Kapsamında Mübadele Edilen Fikri ve Sınai Mülkiyet Haklarının Karşılıklı Korunması Anlaşması, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi ile Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Akademisi Arasında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı, Botaş ile Gazprom Arasında Enerji Alanında İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşması, Türk Eximbank ile Rus Eximbank Arasında İşbirliği Protokolü. **Milliyet**, 6 Aralık 2004.

¹⁸⁶Dağdelen, "2004'te Türkiye-Rusya ilişkileri... Putin'den tarihi ziyaret", **Milliyet**, 24 Aralık 2004.

¹⁸⁷Suat Kınıkoğlu, "Türk-Rus İlişkilerinin Anatomisi", Editör: Mehmet Seyfettin Erol, **Avrasya Dosyası Türk Dünyası Çin**, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s.101.

¹⁸⁸Özbay, a.g.m., s.55.

önemli katkısı, başta ekonomik ve enerji alanı olmak üzere fırsatların değerlendirilmesine sağladığı katkı olmuştur.¹⁸⁹

Bu yıl içerisinde gerçekleşen önemli ziyaretlerden biri de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın beraberindeki heyetle 11 Ocak 2005 tarihinde Moskova da Putin ile gerçekleştirdiği görüşmedir. R.T. Erdoğan, V. Putin ile görüşmesinin ardından enerji, turizm ve ticari konularda işbirliği fırsatlarının olduklarını belirterek iki ülke arasında işbirliğinin geliştirilmesi konusunda tarafların ortak temennileri olduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁰ Aynı görüşmede Putin, Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediğini ve bunun iki ülkenin ekonomik faaliyetlerine imkanlar açabileceğini açıklamıştır. Her iki ülkede ilişkilerin daha çok geliştirilmesi için güçlü bir irade olduğunu belirten Erdoğan, gerek Kafkaslar, gerek Ortadoğu'da gelişmeler noktasında, gerek Türkiye'nin bir enerji koridoru olarak işlevi konusunda, müşterek adım atma açısından çok önemli gelişmeler olacağını açıklamıştır.¹⁹¹ R.T. Erdoğan'ın bu ziyareti, hem ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamış hem de uluslararası bir sorun olan Kıbrıs meselesinde Putin'in Türkiye'ye destek vermesinde etkili olmuştur. Başbakan Erdoğan, Putin ile gerçekleştirdiği görüşmede BMGK daimi üyesi Rusya'dan Kıbrıs'a uygulanan ambargonun kaldırılması konusunda destek beklediğini ifade etmiştir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Kuzey Kıbrıs'a ekonomik tecridin adil olmadığını ifade ederek Kıbrıs konusunda Türkiye'ye destek vermiştir.¹⁹² Bu ziyaretin ardından 8-9 Mayıs 2005 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan II. Dünya Savaşı'nın 60. yıldönümü törenlerine katılmak üzere Rusya'ya gitmiştir. Bu ziyaretin de etkisiyle ilişkilerin olumlu havada seyri Türkiye'nin, Rusya'nın İslam Konferansı Örgütüne gözlemci üye ülke olmasını, Rusya'nın da Türkiye'nin bu dönemde ağırlıklı önem verdiği AB üyeliğini desteklemesinde etkili olmuştur.

---

¹⁸⁹Sırasıyla liderlerin bir araya geldiği dört görüşme şu şekildedir: 10-12 Ocak 2005 Başbakan Erdoğan ve Putin'in Moskova görüşmesi, 8-9 Mayıs 2005 Moskova'da gerçekleşen görüşme, 17-18 Temmuz tarihlerinde Erdoğan ve Putin'in Soçi de gerçekleşen görüşmesi ve 17 Kasım 2005 de Putin'in Mavi Akım doğalgaz boru hattının açılışı için samsuna gelmesi ve ardından Erdoğan ile gerçekleştirdiği görüşme.

¹⁹⁰"Erdoğan: Rusya ile ticaretimiz 10 milyar doların üzerine çıkmalı", **Hürriyet**, 11 Ocak 2005.

¹⁹¹**Nazif İflazoğlu**, "Rusya Gündemi Kıbrıs'la Açıldı", **Radikal**, 11.01.2005.

¹⁹²Putin: 'Kuzey Kıbrıs'a ambargo adil değil', **Sabah**, 11 Ocak 2005.

Rusya'nın Türkiye'nin yarım yüzyıldır dahil olmaya çalıştığı AB üyeliğine desteklediğini açıklaması önemlidir, çünkü Rusya'nın siyasi seçkinleri tarafından AB sevilmemiştir.¹⁹³ Bu durum 2000'ler ile birlikte yumuşamaya başlasada özellikle Putin'in devlet başkanlığı döneminde belirginleşmiş ve AB başta olmak üzere Batı kurumlarına mesafeli yaklaşmıştır. Böyle bir atmosferde Rusya'nın AB üyeliğini konusunda Türkiye'ye destek vermesi bu anlamda önemli bir gelişme olarak sayılmıştır. Rusya, kendisini her fırsatta Avrupa kültürünün bir parçası olarak gördüğünü vurgulamakla birlikte, AB'nin temsil ettiği değerlerin kendisinin temsil ettiği özgün tarihsel gelenekten (Doğu Avrupa ya da Slav Ortodoks kültürü) daha üstün olmadığı tezini savunmaktadır.¹⁹⁴ Bülent Aras'a göre Rusya'nın Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemesinde, Türkiye'nin Ukrayna ve Gürcistan krizlerinde her iki tarafı (AB-Rusya) dengeleyerek barışçıl bir politika benimsemesi etkili olmuştur.¹⁹⁵ Rusya'nın Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemesi, Türkiye'nin de doğrudan Rusya'nın dahil olduğu Ukrayna ve Gürcistan sorunlarına müdahil olmaması ilişkilerdeki çok boyutlu ortaklığı güçlendirmiştir. Nitekim 18 Temmuz 2005'de Putin ile Soçi'de bir araya gelen R.T. Erdoğan'ın, "Dünyada istikrarın korunmasına ilişkin konular da dâhil olmak üzere, bölgedeki duruma ilişkin görüşlerinin tamamıyla örtüştüğünü" açıklaması da bu işbirliğinin uluslararası sorunlarda da ortak tutum belirlemede etkin olabileceğini göstermiştir.¹⁹⁶

31 Mayıs-1 Haziran 2006 yılında Türkiye ziyareti sonrası Dışişleri Bakanı Lavrov'un özellikle Putin'in Ankara ziyareti sonrası gelişen işbirliğini ifade ederek; iki liderin sadece geçen beş yıl beş kez görüşmesinin ilişkilerin ne kadar dinamik ve güvene dayalı geliştiğini kanıtladığını açıklaması, bu dönemde yoğunlaşan diplomatik ziyaretlerin Türk-Rus ilişkilerinde çok boyutlu ortaklığı kuvvetlendirdiğini

---

¹⁹³Katinka Barysch, "Russia, realism and EU unity", Centre for European Reform, *Policy Brief*, s.1, http://cer-live.thomaspateron.co.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/policybrief_russia_final_20july07-800.pdf. (13.05.2016).

¹⁹⁴Bırol Akgün, "Rusya-AB İlişkileri", **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, Rusya Raporu, Ankara Mayıs 2010, s.80.

¹⁹⁵"Rusya, Türkiye'yi yanında istiyor", *NTV*, 18 Ocak 2005. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/305647.asp>. (13.05.2016).

¹⁹⁶Kınıklıoğlu, a.g.m., s. 99-124.

göstermektedir.¹⁹⁷ Ahmet Necdet Sezer'in 28 Haziran 2006'da gerçekleştirdiği ziyaret ise, SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'na ilk kez bir Türk Cumhurbaşkanı'nın gitmesi nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Başbakan yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün de katıldığı resmi ziyarette ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve Mavi Akım projesi dahil bir çok alanda işbirliği konusu ele alınmıştır. Türkiye ve Rusya arasında bir diğer işbirliği Karadeniz Uyum Harekatı çerçevesinde Rusya'nın Aralık 2006 yılında KUH'a katılımıyla olmuştur.¹⁹⁸

2006 yılında Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan doğalgaz krizi Türkiye'yi de etkilemiştir. Kriz Ukrayna'nın Rusya'nın doğal gaz için talep ettiği fiyatı ödemeyi reddetmesi ve eski borçlarını ödeyememesi yüzünden gündeme gelmiştir.¹⁹⁹ Türkiye'nin yüzde 65 Rusya'ya bağımlı olması ve gazın önemli bir kısmının Ukrayna üzerinden geçen Batı hattıyla ülkemize ulaşması bu krizden fazlaca etkilenmemize sebep olmuş ve günlük 35 milyon metreküp doğal gazı Türkiye'ye taşıyan bu hattın aşamalı olarak kesilen gaz miktarı 6 Ocak itibarıyla tamamen kesilmiştir.²⁰⁰ Türkiye'de muhalefet Mavi Akım projesinin Türkmenistan'dan gaz alımını sağlayacak Trans-Hazar doğal gaz boru hattını engellemek amacıyla hazırlandığını, bununla da Rusya'nın Orta Asya'daki etkisini azaltacağını ve Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığını arttıracaklarını düşünmekteydiler.²⁰¹ Bazı kesimlerce Mavi Akım projesinin Türkiye'nin aleyhine olduğu görüşü hakimken bu projenin Türk-Rus çıkarlarının en iyi örtüştüğü projelerden biri olduğu görüşünü savunanlar da olmuştur. Bu görüşü savunanlara göre Mavi Akım ve benzeri Rusya-Türkiye ortak projelerinin yaygınlaştırılması ile Türkiye üzerinden diğer ülkelere gönderilecek doğal gazı ana vanası Rusya'da iken, Türkiye'nin de

¹⁹⁷Cenk Başlamış, "Türkiye Hamlesi", *Milliyet*, 31.05.2006.

¹⁹⁸Karadeniz'in deniz güvenliği kapsamında, Türk Deniz Kuvvetleri 1 Mart 2004 tarihinden itibaren, Karadeniz Uyum Harekatını(Operation Black Sea Harmony) başlatmıştır. Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=27&dil=1. (10.06.2016). Bu hareketin başlıca amaçları, BM güvenlik konseyinin 11 Eylül sonrasında terörizmi caydırmaya yönelik küresel çabaları teşvik etmeye ilişkin kararlarının uygulanması, Karadeniz'in deniz sahasında olası asimetrik risk ve tehditlerin caydırılması ve NATO'nun Akdeniz de yürüttüğü etkin çaba hareketına işbirliği sağlanmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.tr/no_150---6-ekim-2006_-karadeniz-uyumu-harekati-hk_.tr.mfa. (10.06.2016).

¹⁹⁹Arzu Yörkan, "Ukrayna-Rusya Doğal Gaz Krizi: Avrupa ve Türkiye Zor Günler Geçiriyor", *AB Bülteni*, <http://www.abbulteni.org/makale-ve-yorumlar/183-ukrayna-rusya-doal-gaz-krizi-avrupa-ve-tuerkiye-zor-guenler-geciriyor.html>. (09. 10. 2016). Al yada öde anlaşması ile Türkiye kullanmadığı doğalgazında parasını ödemesini ifade etmektedir.

²⁰⁰Yörkan, a.g.m.

²⁰¹Özbay, a.g.e., s.193.

kullanacağı vanalar olacaktır."²⁰² Mavi Akım ve benzeri Türk-Rus ortak projelerinin yaygınlaşması ile iki ülke arasındaki güvensizliği asgariye düşürürken, Rusya'nın "pantürkizm" konusundaki kaygılarını da azaltabileceği, Türkiye'nin doğal gaz pazarının kontrollünde söz sahibi olmasına yardımcı olacağı iddia edilmektedir.²⁰³ Keza "Mavi Akım projesi adını taşıyan Karadeniz'in altından döşenecek bir hatla Rusya'dan Türkiye'ye doğalgaz satılmasını öngören bir projenin oluşturulmasının Bakü-Ceyhan hattı konusunda Rusyaların itirazlarını hafifletmeye ve bir şekilde bu petrol oyununda onları tatmin etmeye yönelik bir adım olduğu" görüşünü savunanlarda vardır.²⁰⁴

TBMM Başkanı Bülent Arınç'ın daveti üzerine 26-27 Mart 2007 tarihinde RF Federasyon Konseyi Başkanı Sergey Mironov'un Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret ise iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler açısından önemli bir görüşme olmuştur. İki ülke arasında diplomatik ziyaretlerin sıklaşması gerektiğini dile getiren Mironov, Türkiye ve Rusya'nın devlet başkanlarının 2010 yılına kadar ticaret hacminin 25 milyar dolara ulaşması hedefinin, bölgelerarası ilişkilerin kurulmasıyla mümkün olduğuna dikkati çekmiştir.²⁰⁵ Özellikle 2002 yılından bu yana, ilerici bir artış eğilimi gösteren ikili ticaret hacmi, 2006 yılında neredeyse 21 milyar dolar gibi rekor bir rakamına ulaşmıştır.²⁰⁶

Devlet Başkanı Putin, 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Abdullah Gül'e gönderdiği tebrik mesajında; Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin sadece her iki ülke için yararlı olmadığını aynı zamanda bölgenin istikrarı ve güvenliğine katkı sağlayacağını belirtmesiyle ikili ilişkilerin önemine vurgu yapmıştır.²⁰⁷ İki ülke liderleri arasında gelişen diyalog süreci, ekonomiye de olumlu etkisi olmuştur. Türk-Rus iş konseyi yönetim kurulu başkanı Turgut Gür, 2007'nin ilk

---

²⁰²Celalettin Yavuz, **Avrasya da Türk Jeopolitiği (Türlere Açılan Geniş Ufuklar)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 466.

²⁰³Yavuz, a.g.e., s.466.

²⁰⁴Savaş Yanar, **Türk- Rus ilişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür Sanat, 2002, s.155.

²⁰⁵"Arınç, Rusya konseyi Başkanı ile görüştü", **Milliyet**, 26 03 2007.

²⁰⁶Kurtuluş Taşkent, "Turkish-Russian Relations: Toward Enhanced Multidimensional Partnership' And Beyond", **Today's Zaman**, September 27, 2007,s.4.

²⁰⁷Taşkent, a.g.m., s.1.

yarısında Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı yüzde 58.9 oranında artış gösterdiğini açıklamıştır.²⁰⁸

2008 yılında Türkiye-Rusya ilişkilerini etkileyen en önemli gelişme ağustos ayında Rusya-Gürcistan arasında yaşanan savaş olmuştur. 2003'teki Gül Devrimi sonrasında iktidara gelen Mihail Saakaşvili'nin Batı ile ve özellikle NATO çerçevesinde ilişkiler kurması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Nitekim Saakaşvili iktidarının 2006'da stratejik öneme sahip Kodor vadisini Abhazya'dan geri alması, taraflar arasında devam eden barış görüşmelerinin sona ermesine yol açmış ve 2008'de Güney Osetya krizinin tetikleyeceği Rus-Gürcü savaşına zemin hazırlamıştır.²⁰⁹ İki tarafın topyekûn bir savaşın sınırına gelmesine yol açan silahlı çatışmalar, AB'yi temsilen dönem başkanı Fransa'nın araya girmesiyle imzalanan ateşkes anlaşması neticesinde yatıştırılmıştır.²¹⁰ Nitekim Batı'nın arabuluculuk çabalarına karşın Rusya, Abhazya ve Güney Osetya'yı bağımsız birer devlet olarak tanımıştır. Türkiye gerek bir bölge ülkesi olarak konumu ve Rusya ile ilişkileri, gerekse Batı dünyası ve onun kurumlarının tarihsel bir ortağı/müttefiki olarak gelişmelerden doğrudan doğruya etkilenmiştir.²¹¹ Türkiye, devletlerin bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğü ile birlikte yanı sıra çatışmaların diyalog yoluyla barışçıl çözümü olarak uluslararası hukukun temel ilkelerinin sadık bir savunucu olduğunu açıklamıştır.²¹² Askeri güç de dahil olmak üzere stratejik hedeflerini takip etmek için elinde olan tüm araçları kullanmaya yönelik siyasi irade ve hazırlığı göstermiş olan Rusya, bölgede tartışmasız baskın bir güç olarak Kafkas çatışmasından (en azından şimdilik) güçlü olarak çıkmıştır.²¹³

---

²⁰⁸Emin Aydın, "Turkey Has Indisputable Advantages for doing business with Russia Turkish-Russian Relations: toward enhanced multidimensional partnership' and beyond", **Today's Zaman**, September 27, 2007, s.1.

²⁰⁹Atilla Sandıklı, Elnur İsmayılov, Orhan Gafarlı, "Kafkasya'daki gelişmeler ve Türkiye", **BİLGESAM**, Rapor 60, Nisan 2014, s.28.

²¹⁰15-16 Ağustos'ta Abhaz ve Oset liderlerin yanı sıra Rus ve Gürcü liderlerince imzalanan 6 maddelik ateşkes anlaşması, kuvvet kullanılmasına son verilmesini, bütün askeri eylemlerin durdurulmasını, insani yardımlara imkân tanınmasını, Gürcü birliklerinin eski mevzilerine dönmesini, Rus birliklerinin çatışma başlamadan öncesi konuşlanma yerlerine çekilmesi ile Güney Osetya ve Abhazya'nın statüsü konusunda uluslararası görüşmeler yapılmasını öngörmekteydi. Mithat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar 2010), s.107.

²¹¹Çelikpala, a.g.m., s.108.

²¹²Ali Babacan, "Calming the Caucasus", **The Newyork Times**, Sept. 23, 2008.

²¹³Igor Torbakov, "The Georgia Crisis and Russia-Turkey Relations", **The Jamestown Foundation**, s.11.

Rusya ile ticari ilişkilerin hızla geliştirdiği bir dönemde Türkiye'nin soruna yaklaşımı doğrudan Rusya ile ekonomik faaliyeti etkileyecekti. O nedenle Türkiye bu süreçte temkinli ve dengeli bir politika izlemiştir. Bu denge politikasının sonucunda iki ülke arasındaki ticari faaliyetleri ciddi bir şekilde etkilememiştir. Türkiye'nin denge politikası izlemesinde bir diğer önemli neden, Rusya'nın kontrolü dışında olan ve Gürcistan sınırlarından geçen BTC(Bakü-Tiflis-Ceyhan)-BTE(Bakü-Tiflis-Erzurum) boru hatlarının güvenliğini sağlamak olmuştur. Bilhassa ABD'nin boğazlar üzerinden insani yardım kapsamında gemilerini Gürcistan'a ulaştırmak istemesi üzerine Rusya Montrö Anlaşması gereği bunun mümkün olmadığını ifade etmiş ve Türkiye yine Montrö Anlaşması gereğince ABD gemilerinin boğazdan geçmesine izin vermemiştir.²¹⁴

Türkiye'nin bu adımı Rusya ile bir krizin çıkmasını engellemiştir. Türkiye, krizin uluslararası hukuk kuralları ve toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde çözümlenmesine vurgu yapmış ve gerek Rusya ile gerekse 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra Gürcistan ile gelişen ilişkilerini bozmamak adına denge siyaseti izlemiştir. Bu siyasetin bir sonucu olarak Türkiye, Rusya-Gürcistan savaşı sonrası Kafkasya İstikrar Forumu'nu önermiştir. 11 Ağustos'ta Ankara'da açıklamalarda bulunan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin Balkanlar'daki örneğe benzer biçimde "Kafkaslar İttifakı" gibi bir çalışma içine girebileceğini, Rusya Federasyonu'nun da bu ittifakta yer alması gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁵ Medvedev ise, Rusya'nın Türkiye'nin öncülük ettiği "Kafkasya Barış ve İstikrar Platformu" önerisine destek verdiğini açıklamıştır.²¹⁶

---

²¹⁴Montrö Boğazlar sözleşmesi Türk boğazlarından geçiş rejimini düzenleyen 20 Temmuz 1936 yılında imzalanan sözleşmedir. Montrö Sözleşmesi, Türk Boğazlarından ticaret ve savaş gemilerinin geçiş rejimlerini düzenleyen temel belge niteliğindedir. Daha detaylı bilgi için bkz: Necmettin Akten, Jale Ece vd , "75. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği Çerçevesinde", **Orsam** Rapor No: 51 The Black Sea International, Rapor No: 8, Mayıs 2011.

²¹⁵Hasan Kanbolat, "Türkiye Kafkasya da Ne Yapabilir?", **Hürriyet**, 15 Ağustos 2008.

²¹⁶Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu hakkında açıklama: "Avrasya coğrafyasının istikrar ve güvenliğinin, Güney Kafkasya bölgesinin istikrarıyla doğrudan bağlantılı olduğunun bilinciyle taraflar, Güney Kafkasya da potansiyel istikrarsızlık unsuru olan donmuş ihtilafların çözümlenmesi için etkili tedbir alınması gerektiği konusunda mutabık kalırlar. Taraflar, bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyeti tarafından önerilen Kafkasya İstikrar ve İşbirliği platformunu, donmuş ihtilaflara taraf ülkeler arasında yapısı ve mevcut uluslararası mekanizmaları tamamlayıcı bir girişim olarak kabul ederler. "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni bir Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon, Moskova 13 Şubat 2009, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya->

Nitekim Kafkasya İstikrar Paktına Rusya'nın sıcak bakmasından sonra Putin'in Ağustos-Ekim 2009 döneminde gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretleri ilişkilerin düzeyini artırmıştır.²¹⁷ Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün mevkidaşı Dmitry Medvedev ile 12-15 Şubat 2009 tarihinde Moskova'da gerçekleştirdiği görüşmede ayrı bir öneme sahiptir. Bu ziyaret ikili ilişkileri ve stratejik seviyeyi tüm alanlarda geliştirmek için çok önemlidir.²¹⁸ Bu ziyaretin en önemli sonucu ise 13 Şubat 2009 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha Da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyonun" imzalanmasıdır. 25 Mayıs 1992 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki Antlaşma", 16 Kasım 2001 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki Avrasya da İşbirliği Eylem Planı" ve 6 Aralık 2004 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon" dahil olmak üzere Türk-Rus belgelerinde ortaya konulan ilkeleri ve amaçları esas alarak, "imzalanan deklarasyonda iki ülke ilişkilerin artan güven ve işbirliği temelinde sürdürülmesinin esas alındığı belirtilmektedir.²¹⁹ Dönemin Rusya Federasyonu'nun Ankara Büyükelçisi Vladimir Ivanovskiy, imzalanan deklarasyonun "ilişkilerin üst seviyede olduğunu gösteren bir kanıt ve gelecekte işbirliğinin bir yol haritası" olduğunu açıklamıştır.²²⁰

Bu dönemde başta Avrasya coğrafyası olmak üzere çeşitli anlaşmalar imzalanırken Türk-Rus ilişkilerinin mihenk taşlarından olan enerji alanında en önemli adım, 6 Ağustos 2009 yılında Başbakan Putin'in mevkidaşı Recep Tayyip Erdoğan ile Ankara'da gerçekleştirdiği görüşme olmuştur. Bu ziyaret sonucunda iki ülke arasında 20 anlaşma imzalanmıştır. Türkiye, Rusya'nın Ukrayna'yı by-pass ederek Türk

---

[federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa). (20.05.2016).

²¹⁷Robert O. Freedman, "Russia and the Middle East Under Putin", **Ortadoğu Etütleri**, July 2010 Volume 2, No 3, s.37.

²¹⁸Mohamad Arafat, Luqman, O. Mahmood Alnuaimy, "The Turkish-Russian Relations In The Era Of AKP", Afyon Kocatepe Üniversitesi, **İİBF Dergisi** (C.XIII, S II, 2011), s.114.

²¹⁹Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon", 13 Şubat 2009, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa>. (18.05.2016).

²²⁰**Diplomat Atlas**, Ağustos 2010 - 10. Sayı, s.14.

karasularından Avrupa'ya doğalgaz taşıma isteğine Türkiye 'evet' diyerek, Güney Akım Hattı'na imza atarken, Rusya da Samsun-Ceyhan Hattı'na katılmayı kabul etmiştir.²²¹ Putin'in 6 Ağustos 2009 tarihinde Ankara ziyareti kapsamında Rusya Başbakan yardımcısı Yuri Uşakov'un Türkiye'nin Güney Akım projesine olumlu bakması konusundaki; "bir çeşit uzlaşıda bulunduk. Onlar Güney Akım'da taviz verdiler. Biz de Samsun-Ceyhan boru hattında biraz taviz verdik" açıklaması ise bu görüşü destekler niteliktedir.²²² Görüşmenin diğer gündem maddeleri, Samsun-Ceyhan petrol boru hattı, Mavi Akım-2 doğalgaz boru hattının İsrail'e uzatılması (Türkiye, Mavi Akım2'nin İsrail'e uzatılması ve Samsun- Ceyhan petrol boru hattının hayata geçirilmesi ile Rus doğal gazının ve petrolünün Hindistan'a kadar ulaştırılabileceği, bu sayede Türkiye'nin de en önemli enerji kavşağı haline geleceği görüşünde), Rus şirketi tarafından tuz gölü altında doğal gaz deposu inşaat faaliyetinin yapılması, nükleer enerji santrali olmuştur.²²³

Türkiye'de nükleer tesis olmamasına karşın Erdoğan-Putin görüşmesi sonrasında anlaşmaya varılan protokolle iki ülke arasında "Nükleer Enerjinin Barışçıl Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin İşbirliği Anlaşması" ve "Nükleer Kazaların Erken Bildirimi ve Nükleer Tesisler Hakkında Bilgi Değişimi Anlaşması" imzalanmıştır. Görüşmede artık ikili ilişkileri tanımlamada "güvensizlik" yerine "güven" kavramının kullanılması da ayrıca önemlidir. Rusya ile karşılıklı anlayış, güven ve ortak çıkarlar temelinde günden güne gelişen ilişkilerin daha da güçlendirilmesinin, Türk dış politikanın öncelikli hedefleri arasında olduğunu belirten Erdoğan, temaslar sırasında sırasın da ikili ticari ilişkilerde, mevcut birtakım teknik mahiyetteki sorunları liderler olarak çözdüklerini vurgulamıştır.²²⁴ Enerji alanında varılan önemli anlaşmalardan biri de 13 Şubat 2009 tarihinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Moskova ziyareti ziyasında "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha Da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon",

---

²²¹"Türkiye, Güney Akım'a imza attı, Putin 'nükleeri aldık' havasına girdi", **Hürriyet**, 07Ağustos 2009.

²²²"Putin Güney Akım için Ankara da", **BBC Türkçe**, 6 Ağustos 2009.

²²³"Putin Güney Akım için Ankara da".

²²⁴"Türkiye, Güney Akım'a imza attı, Putin 'nükleeri aldık' havasına girdi".

kapsamında enerji konusunda işbirliği protokolünün imzalanması olmuştur.²²⁵ Rusya ve Türkiye arasında daha önce de Mavi Akım-2'nin inşası ve Mavi Akım-1'in Türkiye üzerinden İsrail'e uzatılması ile ilgili konular gündeme gelmiş ve Ankara'nın transit ülke olmak yerine doğrudan satıcı olmayı talep etmesi ve ekonomik kriz nedeni ile görüşmeler beklemeye alınmıştı.²²⁶

2000'lerin ilk yıllarında sağlanan diplomatik diyalog süreci, 2010 yılında da devam etmiş, ilişkilerin derinleştirilmesi ve sürdürülmesine yönelik yoğun çabanın harcandığı bir yıl olmuştur. Son yıllarda Türk dış politikasında popüler hale gelen "komşularla sıfır sorun" ve "maksimum işbirliği" gibi prensipler burada da başat rol oynamıştır.²²⁷ Örneğin Devlet Başkanı Putin'in daveti üzerine 12-13 Ocak tarihlerinde Moskova'ya giden Başbakan Erdoğan'ın ziyaretinin Rus kamuoyunda "tarihi" olarak nitelendirilmesi bu dönemde sağlamlaşan diyalog sürecinin önemli bir göstergesidir. Keza "Medvedev'in görüşme sırasında iki ülke arasındaki işbirliğini "üst düzey" olarak ifade etmesi ve Türkiye'nin yardımı sayesinde Rusya'nın Güney Akım doğal gaz boru hattını Karadeniz'in altından geçirme sorununu hallettiği, Türkiye'nin projenin kara sularından geçmesine izin vererek Moskova'yı Karadeniz ülkeleriyle yaşanabilecek zorlu müzakerelerden kurtardığını" açıklaması ilişkilerin güçlü ortaklık seviyesinde ilerlediği göstermiştir.²²⁸

---

²²⁵12 Mayıs 2010'da ise Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında "Akkuyu Sahasında bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşması" imzalanmıştır. Resmi gazete milletler arası andlaşma Karar Sayısı: 2010/918 Sayı: 27721 6 Ekim 2010 Çarşamba <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm>. (26.06.2016). Türkiye Cumhuriyeti Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı Arasında Nükleer Güç Mühendisliği Alanında İşbirliği Protokolü <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150426-2-1.pdf>. (18.05. 2016).

²²⁶"Putin'den sürpriz açıklama: Mavi Akım'ı uzatalım", 19 Nisan 2012, 22:06 <http://haberrus.com/economics/2012/04/19/putinden-surpriz-aciklama-mavi-akimi-uzatalim.html>. (28.10.2016).

²²⁷Vügar İmanov, "Türkiye'nin Rusya Politikası 2010", Editörler: Burhanettin Duran, vd, **Türk Dış Politikası Yılığ 2010**, SETA Yayınları XIV I. Baskı: Ekim 2011, s.305.

²²⁸"Rus basını: Erdoğan'ın ziyareti tarihi gelişme", *Ajans Kafkas*, 14.01.2010. <http://ajanskafkas.com/haber-arsivi/rus-basini-erdoganin-ziyareti-tarihi-gelisme/>.

(24.06.2016). Güçlü ortaklık teriminin anlamı, Türkiye ile Rusya'nın bundan böyle, gerçek ortaklar gibi, siyasetten güvenliğe, ticaretten enerjiye, teknolojiden kültüre kadar çeşitli alanlarda sıkı işbirliği kurması, araya engeller çıktığı zaman bunları ortak bir irade ile aşmaya çalışmasıdır. **Sami Kohen**, "Güçlü ortaklık" ne demek?", **Milliyet**, 16 Şubat 2009. Rusya Başbakan Yardımcısı İgor Seçin'in de yaptığı açıklamada, Rusya'nın Samsun-Ceyhan projesine aktif şekilde katılacağını beyan ettiği haberde, "Yeni anlaşmalar iki ülkeye geçen yıl küresel ekonomik krizden dolayı ikili ticaret hacminde kaybedilenlerin telafisini sağlayacak. Nitekim hem Erdoğan hem de Putin ticaret hacmini 5 yıl içinde 100 milyar dolara

Bu dönemde ilişkilerde sağlanan diyalog sürecinin kurumsallaşması adına en önemli adım Cumhurbaşkanı Dmitry Medvedev'in 12 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretle ÜDİK (Üst Düzey İşbirliği Konseyi)'nin kurulmasına karar verilmesi olmuştur.²²⁹ Ayrıca bu ziyaretin sonucunda Türkiye ve Rusya arasında 16 belge imzalanmıştır.²³⁰ Enerji, ekonomi dahil bir çok konuda varılan anlaşmada en önemli konuyu iki ülke vatandaşlarının 30 günlük vize muafiyetini içeren anlaşmasının onaylanması ve Bakü-Ceyhan petrol boru hattı projesi Nükleer Güç Santralinin yapılması konusunda anlaşmaya varılması olmuştur.²³¹

Özellikle 2010'dan sonra Türkiye ve Rusya ilişkilerin de öne çıkan tanım, 'stratejik işbirliği' olmuştur. Buna göre, Türkiye ile Rusya'nın, Balkanlar, Güney Kafkasya, Orta Asya, Afganistan, Kıbrıs, Ortadoğu, Irak, Karadeniz bölgesi, Akdeniz konuları, Güney Kafkasya ve Orta Asya'da İşbirliği girişimleri, uluslararası kuruluşlarda Avrasya konularında işbirliği, kapsamlı Avrupa güvenlik yapısı konusu, uluslararası terörizmle mücadele, uluslararası terörizm konularında ikili danışmaların geliştirilmesi, enerji, ticaret, ulaştırma, turizm, çevre başlıklarında işbirliği yapması söz konusu olacaktı.²³²

çıkartma hedefini dile getirdi. Hedefe ulaşma yolunda bazı adımlar da atıldı. Rusya ve Türkiye arasında atom enerjisi dalında ortak işbirliği konusunda anlaşmaya varıldı" ifadeleri kullanılmıştır. ÜDİK'in Türk-Rus ilişkilerine en önemli katkısı siyasal diyalog sürecinin devamı açısından önemli bir mekanizma işlevi görmesidir. "Rus basını: Erdoğan'ın ziyareti tarihi gelişme", *Ajans Kafkas*, 14.01.2010. <http://ajanskafkas.com/haber-arsivi/rus-basini-erdoganin-ziyareti-tarihi-gelisme/>. (24.06.2016).

²²⁹ÜDİK üç ayaklı bir yapı olarak kurulmuştur. "Siyasi boyut Dışişleri Bakanları başkanlığındaki Ortak Stratejik Planlama Grubu, ekonomik boyut Karma Ekonomik Komisyon'da ele alınmaktadır. Sosyal-insani üçüncü boyut çalışmalarını yürütmek üzere kurulan "Türk-Rus Toplumsal Forumu", iki ülke iş dünyasının yanı sıra, kanaat önderleri, akademisyenler, bilim ve kültür adamları, sanatçılar ve sporcuların katılımı ile Türk ve Rus halklarını ve sivil toplum kuruluşlarını yakınlaştırmak ve işbirliği yapmalarını sağlamak amacıyla faaliyet gösterecektir." **Türk-Rus Toplumsal Forumu Faaliyet Bülteni**, Kasım 2012-Haziran 2013.

²³⁰Anlaşmaların tam listesi için bkz. Girgin, a.g.e., s. 465-466.

²³¹"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Karşılıklı Seyahatlerine İlişkin Usullere Dair Anlaşma"Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov tarafından Ankara'da 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalanmıştır. No: 99, 12 Mayıs 2010, Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Vatandaşlarının karşılıklı seyahatlerine ilişkin usullere dair anlaşma HK. http://www.mfa.gov.tr/no-99-12-mayis-2010-turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-vatandaslarinin-karsilikli-seyahatlerine-iliskin-usullere-dair.tr.mfa.Turkiye_Cumhuriyeti_Disisesleri_Bakanligi, (26.06.2016).

²³²Bahadır Selim Dilek, "Medvedev'in Türkiye Ziyareti Öncesinde Türk-Rus İlişkilerine Farklı Bir Bakış", **21. Yüzyıl**, Mayıs 10, Sayı: 17, s.8.

Bu dönemde siyasal ilişkilerin ivme kazanması, ekonomi ve turizm başta olma üzere iki ülke arasındaki ticari faaliyetlere de olumlu yansımıştır. RF ile 2000 yılında 4,5 milyar dolar seviyesinde olan ikili ticaret hacmi, 2008 yılında 8 kattan fazla bir artışla 38 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.²³³ İkili ticaret hacmi 2009 yılında, gerek küresel ekonomik kriz gerek 2008 Temmuz-2009 Ağustos döneminde Rus gümrüklerinde Türkiye menşeli ürünlere uygulanan tam denetim uygulaması nedeniyle yaklaşık 23 milyar dolara düşmüştür.²³⁴

İki ülke arasında ciddi bir diğer ekonomik faaliyet alanı turizmdir. 2004 yılından 2010 yılına kadar Türkiye'ye gelen Rus turist sayısının her geçen sene arttığı analiz edilmiştir.²³⁵ Özellikle 11-12 Mayıs 2010 tarihinde Medvedev'in Türkiye ziyareti sırasında "2010-2011 yılları İçin Ortak Turizm Eylem Planı" imzalanması da ikili ilişkilerde turizmin önemli bir yeri olduğunu göstermiştir. 2000'lerin ortalarından itibaren iki ülke arasında turizmin yanında inşaat sektörü de ciddi ivme kazanmıştır. Türk müteahhitlik sektörünün şimdiye kadar RF'de üstlendiği projelerin bedeli yaklaşık 64 milyar ABD dolarıdır ve Türk müteahhitlik sektörünün yurtdışında üstlendiği projelerin % 20'si RF'dedir.²³⁶

Tablo 5
Türkiye-Rusya Dış Ticaretinin Sektörel Düzeyde Analizi

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2004	1 859 187	9 033 138	160 706 919	64,8
2005	2 377 050	12 905 620	190 250 559	62,9
2006	3 237 611	17 806 239	225 110 850	61,3
2007	4 726 853	23 508 494	277 334 464	63,1
2008	6 483 004	31 364 477	333 990 770	65,4
2009	3 189 607	19 450 086	243 071 034	72,5
2010	4 628 153	21 600 641	299 427 551	61,4

²³³"Rusya Federasyonu'nun Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımına İlişkin Değerlendirme", *TEPAV*, <https://www.deik.org.tr/contents/fileaction/3780>. (26.06.2016).

²³⁴"Rusya Federasyonu'nun Dünya Ticaret Örgütü'ne Katılımına İlişkin Değerlendirme".

²³⁵Rusya'dan Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı Bin Kişi 2004 (1.605 Bin Kişi), 2005 (1.865) 2006 (1.853) 2007(2.465), 2008 (2.879), 2009 (2.695), 2010 (3.107) İstatiksel Veriler İçin Bknz: Erol Karabulut, "Rusya'da Ekonomik ve Sosyal Durumun Türkiye ve Pazara Olası Yansımalar", Akdeniz Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği **AKTOB Araştırma Birimi Yayınları** - 2015/ 80, s.5.

²³⁶"Türkiye-Rusya Ekonomik Ve Ticari İlişkileri", Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://moskova.be.mfa.gov.tr/showinfonotes.aspx?id=219659>. (26.06.2016).

Kaynak: Gizem Akbulut, Candan Yılmaz, "Türkiye-Rusya Dış Ticaretinin Sektörel Düzeyde Analizi", **SESSION 3C: Uluslararası Ticaret I**, s.431.

2.3. 2011-2015 Arası Dönem

Diplomatik ziyaretler, ÜDİK gibi kurumsallaşan yapılar, enerji ve ekonomide sağlanan işbirliği ilişkilerde çok boyutluluğu geliştirirken bölgesel ve uluslararası konjonktürde yaşanan bazı sorunlar ile farklılaşan politik söylem, bu dönemde ilişkilerin karmaşık ve gerilimli bir yapı da seyrine neden olmuştur. Bu gerilim, söz konusu yılın bilhassa ikinci yarısından itibaren bir yandan doğalgaz fiyatındaki indirim taleplerinde ve Güney Akım'a istenen geçiş izninde; diğer yandan ise Ortadoğu/Kuzey Afrika coğrafyasında "Arap Baharı" olarak isimlendirilen değişime dönüşü sürecine yaklaşımda görülmüştür.²³⁷ Bu yıl içerisinde gerçekleşen üst düzey ziyaretler, ekonomi de 2008 krizinden sonra sağlanan gelişim ve turist sayısında gözlemlenen artış, 2011 yılını Türk-Rus ilişkileri açısından önemli kılmıştır. Kısacası, 2011'de Türk-Rus ilişkilerinin çok boyutlu ve karmaşık karakterini koruyarak derinleştiğini müşahade etmek mümkündür.²³⁸

Türk-Rus ilişkileri açısından 2011 yılı, ilişkilerde son on yılda sağlanan istikrarın sürdürüldüğü yıl olmuştur. Bu yaklaşımın aksini savunan Tolga Demiryol'a göre ise 2003 ve 2011 yılları arasında Avrasya'nın iki büyük gücünün "stratejik ortaklık" çerçevesinde benzeri görülmemiş bir düzeyde siyasi işbirliğine girişmiş ancak 2011'den sonra ikili ilişkiler bozulmuş ve daha rekabetçi bir dengeye dönüşmüştür.²³⁹ Demiryol bu işbirliği ve çatışma modelini iki faktör ile açıklamaktadır: (a) Özellikle enerji ortaklığına dayanan Rusya ile Türkiye arasındaki ekonomik bağımlılığın artması, (b) Avrasya'daki Moskova ile Ankara'nın güvenlik çıkarlarının birleşmesi.²⁴⁰

---

²³⁷Vügar İmanov, "Türkiye'nin Rusya Politikası", Editörler: Burhanettin Duran vd, **Türk Dış Politikası Yılı 2011**, SETA Yayınlar XVIII 1. Baskı: Kasım 2012, s. 460.

²³⁸İmanov, a.g.e., s. 459.

²³⁹Tolga Demiryol, "Interdependence, Balancing and Conflict in Russian-Turkish Relations", Edited: Aharon Klieman, **Great Powers and Geopolitics: International Affairs in a Rebalancing World**, Springer, 2 April 2015, s.65.

²⁴⁰Demiryol, a.g.e., s.65.

Başbakan Erdoğan'ın iki ülke arasında imzalanan 16 Mart 1921 "Dostluk ve Kardeşlik (Moskova)" anlaşmasının 90. Yıl dönümünde Moskova da Putin ile bir araya gelmesi son yıllarda sağlanan istikrarın devamlılığı açısından önemli bir ziyaretir. Başbakan Erdoğan'ın beraberinde kabine üyeleriyle gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinin ikili ilişkilere en önemli katkısı, vize muafiyeti ve geri kabul anlaşmasının 16 Nisan'da yürürlüğe girmesi konusunda tarafların mutabakata varması olmuştur. Erdoğan-Putin görüşmesinde Dağlık Karabağ sorunu ve Arap Baharı sürecinde Libya'da yaşanan sorunlar ele alınırken görüşmenin ana konusunu Akkuyu santrali ve Güney Akım projesi oluşturmuştur. Görüşmede Güney Akım projesinin Türkiye'den geçecek kısmı için gereken belgeler Moskova'ya iletilmemiş ve bu durum görüşmede Rusya'nın memnuniyetsizliği ile sonuçlanmıştır. Buna karşılık Türkiye'nin gaz fiyatında indirim ve "al ya da öde" şartından vazgeçilmesi talepleri Rusya tarafından kabul görmemiştir.²⁴¹

Bu dönemde Türk-Rus ilişkileri açısından en önemli gelişme, NATO tarafından Türkiye'ye füze savunma sisteminin yerleştirilmesine ilişkin planın açıklanması olmuştur. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü NATO'nun 19-20 Kasım 2010 tarihinde Lizbon'da gerçekleşen Zirve Toplantısı öncesinde gündemde yerini alan tartışma konularından en önde geleni, kamuoyunda "Füze Kalkanı" olarak bilinen ve balistik füzelere karşı etkin hava savunması sağlamasını öngören silah sistemlerinin tüm müttefik ülkeleri kapsayacak şekilde kurulmasıydı.²⁴² NATO liderlerinin balistik füze saldırılarına karşı NATO'nun Avrupa nüfusları ve toprakları korumak için Füze

---

²⁴¹Al yada öde olarak kamuoyunda yer alan anlaşma genel itibariyle, Türkiye'nin taahhüt ettiği doğalgazı alması, kullanmasa bile parasının ödenmesi olarak tanımlanmaktadır.

Bu dönemde uzmanlar, Nabucco üyesi olan Türkiye'nin Güney Akım'a izin vermeyeceğini ya da en azından bunu Rusya ile enerji pazarlığında bir koz olarak kullanacağını ileri sürmekteydiler. Nitekim Türkiye, Güney Akım hattının kendi karasularından geçmesine izin veren anlaşmayı Rusya ile doğal gaz fiyat indirimi ve "al ya da öde" şartının iptali karşılığında 28 Aralık 2011 tarihinde imzalayacaktı. Tekin Aycan Taşcı, Türkiye - Rusya İlişkilerinde Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) ERUSAM, **Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Rusya - Kafkasya Araştırmaları**, 08.12.2014, s.5.

²⁴²Mustafa Kibaroglu, "NATO'nun Balistik Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", Uluslararası İlişkiler, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), s.184. ABD ve Sovyetler Birliği Soğuk Savaş yıllarında ikili düzeyde 1972 tarihli Anti Balistik Füzelere Anlaşması'nı (ABM) imzalayarak, anlaşma hükümlerince izin verilenin dışında ülke toprakları üzerinde herhangi bir hava savunma sistemi kurmayacaklarını beyan ve taahhüt etmişlerdi s. 188.

Savunma yeteneği geliştirmeye karar verdiğini açıklaması Rusya tarafından tepkiyle karşılanmıştır.²⁴³

ABD Başkanı Bill Clinton döneminde gündeme getirilen füze savunma sistemi, iki kutuplu sistemin hakim olduğu 1980'lerde Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu balistik füzelere karşı dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan tarafından geliştirilen Yıldız Savaşları (stratejik savunma inisiyatifi) projesinin yeniden yorumlanmış biçimidir. Projenin bu haliyle kendisine karşı olduğunu söyleyen Moskova, kendisine karşı casusluk amacı ile kullanılabileceğini ileri sürerek, füze kalkanının asıl amacının Rusya'daki askeri tesisleri gözetlemek olduğu ve şu anda çok büyük olmasa da gelişmesi halinde kendi güvenliğini zaafa uğratacağı gerekçeleri ile ABD'ye itiraz etmekteydi.²⁴⁴ Vladimir Putin, G-8 zirvesinde görüşmeler sırasında Avrupa tümünü kapsayan bir kalkan geliştirmek için Azerbaycan'da bir radar sistemi kurulabileceğini açıklamıştır.²⁴⁵ Rusya'nın endişelerine karşın Türkiye, RF'nin NATO nezdindeki büyükelçisi Dmitry Rogozin'i davet etmiş ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile gerçekleşen görüşmede NATO'nun füze savunma sistemi ele alınmıştır. 2 Eylül'de dışişleri bakanlığının ABD ve NATO füze savunma sistemine dahil olan radarın Türkiye topraklarına yerleştirilmesine izin vermesini açıklamasının ardından Rus uzmanlar bunun Rusya için bir tehdit oluşturacağını, zira söz konusu radarın kapsama alanında Karadeniz, Kafkaslar ve Hazar bölgelerinin bulunduğunu ve buralarda da Rusya'nın önemli askeri tesisleri ve poligonlarının bulunduğunu belirtmişlerdir.²⁴⁶ Rusya Devlet Başkanı Putin ise Türkiye'ye yerleştirilmesi öngörülen füze savunma sistemine tepki göstererek "füze kalkanı projesine asimetrik ve etkili bir yanıt verilmesi"

---

²⁴³"Allied leaders agree on NATO Missile Defence system", 20 Nov. 2010, North Atlantic Treaty Organization NATO, http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_68439.htm. Erişim Tarihi: 26.06.2016.

²⁴⁴Selin M. Bölme "Nato Zirvesi Ve Füze Kalkanı Projesi", **SETA Analiz**, Sayı: 30, Aralık 2010, s. 6. İlk aşamada füze kalkan projesinin, balistik füzelere sahip genel bir düşmanı hedef aldığı fikri ortaya koyulduysa da Bush dönemiyle birlikte düşman tanımı netlik kazanmaya başlamıştır. Başkan Bush 29 Ocak 2002'de yaptığı konuşmasında "şer ekseni" adı verdiği İran, Irak ve Kuzey Kore'yi uluslararası terörizme yardım ve yataklık ederek dünya barışını tehdit etmekle suçlamış ve kitle imha silahlarına sahip olma çabasında olan bu ülkelerin büyüyen bir tehlike olduğunu söylemiştir. Irak'ın işgalinden sonra şer ekseninden geriye iki ülke kalmıştır; Kuzey Kore ve İran. Füze kalkanı projesinin ABD ayağı Kuzey Kore'den gelebilecek bir tehlikeye karşıyken Avrupa'ya ayağı doğrudan İran'ın var olduğu sayılan balistik füze tehdidi üzerine inşa edilmiştir. Bölme, a.g.m., s.11.

²⁴⁵"Putin Offers Joint Missile Shield", **BBC News**, 7 June 2007.

²⁴⁶İmanov, a.g.e., s.469-470.

gerektiğini açıklamıştır.²⁴⁷ Türkiye ise ABD tarafından NATO'ya tahsis edilen erken uyarı radarının konuşlandırılmasının öngörüldüğünü ve Türkiye'nin bu unsura ev sahipliği yapmasının NATO'nun yeni stratejik konsepti çerçevesinde geliştirilen söz konusu savunma sistemine katkısını oluşturacağını; birliğin savunma kapasitesini ve Türkiye'nin ulusal savunma sistemini güçlendireceği yönünde açıklama yapmıştır.²⁴⁸ Bunun yanında Rusya Cumhurbaşkanı Medvedev de 23 Kasım da, Washington yönetimi, Rusya'nın füze kalkanı planıyla ilgili endişelerinin üzerine eğilmezse ABD'nin Avrupa'daki füze kalkanı sahalarını hedef alabileceklerini söylemiş ve bir hafta sonra da 29 Kasım'da ABD'nin Avrupa'ya kurmayı planladığı füze kalkanının Rusya'nın güvenliğine yönelik tehdit oluşturduğunu savunarak, Avrupa sınırındaki Kaliningrad da füze kalkanı radarını faaliyete geçirmiştir.²⁴⁹ Nitekim füze savunma sistemi Türk-Rus ilişkilerin de kısa süreli bir gerginliğe neden olsa da Türkiye'nin ABD ve Rusya ile ilişkileri dengede tutma politikasıyla sorunun krize dönüşmesine izin verilmemiştir. Türkiye'nin bu politikası ise iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin devamı açısından önemli bir hamle olarak görülmüştür.

Türkiye ve Rusya arasında 2011 yılında başlayan ön önemli kriz, Arap Baharı sürecinde özellikle Suriye konusunda iki ülkenin farklı politikaları benimsemesi olmuştur. Soğuk Savaş döneminin son yıllarında ABD ve Batı'nın Ortadoğu ülkelerine yönelik uyguladığı neo-liberal politikalarının tutmaması, bu coğrafya da ekonomik ve toplumsal krizlerin giderek derinleşmesine neden olmuş ve Arap Baharı olarak isimlendirilen halk hareketini ortaya çıkarmıştır. Türkiye, bölge de değişimi, yani otoriter yönetimlerin yerini demokratik seçimle işbaşına gelecek iktidarlara bırakmasını isterken, Rusya statükonun, yani mevcut yapıların korunması gerektiğini müdafaa etmiştir.²⁵⁰

Nitekim Türkiye ve Rusya'nın başta Suriye olmak üzere Arap Baharı sürecinde derin fikir ayrılığı yaşamalarında, her iki ülkenin 2000'ler ile birlikte Ortadoğu coğrafyasına yönelik aktif ve yeni dış politika geliştirmelerinin önemli bir etkisi vardır. Ak Parti iktidarı ile birlikte Türkiye yeni dış politikasında önceliğini Ortadoğu'ya

²⁴⁷"Füze kalkanına asimetrik yanıt veririz", **Milliyet**, 21.02.2012.

²⁴⁸"Türkiye, füze kalkanını kabul etti", **Sabah**, 3 Eylül 2011.

²⁴⁹İmanov, a.g.e., s.470.

²⁵⁰İmanov, a.g.e., s.470.

verirken Putin dönemi Rusya'da Kafkaslardan sonra dış politikasında Ortadoğu'ya ağırlık vermiştir.²⁵¹ 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümü öncesi 1998 Adana mutabakatıyla yumuşamaya başlayan ilişkiler, oğul Esad'ın başa gelmesiyle daha da iyileşmiştir.²⁵² O kadar ki 2002-2010 yıllarında Suriye, Türkiye açısından Arap dünyasına açılan bir kapı haline gelirken, Türkiye'de Suriye açısından batıya açılan bir kapı olarak görülmüştür.²⁵³ İkili ilişkiler birkaç ay içinde "sıfır sorundan" neredeyse "sıfır ilişkiye" ve tam bir uyumdan, dolaylı bir çatışmaya dönüşmüştür.²⁵⁴ Silah ticaretinin yanında Suriye'deki petrol ve doğalgaz kaynaklarının işletilmesi ve elektrik enerjisi alanındaki işbirliği ise Moskova-Şam arasındaki ekonomik ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturuyor.²⁵⁵

Arap Baharı sürecinde yönetimin değişmediği tek ülke olan Suriye'de Esad rejimi Türkiye ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Rusya için Suriye Ortadoğu'ya açılan bir kapı ve Esad rejiminin varlığı da bu politikasının devamı için önemlidir. Arap Baharı öncesinde Türkiye ile yakın ilişkileri olan Esad rejiminin bu süreçte antidemokratik eylemleri Türkiye ile ilişkilerin donmasına neden olmuştur. Nitekim Arap Baharıyla Suriye de yaşanan kriz iki ülkenin farklı politikalar benimsemesine neden olsa da gelişen işbirliğine zarar vermesine izin verilmemiştir.

2012 yılı Türkiye tarafından Rusya'nın "Güney Akım" doğalgaz boru hattının kendi münhasır ekonomik bölgesinden geçişine izin verilmesinin iki ülke arasında oluşturduğu olumlu atmosferle birlikte başlamıştır.²⁵⁶ Bir önceki yıldan kalan Suriye gerilimi bu dönemde de devam etmiş ve özellikle Türkiye'nin güvenlik endişesi nedeniyle Suriye sınırına patroit füze savunma sisteminin NATO tarafından yerleştirilmesine izin vermesi ilişkilerde gerilimi artırmıştır. Türkiye'ye yerleştirilecek füzelerle ilgili basına değerlendirmede bulunan Rusya'nın NATO daimi temsilcisi

---

²⁵¹Rusya'nın Suriye ile ilişkileri 2.Dünya Savaşından sonra Rusya'nın Ortadoğu'ya ilgisinin artmasıyla gelişmeye başlamıştır. Özellikle Suriye'de ki Baas hareketinin Pan-Arabizm ve sosyalizmi benimsemesi Suriye'nin SCCB ile ilişki kurmasını kolaylaştırmıştır.

²⁵²Barış Çağlar, "Türkiye'nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Realist Bir Bakış", **Ortadoğu Analiz**, Kasım 2012 Cilt 4, Sayı 47, s.44.

²⁵³Çağlar, a.g.m., s.44

²⁵⁴Mohammed-Reza Djalili ve Thierry Kellner, **Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye (Ortadoğu da yeni bir stratejik rekabete doğru gidiş mi?)**, çev. Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, Mart 2013, s.137.

²⁵⁵Kerim Has, "Türkiye-Rusya İlişkileri Ekseninde Suriye Krizi", **USAK Analiz**, No: 20 Temmuz 2012, s.6.

²⁵⁶Fatih Özbay, "Türkiye'nin Rusya Politikası 2012", Editörler: Burhanettin Duran, vd., **Türk Dış Politikası Yılığ 2012**, SETA Yayınları 29, 1. Baskı, Aralık 2013, s.340.

Alexandr Gruško'nun, "bu müdahale herhangi bir provokasyon ya da kaza durumunda geri dönüşü imkansız bir durum ortaya çıkarabilir" uyarısında bulunması da gerilimin devam edeceği sinyalinin vermiştir.²⁵⁷Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise patroit füze sisteminin savunma amaçlı olduğunu vurgulamış ve Rusya'nın kaygı beyan etmesini gerektirecek bir durum olmadığını Suriye'den sınır ihlalleri olduğunu ve o günden sonra NATO sistemi içinde çalışmaların yürütüldüğünü ifade etmiştir.²⁵⁸ Nitekim 9 Nisan'da dışişleri bakanları arasında gerçekleşen telefon görüşmesinin ardından Lavrov'un, Türkiye'nin tek taraflı olarak herhangi bir eylem de bulunmayacağı teminatı verdiğini açıklaması Rusya tarafından olumlu karşılanmıştır.²⁵⁹

Suriye krizinde orta yol bulmak için atılan bu adımlara karşın 22 Haziran tarihinde bir Türk savaş uçağının Suriye tarafından düşürülmesi, Türk-Rus ilişkilerinde krizin boyutunu en üst seviyeye çıkarmıştır. Gerilimin tırmanmasında yabancı kaynaklı bir gazetenin uçağın düşürülmesinde Rusya'nın rolü olduğu iddiasını yazması olmuştur. RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un, Suriye'nin Türk askeri uçağını düşürmesine ilişkin herhangi bir Rus askeri unsuruyla böyle bir çatışma içerisine girmesinin imkanının olmadığını açıklaması ile gerilimin tırmanması önlenmiştir.²⁶⁰

Suriye'deki iç savaşın Türk-Rus ilişkilerine ilk somut yansıması 2012 yılı ekim ayında Moskova'dan Şam'a giden bir uçağın silah taşıdığı gerekçesiyle Ankara'ya işine zorlanması olmuştur.²⁶¹ Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Suriye'ye ait bir yolcu uçağının, kargosunda mahiyeti itibarıyla sivil havacılık kuralları gereğince taşınması doğru olmayan bazı malzemeler bulunduğu bilgisi aldıklarını belirterek, söz konusu uçağın inceleme yapılması için Ankara Esenboğa Havalimanı'na indirildiğini açıklamasının ardından Rus vatandaşlarının da olması nedeniyle Türkiye'nin uçağı

²⁵⁷Faruk Akkan, Rusya: "Türkiye'ye Patriot yerleştirilmesi, NATO'nun Suriye krizine müdahalesi anlamına gelir", 30 Kasım 2012, *HABERUS*, <http://haberrus.com/politics/2012/11/30/rusya-turkiyeye-patriot-yerlestirilmesi-natonun-suriye-krizine-mudahalesi-anlamina-gelir.html>. (05.07.2016).

²⁵⁸"Rusya: Türkiye füzenin peşini bırakmıyor", *NTV*, 23.11.2012, http://www.ntv.com.tr/dunya/rusya-turkiyeye-fuzenin-pezini-birakmiyor,tAmy5cWoq0eONcMStu647A?_ref=infinite. (06.07.2016).

²⁵⁹Faruk Akkan, Fuat Seferov, "Rusya: Türkiye, Suriye'de tek taraflı girişimde bulunmayacak", *HABERUS*, 10 Nisan 2012. <http://haberrus.com/politics/2012/04/10/rusya-turkiye-suriyede-tek-tarafli-girisimde-bulunmayacak.html>. (05.07.2016).

²⁶⁰"Uçağın düşürülmesinde Rus parmağı....Rusya'nın bu çılgınlığı yapmasının mantığı yok", *Milliyet*, 27.06.2012.

²⁶¹Cenk Başlamış, "Türk-Rus ilişkilerinde Suriye gölgesi", *BBC Türkçe*, 12 Ağustos 2013 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130812_turkiye_rusya.(02.07.2016).

indirmesi Rusya tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır.²⁶² Suriye uçağının indirildiği günün sonrasında Rusya Devlet Başkanı Putin'in 14-15 Ekim 2012 tarihlerinde gerçekleşmesi beklenen Türkiye ziyaretinin ertelemediğinin açıklanması pek çok kesim tarafından Rusya'nın Türkiye'ye tepki mesajı olarak algılanmıştır.²⁶³ 3 Aralık tarihinde 3. UDİK toplantısı için bir araya gelen Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin bir araya gelmiş Putin'in, "Suriye rejiminin avukatı değiliz" sözleri iki ülkenin ilişkileri temelden sarsmak istemediklerinin kanıtı olmuştur.²⁶⁴ Türkiye'nin malzemelere el koymasının ardından Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Suriye krizi ve Ankara da indirilen Suriye uçağıyla ilgili olarak Türkiye'nin, bu olayda Chicago sözleşmesine dayanarak hareket ettiğini açıklayarak iki ülke arasındaki gergin ortamı bir anlamda yatıştırmıştır.²⁶⁵ Rusya'nın üyesi olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ), 6-7 Haziran 2012 de Çin de gerçekleşen ŞİÖ Devlet Başkanları zirvesinde Türkiye'nin yaptığı başvurunun Diyalog Ortağı Statüsü kapsamında kabul edilmiş olması, uçak krizinden sonra iki ülkenin bölgesel ve uluslararası sorunların geriliminden ziyade işbirliği alanlarını geliştirme niyetlerinde olduğunun bir göstergesidir.

Suriye krizinde Türkiye ve Rusya farklı politikalar benimsemiş ancak bu durum 2000'ler ile ivme kazanan işbirliğinin önüne geçmesine izin verilmemiştir. Benzer bir durum Ukrayna krizinde yaşanmıştır. Ukrayna krizinin temelinde Kasım 2013'den itibaren hükümet ile Batı yanlısı muhalifler arasında yaşanan gerilim yatmaktadır. Ülkedeki siyasi istikrarsızlığın ilk belirtileri, 22 Kasım 2013'te hükümetin AB Ortaklık Anlaşması'nı imzalamayı reddetmesi üzerine ortaya çıkmıştır.²⁶⁶ Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in AB yerine Rusya ile işbirliği yapmak istemesi krizin büyümesine neden olmuş ve 22 Şubat'ta ülkeyi terk etmiştir. Bu olayın akabinde Ukrayna Parlamentosu, Cumhurbaşkanı'nı azlederek geçici bir hükümet oluşturmuş ve

---

²⁶²"Davutoğlu: uçakta meşru olmayan unsurlar var", **Milliyet**, 10.10.2012.

²⁶³Özbay, a.g.e., s. 349.

²⁶⁴Putin: Suriye rejiminin avukatı değiliz", **Milliyet**, 03. 12. 2012.

²⁶⁵Merve Suna Özel, "Suriye Krizi Sürecinde Rusya-Türkiye İlişkisinde Uçaklar Jetler Sorunlar", 4 Aralık 2015, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya/2015/12/04/8354/suriye-krizi-surecinde-rusya-turkiye-iliskisinde-ucaklar-jetler-sorunlar>. (13.11.2016).

²⁶⁶Sergey Tolstov, "Ukrayna'daki siyasi krizin sebepleri ve öne çıkan özellikleri", *Aljazeera Türk* <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ukraynadaki-siyasi-krizin-sebepleri-ve-one-cikan-ozellikleri>. (18.07.2016).

iktidarın değiştiğini tescil etmiştir.²⁶⁷ Krizin şiddeti Ukrayna'nın kendisinden çok Rusya, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri için sürpriz olmuştur.²⁶⁸ Kiev'deki siyasi kriz aşılmaya çalışılırken, 27 şubat'ta Rusya'nın beklenmedik bir şekilde Kırım yarımadasına özel kuvvetlerini çıkarması ve burada bir oldu-bitti ile kontrolü ele geçirmesi, durumu ülke-içi bir krizden bölgesel ve uluslararası bir soruna dnştrmştir.²⁶⁹ Parlamento geçici başkan olarak Olexander Turchynov'u görevlendirmiştir.²⁷⁰

"Bilindiği zere, Kırım Hanlığı, 1774'te Osmanlı-Rus savaşı akabinde Rusya'nın himayesine geçmiş, fakat 1783'te hanlık ilga edilmiştir. O tarihten 1954 yılına dek Kırım, (1921- 1946 arası özerklik hariç) Rusya'ya bağlı bir vilayet olmuştur. 1954 yılından itibaren Sovyet lider Nikita Kruşev'in nerisi ile Ukrayna'ya bağlanmıştı, çünkü yarımadanın Rusya ile zaten bir kara bağlantısı yoktu, elektrik ve su ihtiyacını da Ukrayna'dan sağlamaktaydı. 1991'de ise bölgenin özerklik statüsü Kiev tarafından kabul edilmiştir. şu anda 2 milyon nüfusa ve 26 bin kilometre kare yzlmne sahip Kırım, tarihi bağları yanında askeri bakımdan da Rusya için önemli bir bölgedir, zira Rusya'nın Karadeniz donanmasına ev sahipliği yapmaktadır."²⁷¹

Kırım'ın otonom statüsünün korunması ve Kırım'da bulunan %60 oranındaki Rus nüfus düşünüldüğünde Rusya'nın Kırım da pro-aktif bir tutum izlemesi beklentiler arasında yer aldığından Rusya'nın Kırım'daki doğrudan ve dolaylı askeri varlığının şaşırtıcı olmadığını belirtmek gerekir.²⁷² Rus ekonomisinin ciddi gelir kaynaklarından biri olan doğalgaz ihracı noktasında Kırım'dan geçen boru hatları, enerji güvenliği açısından Rusya için son derece önemlidir.²⁷³ Rusya'nın Ukrayna'nın AB ile müzakere süresince karşı çıkmasının nedenlerinden biri de, SSCB'nin dağılmasının ardından varlığını sorgulayan NATO'nun eski SSCB ülkelerine doğru genişlemesini tehdit olarak görmesidir. Bu nedenle Rusya, AB ve NATO gibi Batı kurumlarının özellikle petrol ve

²⁶⁷Vgar İmanbeyli, "lke-İçi Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna Kırım Meselesi", **SETA Perspektif**, Sayı: 36, Mart 2014, s.1.

²⁶⁸Dmitri Trenin, "The Ukraine Crisis and The Resumption of Great-Power Rivalry", July 2014, **Carnegie Moscow Center**, s.3.

²⁶⁹İmanbeyli, a.g.e., s.1.

²⁷⁰Anthony Ramicone, Michelle Chan vd., "The Ukrainian Crisis A Disputed Past and Present", **Harvard IOP Policy Brief**, May 2014, s.4.

²⁷¹İmanbeyli, a.g.e., s.5.

²⁷²Habibe zdal vd., "Ukrayna siyasi krizinde Rusya ve Batının tutumu", **USAK Analiz**, No 28, s.6.

²⁷³Murat Saraçlı, "Rusya Federasyonu'nun Yakın evre Politikasını da Dış Rusların Yeri Ve Kırım Meselesi", **Karadeniz Araştırmaları**, Bahar 2015, Sayı 45, s.80.

doğalgaz kaynakları açısından zengin olan Azerbaycan gibi ülkelerle temaslarından rahatsızlık duymaktadır.

Kırım'ın Rusya'ya ilhakının Türk-Rus ilişkilerine ilk doğrudan etkisinin Ankara'nın Rusya'ya yönelik tehdit algısındaki değişiklik olacağı söylenebilir.²⁷⁴ Türkiye, Soğuk Savaş döneminde ciddi bir tehdit olarak algıladığı SSCB'ye karşı NATO üyesi olmuş, 1990'lar ile birlikte ilişkilerde PKK ve Çeçen sorunu hakim iken 2000'li yıllarda ilişkiler de güvensizlik yerini işbirliğine bırakmıştır. Hatta 2008'deki Gürcistan Savaşı ile Abhazya ve Güney Osetya'nın, Rusya'nın Kafkaslardaki "uydu devletleri" hâlini almaları bile Ankara-Moskova arasındaki bu stratejik işbirliği zemininde Karadeniz bağlamında çok ciddi tehdit değişikliğine yol açmamıştı.²⁷⁵ Bu bakımdan Türkiye'nin Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunsa da tepkisi Suriye'de yaşanan kriz kadar sert olmamıştır. Ancak Karadeniz'de stratejik bir konuma sahip olan Kırım'ın uluslararası hukuk kurallarının hiçe sayılarak Rusya tarafından ilhakı, Türkiye'nin bölgesel güvenlik endişelerini artırmıştır.

Şubat ayında Kiev'e giden Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Ukrayna Başbakanı Arseniy Yatsenyuk ile resmi temaslarda bulunmuş ve "Eğer Rusya bir terör örgütü gibi davranmaya devam edip sivilleri evlerini terk etmeye zorlarsa, çok kararlı bir yanıt veririz" şeklinde açıklamasıyla Rusya'nın Kırım ilhaka sert tepki göstermiştir.²⁷⁶ Türkiye Dışişleri Bakanlığı 16 Mart tarihinde yapılan referandumu yazılı olarak kınamıştır: "Kırım'da 16 Mart 2014 tarihinde yapılan yasadışı ve gayrimeşru "referandum" ile bu "referandum'un sonuçlarına dayanılarak Kırımın Rusya Federasyonu tarafından yasadışı şekilde ilhak edilmesini tanımadığımızı ve uluslararası hukukun apaçık bir ihlali olan bu eylemi kınadığımızı, işgalin ikinci yıl dönümü vesilesiyle bir kez daha ilan ediyoruz. Türkiye, Ukrayna'nın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü güçlü bir şekilde desteklemekte olup, mevcut fiili durum Türkiye açısından hiçbir hukuki geçerlilik taşımamaktadır."²⁷⁷ Ukrayna krizi Türkiye'nin enerji politikasını

²⁷⁴Kerim Has, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakı Türk-Rus İlişkilerini Nasıl Etkiler?", 14 Mart 2014, *USAK*, <http://www.usak.org.tr/tr/kose-yazilari/kirim-in-rusya-ya-ilhaki-turk-rus-iliskilerini-nasil-etkiler>

²⁷⁵ Has, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakı Türk-Rus İlişkilerini Nasıl Etkiler?"

²⁷⁶"Davutoğlu: Böyle devam ederse Rusya'ya yanıt veririz", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 2016.

²⁷⁷"Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı", http://www.mfa.gov.tr/no_-63_-16-mart-2016_-kirim_da-2014-yilinda-duzenlenen-referandum-hk_.tr.mfa. (20.07.2016).

ve güvenliğini de doğrudan etkilemiştir. Türkiye'ye Ukrayna üzerinden Batı hattına gaz gelmektedir. Buna ilave olarak Mavi Akım hattı da Rusya'dan Karadeniz'in altından büyük miktarda doğalgazı Türkiye'ye taşımaktadır.²⁷⁸

Nitekim Ukrayna krizi sadece Güney Akımını sonlandırmamış yerine güçlü bir Türk Akım projesinin temellerini atmış ve enerji koridoru olma yolunda Türkiye'nin de önünü açmıştır.²⁷⁹ Rusya, Ukrayna'nın ödenmemiş doğalgaz borçlarını gerekçe göstererek Kiev'e sağlanan doğalgazı kestğini açıklamış ve 2014 yılında çıkan kriz, Türkiye ve Batı hattından doğalgaz tedarik eden Avrupa'yı endişelendirmiştir. Moskova'nın bu kararının ardından Ukrayna üzerinden Rus gazı alan ülkeler de kesintiden etkilenmeye başlamıştır. (Rus gazını ise iki ana boru hattı taşıyor: Karadeniz altından geçerek gelen Mavi Akım ve Batı Hattı. Batı Hattı'ndan günlük 40, Mavi Akım'dan ise 48 milyon metreküp gaz alımı gerçekleşiyor).²⁸⁰ Ukrayna ile yaşanan kriz sonrası Rusya tedarikçi ülkeleri yatıştırmaya çalışmış ve Batı Hattı'nda yaşanan sorunların ardından Rusya'nın devlete ait doğalgaz şirketi Gazprom, Mavi Akım ile sağlanan doğalgazı yıllık 3 milyar metreküp artıracığını açıklasa da uzmanlar böyle bir artışın oluşun açığı kapatmaktan çok uzak olduğu ifade etmiştir.²⁸¹ İki ülkenin ekonomik ilişkilerinde son yıllardaki kazanımlarından belki de en büyüğü Rus doğalgazının önce Türkiye'ye ve buradan da yurtdışına aktarımında Mavi Akım'dan sonra Türk Akımın öne çıkması olmuştur.²⁸²

---

²⁷⁸Tuğçe Varol Sevim, "Ukrayna'nın Yönetemediği Enerji Politikası Ve Bugünkü Sonuçları", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, Rapor No: 19 Mayıs 2014, s.14.

²⁷⁹Merve Suna Özel, "Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi Ve Türkiye'ye Etkileri", **IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II**, Editörler: Hümeysra Dinçer Ümit Güneş, 14-17 Mayıs 2015, Kütahya, s.82.

²⁸⁰Enis Şenerdem , "Rus doğalgazındaki azalış Türkiye'yi nasıl etkileyecek?", **BBC Türkçe**, 23 Ekim 2014.

²⁸¹Şenerdem, "Rus doğalgazındaki azalış Türkiye'yi nasıl etkileyecek?"

²⁸²Türk Akımı projesinin açıklandığı ilk gün itibarıyla tamamlanması hedeflenen tarih 2020 yılıydı. Şimdi inşaatın 2019 yılında başlaması hedefleniyor. Hattın uzunluğu 910 km olacak. Bunun 660 kilometresi Rusya'dan, 250 kilometresi ise Türkiye'den geçecek. Gonca Şenay, hangisi daha avantajlı?, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hangisi-daha-avantajli>. Editör İbrahim Albayrak, "Türkiye-Rusya İlişkileri: Soğuk Kış'tan Sıcak Bahar'a" Dönüşebilecek Mi?" Sabir Şahtahtı, Rövsen Şahbazov, "Uçak Krizinin Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerine Etkisi", **Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:9 Sayı:33 2016 / 1, s.24.

Putin'in 1 Aralık 2014 Türkiye ziyareti, siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanında enerji alanında yeni bir boru hattı olan Türk Akımı projesinin gündeme getirilmesi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Genel olarak Güney Akım projesinin yerini alan Türk Akımı, Rusya'dan başlayarak Karadeniz üzerinden Türkiye'ye aktarılması planlanan doğalgaz boru hattı projesidir. Güney Akımı Doğalgaz projesi Rusya'nın en büyük doğalgaz hattı projesi olan Nabucco'yu ve Ukrayna'yı devre dışı bırakmak için ortaya attığı bir projedir.²⁸³ Türkiye doğalgaz piyasasında Rus hakimiyetini sınırlamak isterken Ukrayna üzerinden Trans-Balkan boru hattındaki problemlerden etkilenmiştir.²⁸⁴ Güney Akım'ın ardından Ukrayna üzerinden geçici tamamen ortadan kaldırmak için Türk Akımı ve Kuzey Akım 2 projeleri inşa etmesi planlanmıştır.²⁸⁵

18 Martta Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasından sonra 1 Aralık tarihinde 5. ÜDİK toplantısı için Ankara'ya gelen Putin, Karadeniz altından Avrupa'ya gaz akışını sağlaması planlanan Güney Akım'ın iptal edildiği ve bunun yerine Türkiye üzerinden Türk Akımı olarak adlandırılan yeni bir enerji hattının geçişi için çalışmalar yapıldığını açıklamıştır.²⁸⁶ Putin'in Türkiye ziyaretini değerlendiren Cumhurbaşkanı Genel Sekreter Yardımcısı İbrahim Kalın, Erdoğan-Putin görüşmesinin önemli sonuçlarından birinin, doğal gaz fiyatında yüzde 6 indirim yapılması ve Türkiye'ye Mavi Akım hattı üzerinden gelen gazın miktarının 3 milyar metreküp artırılması olduğunu açıklamıştır.²⁸⁷ Ancak bu talep Rusya tarafından reddedilmiştir. Türkiye'nin talebi ile ilgili konuşan Gazprom Başkanı Aleksey Miller, Türkiye'nin talebinin Mavi Akım üzerinden karşılayamayacaklarını, bunun 2 milyar metrekübünün yeni inşa edilecek Türk Akımı üzerinden yapılabileceğini açıklayarak, farklı alternatiflerin düşünüldüğünü ancak en

---

²⁸³Güney Akım Projesi'ne göre Rus doğalgazı, Rusya'dan başlayıp Karadeniz'in ikibin metre altından Bulgaristan'a ulaşır buradan iki kola ayrılacak. Birinci kol Yunanistan üzerinden İtalya'ya, ikinci kol ise Sırbistan ve Macaristan üzerinden geçerek Avusturya'nın Baumgarten limanına ulaşacak. Türk Akımı projesi nedir? 11/10/2016, <http://enerjiensitüsü.com/2016/10/11/turk-akimi-projesi-nedir/>. (28.10.2016).

²⁸⁴Jonathan Stern, Simon Pirani, Katja Yafimava, "Does the cancellation of South Stream signal a fundamental reorientation of Russian gas export policy?", **The Oxford Institute for Energy Studies**, January 2015, s.8.

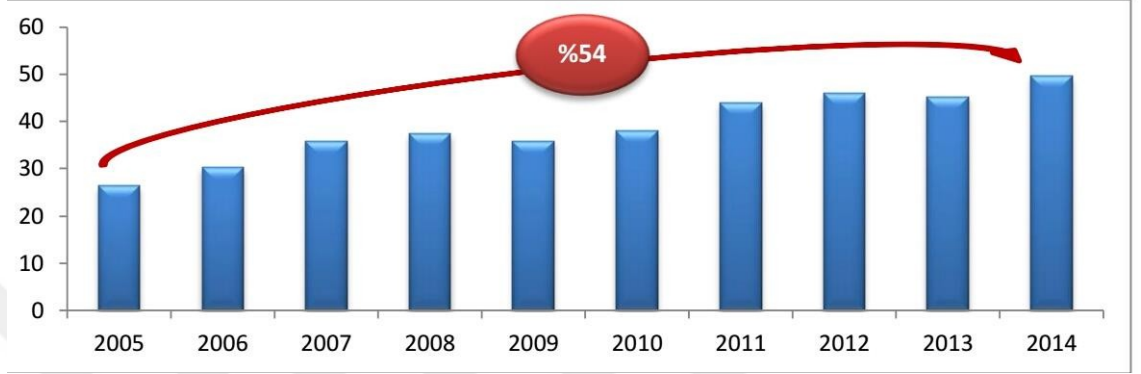
²⁸⁵Simon Pirani and Katja Yafimava, "Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints", **Oxford Institute for Energy Studies**, Oies Paper: Ng 105, February 2016, s.12.

²⁸⁶Erdal Tanas Karagöl, Mehmet Kızılkaya, "Rusya-AB-Türkiye üçgeninde Türk Akımı", Sayı: 105, Temmuz 2015, **SETA Perspektif**, s.1.

²⁸⁷Editör Peyman Yüksel, İbrahim Kalın, "Putin'in Ziyareti ve Türkiye-Rusya İlişkileri", Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Yıl:8 Sayı:29 2015 / 1, **Eko Avrasya**, s. 19.

azından 3 milyar metreküplük talebin 2 milyar metreküpü Türk Akımı üzerinden sağlanabileceğini açıklamıştır.²⁸⁸

Tablo 6
Türkiye'nin Rusya'dan Yaptığı Doğalgaz İthalatındaki Değişim, 2005-2014,
(milyar m3)

Kaynak: Ayşegül Aytaç, "Rus Doğalgazı Türkiye İçin Ne Kadar Önemli?", **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Kasım**, 2015 N201534, s.3.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) 2014 Doğalgaz Sektörü Raporu'na göre 2014 yılında doğalgaz ithalatı yüzde 54.76'lık payla en fazla Rusya'dan yapılırken, miktar olarak ise yaklaşık 50 milyar metreküplük doğalgaz ihtiyacının 26 milyar metreküpü Rusya'dan karşılandı.²⁸⁹

Türkiye Kırım'da yaşayan Tatarların durumu hakkında endişelerine dile getirmekle birlikte doğrudan Rusya'nın dahil olduğu bu sorunda, Rusya'yı karşısına alacak bir tepki vermekten kaçınmıştır. Bunun en büyük nedeni, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının büyük çoğunluğunu Rusya'dan karşılamasıdır. Bu nedenle Türkiye hem enerji güvenliği hem de Rusya ile doğrudan ekonomik ilişkilerini göz önüne alarak Kırım sorununda geri planda kalarak realist bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Türkiye son yıllarda, Rusya'yla ilişkilerini, Suriye'de olduğu gibi, kompartmantalize etmiş ve diğer bölgesel krizlerden etkilenmemesine özen göstermiştir.²⁹⁰ Türkiye, Batı'nın

²⁸⁸"Rusya, Türkiye'nin Mavi Akım 'da 3 milyar metreküplük kapasite artırımı talebini reddetti", 09 Ekim 2015 <http://haberrus.com/politics/2015/10/09/rusya-turkiyenin-mavi-akimda-3-milyar-metrekupluk-kapasite-artirim-talebini-reddetti.html>. (28.10.2016).

²⁸⁹Merve Erdil, "Rusya'nın en büyük kozu: Doğalgaz", 24 Kasım 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/rusyanin-en-buyuk-kozu-dogalgaz-40018314>. (28.10.2016).

²⁹⁰Şaban Kardeş, "Türkiye ve Ukrayna Krizi: Suriye Krizinin İzdüşümleri", Mayıs-Haziran Cilt: 6 Sayı: 62 **Ortadoğu Analiz**, s.6.

Rusya'ya yönelik yaptırım kararlarına mevcut şartlarda katılmama yönünde bir tutum benimsemiştir.²⁹¹Türkiye'nin bu yaklaşımı ilişkilerde güveni ve işbirliğini güçlendirmiştir. Türkiye'nin Ukrayna krizindeki tutumu, Rusya ile gelişen siyasi ve ekonomik ilişkileri muhafaza etmeye yönelik bir adım olarak açıklanabilir. Bu nedenle Türkiye, çok yönlü dış politikasının da bir sonucu olarak Rusya ve Batı'nın karşı karşıya geldiği sorunlarda saf tutmayarak dengeli bir politika izlemeye çalışmaktadır. Ancak, gerek Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün savunulması, gerekse de Kırım Tatarlarının haklarının gözetilmesi Türkiye açısından önemini korumaktadır.²⁹²

Türkiye açısından Gürcistan ve Ukrayna krizleri arasında kurulabilecek bir başka önemli benzerlik ise Moskova'nın her iki krizde de Karadeniz'deki stratejik denge açısından büyük önem taşıyan Montrö sözleşmesini gündeme getirmiş olmasıdır.²⁹³ Kırım ilhakı ile Karadeniz'in güvenliği konusunda endişeler artarken nisan ayında Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un Karadeniz'de bulunun Amerikan savaş gemilerinin 1936 Montrö Anlaşmasına aykırı olduğunu belirterek Türkiye'nin anlaşma maddelerine uyması gerektiğini açıklaması, ilişkilerde küçük çaplı gerilime neden olmuştur. Lavrov, Türkiye Boğazları üzerinden Karadeniz'e açılan Amerikan savaş gemilerinin, burada bulunma sürelerini anlaşmalara aykırı biçimde birkaç defa uzattıklarına şahit olduklarını ve Türkiye'nin de altına imza attığı Montrö anlaşması şartlarına sadık kalmasını tavsiye ettiklerini açıklarken Rusya'nın notasına notayla karşılık veren Ankara ise anlaşmanın titizlikle uygulandığını belirterek ilişkilerde yeni bir krizin çıkması engellenmiştir.²⁹⁴ Ayrıca, Türk Akımın da anlaşmaya varılmasıyla enerji alanında gelişen ilişkiler, 2015 yılında Akkuyu nükleer santralının temelini atılmasıyla ivme kazanmıştır.

Ortadoğu'daki krizler başta olmak üzere iki ülkenin fikir ayrılıklarının ekonomik ilişkilerin etkilemesine izin verilmemiştir. Keza 1915 olaylarının 100. yıl dönümü nedeniyle Putin'in soykırım ifadesini kullanması Türkiye tarafından tepki ile karşılansada ilişkilerde bir kriz oluşturmamıştır. Nitekim Putin'in soykırım ifadesini

---

²⁹¹Hande Apakan, "Ukrayna Krizinin Bölgeye Yansımaları Ve Türkiye'nin Tutumu" 14.10.2014, *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, <http://avim.org.tr/tr/Yorum/UKRAYNA-KRIZININ-BOLGEYE-YANSIMALARI-VE-TURKIYE-NIN-TUTUMU>. (20.07.2016).

²⁹²Erşen, a.g.e., s.376.

²⁹³Emre Erşen, "Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014", Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı, **Türk Dış Politikası Yılığ 2014**, SETA, 1. Baskı Nisan 2015, s.364-365.

²⁹⁴"Rusya ile Montrö restleşmesi", **Hürriyet**, 4 Nisan 2014.

kullanmasının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın; bunun, Rusya'nın ilk defa kullandığı bir ifade olmadığını ve Putin'in böyle bir ifade kullandığı için üzgün ve kırgın olduğunu açıklaması ilişkilerde soğukluğun oluştuğunu gösterse de bu durumun doğrudan bir kriz olarak yansımaya izin verilmemiştir. Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov'da 1915'e bakış farklılığıyla ilgili olarak, Rusya–Türkiye ilişkilerinin etkilenmeyeceğini belirterek, iki ülke ortaklığının gelişmeye devam edeceğini ve çok sayıda ortak projelerin olduğunu belirtmesi de Rusya'nın Türkiye ile çok boyutlu ortaklık seviyesinde gelişen ilişkilerin bozulmasını istemediğini göstermiştir.²⁹⁵

Nitekim Ukrayna ve Suriye krizlerinde farklı politikalar benimsemelerine karşın özellikle ekonomik ilişkiler de altın çağ yaşansada 24 Kasım 2015'te yaşanan uçak krizi, Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Uçak krizi, Türkiye'nin 'hava sahasını ihlal ettiği' gerekçesi ile Rus savaş uçağını düşürmesi ile başlamıştır. Aslında 24 Kasım da gerçekleşen uçak krizinin sinyalleri ekim ayın da Suriye de bulunan Rus savaş uçaklarının Türkiye'nin hava sahasını ihlal etmesi tartışmaları ile kendini göstermiştir.

Rus Savunma Bakanlığı 3 Ekim Cumartesi günü Rusya'ya ait savaş uçağının Türk hava sahasını "olumsuz hava koşulları" nedeniyle ihlal ettiğini ileri sürmüştü.²⁹⁶ Akabinde Putin Türkiye'nin, Rusya'nın en önemli ortaklarından biri olduğunu ve terörizme karşı Türkiye ile işbirliği imkanlarının yaratılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁷ Putin'in açıklamasının ardından Türkiye ise sadece hava sahasının ihlal edildiği gerekçesiyle Rusya'nın Türkiye büyükelçisini çağırarak nota vermiştir. 24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus bombardıman uçağının Suriye sınırındaki mevzileri bombalarken Türkiye sınırlarını geçmesi ve yapılan uyarılara rağmen sınır ihlaline devam etmesi sonucu Türk jetleri tarafından vurularak düşürülmesi, son on yılda ikili münasebetler de çok yönlü işbirliği kaydeden Türkiye ve Rusya arasında ciddi bir krize yol açmıştır.²⁹⁸

²⁹⁵"Türkiye-Rusya ilişkileri 2015 yılında hangi aşamalardan geçti?", *T24*, 31 Aralık 2015, <http://t24.com.tr/haber/turkiye-rusya-iliskileri-2015-yilinda-hangi-asamalardan-gecti,322514>.

²⁹⁶"Türkiye Rusya'nın önemli ortaklarından biridir", *NTV*, 13 Ekim 2015, <http://www.ntv.com.tr/dunya/turkiye-rusyanin-onemli-ortaklarindan-biridir,UXUiXNyly0CkIbu5sBk2kQ>, (05.09.2016).

²⁹⁷"Türkiye Rusya'nın önemli ortaklarından biridir".

²⁹⁸Vügar İmanbeyli, "Uçak Krizi" Ve Türkiye-Rusya İlişkileri," Sayı: 119 Aralık 2015, **SETA Perspektif**, s.1

Olayın ardından açıklama yapan Putin, "Rus uçağının vurulmasını sırtımızdan bıçaklanmak olarak yorumluyoruz" ifadesini kullanarak uçak düşürme olayının Rusya-Türkiye ilişkileri açısından ciddi sonuçları olacağını açıklamıştır.²⁹⁹

V. Putin, Rus uçaklarının bölge de çatışan Çeçen ve Dağıstanlı cihatçıları hedef aldığına işaret ederek, yaşanan trajik olayın Rusya-Türkiye ilişkileri de dahil olmak üzere ciddi sonuçları olacağını, Rusya'nın, Türkiye'ye sadece komşu olarak değil, aynı zamanda dost bir ülke olarak yaklaştığını ifade etmesiyle bir anlamda ikili ilişkilerde Soğuk Savaşın başladığına vurgu yapmıştır.³⁰⁰ Putin'in sert ifadelerine karşılık Başbakan Ahmet Davutoğlu ise "hava ve kara sınırlarımızı kim ihlâl ederse ona karşı her türlü tedbiri almak hem uluslararası hakkımızdır hem de ulusal görevimizdir" açıklamasını yapmıştır.³⁰¹

Rusya Türkiye'ye, ihlalin "navigasyon hatasından" kaynaklandığını bildirmiştir.³⁰² Ancak uzmanlara göre Rusya'nın açıkladığı gibi bir navigasyon hatası pek mümkün değil. Konunun uzmanlarından olan Fatih Özbay ise; "Rusya'nın bunu kesinlikle hata ile yaptığını düşünmüyorum. Rusya gibi bir ülkenin, hele Türkiye ile ilişkileri düşünüldüğünde uçaklarının yanlışlıkla Türk hava sahasına girmesi olağandışı olur. Bu aynı zamanda Rusya'nın, Suriye'de Türkiye'nin desteklediği ılımlı muhalefete mesaj verdiğini, Türkiye'nin hava sahasını ihlal ederek ve Ankara'nın angajman kurallarını hiçe sayarak güç gösterisiyle ılımlı muhalefetin direncini ve moralini bozmak istediğini de düşünüyorum" açıklamasını yapmıştır.³⁰³

Takip eden günlerde Rusya ile ilişkilere değinen Cumhurbaşkanı Erdoğan, sorunun iki ülke arasında çözülmesi gerektiğini vurgulamış ve 'BM İklim Değişikliği Zirvesi'nin ilişkilerin tamiri için bir fırsat olduğunu açıklamıştır. İki ülkenin gelişen ilişkilerinin önemli olduğunu söyleyen Erdoğan her iki ülkenin, diğerini gözden çıkarma

---

²⁹⁹İmanbeyli, a.g.m., s.1. Neil Macfarquhar , Steven Erlanger, "NATO-Russia Tensions Rise After Turkey Downs Jet 24", *The New York Times*, November 2015.

³⁰⁰*Milliyet*, 25.11.2015.

³⁰¹"Davutoğlu: her türlü tedbir hakkımız ve görevimiz", <http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-her-turlu-tedbir-hakkimiz-ve-gorevimiz>, *Aljazeera Turk*, (24 Kasım 2015)

³⁰²Sevil Erkuş, "Russia says violation of Turkish airspace was navigation error", *Daily News*, <http://www.hurriyetdailynews.com/russia-says-violation-of-turkish-airspace-was-navigation-error.aspx?pageID=238&nID=89387&NewsCatID=352>. (05.09.2016).

³⁰³Rengin Arslan, "Rus savaş uçağı Türkiye'ye girdi: Hava sahası ihlali mi, mesaj mı? "...

lüksünün olmadığını açıklamıştır.³⁰⁴ Nitekim Paris Zirvesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın V. Putin ile ilişkilerin görüşülmesi için beklediği fırsatı vermemiş ve Putin'in basın sözcüsü Dmitri Peskov Paris'te görüşme olmayacağını, açıklamıştır.³⁰⁵

Geleneksel yılsonu basın toplantısına uçak krizine değinen Devlet Başkanı Putin, Türkiye'deki mevcut yönetimle anlaşmaya varmanın zor olacağını açıklayarak ilişkilerin onarılması için Türkiye'nin önemli adımlar atması gerektiğine vurgu yapmıştır.³⁰⁶ 23 Aralıkta ise HDP Başkanı Selahattin Demirtaş'ın Moskova da Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile görüşmesi önemli bir gelişmedir. Ağırlıklı Suriye sorununun konuşulduğu görüşmede "Rusya ve Türkiye ilişkilerinin şu an en iyi noktada olmadığını; ama bu durumun Türk halkı için geçerli olmadığını ifade eden Lavrov, Demirtaş'a "Şu an siz de Rusya-Türkiye ilişkilerinin en iyi olmadığı bir dönemde Moskova'dasınız" ve "Türk hükümetine karşı tutumumuz, hiçbir şekilde Türk halkına karşı genişlemeyecek" açıklamasında bulunmuştur.³⁰⁷ PKK sorununun iki ülke arasında 90'lı yıllarda ciddi krize neden olmuşken uçak krizinden sonra Rusya'nın hükümet yetkilileri dışında HDP ile Suriye meselesini görüşmesi Türkiye tarafından kınanmıştır. Türkiye'nin Rus savaş uçağını düşürmesi yanlış" diyen Demirtaş'ın Lavrov ile görüşmesini değerlendiren analistlerden siyaset bilimci Sergey Demidenko'ya göre, Rusya'nın, çeşitli Türk siyasi partileriyle diyalog kurması, Ankara'da iktidarı kimin elinde tuttuğundan bağımsız olarak Türkiye'yle yakın ilişkilerini korumak istediğini gösteriyor.³⁰⁸

Uçak olayı ve yaptırımların uygulanması, iki önemli ticaret ortağı arasındaki ilişkileri düşük bir seviyeye getirmiştir.³⁰⁹ Kriz iki ülke arasında önemli bir diğer alan olan enerji sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin sınırı ihlal ettiği gerekçesiyle

³⁰⁴"Erdoğan: yaşanan hadiseden dolayı üzgünüz", **Hürriyet**, 28 Kasım 2015.

³⁰⁵Nerdun Hacıoğlu, "Rusya lideri Putin, BM İklim Değişikliği Zirvesi'nde Aile Fotoğrafi'na girmedi", <http://www.hurriyet.com.tr/putin-bm-iklim-degisikligi-zirvesinde-aile-fotografina-girmedi-40020882>, **Hürriyet**, (30 Kasım 2015).

³⁰⁶"Putin: Türkiye'yi düşman olarak görmüyoruz", <http://turkcrus.com/142183-kelime-kelime-ne-dedi-putinin-yanki-yaratan-turkiye-sozlerinin-tam-cevirisi-xh.aspx>, *Türk Rus*, (17.12.2015).

³⁰⁷"Demirtaş Lavrov'la görüştü", <http://www.cnnturk.com/spor/demirtas-lavrovla-gorustu>, *CNN Türk*, (23.12.2015).

³⁰⁸"Lavrov'un Demirtaş'la görüşmesi ne anlama geliyor?", tr.sputniknews.com/rusya/20151223/.../rusya-turkiye-hdp-demirtas-lavrov.htm, *Sputnik News*, (23 Aralık 2015).

³⁰⁹2014'te Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı toplam ihracat % 3,8'ini ve GSYİH'nın % 0,7'sini oluşturuyordu. Juan Carrion, Cristina Abbas, vd., "The response of Turkey and Russia after Jet Crisis and the implications for the South Caucasus", CESD Press Baku, Azerbaijan January 2016, p.2. Ian Burrows, "Turkey and Russia: A history of strained relations", **Breaking News**, 20 Dec. 2016.

Rusya'ya ait S-24 jetini düşürmesinin ardından Enerji Bakanı Berat Albayrak Rusya ile enerji birliğinin etkilemeyeceğini açıklamış ancak Putin'in gıda başta olmak üzere bir dizi yaptırımların geleceğini açıklamasının ardından Türkiye alternatif hat arayışına girmiştir.³¹⁰ Nitekim uçak krizi turizm, gıda ve inşaat başta olmak üzere birçok sektörü olumsuz etkiledi, Rusya'nın kriz süresince Türkiye'ye gaz vermeye devam etmesi ilişkilerde 'güvenilir ortaklık' bağını güçlendirmiştir. Bunun dışında Rusya da enerji alanında Türkiye'ye ihtiyaç duymakta, transit konusunda Ukrayna ve Belarus'a olan bağımlılığı azaltmak istemektedir.³¹¹

24 Kasım'da yaşanan Jet krizi Türk Akımı projesini de etkilemiştir. Krizin çözüm aşamasında Türkiye ve Rusya dondurulan Türk Akımı boru hattı ve Akkuyu nükleer enerji santralının yapımına başlamak için anlaşma sağlanmıştır. RF Dışişleri Bakanı Lavrov, Rusya'nın Avrupa Birliğinden proje uygulamasına yazılı garanti aldıktan sonra Türk Akımı doğalgaz boru hattının ikinci hattını genişletmeye hazır olduklarını açıklamıştır.³¹² Türkiye cumhurbaşkanı ile büyük bir enerji merkezi oluşturma planlarının gerçekleştirme yolunda ilerlendiğini ifade eden Putin, bu projenin bir parçasının da iki ülke arasında işbirliğini genişletmek olduğunu açıklamıştır.³¹³

Gazprom CEO'su Alexey Miller, anlaşmaya varılan Türk Akımı projesi ile 15.75 milyar metre küp (BMC) kapasite ile iki boru hattı üzerinden gerçekleşeceğini açıklamıştır.³¹⁴ Rus enerji bakanı varılan anlaşmada deniz dibi bölümünün Rus şirkete ait olacağını, Türk Akımı doğal gaz boru hattının kara bölümünün de, bir Türk şirkete ait olacağını ifade etmiştir.³¹⁵ RF Enerji Bakanı Alexander Novak, tarafların inşaatın

---

³¹⁰Türkiye'ye ciddi mali yükümlüğü bulunan "al ya da öde" sistemi ile ilgili Enerji Bakanı Taner Yıldız 2012 yılında, "Almadığımız 1 metreküp gaz kalmayacağını" açıkladıktan sonra, Batı Hattı'nda kamunun elindeki 4 milyar metreküplük kontratın da özel sektöre açılacağını ifade etmiştir.³¹⁰ Yıldız, 2014 yılında Rusya doğalgazında 'al ya da öde' sisteminin sona erdiğini belirterek, "Rusya ile olan 3.6 milyar metreküp al ya da ödeyi sıfırladık. 2013'ün nisan ayında BOTAŞ'ın nakit akışına 1.3 milyar dolar girecek" açıklaması Türkiye'nin Rusya lehine olan doğalgaz anlaşmasından rahatsızlık duyduğunu ve eşit şartları oluşturmak istediğini göstermiştir.

³¹¹İlyas Kemaloğlu, "Türk-Rus ilişkileri kaldığı yerden edecek mi?", <http://www.karar.com/gorusler/turk-rus-iliskileri-215052#11.08.2016>. (28.10.2016).

³¹²"Russia ready to extend Turkish stream after written guarantees from EU — Lavrov", October 25, 2016 <http://tass.com/economy/908507>. (28.10.2016).

³¹³"Turkish Stream gas pipeline: Moscow & Ankara sign agreement in Istanbul", 10 Oct, 2016, <https://www.rt.com/business/362279-gazprom-turkish-stream-pipeline/>. (28.10.2016).

³¹⁴"Turkish Stream gas pipeline: Moscow & Ankara sign agreement in Istanbul".

³¹⁵"Russia to own Turkish Stream's seabed section, Turkey — its land section, ministry says", October 11 2016, <http://tass.com/economy/905524>. (28.10.2016).

nihai onayını gerektiren ek belge, stratejik konum ve Akkuyu projesini görüşüldüğünü açıklamıştır.³¹⁶ Türk Akımı boru hattı anlaşmasının imzalanması ile ilgili olarak, Putin Moskova ve Ankara'da büyük bir enerji merkezi oluşturmak için planlı ilerlediklerini söylemiştir.³¹⁷ Rusya'nın Ukrayna'yı by-pass etmek için geliştirdiği Türk Akım Projesi'nin hayata geçmesi durumunda Türkiye'ye yıllık 14 bcm gaz akışı sağlayan Batı Hattı devre dışı kalacaktır ve yıllık 31 bcm kapasitesi olan Türk Akım-1'de Türk tarafının kullanmadığı miktarın Balkan ülkelerine aktarılması planlanmaktadır.³¹⁸ Batı Hattı'nın devre dışı kalması nedeniyle Türk Akım-1, Türkiye'nin Rusya'ya olan yüzde 55'lik doğal gaz bağımlılığını yükseltmeyecektir; ayrıca, Türkiye ile Rusya arasında transfer ülkesi ilişkisi kurulması anlamına da gelmektedir.³¹⁹ Ancak, kaynak çeşitlendirmesi açısından değerlendirme yapacak olursak tek ülkeye aşırı bağımlılık durumunun korunması söz konusudur ve Türk Akım-2'nin geleceği ise Kuzey Akım-2'ye bağlıdır. ³²⁰ Rusya gaz arzı için çok stratejik bir adım olacak olan, bunun da yanı sıra hem Avrupa (özellikle Balkanlar ve Güney Avrupa) hem de Türkiye hatta Hazar coğrafyasındaki gaz tedarikçileri açısından da önemli olacak olan bu proje bazı uzmanlar tarafından Rusya'nın diğer önemli projesi olan Kuzey Akım 2 Gaz Boru Hattı Projesi ile rakip gösterilerek kıyaslanmaktadır.³²¹ Kuzey Akım 2 ve Türk Akımı projelerinin tamamlanması Ukrayna'dan geçen gaz ihtiyacını tamamen ortadan kaldıracaktır.³²²

---

³¹⁶"Russian, Turkish energy ministers discuss Turkish Stream, Akkuyu NPP", October 11 2016, <http://tass.com/economy/905686>. (28.10.2016).

³¹⁷"Putin: Russia, Turkey call for urgent end to bloodshed in Syria", 10 Oct, 2016, <https://www.rt.com/news/362285-putin-erdogan-turkey-meeting/>. (28.10.2016).

³¹⁸ Hasan Oktay, "Türkiye ve Rusya İlişkilerinin Normalleşmesinde Enerji Faktörü: Değerli Yakınlaşma", 13 Ağustos 2016, <http://www.kafkassam.com/turkiye-ve-rusya-iliskilerinin-normallesmesinde-enerji-faktoru-degerli-yakinlasma.html>. (28.10.2016).

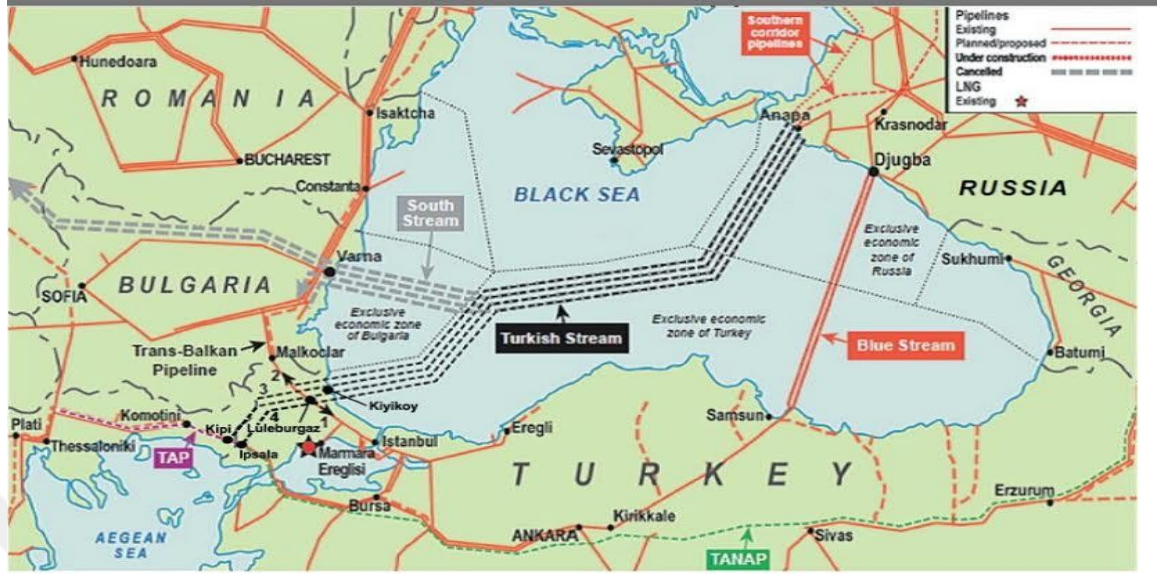
³¹⁹Oktay, a.g.m.

³²⁰Oktay, a.g.m.

³²¹"Nord Stream 2-Türk Akımı İle Rekabeti", *TESPAM*, <http://www.tespam.org/wp-content/uploads/NStream-vs-TStream.pdf>. (28.10.2016).

³²²Kuzey Akım Rus doğal gazını Avrupa Birliği'ne taşıyacak olan 1200 kilometrelik boru hattı projesidir. Rusya'da çıkarılan doğal gazı, Baltık Denizi altından Almanya'ya doğrudan taşıyacak Kuzey Akım boru hattı ülkenin Ukrayna topraklarındaki boru hattına bağımlılığını azaltması hedeflenmiştir. Kuzey akım doğalgaz hattı hizmete giriyor 8 Kasım 2011, **BBC Türkçe**. Edward C. Chow, "Turkish Stream Redux", August 11 2016, *Center for Strategic and International Studies*, <https://www.csis.org/analysis/turkish-stream-redux>. (28.10.2016).

Harita 1 Mavi Akım, Güney Akım, Türk Akımı Boru hatları

Kaynak: Simon Pirani and Katja Yafimava, Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints, **Oxford Institute for Energy Studies**, Oies Paper: Ng 105, February 2016, s.6.

Türkiye'nin doğal gazda ticaret merkezi yani hub olması için çok önemli avantajları olmasına rağmen dezavantajları da yok değil.³²³ Dezavantajların başında ilk adımın Rusya ile atılmış olması geliyor, çünkü AB, artan doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında kaynak olarak Rusya'yı istemiyor ve bunun yanında Türkiye'nin önemli doğal gaz rezervlerine sahip İran ve Azerbaycan'la da henüz somut bir görüşme yapmaması da eksiklik olarak görülüyor.³²⁴ Rusya hem Türkiye hem de Avrupa pazarına ulaşma hedefinden ötürü Türk Akımı projesine önem ve öncelik vermektedir.³²⁵

³²³Oğuz Karadeniz, Deniz Suphi, "Türk Akımı Doğal Gaz Hub'ı İçin Yeterli Mi?", **Türkiye Enerji Vakfı**, Yıl: 2, Sayı: 19, Ocak 2015, s. 32.

³²⁴Karadeniz, a.g.m., s. 32.

³²⁵Rus Gazprom Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Alexander Medvedev Türk Akımı doğal gaz boru hattının deniz bölümünün yapımına 2017 sonlarında başlanmasının planlandığını ve bunun için Türkiye ve Rusya'nın önümüzdeki ay bir anlaşma imzalamalarını beklediklerini açıklamıştır. Katya Golubkova, Oksana Kobzeva and Denis PinchukRussia's Gazprom expects agreement on Turkish Stream pipeline in October Sep 15, 2016, <http://www.reuters.com/article/us-russia-gazprom-idUSKCN11L1X2>. (28.10.2016). Nitekim bu açıklamanın ardından 10 Ekim'de iki cumhurbaşkanı arasındaki görüşmelerin ardından Türk Akım doğal gaz boru hattıyla ilgili bir hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır. Lawmaker says results of Moscow-Ankara talks 'exceed expectations', October 11 2016 <http://tass.com/politics/905536>. (28.10.2016).

Nitekim Ukrayna krizi Rusya'nın Türkiye'yi daha güvenilir bir pazar olarak görmesinde de etkili olmuştur. Ancak Rusya, Türk Akımı ile Türkiye'nin enerji merkezi olma yolunda ilerlediğini açıklasa da detayları açıklanmayan proje de şuan için Türkiye merkez ülke olmaktan çok koridor ülke konumdadır. Nitekim 10 Ekim'de imzalanan Türk Akımı hem 2000'li yıllar ile artan işbirliği ve güvenin tazelenmesi hem de 24 Kasım uçak krizi ile gerilen ilişkilerin normalleştirilmesi adına önemli bir proje olmuştur. Ancak Türkiye'nin tek başına Rusya'dan satın aldığı doğalgaza bağımlı olması ekonomik olduğu kadar siyasi ilişkilerde de Rusya'nın Türkiye'ye karşı elinin güçlenmesini sağlamaktadır.

SSCB'nin dağılmasından kısa bir süre önce Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin çerçevesini, 25 Şubat 1991 tarihinde imzalanan "Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma" oluşturmuştur.³²⁶ Soğuk Savaş sonrası ticaret başta olmak üzere birçok sektör de ekonomik ilişkiler artmıştır. Ancak bu ekonomik yapı, iki ülke arasında Suriye üzerinden giderek artan farklılıklar ve Rus uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi ile yıkılmıştır.³²⁷ Bunun sonucunda Türkiye ve Rusya arasında ciddi bir ekonomik faaliyet olan turizm sektörü başta olmak üzere gıda ve diğer birçok sektörün olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 35 milyar dolara yaklaşırken, ilişkilerin kesintiye uğramasıyla Türkiye'nin Rusya'dan daha fazla kaybedeceğini savunulan görüşler arasında yer almıştır.³²⁸ Uçak krizinin iki ülkede siyasi depreme yol açmasının ardından Rusya, "millî güvenliği" sağlamak ismiyle Türkiye ile ekonomik ilişkilere yönelik yaptırımını içeren kararnameyi imzalamıştır. Önlemler arasında ithal edilen bazı Türk malları, iki ülke arasında charter uçuşları ve Türkiye'ye seyahat satan Rus tur operatörlerine kısıtlama kısıtlamalar vardı.³²⁹

---

³²⁶Antlaşma metni için bkz: T.C. Resmi Gazete Karar Sayısı: 91/1720 <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20887.pdf>. (22.07.2016).

³²⁷Kemal Kirişçi, "The Implications Of A-Turkish-Russian-Rapprochement, Brookings", <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2016/08/10/the-implications-of-a-turkish-russian-rapprochement/>. (10.08.2016).

³²⁸"Implications of Downed Russian Jet on Turkey-Russia Relations", **Al Jazeera Center for Studies**, 2 December 2015, s.4.

³²⁹"Vladimir Putin announces Russian sanctions against Turkey", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/28/vladimir-putin-calls-for-greater-sanctions-against-turkey>. (28 November , 2015).

Rusya'daki liderler Türkiye'ye ekonomik ceza vermek amacıyla bilinçli bir karar aldı.³³⁰ Krizin ardından düzenli olarak iki hükümeti bir araya getiren Türk Rus Üst Düzey İşbirliği Konseyinin Aralık 2015'teki toplantısını yakın zamanda görüşmek için olası olmadığı açıklanmıştır.³³¹

Türkiye'nin yapıcı açıklamalarına karşılık Rusya, ekonomik yaptırım da dahil tüm seçenekleri uygulama kararında ısrarcı olduklarını ve Türkiye ile ilişkilerinin eskisi gibi olamayacağını, bundan sonra ilişkilerin 24 Kasım öncesi ve sonrası şeklinde değerlendireceğini beyan etmiştir. Devlet Başkanı Putin; "Rusya'nın yanıtının sadece yaptırımlarla sınırlı kalacağını düşünenler yanılıyor" açıklamasıyla ambargo kararının iki ülke arasındaki diğer sektörlere de yansıtacağı sinyalini vermiştir.³³² Benzer bir açıklama AGİT zirvesinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile görüşen Sergey Lavrov'dan gelmiştir. Türkiye'nin Rusya'dan özür dilemesi gerektiğini yineleyen Lavrov: Uçağımız düşürüldükten sonra ilişkilerimiz eskisi gibi olmayacağını açıklamıştır.³³³

Tablo 7
Türkiye ve Rusya arasında yıllara göre ekonomik gelişime

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
2011	5.992.633	23.952.914	29.945.548	-17.960.281
2012	6.680.586	26.625.286	33.305.872	-19.944.700
2013	6.964.209	25.064.214	32.028.423	-18.100.004
2014	5.943.014	25.293.392	31.239.105	-19.347.679
2015 Ocak- Ağustos	3.588.657	20.401.756	23.990.413	-16.813.099
2015 Ocak - Ağustos	2.432.489	14.399.665	16.832.154	-11.967.176

³³⁰Dimitar Bechev, "Russian–Turkish Relations In Crisis Cambridge, Massachusetts", **Russian Analytical Digest**, No. 179, 12 February 2016, s.9.

³³¹Bechev, a.g.m., s.9.

³³²Putin: Türkiye pişman olacak", *BBC Türkçe*, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151203_putin_turkiye., (3 Aralık 2015).

³³³Lavrov: Türk Dışişleri Bakanı ile görüşmeye hazırız", *Haber Türk*, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1161418-rusyadan-flas-acikalama-turkiyeyi-reddetmeyecegiz>. (02 Aralık 2015).

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı,
http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/ulkeler/ulkedetay/Rusya%20Federasyonu;jsessionid=g4gb0HbpZGtC0buYKanTvHzLoFLKRgu0j1flbkeCb2RpRqNDHYR!759168966?_afLoop=248525718807571&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D248525718807571%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D1z4is9dzo 4. Erişim Tarihi: 10.08.2016.

Uçak krizinden sonra Türkiye'nin yaklaşımlarına karşın Rusya 3 şart sunmuştur: Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov Rusya'nın Türkiye'den beklentilerini, "ilk olarak; uçağımızın yok edilmesi ve askerlerimizin şehit edilmesiyle ilgili özür dilenmeli. İkincisi; Sorumluların bulunması ve gerekli cezanın verilmesini istiyoruz. Son olarak da Rusya'nın karşı karşıya olduğu zararın karşılanması" olarak ifade etmiştir.³³⁴

---

³³⁴Duygu Güvenç, "Rusya'nın 3 Şartı var", **Cumhuriyet**, 13 Aralık 2015.

3. BÖLÜM: TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE AZERBAYCAN FAKTÖRÜ

3.1.1990'LARDA TÜRKİYE VE RUSYA'NIN AZERBAYCAN İLE İLİŞKİLERİ

SSCB'nin dağılmasının ardından 1990'ların ilk yıllarında Türkiye ve Rusya'nın rekabet alanı Kafkasya olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında Türk dış politikasındaki en önemli sorunsal, Türkiye'nin birden fazla coğrafi bölgeye ait olan ana yönelimiydi.³³⁵ Sovyetlerin yıkılmasından bu yana gerek Türkiye gerekse Rusya Federasyonu, etkinliklerini Orta Asya ve özellikle Kafkaslar da sınamak durumunda kaldılar.³³⁶ Tarihsel olarak Türk-Rus ilişkilerini belirleyen birçok faktör olmakla birlikte Avrasya coğrafyasına duyulan ilgi, ilişkileri belirleyen etkenlerin başında gelmektedir. Nitekim Azerbaycan'ın stratejik bir konuma sahip olması, petrol ve diğer yeraltı kaynakları açısından zengin olması, Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan'ı Kafkasya politikasında önemli kılmıştır. Türkiye'nin model ülke olma, Rusya'nın ise eski SSCB coğrafyasında hakimiyet kurma çabaları genel olarak Azerbaycan üzerinden gerçekleşmiştir. Bu sebeple 1990'ların ilk yarısı bu bölge iki ülkenin rekabetine sahne olmuştur.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesinin sonuçlarından biri de Kafkasya coğrafyasında yaşanan köklü değişim süreci olmuştur. Sovyetler Birliği gibi büyük bir coğrafyada hakimiyet kuran yapının çökmesi ile uluslararası sisteme on beş yeni devleti dahil olmuştur. 20.yüzyılın başlarında olduğu gibi etnik ve milli kimlik sorununun bölgede tekrar etkili olması, güçler jeopolitiğinde değişiklikler ve ekonomik açıdan önem kazanan bölgelerin oluşması, Büyük Kafkasya bölgesini stratejik açıdan dünyanın en önemli coğrafyalarından biri haline getirdi.³³⁷ Değişim sürecini kapsayan 1989-1991 döneminde Türkiye henüz belirsizliğini koruyan ve nereye gideceği pek de kestirilemeyen, Sovyet cumhuriyetlerindeki milliyetçi hareketlerden genelde uzak kalmayı tercih etti ve

---

³³⁵Efe Çaman, "Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politikanın Yönelim Sorunsalı", *Avrasya Dosyası* Türk Dünyası-Çin, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s.187.

³³⁶Ayşegül Sever, "Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Çatışma, Rekabet ve İşbirliği", Editör: Ümit Özdağ, *Avrasya Dosyası* Özbekistan Özel, Cilt 7, Sayı 3, Sonbahar 2001, s.248.

³³⁷Orhan Gafarlı, *Avrasya Çıkmazı*, 1.Baskı, Nobel Yayın, 2015, s. 61.

geleneksel dış politikası çerçevesinde ilişkilerini Moskova merkezli yürüttü.³³⁸ SSCB'nin feshi ve Orta Asya-Kafkas ülkelerinin ardı ardına bağımsızlıklarını ilan etmelerini takip eden 1991-1993 döneminde ise Türkiye bu devletleri tanıyan ilk devlet olarak bölge de model ve lider olma çabaları sergileyerek Rusya Federasyonunu göz ardı eden, hatta bölgedeki Rus etkisini kırmaya yönelik aktif bir politika izledi.³³⁹ Bu arada Rusya ve İran'la artan rekabet ortamında Türkçü-Turancı ve İslamcı söylemler önem kazanmış, Türkiye dramatik değişimlerin yarattığı heyecanla bölgede plansız, programsız etki mücadelesine girişmişti.³⁴⁰

SSCB'nin yıkılmasına kadar Azerbaycan ve Türkiye arasında ilişkiler Rusya'nın etkisiyle oldukça sınırlı olmuştur. Nitekim bu durum Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle değişmiştir. 1990'ların başında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'daki güç boşluğunu Gürcistan ve Azerbaycan'la yakın ilişkiler kurarak doldurmaya çalışmıştır.³⁴¹ Türkiye, 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur.³⁴² Türkiye için Azerbaycan'ın hem enerji kaynakları açısından zengin olması, hem de ortak din ve dil birliği, Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkilerini geliştirmesinde önemli faktörler olmuştur.

Uzun yıllar SSCB yönetimi altında Rusya tarafından yönetilen Azerbaycan, 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra Rusya ile ilişkileri bağımsız iki devlet statüsünde gelişmeye başlamıştır. Prof. Nesip Nesibli, Azerbaycan'ı Rusya için cazip kılan jeopolitik nedenleri aşağıdaki biçimde sıralamaktadır:³⁴³

---

³³⁸Mustafa Aydın, "Kafkasya Ve Orta Asya'yla İlişkiler", (Edt)Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 2 1980-2001)**, İletişim Yayınları, 12. Baskı 2010, İstanbul, s. 371.

³³⁹Aydın, a.g.e., s.371.

³⁴⁰Aydın, a.g.e., s. 371.

³⁴¹Soner Cagaptay and Nazli Gencsoy, "Improving Turkish-Russian Relations:Turkey's New Foreign Policy and Its Implications for the United States," **The Washington İnstitute**, January 12, 2005, s.1.

³⁴²Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Azerbaycan İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (05.03.2016).

³⁴³Nazim Cefarsoy, "Bağımsızlığın Onuncu yılında Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2001)", **Avrasya dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s. 287-288.

1. Azerbaycan'ı etki alanında tutmak, Rusya'ya kendi etkisini Yakın Doğu'ya ve Ortadoğu'ya yayma; dahası, Azerbaycan'ı stratejik hava kuvvetleri için ileri üs olarak kullanma olanağı vermektedir.

2. Azerbaycan'ın zengin doğal kaynakları, ekonomik açıdan Rusya'nın ilgisini çekmekte ve onu uzak dış pazarlardan stratejik kaynak alma zorunluluğundan kurtarmaktadır.

3. Rusya Azerbaycan'ı etki alanında tutmakla Türk dünyasını parçalamış, Türkiye'nin (dolayısıyla ABD'nin) etkisinin Orta Asya, Kuzey Kafkasya ve Volga nehri havzasına yayılmasını engellemiş olur;

4. Rusya, Azerbaycan üzerinde etkinliğinin sağlamakla, İran'ın, bu eski Sovyet cumhuriyeti Müslüman ülkeye etkisini engellemiş olur;

5. Rus politik düşüncesine göre, ortak ekonomik ve politik mekanının oluşturularak Azerbaycan'ın burada yer almasının sağlanması "Rusça konuşan nüfusun güvenliği" için gereklidir.

3.1.1. Ayaz Mutellibov Dönemi

Bağımsız Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mutellibov döneminde Türkiye-Azerbaycan arasında diplomatik temaslar (Mutellibov'un Rusya yanlısı politika benimsemesi nedeniyle ilişkiler istenilen seviyede olamamıştır) başlamıştır. Diplomatik olarak ilişkilerin geliştirilmesi yönünde en önemli adım 25 Mayıs 1992 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'da konsolosluk açması olmuştur. Azerbaycan'la 14 Ocak 1992'de imzalanan protokolle diplomatik ilişki kurulmuş ve Başkonsolosluk olarak görev yapmakta olan temsilciliğimiz Büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir.³⁴⁴ 14 Ocakta Türkiye Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Daire Başkanı Bilal Şimşir ile görüşen Mutellibov, 23-24 Ocak 1992'de Türkiye'yi ziyaret etmiş ve 11 maddelik Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.³⁴⁵ Ancak bu anlaşma Azerbaycan parlamentosu

³⁴⁴Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Azerbaycan ilişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (05.03.2016).

³⁴⁵Turgut Özal ve Ayaz Mutellibov döneminde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması" iki ülke arasında sınırı belirleyen 13 Ekim 1921 tarihli Kars anlaşmasına atıfta bulunması ve bundan sonraki anlaşmanın bu

tarafından onaylanmamıştır. Mutellibov'un istifası sonrası, Yakup Memedov döneminde de Türkiye-Azerbaycan arasında ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atılmış ve bu amaçla 13 Mart 1992 yılında enerji alanında işbirliği protokolü imzalanmıştır. Karşılıklı diplomatik ziyaretler çerçevesinde Yakup Memedov'un daveti üzerine 2-3 Mayıs 1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir.

Bu dönemde Azerbaycan-Rusya ilişkileri ise Türkiye'den farklı bir seviyede gelişmiştir. Azerbaycan'ın SSCB'den bağımsızlığını kazanması sırasında görevde bulunan Muttelibov, SSCB parti kültüründen gelmesinin etkisiyle Rusya yanlısı bir politika izlemiştir. Bu politika çerçevesinde, Mütellibov iktidarı muhalefete rağmen, eski SSCB'nin devamı niteliğini taşıyan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na vücut veren 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Bildirisine imza atmıştır.³⁴⁶ Muttelibov'un dış politikasında Rusya'ya ağırlık vermesine karşın, Rusya Muttelibov yönetimin gereğinden fazla gösterdiği imtiyazların da etkisiyle Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak görmemiştir. Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak, Rusya ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalama isteği Rusya tarafından defalarca reddedilmiştir.³⁴⁷ Mütellibov'un her şeye rağmen Rusya ile aynı kulvarda yürüme politikası Rusya Ordusu 366. Alay'ının 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamında aktif rol alması ile çökmüştür.³⁴⁸ Hocalı katliamı nedeniyle istifa eden ve devlet başkanlığına vekalet eden Yakup Memedov, Rusya'ya karşı daha temkinli politika izlemiştir. Özellikle Rusya için önemli olan BDT anlaşması Memedov döneminde parlamento tarafından onaylanmamıştır. Azerbaycan'ın Muttelibov sonrası dış politikasında değişikliğe gitmesi Rusya'nın Azerbaycan politikasını 1992'de rezive etmesine etki etmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Adrey Kozirev'in Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunması Rusya'nın Azerbaycan'ı bağımsız bir ülke olarak tanıması açısından önemlidir.

---

anlaşmaya uygun olarak yapılacağıнын teyit edilmesi açısından da önem taşımaktadır. Detaylı bilgi için Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, (Resmî Gazete ile yayımı: 213.1993 Sayı: 21531), Kanun No. Kabul Tarihi 3889 113.1993. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603889.pdf. (05.03.2016).

³⁴⁶Cafersoy, a.g.m., s.289.

³⁴⁷Cafersoy, a.g.m., s.290.

³⁴⁸Cafersoy, a.g.m., s.290.

Rusya, Azerbaycan politikasında bazı olumlu değişiklikler yaparak 4 Nisan'da Azerbaycan'ı resmen tanıyan ve diplomatik ilişkiler kuran 108. ülke olmuştur.³⁴⁹ 30 Eylül 1992 yılında Rusya Federasyonu ve Azerbaycan arasında serbest ticaret anlaşmasının imzalanması ile iki ülke arasında yeni ticaret bağlarının oluşturulması için bir temel oluşturmasa da bağımsızlık sonrası ortaya çıkan yeni ilişkilerin biçimini onaylamış oldu.³⁵⁰

3.1.2. Ebulfez Elçibey Dönemi

Ebulfez Elçibey'in 7 Haziran 1992'de yapılan devlet başkanlığı seçimini kazanarak iktidara gelmesi ile Azerbaycan'ın dış politikasında bir stratejik tercih değişimi yaşanmış ve Türkiye Azerbaycan dış politikasında özel bir konuma oturtulmuştur.³⁵¹ İdeolojik görüş itibariyle milliyetçi olduğunu belirten ve Atatürk hayranlığını sık-sık dile getiren Devlet Başkanı Elçibey "Türkiye Azerbaycan'ın dış politikasının baş köşesinde yer tutacaktır" diyerek Türkiye'ye attığı önemi ortaya koymuştur.³⁵² Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in Türkiye'ye yaptığı ilk resmi ziyaret sırasında, Türkiye ile Azerbaycan arasında 1-2 Kasım 1992 tarihlerinde Ankara'da bir düzine kadar anlaşma imzalanmıştır.³⁵³ 28-5 Kasım tarihlerinde Elçibey'in ziyareti Türkiye-Azerbaycan ilişkilerin gelişmesinde önemli bir adım olmuştur. Bu ziyaretin en önemli sonucu ise 30-31 Ekim 1992 yılında Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin katılımı ile gerçekleşen Türk Dünyası zirvesi olmuştur. Bu zirvede iki ülke arasında ortak beyanname imzalanmıştır. Diplomatik ilişkilerin bir üst seviyeye çıkartılması amacıyla 2 Kasım 1992'de Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış, iki ülke arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması ile birlikte çeşitli alanlarda anlaşmalar imzalanmıştır.³⁵⁴

³⁴⁹Cafersoy, a.g.m., s.290-291.

³⁵⁰Rovshan İbragimov, "Azerbaijan's Bilateral Relations With Caspian Region States", Editor: Nursultan Akhmediya, "Caspian Knot: Status And Prospects", **Kazakhstan Institute for Strategic Studies Under the President of the Republic of Kazakhstan KAZISS**, Central Asia'a Affairs, 3.20.2016, s.19.

³⁵¹Kalafat, Aslanlı, a.g.e., s.383.

³⁵²Kalafat, Aslanlı, a.g.e., s.383.

³⁵³Bilal Şimşir, **Azerbaycan (Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri)**, Bilgi Yayınevi, 1.Baskı, Nisan 2011, s.478.

³⁵⁴Detaylı bilgi için: Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna İlişkin Kanun(Resmî Gazete ile yayımı: 11.5.1993 Sayı: 21578)Kanun No. Kabul Tarihi 3905

Elçibey'in iktidarı boyunca Türkiye'nin Azerbaycan ile olan siyasal ve ekonomik ilişkileri ivme kazanmış ve birçok alanda anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak, Elçibey yönetiminin olumlu çalışmalarının yanında, devletteki bozulma ve Karabağ meselesindeki çözümsüzlük gibi nedenlerden dolayı halkta yönetime karşı hoşnutsuzluk başlamış, Rusya'nın da kışkırtmalarıyla meydana gelen darbeden sonra Haydar Aliyev başa geçmiştir.³⁵⁵ Türk kamuoyunda, Elçibey'in devrilmesinin Türkiye'nin Kafkasya politikasına olumsuz yansıtacağı ve Elçibey'in devrilmesiyle, Türkiye'nin, sadece Kafkaslar'daki ağırlığı azalmayacağı, aynı zamanda Orta Asya'ya açılan kapının büyük ölçüde kapandığı görüşü hakim olmuştur.³⁵⁶

Elçibey liderliğinde Azerbaycan halk cephesinin dış politikasında benimsediği temel prensip, Rusya ile ilişkilerin iki eşit ülke statüsünde sürdürülmesi oluşmuştur. Elçibey iktidarı boyunca, Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki tahakkümünü kırmayı ve yayılmasını önlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın SSCB dönemindeki sınırlarında hakimiyetini devam ettirmek istediği BDT üyeliğini reddetmiştir. AHC iktidarı boyunca Elçibey Türkiye, ABD ve Batı kurumları (AGİT) ile ilişkileri güçlendirerek Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununu Azerbaycan'a karşı kullanmasını önlemeye yönelik politika benimsemiştir. Öte yandan, AHC iktidarı eşit ikili ilişkiler geliştirmek için Rusya'yla bir genel Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile çeşitli alanlara ilişkin toplam 30 işbirliği anlaşması imzalamıştır.³⁵⁷ İlişkiler sürecinde her iki ülke yönetimlerinin demokratik kimliklerinin öne çıktığı bu dönem, Rusya'nın eski SSCB mekanında etkinliğini kaybetmeye direnişini simgeleyen yakın çevre kavramının Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev tarafından Ocak 1993'de gündeme getirilmesi ve Şubat'ta Yakın Çevre Doktrini'nin Rusya Güvenlik Konseyi ve Nisan'da da Yeltsin tarafından onaylanması ile değişmiştir.³⁵⁸

4.5.1993https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603905.pdf. (05.03.2016).

³⁵⁵Aslıhan Akman, **Azerbaycan Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi**, İlke Yayıncılık, 1 Baskı, Aralık 2005, İstanbul, s. 89.

³⁵⁶Nur Batur, "Türkiye, Elçibey'i Nasıl Kaybetti?", **Milliyet**, 20 Haziran 1993.

³⁵⁷Cafersoy, a.g.m., s.292.

³⁵⁸Cafersoy, a.g.m., s.293.

Yeni dönem (Ocak-Haziran 1993) Rusya'nın Azerbaycan'a karşı daha katı davranması, Ermenileri saldırılar için teşvik etmesi ve hatta Rus askerlerinin Kelbecer işgaline katılması biçiminde gelişmiştir.³⁵⁹

3.1.3. Haydar Aliyev Dönemi

Elçibey döneminden farklı olarak Rusya yanlısı siyaset izleyen Aliyev iktidarının ilk yıllarında Türkiye ile ilişkileri mesafeli olmuştur. Buna bağlı olarak, Eylül 1993'de Elçibey döneminde yapılan antlaşmaları tehir etmiş ve hatta Türkiye'ye Azerbaycan'a girişte vize koymuştur.³⁶⁰ Nitekim Aliyev'in iktidarıyla ilişkilerde kötüleşme olmasada Azerbaycan'ın Rusya'ya ağırlık vermesi Türkiye'yi endişelendirmiş ve Türkiye bu endişesini 1993 yılında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov'a iletmıştır. Türkiye Aliyev'in iktidara gelmesiyle Elçibey döneminde kurulan iyi diyalogun değişmesinden endişelenmiştir. Aliyev bu endişeyi gidermek amacıyla 1993 yılında Başbakan Tansu Çiller ile Aliyev Moskova'da görüşme gerçekleştirmiştir.

İktidarının ilk yıllarında Rusya yanlısı politika izleyen Aliyev'in, Süleyman Demirel'in temaslarıyla ilk Batı ziyaretini 1993'de Paris'e gerçekleştirmesi, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine olumlu yansımıştır. 8-10 Şubat 1994 tarihinde Türkiye'ye gelen Aliyev, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le gerçekleştirdiği görüşmenin ardından ikili ilişkilerin her alanda gelişmesini öngören 15 anlaşma imzalanmıştır. 9 Şubat 1994'te iki lider tarafından 10 yıl süre için imzalanan "Dostluğun ve Çok yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma" ile Azerbaycan petrolünün dış pazarlara Türkiye üzerinden ulaştırılması konusunda Elçibey iktidarı sırasında varılan mutabakatın geçerli olduğu ifade edilmiştir.³⁶¹ Bu dönemde iki ülke arasında imzalanan en önemli anlaşmalardan biri de Asrın Anlaşmasıdır. 1994 yılının 20 Eylül günü imzalanan ve adı "Asrın Anlaşması" olarak konan anlaşmada, yabancı petrol şirketlerince kurulan konsorsiyumda, Türk Petrolleri Anonim Ortaklığının da (TPAO) yer alması Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmaların bir sonucudur.³⁶²

---

³⁵⁹Cafersoy, a.g.m., s.293.

³⁶⁰Demir, a.g.e., s.723.

³⁶¹Tayfun Atmaca, **Yirminci Yüzyılın Sonunda Azerbaycan Ve Türkiye Münasebetleri (1993-1999)**, 1.Baskı, Şafak Matbaası, Ankara, s. 201-205.

³⁶²Ata Atun, "Haydar Aliyev'in 90 Yıllık Mirası", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Yıl, X1, Sayı 22, Eylül 2013, s.7.

Aliyev döneminde ilişkileri olumsuz etkileyen en önemli olay, 1995 yılında Aliyev'e yönelik suikast girişimine Türkiye'den bazı diplomatik yetkililerin destek verdiği şeklinde iddialar olmuştur. Nitekim bu sorun iki ülke arasındaki olumlu seyir eden siyasi ilişkilere gölge düşürmemiş hatta Aliyev özellikle iktidarının ikinci döneminde "Bir Millet İki Devlet" sözüyle Türkiye ile olan ilişkilerin önemini vurgulamıştır.³⁶³ Karşılıklı resmi ziyaretlerin daha yoğun olduğu bu dönemde Süleyman Demirel'in 7 Haziran 1995'te ilk çok partili seçimi kazanan Aliyev'in daveti üzere gerçekleştirdiği ziyarette Dağlık Karabağ sorunu ele alınmıştır.

14 Nisan 1996 yılında ise Azerbaycan'a resmi ziyaret gerçekleştiren Başbakan Mesut Yılmaz, Türkiye-Ermenistan arasında sınır olan Alicant sınır kapısının açılmayacağı güvencesini vermiştir. 1997 yılında Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan çatışmalar devam ederken 5-8 Mayıs tarihlerinde Aliyev'in Türkiye ziyareti ikili ilişkilerin seyri açısından önemlidir. Bu ziyaretin sonunda 5 Mayıs 1997 yılında iki ülke arasında imzalanan "Stratejik İşbirliği Deklarasyonu" imzalanmıştır. Bu belge, Azerbaycan'ın Hazar petrolünün uluslararası pazarlara Türkiye üzerinden ulaştırılmasını, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle kınanmasını ve işgal ettiği topraklardan çekilmesini içermektedir.³⁶⁴ Bu belgenin belirlediği çerçeveye uygun biçimde 29 Ekim 1998'de imzalanan "Ankara Deklarasyonu" ise enerji konusunu ikili ilişkilerin merkezine oturtmuş ve BTC Projesi bağlamında enerji merkezli işbirliğini, Ermenistan'ı dışlayan biçimde bölgesel işbirliği projesine dönüştürmüştür.³⁶⁵

1998 yılında ise Azerbaycan'da düzenlenen İpek Zirvesine Dış ilişkiler Bakanı İsmail Cem ile katılan Cumhurbaşkanı Demirel konuşmasında, Türkiye'nin her şart altında Azerbaycan ile beraber olduğunu belirterek, zirvenin de Azerbaycan'ın dünyadaki önemini gösterdiğini bildirmiştir.³⁶⁶ 1999 yılında İstanbul'da gerçekleşen

---

³⁶³Bu söz genellikle iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri tanımlamak için kullanılmaktadır.

³⁶⁴Mitat Çelikpala, Cavid Veliyev, "Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği", **Policy Brief**, Kadir Has Üniversitesi, Sayı 3, Mart 2015, s.6.

³⁶⁵Çelikpala, Veliyev, a.g.m., s.6.

³⁶⁶"Bakü'de İpekyolu Zirvesi", **Hürriyet**, 8 Eylül 1998.

AGİT zirvesi için Aliyev Türkiye'ye gelmiş ve bu zirvede Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ele alınmıştır. Diplomatik ziyaretler bu dönemde daha yoğun gerçekleşmiştir.³⁶⁷

KGB başkanlığı ve komünist parti birinci sekreterliği görevlerinde bulunmuş olan Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'ın dış politikası, SSCB geçmişinden ötürü Rusya merkezli olmuştur. Aliyev, iktidarı boyunca Azerbaycan-Rusya ile ilişkilerinde iki farklı dönem olmuştur. Bunlardan birincisi, Rusya'yı yatıştırma politikası dönemi olarak görülebilecek Haziran 1993-Şubat 1994 dönemi; ikincisi ise, Rusya'nın Azerbaycan'daki "makul çıkarlarını" karşılayarak Rusya'yı kızdırmama, fakat önceki iktidarın Batı ile yakınlaşma politikasını sürdürme dönemi olarak nitelendirilebileceğimiz Şubat 1994 döneminden günümüze kadar olan dönem.³⁶⁸

Aliyev Dağlık Karabağ sorununda Rusya'nın desteğini kendi lehlerine çevirmek amacıyla 1993 yılında Rusya'yı ziyaret etmiş ve Elçibey döneminde reddedilen BDT üyeliğini kabul edeceklerini açıklamıştır.³⁶⁹ Bu amaçla, Elçibey dönemindeki Batı yanlısı politikadan vazgeçildiğinin en önemli göstergesi olarak 22 Haziran 1993'te Azerbaycan'da bulunan Batılı şirketlerin çalışmaları durdurulmuş ve hatta banka hesapları bile dondurulmuştur.³⁷⁰ Nitekim Aliyev'in Rusya'yı yatıştırmaya yönelik politikaları Rusya'nın Karabağ sorununda Ermenilere verdiği desteği sürdürmesi neticesinde son bulmuştur. Rusya'nın Karabağ sorunundaki desteğinden umudunu büyük ölçüde yitiren Aliyev yönetiminin, kendi gücü ile Aralık 1993'de kaybedilen toprakları almak için yaptığı başarısız ve büyük asker kaybına neden olan saldırısı, 1994 başlarından itibaren Batılı şirketlerle petrol görüşmelerine yeniden başlanması ve 8-10 Şubat 1994 tarihlerindeki Türkiye ziyareti, Batıyla yakınlaşma politikası döneminin yeniden başladığını göstermiştir.³⁷¹ Aliyev, Batı ile yakınlaşırken

---

³⁶⁷18-20 Mart 10 Nisan 2000'de Demirel, 11-12 Temmuz 2000'de Cumhurbaşkanlığı Ahmet Necdet Sezer, 6-8 Mayıs 2001'de Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli, 17-18 Eylül 2002 tarihlerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın açılışı için Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 7-9 Ocak 2003 tarihlerinde AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ve beraberindeki bakanlar Azerbaycan'ı ziyaret etmişlerdir. Kalafat, Aslanlı, a.g.e., s.386.

³⁶⁸Cafersoy, a.g.m., s.293.

³⁶⁹Aynı gün Azerbaycan Parlamentosu BDT'ye Üyelik Anlaşması'nı onaylamış ve 24 Eylül 1993'te Aliyev Moskova'ya giderek, BDT'ye üyelik anlaşması ve diğer anlaşmaları imzalamıştır. Araz Aslanlı, İlham Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Platin yayınları, 1.Baskı, Mayıs 2005, Ankara, s.180.

³⁷⁰Hesenov, Aslanlı, a.g.e., s.179-180.

³⁷¹Cafersoy, a.g.m., s.294.

Rusya'yı göz ardı etmemiş ve iktidarı boyunca dış politikasında Batı ve Rusya'yı dengede tutmaya çalışmıştır. 20 Eylül 1994 yılında Rusya ve Azerbaycan arasında imzalanan yüzyılın anlaşması (Asrın Anlaşması Hazar petrollerinin uluslararası piyasalara taşınmasına yönelik anlaşma) ile Rusya petrol anlaşmadan %10'luk pay almıştır.³⁷² 1994 yılı Rusya Azerbaycan ilişkilerinde enerji, petrol ve Çeçen sorunu gibi önemli konuların gündeminde geçmiştir. Türkiye ve Rusya arasında krize neden olan Çeçenistan sorunu Rusya-Azerbaycan arasında da yaşanmıştır.

1994-1996 yılları arasında iki ülke arasında gerginliğe neden Çeçen sorununda Rusya, Azerbaycan'ın Çeçen direnişçilerine destek verdiği iddia etmiş ve Azerbaycan'a ekonomik ambargo uygulamıştır.1996'da Rusya ve Çeçenistan arasında imzalanan Hasavyurt Anlaşması ile Azerbaycan ve Rusya arasında ilişkilerde Çeçenistan sorunu gündemden çıkmıştır.³⁷³ Rusya Azerbaycan'ın stratejik açıdan önemli bir yerde olmasından ötürü Çeçenistan ve Dağıstan olaylarında Azerbaycan'ın kendi yanında yer almasını istemiştir. Bu amaçla 2 Eylül 1999'da Dışişleri Bakanı İgor İvanov ve 15 Eylül 1999 da BDT toplantısında Devlet Başkanı V. Putin terörizm konusunda Azerbaycan'ın ve diğer Kafkasya ülkelerin Rusya ile ortak tutumda olmaları gerektiğini açıklamıştır.³⁷⁴

3.2. 2000'LERDE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDE AZERBAJYCAN FAKTÖRÜ

SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye ve Rusya, Azerbaycan'a özel bir ilgi duymaya başlamıştır. 1990'ların ilk yıllarında Türkiye'nin ortak kültüre sahip olduğu Kafkasya ve Azerbaycan ile başlattığı diplomatik ve kültürel diyalog politikası, Rusya tarafından tepkiyle karşılanmış ancak daha sonra kısa süreli de olsa desteklemiştir. Hatta iki ülke arasında 1991 ve 1992 de imzalanan anlaşmalar ile Türkiye'nin, Orta Asya ve Trans-Kafkasya devletleriyle ilişkilerini geliştirmesi öngörülmüştür.³⁷⁵ Rus politikası eski SSCB ülkelerine en azından ordu üzerinden bir kontrolle zaman kazanma

---

³⁷²Asrın Anlaşması'na 8 ülkeden (Azerbaycan, ABŞ, Büyük Britanya, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya, Suudi Arabistan) 13 şirket (Amoco, BP, McDermott, Yunocal, SOCAR, LUKoil, Statoil, Exxon, Türkiye Petrolleri, Penzooil, Itochu, Remko, Delta) katılmışlar. Bu anlaşma sonradan 19 ülkeyi temsil eden 41 petrol şirketi ile daha 27 anlaşmanın imzalanmasına yol açmıştır. http://www.azerbaijans.com/content_775_tr.html. (21.05.2016).

³⁷³Aslanlı, Hesenov, a.g.e., s.184.

³⁷⁴Ayrıntılı bilgi için bkz: Aslanlı, Hesenov,a.g.e., s.184-185.

³⁷⁵Sapmaz, a.g.e., s.269.

temel amacındayken, Rus liderler ABD ve NATO müttefikleri Türkiye ile kendi bölgelerinde etkin bir yarışta bulmuş ve başlangıçta İran'ın radikal İslamcı rejiminin Orta Asya ve Trans-Kafkasya'ya yayılmasından endişe etmişlerdir.³⁷⁶ Bu nedenle Rusya için laik Türkiye'nin Azerbaycan ve Avrasya coğrafyasına yönelik politikaları, teokratik İran'ın bölgede güçlenmesinden daha az tehlikeliydi.

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın 1993 yılında yakın çevre doktrinini ilan etmesi ile Azerbaycan, Türkiye ve Rusya arasında rekabet alanı olmuştur. Nitekim 1990'larda ekonomik ve siyasi olarak Rusya ile bölgede rakip olamayan Türkiye için 2000'ler de durum değişmiştir. Bu dönemde her iki ülkenin Kafkasya politikası Azerbaycan üzerinden gelişmiş ve doğrudan bir rekabet yaşanmasa da artık bölgede Rusya ile birlikte yeni dönemde ekonomik ve siyasi olarak güçlenen Türkiye'nin de önemli bir güç olduğu kabul görmüştür.

2000'lere Türkiye, KOA coğrafyasındaki nüfuz mücadelesinden büyük ölçüde vazgeçmiş, Rusya'yla ilişkilerini normalleştirmeye başlamış ve enerji projeleri bağlamında daha çok Kafkasya'ya odaklanmış olarak girmiştir.³⁷⁷ 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanması Türkiye içinde sürpriz olmuş ve bu tarihten itibaren başta Azerbaycan olmak üzere Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasıyla ilişki kurmaya başlamıştır. Öte yandan, Türkiye'nin bölgede etkin olmak isteyen diğer aktörlere göre en büyük avantajı Türk dünyası olarak nitelendirilen coğrafyada ortak kültürel kimlik yaratabilme potansiyelidir.³⁷⁸ Çeyrek asırlık döneme bakıldığında Azerbaycan'ın uluslararası sistemle bütünleşmesi, bölgesel güvenliğinin sağlanması, sosyo-ekonomik, bilimsel ve kültürel atılımlarının gerçekleşmesi doğrultusunda Türkiye ile çok yönlü işbirliğinin geliştirilmesine özel önem verilmiş ve bu siyasetin giderek yükselen bir çizgi üzerinde devam etmesi temin edilmiştir.³⁷⁹

---

³⁷⁶Robert O. Freedman, "Russian Policy toward the Middle East: The Yeltsin Legacy and the Putin Challenge", *Middle East Journal*, Vol. 55, No. 1 (Winter, 2001), Middle East Institut, s.59.

³⁷⁷"Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkiler", Mustafa Aydın, 1990'lardan 2000'lere genel arka plan, s. 463. Edt. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, Cilt 3, 2001-2012, İletişim Yayınları, 1. Baskı 2013, İstanbul.

³⁷⁸Cem İbrahim Fırat, "Türkiye'nin Azerbaycan'a Yönelik Kültür Politikaları", Editörler: Sevinç Alkan Özcan, Vügar İmanbeyli, *Azerbaycan da Din Ve Kimlik*, Küre Yayınları, Birinci Baskı Haziran 2014, s.275.

³⁷⁹Faig Bağirov, "Azerbaycan Türkiye İlişkilerinin 25. Yıldönümü" *Diplomatik Gözlem*, <http://www.diplomatikgozlem.com/TR,18472/azerbaycan-turkiye-iliskilerinin-25-yildonumu.html>. (28.10.2016).

Nitekim Rusya, Güney Kafkasya politikasının kilit ülkesi olan Azerbaycan'ın Türkiye ile iyi ilişkiler kurmasını hoş karşılamamış ve bu durum iki ülke arasında kısa dönemli bir rekabete neden olmuştur. 1990'ların ortalarından 2000'lere kadar geçen sürede Türkiye ve Rusya Kafkasya coğrafyasında rekabet etmenin gereksiz olduğuna karar vermiştir. Özellikle Türkiye, Avrasya bölgesinde Rusya faktörünü göz önünde bulundurarak bölge devletleriyle ilişkilerini bu perspektifte geliştirmeye özen göstermiştir.

2002 sonrası AKP hükümetinin iktidarı ile Türkiye'nin Avrasya politikası da dahil olmak üzere, dış politikada önemli bir dönüşüm süreci başlamıştır. Bu süreç kimilerince çok boyutlu, aktif, komşularla sıfır sorun gibi yeni dış politika olarak yorumlanırken kimilerince yeni Osmanlıcılık olarak değerlendirilmiştir. Avrasyacılık Türkiye'de üç farklı ideoloji tarafından yorumlanmaktadır. İlk olarak Rusya'da Yeni Avrasyacı görüşün en önemli temsilcisi olan Aleksandr Dugin'in görüşleriyle uyumlu, Doğu Perinçek'in sosyalist/ulusalcı görüşüyle benimsenen ve İşçi Partisinin temsil ettiği politik yaklaşım öne çıkmıştır. Bu kapsamda İşçi Partisi'nin temsil ettiği sosyalist/ulusalcı Avrasyacılık yorumunda Rusya ve Çin'le ittifak planları çok daha belirgin iken, Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) milliyetçi/Türkçü yorumunda esas vurgunun Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Asya'daki Türk dilli Müslüman topluluklar üzerinde olduğu, Rusya ve Çin'in ise çoğu zaman stratejik ortaktan ziyade stratejik rakip olarak değerlendirildiği görülmektedir.³⁸⁰ Üçüncü ideolojik yaklaşım ise AKP'nin dış politikasında benimsediği, Osmanlı coğrafyasında yaşamış olan Müslüman halkların işbirliğini öngören muhafazakar yaklaşımdır. Örneğin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kitabında sık sık sözü geçen "Afroavasya anakıtası" kavramı Türk dış politikasında çoğunlukla Rusya, Orta Asya veya Kafkasya ile ilişkilendirilen Avrasya'ya Balkanlarla birlikte Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı da eklemesiyle dikkat çekmektedir.³⁸¹ Dolayısıyla Türkiye'nin benimsediği Avrasya yaklaşımı, Sovyet sonrası Rus Avrasyacılığının Avrupa-Asya algısına göre çok daha 'bütünleştirici' bir boyuta

---

³⁸⁰Emre Erşen, "Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü", **Ortadoğu Analiz**, Nisan 2013, Cilt 5, Sayı 52, s.16.

³⁸¹Erşen, a.g.m., s.16.

sahiptir.³⁸² Türk ve Rus yetkilileri giderek daha fazla Avrasya üzerinde yetki sahibi olmaya çalıştığını belirten Shireen T. Hunter'a göre Avrasyacılığın Türkçe ve Rusça versiyonlarının rekabetçi olmasına gerek yoktur ve aksine, bu iki yaklaşım tamamlayıcı olabilir.³⁸³

Bu dönemde Azerbaycan-Rusya ilişkisi ise, Putin'in Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in 31 Aralık 1999'da istifa etmesinin ardından devlet başkanı vekili görevine gelmesi ile değişim göstermiştir. Putin'in 10 Ocak 2000 tarihinde ilan edilen yeni güvenlik doktrini ve özellikle devlet başkanlığı vekilliğinde her fırsatta dile getirdiği "etkin devlet yönetimine, liberal ekonomiye sahip ve dış politikada özellikle eski SSCB coğrafyasındaki mevzileri geri alma iddiasında olan Rusya devleti" söylemi, yeni dönemde Azerbaycan politikasının hangi unsurlar etrafında şekilleneceğini göstermiştir.³⁸⁴ Rusya-Azerbaycan sınırı 1994 yılında kapandığında, Azerbaycan, endüstriyel ve tarımsal ürünleri ihraç için geleneksel bir pazar kaybetmiş ancak iki ülke arasındaki ilişkiler Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte düzelmeye başlamıştır.³⁸⁵

Haydar Aliyev'in 10 yıllık (1993-2003) iktidarı boyunca Azerbaycan, Türkiye ve Rusya arasında denge politikası izlemeye dikkat etmiştir. Ortak tarihi ve kültürü paylaştığı Türkiye ile ilişkileri geliştirmek isterken özellikle ekonomik yönden bağımlı olduğu Rusya ile var olan diplomasisini sürdürmeye gayret göstermiştir. Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri genel olarak iki döneme ayrılmaktadır. İlk dönem Aliyev'in Rusya'yı yatıştırmak amacıyla Türkiye ile ilişkilerin mesafeli olduğu, ikincisi ise 2000-2003 arası ilişkilerin büyük ivme kazandığı dönem olmuştur. Putin'in iktidarı ile Rusya'nın yakın çevresi olarak tanımladığı Kafkasya'ya yönelmesiyle

---

³⁸²Emre Erşen, "Sovyet Sonrası Rus Avrasyacılığı ve Rusya-Türkiye İlişkileri Üzerindeki Etkileri", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.228.

³⁸³James W. Warhola And William A. Mitchell, "The Warming of Turkish- Russian Relations: Motives and Implications", **Article in Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization**, January 2006, s.128.

³⁸⁴1997 Yılında İlan Edilen Ulusal Güvenlik Konseptinin Geliştirilmiş versiyonudur. Nâzim Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s.315.

³⁸⁵"Russia's borders: Azerbaijan benefits from not offending its more powerful neighbour", December 10, 2014 *The Conversation*, <http://theconversation.com/russias-borders-azerbaijan-benefits-from-not-offending-its-more-powerful-neighbour-35221>. (28.10.2016).

Azerbaycan bu politikanın kilit ülkesi olmuştur. Her ne kadar Azerbaycan zengin petrol ve yer altı kaynaklarına sahip olsada dünya pazarına Rusya aracılığı ile girmesinden dolayı 2000'li yıllarda da ilişkiler bu yönde gelişme göstermiştir.

1 Kasım 1999 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e Uluslararası Atatürk Barış Ödülü'nün verilmesi bütün Türk dünyası, özellikle de Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bakımından büyük önem arz eden bir olay olmuştur.³⁸⁶ 18 Kasım 1999 yılında ise "Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin Anlaşmasının" imzalanması ile Türkiye Azerbaycan'la bölgesel ilişkisini kuvvetlendirirken, Rusya tarafından bu anlaşma Türkiye'nin 1990'ların ilk yıllarında sıkça dillendirdiği "Adriyatik'ten Çin seddine Türk dünyası" politikasının bir devamı olarak algılanmıştır.³⁸⁷ Nitekim Türkiye'nin 2000 yılında Azerbaycan'la ilişkilerini Kafkasya İstikrar Pakti çerçevesinde geliştirmek istemesi Rusya'yı rahatsız etmiştir. 15 Ocak 2000 tarihinde Tiflis'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de, Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze ile yaptığı basın toplantısında AGİT'in gözetimi altında "Kafkasya İstikrar Pakti" kurulmasını teklif etmiş ve 24-25 Ocak tarihlerinde yapılan BDT toplantısı öncesi ABD, Batı Avrupa ve bölge ülkeleri liderlerine birer mektup göndererek "Kafkasya İstikrar Pakti" önerisine destek istemiş ve paktın neden gerektiğini anlatmıştı.³⁸⁸ Azerbaycan pakta olumlu bakarken Süleyman Demirel, Putin liderliğinde Güney Kafkasya ülkelerinin cumhurbaşkanlarının katılımı ile gerçekleşen BDT zirvesi (24-25 Ocak 2000) öncesinde özellikle Rusya'dan pakt için destek beklediğini açıklamıştır. Kamuoyunda bazı kesimlere göre Kafkas Zirvesi'nin, Ankara'nın Azerbaycan'la Gürcistan'ı yanına çekmek, Moskova'nın ise "arka bahçesi" olarak gördüğü bölgeyi kaybetmemek için yoğun girişimlerde bulunduğu bir dönemde yapılmıştır.³⁸⁹

---

³⁸⁶Editör, Okan Yeşilot, Cavanşir Feyziyev, **Türk Devletler Birliği Küresel Entegrasyonun Avrasya Modeli**, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, Nisan 2016, s.286.

³⁸⁷Kanun No. 4585 Kabul Tarihi: 22.6.2000 24.06.2000 tarihli, 24089 sayılı R.G., <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4585.html>. (09.09.2016).

³⁸⁸Hasan Kanbolat, "Türkiye Kafkasya da ne yapabilir? ", **Hürriyet**, 15 Ağustos 2008.

³⁸⁹Cenk Başlamış, "Putin'den Demirel'e rest", **Milliyet**, 19 Ocak 2000.

Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan ile yakın ilişkiler kurmasını istemeyen Rusya, Kafkasya İstikrar Paktına Türkiye'nin "arka bahçesine" rakip olmasını istemediği için olumlu bakmamıştır. Süleyman Demirel ise Kafkasya İstikrar Paktıyla Kafkasya bölgesinde Rusya'yı işaret ederek tek bir devletin söz sahibi olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye için Kafkasya İstikrar Paktı'nın önemi, Rusya'dan bağımsız olarak Azerbaycan'la ilişkilerin geliştirilerek enerji ve petrol alanında (BTC–BTE projesi) ilişkilerin güçlendirilmesini sağlamaktır.

Türkiye'nin bu atılımlarına karşılık Rusya'dan, SSCB dönemi dahil 2000'li yıllara kadar Azerbaycan'a yoğun diplomatik ziyaretler gerçekleşmezken, Putin döneminde bu durum değişmiştir. Eski Sovyet cumhuriyetlerinde Rusya'nın kaybetmiş olduğu itibarını yeniden kazanma girişimlerinde bulunan Putin, Azerbaycan'ı ziyaret eden ilk Rusya devlet başkanı olmuştur.³⁹⁰ Bu kapsamda 2000 yılında iki ülke arasında ilk diplomatik temas, 17 Ocak tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı yardımcısı Grigori Berdennikov'un Azerbaycan'ı ziyaret etmesi ile gerçekleşmiştir. Ardından 24 Ocak 2000 de Haydar Aliyev Putin ile görüşmek üzere Moskova'ya gitmiş ve bu görüşmenin sonunda 25 Ocak'da Kremlinde Gürcistan, Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan cumhurbaşkanları dörtlü görüşme gerçekleştirmiştir.³⁹¹ Türkiye'nin Kafkasya İstikrar Paktı ile bölge devletleriyle gerçekleştirdiği görüşmenin ardından Rusya'nın da yakın tarihlerde aynı ülkelere gerçekleştirdiği ziyaret, iki ülke arasında bölgesel rekabetin yaşandığını göstermiştir.

Türkiye ve Azerbaycan, 12-17 Mart 2001 tarihinde ekonomik ilişkilerin gelişmesi açısından önemli bir görüşme gerçekleşmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Türkiye'yi ziyaret etmiş ve iki liderin görüşmesinin ardından "vergiler, finans, Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye taşınmasına ilişkin anlaşma ve diğer belgeler" karşılıklı yararaya dayanan işbirliği politikasının sürdürülmesi konusunda çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır.³⁹² 29-30 Nisan 2002'de ise, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan

---

³⁹⁰Elnur İsmaliyov, "21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinlerinde Güney Kafkasya Ve Orta Asya Değerlendirmesi", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Yıl 2013, Cilt 1, Sayı1, s.100.

³⁹¹Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası, "Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əlirza Oğlu Əliyevin Həyat Və Fəaliyyətinin Xronologiyası", 1993-2003, s.187.

³⁹²"Azerbaycan-Türkiye İlişkileri", <http://lib.aliyevheritage.org/tk/4610295.html>. (31.07.2016).

Başbakanları Türkiye'nin Trabzon şehrinde gerçekleşen zirvede batı enerji kaynakları, boru hattı ve terörizme karşı anlaşma imzalamışlardır.³⁹³ Üç liderin katılımıyla tamamlanan ortak zirvenin ardından "terörizme karşı mücadele, organize suçlar ve diğer önemli suçlar " anlaşmasının ardından Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, zirvede Bakü-Ceyhan petrol boru hattının güvenliğini sağlamaya yönelik kararlar aldığını belirtmiş ve her ülkenin kendi topraklarındaki boru hatlarının güvenliğini sağlayacağını ifade etmiştir.³⁹⁴ Özellikle doğalgaz konusunda Türkiye'nin Azerbaycan ile doğrudan bir anlaşma imzalaması bölgedeki doğalgaz kontrorlünü elinde tutmak isteyen Rusya'yı rahatsız etmiştir.

9-11 Ocak 2001 tarihinde Putin'in Bakü ziyareti ise Rusya'nın devlet başkanlığı düzeyinde Azerbaycan'a gerçekleştirilen ilk ziyaret olması açısından önemlidir. Devlet protokolü açısından en üst düzeyde düzenlenen bu görüşme, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfanın açılışı ve yeni bir dönemin başlangıcıdır.³⁹⁵ Aslında Putin'in iktidarına kadar Rusya'dan Azerbaycan'a devlet başkanlığı düzeyinde ziyaret çok olmamış, daha çok diplomatik temsilcilikler üzerinden görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu bakımdan Putin'in Azerbaycan ziyareti, Rusya'nın eski SSCB ülkelerine tekrar yöneldiği ve dış politikasında özellikle Azerbaycan ile ilişkilerin önemli olduğunu göstermiştir.

Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan ile ilişkileri bölgesel ve uluslararası alanda yaşanan gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası ABD'nin Kafkasya'ya yönelimi ve bölgesel güvenlik alanında ABD ile bölge ülkelerinin işbirliği, Türkiye'nin de hem Azerbaycan hem de Gürcistan'a yönelik güvenlik alanında işbirliği bakımından ilgisini artırmıştır.³⁹⁶ 11 Eylül olaylarından sonra ilerleyen ABD ve Rusya yakınlaşması, Türkiye'ye Avrasya bölgesinde Rusya ile işbirliği imkânlarının

---

³⁹³Edt Michael Emerson, Marius Vahl, Dana H. Allın, Turkey's Strategic Future: Anchoring Turkey To Europe, The Foreign Policy Challenges Ahead, Nathalie Tocci, **Readings In European Security**, Vol 2, s.124.

³⁹⁴Hasan Kanbolat, "Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan zirvesi ve bölgedeki ortaklık", **Stratejik Analiz**, Vol 3, No 26, June 2002, s.52-57. İdril Bal, Turkish Foreign Policy in post cold war era, post- september 11 impact: the strategic importance of Turkey revisited, Hüseyin Bağcı, Şaban Kardaş, Brown Walker Press, Boca Raton, Florida USA 2004, s.436. "Caucasus cooperation agreement against terrorism signed", **Turkish Daily News**, 1 May 2002.

³⁹⁵Musa Gasımov, "Rusya'nın Azerbaycan Politikası", **Avrasya Dosyası**, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4, s.258.

³⁹⁶Kamer Kasım, Türkiye'nin Kafkasya Politikası 2009, (Edt) Burhanettin Duran, vd. **Türk Dış Politikası Yılığ 2009**, SETA Yayınları XIII I. Baskı: Mart 2011, s.409.

artacağı izlenimini vermiş ve uzun yıllar terörden zarar gören iki ülke için 11 Eylül olayları karşılıklı anlayış çerçevesinde yakınlaşmaya sebep olmuştur.³⁹⁷ Bu kapsamda 16 Kasım 2001 yılında BM Genel Kurulunda "Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa" belgesinin imzalanması, Azerbaycan özelinde Kafkasya coğrafyasında iki ülkenin işbirliğini geliştirmiştir. Özellikle Rusya ve Türkiye de R.T. Erdoğan ve V. Putin önderliğinde iktidara gelen hükümetlerin Kafkasya'ya olan ilgisi, bu dönemde Azerbaycan ile ilişkilerin ivme kazanmasın da etkili olmuştur.

Rusya'da Putin'in iktidarı ile eski SSCB gücüne ve coğrafyasına tekrar yönelen Rusya ile Azerbaycan ilişkileri istikrarlı bir gelişim göstermiştir. Özellikle Azerbaycan'ın 2000'ler ile eski SSCB coğrafyasına yönelen NATO üyeliğine sıcak bakmaması Rusya ile istikrarlı ilişkilerin devamında etkili olmuştur. Putin döneminde Rus-Azeri ilişkilerinde ortaya çıkan temel sorunlar; Çeçenistan, Dağlık Karabağ Meselesi, Hazar Petrolleri ve güvenlik sorunlarıdır ve bu dönemde enerji alanında işbirliğine gitme çabaları Moskova-Bakü ilişkilerinin temelini oluşturmuştur.³⁹⁸

Haydar Aliyev'in ölümünün ardından yerine oğlu İlham Aliyev 15 Ekim 2003 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerini (Yeni Azerbaycan Partisi-YAP) kazanarak Cumhurbaşkanı olmuştur.³⁹⁹ Haydar Aliyev döneminde olduğu gibi İlham Aliyev döneminde de Azerbaycan'ın Türkiye ve Rusya ilişkileri iyi olmuştur. Hatta oğul Aliyev döneminde Türkiye ile ilişkilerde "iki devlet tek millet" politikası daha çok vurgulanmış ve ikili ilişkiler bu politika üzerine inşa edilmiştir. Haydar Aliyev'in denge politikasını devam ettiren İlham Aliyev döneminde Rusya ile ilişkiler de yine bu siyasetin bir sonucu olarak ilerlemiştir. Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında uzun süre devam eden iyi ilişkiler, 2002 sonları 2003 başlarında yaşanan bazı gelişmeler üzerine yerini bir süreliğine de olsa gerginliğe bırakmıştır.⁴⁰⁰

---

³⁹⁷Özbay, a.g.m., s.50.

³⁹⁸A. Sait Sönmez, "Putin Yönetimi'nin Güney Kafkasya Politikası", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2011 15 (2), s.104.

³⁹⁹"Azerbaycan cumhurbaşkanlığı seçimleri için detaylı bilgi: Araz Aslanlı, Azerbaycan'da devlet başkanlığı seçimi ve sonrasındaki gelişmeler", *Karadeniz Araştırmaları* 1 http://www.karam.org.tr/Makaleler/1118809257_aslanli.pdf. (09.09.2016).

⁴⁰⁰Sönmez, a.g.m., s.106.

Öncelikle Rus Petrol Şirketi Lukoil Asrın Anlaşması'ndaki %10'luk payını satmaya karar vermiştir ve Lukoil'in bu anlaşmada taraf olmasına rağmen etkin olmadığı, gerekçesiyle böyle bir karara vardığı şeklinde yorumlar yapılmıştır.⁴⁰¹ Ayrıca Rusya tarafından Azerbaycan'ın Çeçenistan'a yardım ettiğine yönelik iddiaları tekrar gündeme getirmesi ilişkiler de gerginliğe neden olmuştur. Öte yandan ilişkilerde yaşanan bir diğer gerginliğin nedeni, Rusya'nın Azerbaycan'ı casuslukla suçlaması olmuştur. Moskova'daki BDT Merkez Ofisindeki Azerbaycan'ın askeri temsilcisi Vagif Resulov casuslukla suçlanmış ve istenmeyen kişi ilan edilmiştir.⁴⁰² Ayrıca Rus yetkililerin Azerbaycan'a yönelik suçlamaları devam etmiş, bu dönemde Rus basınında konuya ilişkin haberler yer almıştır.⁴⁰³ Gerginliklere rağmen Haydar Aliyev 22 Eylül'de Rusya'yı ziyaret etmiş ve Putin ile görüşmesinde "Hazar'ın dibinin bölünmesi belgesinin imzalanması, eğitim ve diğer alanlarda işbirliği konuları ele" alınmıştır.⁴⁰⁴

6 Şubat 2004 yılında ise Azerbaycan ve Rusya Federasyonu arasında Moskova Deklarasyonu imzalanmıştır.⁴⁰⁵ "Azerbaycan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu siyasi temasları bundan sonra da etkin şekilde geliştirecek ve stratejik ortaklık ilişkilerini artıracaklarını" içeren Moskova Deklarasyonu ile Rusya, Azerbaycan'la ekonomik ve siyasi ilişkileri iki eşit ülke statüsünde devam edeceğini kabul etmesi açısından önemlidir.⁴⁰⁶ Dağlık Karabağ sorunu ve Kafkasya coğrafyasının güvenliğinin de ele alındığı deklarasyon ile Rusya, Azerbaycan'la eşit seviyede ilişkileri geliştireceğini belirtmiştir.⁴⁰⁷ Rusya, anlaşmada yer alan BM ve AGİT kararlarının uygulanması

---

⁴⁰¹Sönmez, a.g.m., s.106.

⁴⁰²Sönmez, a.g.m., s.106.

⁴⁰³Sönmez, a.g.m., s.106.

⁴⁰⁴"Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Kreml'dəki "Predstavitelskiy kabinet"də Rusiya Federasiyasının prezidenti Vladimir Vladimiroviç Putinlə söhbətindən" (Moskva, 23 sentyabr 2002-ci il) sənədinə tarixi arayış, <http://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=4786337>. (11.08.2016).

⁴⁰⁵*Azərbaycan – Rusiya münasibətləri*, Azərbaycan Respublikasının Rusiya Federasiyasındakı səfirliyi, <http://moscow.mfa.gov.az/az/content/3>, (11.08.2016).

⁴⁰⁶"Azərbaycan Respublikası Və Rusiya Federasiyasının Moskva Bəyannaməsi"Nin Təsdiq Edilməsi Haqqında, *Azərbaycan Respublikasının Qanunu*, Bakı Şəhəri, 6 Aprel 2004-Cü İl № 613-Liq, <http://e-qanun.az/framework/5955>. (11.08.2016).

⁴⁰⁷"Azerbaycan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Kafkasya'da güvenliğin temini ve sorunların çözülmesi, bölgenin sürekli gelişmesi için koşulların yaratılması gerekli tedbirleri göreceklər. Ve onlar bölgesel sorunların ele alınması için Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Rusya Federasyonu yöneticilerinin düzenli görüşlerinin geçirilmesine taraftar olduklarını bildirirler." Anlaşmanın tam metni için bakınız:"Azərbaycan Respublikası Və Rusiya Federasiyasının Moskva

gerektiğini kabul etmekle birlikte Batı'nın ve ABD'nin ve hatta Türkiye'nin yakın çevresindeki sorunlara müdahil olmasını engellemeye çalışmıştır.

Türkiye'nin Kafkasya İstikrar Paketi ile Azerbaycan başta olmak üzere bölge devletleriyle siyasi ilişkilerini kuvvetlendirme çabasına karşılık Rusya, 10 Ocak 2000 yılında ilan ettiği "ulusal güvenlik konsepti" ile yakın çevresiyle ilişkilerini korumaya yönelik önemli bir adım atmıştır. Bu ulusal güvenlik konseptinde Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu çatısında Azerbaycan ve bölge devletleri ile ilişkileri geliştirmeye önem vermiştir. Ardından, 28 Haziran 2000 de açıklanan dış politika konseptinde BDT ülkeleri bölgesel önceliklerde ilk sırayı aldı ve söz konusu ülkelerin tümüyle "stratejik ortaklık ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesine" önem verildiği belirtildi.⁴⁰⁸Söz konu konseptte BDT ülkeleriyle ilişkilerin" ekonomik, bilimsel, teknolojik, çevresel askeri güç gibi faktörlerinde yer aldığı, uluslararası ilişkiler üzerinden" geliştirileceği belirtilmiştir.⁴⁰⁹ Bu doktrinin ilanın ardından 29 Kasım-1 Aralık 2001 tarihinde ise BDT'nin kuruluşunun 10.yıl münasebetiyle Kafkas dördlüsü (Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan)'nin bir araya gelmesi Rusya'nın bölgeyle hala yakından ilgilendiği mesajını vermiştir.⁴¹⁰ Nitekim Dmitry Medvedev'in devlet başkanlığı döneminde de BDT ile ilişkiler önemli olmuş ve bu amaçla Azerbaycan ve BDT ülkeleriyle ilişkileri içeren çeşitli belgeler yayınlanmıştır. Örneğin, 12 Temmuz 2008'de yayınlanan dış politika konseptinde RF, öncelikle "BDT ülkeleriyle ikili ve çok taraflı işbirliğini geliştirmeyi hedeflediğini; bu coğrafyada yaşayan Rus diasporasının "etnik ve kültürel kimliğini ve tarihi anavatanla bağlarını koruyacağı"nı belirtti ve böylece RF, bölgede denetimi elinde tutmayı hedefliyordu.⁴¹¹ Rusya'nın Putin ve Medvedev döneminde Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle olan ilişkileri düzenleyen dış politika konseptleri yayınlaması ve ortak zirveler düzenlemesi Türkiye'den çok özellikle 11 Eylül 2001 ve 2003 Irak müdahalesi sonrası petrol ihtiyacı artan ABD ve Batıya yönelik bir mesaj olarak yorumlanmıştır.

Bəyannaməsi"nin Təsdiq Edilməsi Haqqında, *Azərbaycan Respublikasının Qanunu*, Bakı Şəhəri, 6 Aprel 2004-Cü İl № 613-İiq, <http://e-qanun.az/framework/5955>. (11.08.2016).

⁴⁰⁸Burçin Canar, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan İle İlişkileri", **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 21-38, Bahar 2012, s.25.

⁴⁰⁹"The Foreign Policy Concept Of The Russian Federation", Approved By Dmitry A. Medvedev", **President Of The Russian Federation**, On 12 July 2008, s.3.

⁴¹⁰Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası, s.218.

⁴¹¹Canar,a.g.m., s.25.

Türkiye bu dönemde 90'lardan farklı olarak Azerbaycan ile ilişkileri Rusya'ya rahatsız etmeden geliştirmeye özen göstermiştir. Keza, İlham Aliyev'de babasının dönemindeki denge siyasetini devam ettirerek Rusya ile ilişkileri korumak adına Türkiye ve Batılı ülkelerle ilişkilerinde temkinli bir ilerleme sağlamıştır. Ancak 2000'lerin ilk yıllarında Azerbaycan'ın Türkiye ile yıl içerisinde çok fazla diplomatik görüşmeler yapması ve özellikle enerji alanında ortak antlaşmalar imzalanması Rusya'yı tedirgin etmiştir. Aleksandr Dugin'e göre Ermenistan ve Gürcistan'da Moskova karşıtı duygular kaynarken, en ziyade "Sovyet ve Moskova yanlısı" bir cumhuriyet olan Azerbaycan şu anda yüzünü esas olarak Türkiye'ye ve doğrudan ABD'ye çevirmiştir.⁴¹² Özellikle 13-15 Nisan 2004 tarihinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in daveti üzerine gerçekleşen ziyaretin Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk resmi ziyareti olması önemlidir.

Uzun süre SSCB'ye bağlı kalan ve bağımsızlığına kadar geçen sürede Rusya üzerinden dış politika geliştiren Azerbaycan'ın bu anlamda ilk resmi ziyareti Rusya'ya değil Türkiye'ye yapması anlamlıdır. TBMM de konuşan Aliyev: "Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra onu ilk tanıyan Türkiye olmuştur. Ondan sonra da her zaman Azerbaycan'ın yanında bulunmuş ve Azerbaycan'a destek olmuştur. Türkiye'nin gücü Azerbaycan'ın gücüdür, Azerbaycan'ın gücü Türkiye'nin gücüdür" açıklamasını yaparak bundan sonraki süreçte de ikili ilişkilerin her alanda geliştirilmesi ve kurumsallaştırılmasının gerektiğine vurgu yapmıştır.⁴¹³ 13 Nisan 2004'te yayınlanan ortak bir bildiri ile Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik işbirliğinin geliştirilmesi, Karabağ sorununun uluslararası hukuka uygun olarak barışçı yollarla çözülmesi gerekliliği ile her alanda işbirliği olanaklarının geliştirilmesi için faaliyetlerin artırılması yönündeki niyetler ifade edilmiştir.⁴¹⁴ 5-6 Kasım 2008 tarihlerinde ise bu kez Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 15 Ekimde yapılan seçimlerde yeniden

---

⁴¹²Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği ve Avrasyacı Yaklaşım**, Çeviri Vügar İmanov, Küre Yayınları, Birinci Basım Temmuz 2003, s. 369-370.

⁴¹³Aliyev TBMM'de konuştu: "Türkiye'ye çok bağlıyım", **Milliyet**, 14 Nisan 2004.

⁴¹⁴Ayça Ergun, "Türkiye -Azerbaycan İlişkileri", Derleyen: Mustafa Aydın, **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 Avrasya Üçlemesi 2**, Nobel Yayın, Ankara Eylül 2007, s.259.

Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ilk resmi yurt dışı gezisini Türkiye'ye yapmıştır.⁴¹⁵

Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye ziyareti iki ülke arasındaki yakınlık ve güçlü ilişkiler bakımından büyük bir anlam taşısa da, söz konusu ziyaretin hemen öncesinde Aliyev'in Moskova'ya gitmiş olması ve Moskova'da Rusya'nın öncülüğünde Ermenistan ile birlikte aynı deklarasyona imza atması, bir yandan Azerbaycan'ın Türkiye'ye yakın bir politika izlemekten daha çok, bölgesel dengeleri dikkate alan bir politika izlediğini çağrıştırmakta, diğer yandan da Moskova'daki gelişmeleri doğrudan ve öncelikle Türkiye ile paylaşmayı tercih anlamına da gelmektedir.⁴¹⁶ Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattının da ele alındığı görüşmede boru hattının önüne çeşitli engeller konulduğunu açıklayan Aliyev; Azerbaycan gazının rahat ve emniyetli olarak Türkiye'ye ve Avrupa ülkelerine satılmasının mümkün olacağını ve bölgede Türkiyesiz, Azerbaycansız tek bir bölgesel işbirliği mümkün olmadığını beyan etmiştir.⁴¹⁷ Ancak Türkiye'nin Azerbaycan'la BTC-BTE boru hatları projesini görüşmesi ve Aliyev'in bu açıklaması Rusya'yı rahatsız etmiştir.

Azerbaycan'dan geçen doğalgaz boru hatları projeleri, Türkiye ve Rusya'nın bölgede rekabet yaşamasına neden olan faktörlerin başında gelmektedir. Rusya kendi toprakları üzerinden geçen eski boru hatlarının devamını sağlayarak bölge üzerindeki hakimiyetini korumak isterken, yeni Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını büyük umutlarla karşılayan Türkiye ise ABD'nin verdiği destekten aldığı gücün de etkisiyle yeni inşa edilecek boru hattıyla Moskova'nın devre dışı bırakılarak bölgedeki etkinliğinin kırılmasını ve yeni hattın kendi toprakları üzerinden geçirilerek bölge üzerinde söz sahibi olmayı amaçlamıştır.⁴¹⁸ Çünkü Türkiye'nin Azerbaycan ile enerji alanında ilerleme kaydetmesi Rusya'nın geleneksel politikasına aykırıdır. Türkiye-Azerbaycan arasında enerji alanında önemli gelişmeler kaydedilirken 21-22 Şubat 2006

---

⁴¹⁵Osman Nuri Aras, "Moskova'nın Hamlesi Ve Aliyev'in Türkiye Ziyareti", *TASAM*, 07.11.2008 http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/969/moskovanın_hamlesi_ve_aliyevin_turkiye_ziyareti. (01.08.2016).

⁴¹⁶Osman Nuri Aras, "Moskova'nın Hamlesi Ve Aliyev'in Türkiye Ziyareti".

⁴¹⁷Aliyev TBMM'de konuştu: "Türkiye'ye çok bağlıyım", *Milliyet*, 14 Nisan 2004.

⁴¹⁸Gökhan Telatar, "BTC Boru Hattı: Rusya'nın Transkafkasya'daki Etkinliği", 08.07.2005 http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/273/btc_boru_hatti_rusyanin_transkafkasyadaki_etkinligi. (01.08.2016).

tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in daveti üzerine, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bir çalışma ziyaretinde bulunması Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomi politikasını derinden etkilemiştir.⁴¹⁹ Ziyaret sonunda Putin ve Aliyev tarafından, "iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın geliştirilmesi" hakkında ortak bildiri imzalanmıştır. Bakü Deklarasyonu olarak da bilinen bu bildiri, 3 Temmuz 1997 tarihinde Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanmış Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Antlaşmasının ve 6 Şubat 2004 tarihinde imzalanmış iki ülke arasında ekonomik siyasi, askeri ve insani alanlarda çok yönlü işbirliğinin geliştirilmesine dair Moskova Deklarasyonunun yenilendiği belirtilmiştir.⁴²⁰ Bakü Deklarasyonu iki ülke arasında en üst düzeyde düzenli ve yapıcı diyalogun derinleşmesini, ikili siyasi ve ekonomik ilişkilerde karşılıklı istişarelerin artırılması ve iki ülkenin yürütme makamları arasında tecrübe paylaşımının genişletilmesini içermektedir.⁴²¹ Bakü Deklarasyonunda Rusya'nın Azerbaycan'la ekonominin stratejik sektörlerinde uzun vadeli ekonomik işbirliğine ve Kuzey-Güney transit petrol hattıyla Azerbaycan'dan dünya pazarlarına petrol taşınmasına ve Azerbaycan'la enerji sektöründe diğer ortak projelerin geliştirilmesine özellikle ilgi duyduğu ifade edilmektedir.⁴²²

2000'lerin ortalarından itibaren özellikle Azerbaycan'ın Türkiye başta olmak üzere Batı ülkeleriyle siyasi temaslara geçmesi ve anlaşmalar imzalaması üzerine Rusya, Azerbaycan politikasını daha da aktifleştirmiştir. Bu amaçla özellikle 2000'lerin ikinci yarısından itibaren Azerbaycan ve Rusya arasında çok sayıda diplomatik görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerden biri de 3 Temmuz 2008'de Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev'in Azerbaycan ziyareti ve bu ziyaret sırasında imzalanan "Arkadaşlık ve Stratejik İşbirliği Beyannamesi" oluşturmaktadır.⁴²³ Cumhurbaşkanıları ayrıca Dağlık

---

⁴¹⁹Anar Rzayev, "Rusya-Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomi Politikası", *BİLGESAM*, 26 Aralık 2010, <http://www.bilgesam.org/incele/885/-rusya-azerbaycan-iliskilerinin-ekonomi-politigi/#.V-DsdCGLTIU>. (15.09.2016).

⁴²⁰Rzayev, a.g.m.

⁴²¹Rzayev, a.g.m.

⁴²²Rzayev, a.g.m.

⁴²³"Rusya Federasyonunun Cumhurbaşkanı Dmitri Medvedev'in Azerbaycana Resmi Seferi", <http://azembassy.ru/aze/meetings/030608.html>. (11. 08 2016).

Karabağ sorununun çözümü konusunda da fikir alışverişinde bulunmuşlardır.⁴²⁴ Bu dönemde Rusya tarafından devlet başkanlığı düzeyinde Azerbaycan'a ziyaretlerin gerçekleşmesi de bu açıdan önemlidir. Özellikle Rusya tarafından gerçekleştirilen üst düzey görüşmelere Ermenistan'ın da katılması, Rusya'nın Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunu uluslararası örgütlerden çok kendisinin masada olduğu bir çözüm önerisini benimsediğini göstermektedir. Bu görüşmelerden biri 4-5 Haziran 2009 Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in St. Petersburg'da, Rusya Federasyonu Başkanı Dmitry Medvedev ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan ile gerçekleştirdiği ortak görüşmedir.⁴²⁵ Azerbaycan ve Rusya Cumhurbaşkanı iki ülke arasında ekonomik-ticaret, aynı zamanda yakıt ve enerji alanında işbirliği konularını ele alırken görüşmede aynı zamanda Azerbaycan ile Rusya arasında ilişkilerin tüm alanlarda başarıyla geliştiği bildirildi ve bu ilişkilerin gelecekte de gelişeceği güvence belirtilmiştir.⁴²⁶ Bu ortak görüşmenin Rusya için en önemli kazanımı Azerbaycan ile doğalgaz konusunda anlaşmanın imzalanması olmuştur. Cumhurbaşkanı Medvedev'le gerçekleştirdiği görüşmenin ardından Aliyev, gaz alanında verimli işbirliği için iyi bir zemin oluşturulduğunu, "Gazprom" ve SOCAR arasındaki ilişkiler de yeni sayfa açan anlaşma imzalayarak bu işbirliğinin Rusya ve Azerbaycan'ın çıkarlarını tam sağlayacağını açıklamasıyla Rusya ile enerji işbirliğinin devam edeceğini belirtmiştir.⁴²⁷ Ermenistan'ın da katıldığı zirvede Dağlık Karabağ sorunu ele alınmış ve görüşmenin ardından Aliyev, aracı olarak, Azerbaycan'ın komşusu gibi bu karmaşık meselenin düzene düşürülmesinde Rusya'nın gelecekte de aktif katılımı ümit ettiklerini açıklaması ile Rusya'nın Dağlık Karabağ sonunu çözmeye birincil aktör olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁸

---

⁴²⁴"Rusiya prezidenti Dmitri Medvedyevin Azərbycana səfəri başlayıb", 03 İyul 2008, *APA*
http://apa.az/xarici_siyaset/rusiya-prezidenti-dmitri-medvedyevin-azerbaycana-seferi-baslayib.html.
(11.08.2016).

⁴²⁵"Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası", **Müstəqillik ərəfəsində və müstəqillik illərində mühüm hadisələrin xronologiyası (1988-2011)**, s.37.

⁴²⁶"Rusiya prezidenti bu gün Azərbycana gəlir", 2009 İyun29,
<http://az.arannews.com/?MID=21&Type=News&TypeID=1&id=12655>, *Aran News*.
(12.08.2016).

Azərbaycan və Rusiya prezidentlərinin təkbətək görüşü olub 29-06 2009, *Arxiv.Az*,
<http://arxiv.az/az/az.trend.az/1826308/Azərbaycan+ve+Rusiya+prezidentlərinin+tekbetek+gorushu+olub>.
(12.08.2016).

⁴²⁷"Rusiya Prezidenti Dmitri Medvedevin Azərbycana işgüzar səfəri Birgə mətbuat konfransı", **Xalq qəzeti**-2009- 30 İyun, No 139, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin bəyanatı, s.1.

⁴²⁸"Rusiya Prezidenti Dmitri Medvedevin Azərbycana işgüzar səfəri Birgə mətbuat konfransı".

Aliyev'in bu dönemde özellikle Rusya ile görüşmelerinde Ermenistan'ın yer aldığı ortak zirvelere katılması ve Dağlık Karabağ sorununda Rusya'nın önemli bir aktör olduğunu açıklamasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2009'da Ermenistan'a gitmesinin önemli bir etkisi vardır. Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye'nin Ermenistan'la protokol imzalaması Azerbaycan tarafından tepkiyle karşılanmış hatta kamuoyunda Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan protokolün Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev döneminde gelişen "iki devlet tek millet" anlayışını sarsacağı endişesi yaratmıştır.⁴²⁹

Aliyev tepki olarak, İstanbul'da 6-7 Nisan 2009 tarihinde yapılan medeniyetler ittifakı zirvesine katılmayı reddetmiş ve Azerbaycan milli güvenlik kurulunda tepkisini "... yeni duruma ilişkin kendi siyasetimizi belirlemek hakkımızdır ve bu hakkı herhangi bir şekilde kullanacağız" diyerek göstermiştir.⁴³⁰ İlham Aliyev'in, Rusya'ya giderek Devlet Başkanı Dimitri Medvedev ile görüşmesi ve Rusya'nın Türkiye'nin üzerinden geçecek Nabucco projesine alternatif olarak hazırlayacağı yeni enerji hattına destek vereceğini belirtmesi Ankara'da şok yaratmıştır.⁴³¹ Azerbaycan'ın sert tepkisi üzerine Başbakan Erdoğan 13 Mayıs 2009'da ülkeyi ziyaret etmiş ve ikili ilişkilerin temelinde, 'tek millet iki devlet' anlayışının devam ettiğini, Azerbaycan'ın özellikle Yukarı Karabağ konusundaki hassasiyetinin, Türkiye'nin hassasiyeti olduğunu açıklaması ile ilişkileri düzetmek için adım atmıştır.⁴³² Nitekim Erdoğan'ın bu açıklaması Aliyev'i tatmin etmemiş ve 13 Temmuz 2009'da Türkiye'de gerçekleşen Nabucco projesinin imza törenine Londra'da olmasını sebep göstererek katılmamıştır.

---

⁴²⁹Ermenistan'la sorunlarımızın ortadan kaldırılması ve ilişkilerin normalleştirilmesi yönündeki irademiz çerçevesinde, 2007 yılında İsviçre'nin ara buluculuğunda başlatılan süreç, 10 Ekim 2009 tarihinde "diplomatik ilişkilerin tesisi protokolü" ile "ikili ilişkilerin geliştirilmesi Protokolü'nün imzalanması ile yeni bir aşamaya girmiş bulunmaktadır. Bu iki protokol, ikili ilişkileri normalizasyonu için bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Ermenistan ilişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. (10.09.2016).

⁴³⁰Shahin Abbasov, "Azerbaijan: Is Baku Ready to Cause Geopolitical Problems over Turkish-Armenian Thaw?", April 13 2009, *Eurasianet*, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav041409.shtml>. (10.09.2016). Oran, ag.e., s.481.

⁴³¹Uğur Ergan, "Bir Millet Ayrılıyor", **Hürriyet**, 19 Ekim 2009.

⁴³²"Bakü'de şüphe kalmadı", **NTV**, 13 Mayıs 2009.

Türkiye'nin Ermenistan'la protokolleri imzalamasının ardından Rusya ile ilişkilerini daha da kuvvetlendiren Azerbaycan, 27 Eylül 2010 tarihinde Rusya Federasyonu'na bağlı bir oblastı olan Astrahan'da gerçekleşen üçlü zirvede Devlet Başkanı Medvedev ile bir araya gelmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Rusya ve Azerbaycan'ın bölgede dengeleyici rolünün bundan sonra da bölgenin tüm ülkeleri arasında daha tam anlaşmaya yardım edeceğini açıklaması Rusya ile artan diplomasiyi ve Türkiye ile ilişkilerde yaşanan kısa süreli soğukluğun bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.⁴³³

Azerbaycan'ın tepkinin artması üzerine Başbakan Erdoğan'ın ardından Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, iki günlük resmi ziyaret kapsamında 16 Ağustos 2010'da Bakü'ye gitmiştir. Yerel analistlere göre Türkiye'nin Azerbaycan ziyaretinden birkaç gün önce Rusya Devlet Bakanı Dmitry Medvedev'in Ermenistan ziyareti manidardır.⁴³⁴ Cumhurbaşkanı Aliyev'in "tarihi" olarak deklare ettiği görüşmenin sonunda, "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalanmıştır.

Türkiye anlaşmanın gerekçesini resmi raporunda "iki ülke arasında var olan ortak tarihi ve kültürel bağlar temelinde, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana sergilenmekte olan çok yönlü dayanışma çerçevesinde ve tarafların sahip oldukları karşılıklı güçlü siyasi irade doğrultusunda Türkiye-Azerbaycan ilişkileri hızla gelişerek ileri bir ortaklık seviyesine ulaştığını" açıklamış ve bu anlaşma ile Ermenistan'la imzalanan protokoller sonrası buzlar eritilmiştir.⁴³⁵ İlişkilerin düzelmesiyle beraber Türkiye-Rusya ve Azerbaycan liderleri 7-9 Temmuz 2010 yılında

---

⁴³³Prezident İlham Əliyev: "Rusiya və Azərbaycanın bölgədə sabitləşdirici rolu bundan sonra da regionun bütün ölkələri arasında daha tam anlaşmaya kömək edəcək", *Milli.Az*, <http://news.milli.az/politics/24572.html>. (12-08-2016).

⁴³⁴Shahin Abbasov, "Turkey's Gul Visits Azerbaijan: A Case of Sound and Fury?", *Eurasianet* <http://www.eurasianet.org/node/61762>. (02.03.2016).

⁴³⁵Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu (1/979) Dönem: 23 Yasama Yılı: 5 TBMM (S. Sayısı: 645), <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>. (02.08 2016).

İstanbul'da düzenlenen ve Türkiye'nin dönem başkanı olduğu Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı'nın da (AİGK) görüşme gerçekleştirmişlerdir.⁴³⁶

Vladimir Putin'in, hem ikili devletlerarası ilişkilerin gelişmesinde, hem de bölgede durumun normalleştirilmesi yönünde ilave adımlar atmak için her imkandan istifade etmeye çalıştıklarını açıklaması ve Aliyev'in gerçekleşen görüşmenin dostluk, iyi komşuluk ilişkilerini daha etkin gelişmesine hizmet edeceğini beyan etmesi, Azerbaycan Rusya arasında ilişkilerin ilerleme kaydettiğini, hatta bölgesel ittifaklık düzeyinde geliştiğini göstermiştir.⁴³⁷ Nitekim 2-3 Eylül 2010 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Medvedev'in Azerbaycan ziyareti de iki ülkenin bölgesel ittifaklık yolunda ilerlediği şeklinde yorumlanmıştır. Özellikle, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ve Rusya'nın Gazprom şirketi arasında 2011-2012 yıllarında Gazprom tarafından Azerbaycan gazı alımının artırılmasını öngören ek sözleşme imzalanmıştır.⁴³⁸ Görüşmenin ardından Dmitry Medvedev ile ortak basın toplantısı düzenleyen Aliyev, Rusya ile ilişkilerin gelişimini, ilişkileri stratejik ortaklar arasında, komşular ve iyi dostlar arasında ilişkiler olarak tanımladıklarını, Rusya devlet Başkanının ziyaretinin ve imzalanan belgelerin, ilişkilerin dinamik, verimli ve olumlu gelişmesinin kanıtı olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁹

Azerbaycan bu dönemde Rusya ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirirken bir yandan da bölgede bir diğer önemli ülke olan ve Batı'ya açılan kapı olarak gördüğü Türkiye ile ilişkileri de aynı seviyede ilerletmiştir. 15-16 Eylül 2010 tarihinde

---

⁴³⁶Kazakistan'ın koordinatörlüğünde 1993 yılında başlatılan Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) (Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia/CICA) süreci, Asya'da, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı/AGİT benzeri amaçlara ve kurumlara sahip bir işbirliği yapılanmasının temellerini atmayı hedeflemektedir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/bn_1_-asya_da-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi-aigk-hk--conference-on-interaction-and-confidence-building-me.tr.mfa. (24.09.2016). Üye ülkeler: Afganistan, Azerbaycan, Birleşik Arap Emirlikleri, Çin, Hindistan, İran, İsrail, Ürdün, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan, Pakistan, Filistin, Kore Cumhuriyeti, Mısır, Rusya, Tacikistan, Tayland, Türkiye, Özbekistan. Gözlemci ülkeler: Endonezya, Japonya, Malezya, Katar, Vietnam, Ukrayna, ABD; Gözlemci Uluslararası Örgütler: BM, AGİT, Arap Ligi. Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA/AİGK) Raporu, **USAK Avrasya Araştırmalar Merkezi**, Haziran 2010, s.6-7.

⁴³⁷Azərbaycan Prezidenti İlham ƏLİYEV, "İlham Əliyev Rusiyanın Baş Naziri Vladimir Putin ilə Görüşmüşdür", 08 İyun 2010, <http://az.president.az/articles/199?locale=en>. (25.09.2016).

⁴³⁸"Medvedevin səfər proqramı açıqlanıb", *azadlıq radiosu*, Sentyabr 02, 2010 <http://www.azadliq.org/a/2146118.html>. (14.08.2016).

⁴³⁹"İlham Əliyevin və Rusiya Prezidenti Dmitri Medvedevin mətbuat konfransı olmuşdur", 03 sentyabr 2010, <http://www.president.az/articles/655>. (14.08.2016).

İstanbul'da düzenlenen "Türk Dili Konuşan Ülkeler" zirvesinde Başbakan Erdoğan ve Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev tarafından "Türkiye ile Azerbaycan arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (YDSK)"nin kurulmasına ilişkin ortak açıklama yapılması bu açıdan önemli bir gelişmedir. Bu görüşmenin ardından 7 Haziran 2010'da doğalgaz satışı ve taşıma anlaşması imzalamıştır. Taraflar Azerbaycan'ın Şah Denizi havzasından 2016 yılından sonra Türkiye'ye ulaştırılacak olan gazın miktarı ve fiyatı konusunda anlaşmışlardır.⁴⁴⁰

17 Temmuz 2010'da ise Türkiye ile Azerbaycan, Türkiye'nin transit ücreti almadan Nahçıvan'a her yıl 500 milyon metreküp Azerbaycan gazı ulaştırması konusunda anlaşmışlardır.⁴⁴¹ Doğalgaz anlaşması ile ekonomik ilişkilerin ivme kazanması sonucu 2010 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2 milyar 416 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.⁴⁴² Özellikle enerji alanında sağlanan işbirliği, Türkiye ve Azerbaycan'ın bölgesel sorunları ve işbirliğini konularını gündeme getirmesine olanak sağlamıştır. Bu amaçla Türkiye, Azerbaycan ve Kafkasya bölgesinin önemli bir gücü olan İran ve Gürcistan arasında Dışişleri Bakanları üçlü toplantı mekanizmasını yürürlüğe koymuştur. Türkiye-Azerbaycan-İran Dışişleri Bakanları toplantısı son olarak 7 Mart 2012 tarihinde Nahçıvan'da: Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Dışişleri Bakanları üçlü toplantısının ilki de 8 Haziran 2012 tarihinde Trabzon'da gerçekleştirilmiştir.⁴⁴³ 2012'de iki ülke arasında ekonomik alanda da işbirliği geliştirilmeye çalışılmış, bunun için Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan iş forumu teşkil edilmiştir.⁴⁴⁴ Türkiye'nin Azerbaycan ile birlikte Gürcistan'ında yer aldığı bölgesel iş forumunun Kafkasya'daki gelişmelerin ele alındığı 8 Haziran 2012'deki toplantısında "Trabzon Deklarasyonu" imzalanmıştır.

---

⁴⁴⁰Kamer Kasım, Türkiye'nin Kafkasya Politikası 2010, Edt. Burhanettin Duran Vd. **Türk Dış Politikası 2010**, SETA Yayınları XIV, 1. Baskı: Ekim 2011, s.379.

⁴⁴¹Kasım, a.g.e., s.380.

⁴⁴²Bakınız Dış Ticaret Müsteşarlığı web sitesi, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Azerbaycan.pdf>. Kasım, a.g.e., s.381.

⁴⁴³"Türkiye Azerbaycan siyasi ilişkileri", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. (11.09.2016).

⁴⁴⁴Eldar Hasanov, "Türkiye'nin Kafkasya Politikası 2012", Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yılığ 2012**, SETA Yayınları 29 I. Baskı: Aralık 2013, s.405.

Deklarasyonda üç ülkenin Kafkasya'da "barış, istikrar, işbirliği ile zenginlik ve refahın artışı" hedefleyen daha iyi bir gelecek inşası için kararlı oldukları vurgulanmıştır.⁴⁴⁵ Düzenlenen ortak basın toplantısında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, üç ülke arasındaki işbirliğinin Hazar denizi, Karadeniz ve Akdeniz arasında üçgen oluşturan önemli projelerin zeminin oluşturduğunu, üçlü mekanizmanın bölgesel anlamda Karadeniz, Kafkaslar ve Hazar bölgesinin bir barış, istikrar ve refah alanına dönüşmesi için de önemli bir imkan sağlayacağını ifade etmiştir.⁴⁴⁶

2012 yılında Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde ise Gebele radar istasyonu üzerinden kriz yaşanmıştır.⁴⁴⁷ Azerbaycan'ın kuzeyindeki Gebele kentinde bulunan ve iki ülke devlet başkanları Vladimir Putin ve Haydar Aliyev tarafından 2002 yılında imzalanan bir anlaşmayla Rusya'nın 10 yıllığına kiraladığı Gebele Radar İstasyonu, hem iki ülke arası ilişkilerde, hem de Moskova'nın büyük bir coğrafi alanı bu istasyon tarafından kontrolü altında tutması açısından büyük bir önem arz etmekteydi. ⁴⁴⁸Aynı zamanda Rusya'nın Azerbaycan'ın istediği kira ücretini reddetmesi üzerine istasyon kapanmış ve böylece Azerbaycan' da Rusya'nın askeri üssü kalmamıştır.

Gebele radar istasyonunu Rusya için önemli kılan bazı hususlar vardır. Öncelikle Azerbaycan'da bir askeri üssü olması hem bu bölgeye ilgi duyan ülkelere bir mesaj hem de Azerbaycan'ı kontrol etmek için önemli bir araçtır. Bir başka sebep ise istasyonun sınır ülkeleri de gözetlenebildiği stratejik bir konumda yer almasıdır. Gebele istasyonunun etki menzili 8000 kilometredir yani Türkiye, Irak, İran, Hindistan ve tüm Yakın Doğu ülkeleri bu radar istasyonunun görüş alanına dahildir.⁴⁴⁹ Nitekim Türkiye,

---

⁴⁴⁵Çelikpala, Veliyev, a.g.m., s. 9.

⁴⁴⁶Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Dışişleri Bakanları düzeyinde üçlü diyalog mekanizması teşkil edildi", <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanlari-duzeyinde-uclu-diialog-mekanizmasi-teskil-edildi.tr.mfa>, (11.09.2016).

⁴⁴⁷Gebele Radar Üssü, 1985 yılında, dağılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) temel sekiz istasyonundan biri olarak kullanılmaya başlandı. "Gebele'de anlaşma yakın" 16 Şub 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/gebeleda-anlasma-yakin>, (07.11.2016). Bu zamana kadar Rusya Azerbaycan'a kira ücreti olarak 7 milyon dolar ödemiştir. Fakat Bakü 2013'den itibaren başlayarak Rusya tarafından yılda 300 milyon dolar ödenmesini istemiştir. Züriye Babayeva, "Azerbaycan-Rusya İlişkilerinde Kırılma mı Yaşanıyor?", 23 Aralık 2013, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2013/12/23/7345/azerbaycan-rusya-iliskilerinde-kirilma-mi-yasaniyor>, (07.11.2016).

⁴⁴⁸İsmayılov, a.g.m., s.100.

⁴⁴⁹Babayeva, a.g.m.

Gebele radar istasyonunun stratejik konumu nedeniyle Rusya'ya kiralanmasına tepki göstermiştir.

Üssün statüsüyle ilgili, 2002 senesinde Azerbaycan ve Rusya arasındaki anlaşmanın imzalanması sırasında, TBMM Başkanı Ömer İzgi Bakü'de yaptığı görüşmelerden sonra, Ankara'nın Gebele İstasyonu'nun statüsüyle ilgili anlaşmaya ve genel olarak onun kullanılmasına karşı olduğunu net bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁵⁰ Azerbaycan tarafından ise anlaşmanın parlamentoda onaylanması sırasında, Rusya'yla yapılan işbirliğinin Türkiye ve Azerbaycan'ın milli çıkarlarına karşı olmadığı bildirilmiştir.⁴⁵¹

Kafkasya politikasında Türkiye ve Rusya birbirine rakip olmadığını ifade etseler de özellikle 2000'ler ile sıkça yapılan üçlü zirvelerde bir araya gelmemeleri, Avrasya coğrafyasında yaşanan rekabeti göstermektedir. İran da bölgede etkin bir diğer bölgesel güç olmasına karşın Rusya için özellikle 2000'lerden itibaren ekonomik ve siyasal alanda istikrar yakalayan Türkiye, Azerbaycan ve Kafkasya ile ilişkilerinde güçlü bir rakip olarak görülmüştür. Bu nedenle özellikle Kafkasya'da yaşanan sorunlarda Rusya, İran'ın da bulunduğu çözüm masalarında yer alırken bu dönemde Türkiye masada yer almamıştır. İran Kafkasya sorunlarında daha geri planda dururken Türkiye'nin yeni dönemde daha güçlü ve bilinçli bir politikayla bölgeye yönelmesi ve sorunlarda arabulucu olması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bu nedenle özellikle Rusya, Putin'in devlet başkanlığı döneminde Azerbaycan'a resmi ziyaretlerde bulunmuştur. Bu görüşmelerden biri de Azerbaycan ve Rusya arasında çeşitli alanlarda anlaşmaların imzalandığı 13 Ağustos 2013 tarihinde gerçekleşen Putin'in Bakü ziyaretidir. Putin'le görüşmesinin ardından Aliyev, imzalanan anlaşmaların, petrol ve doğal gaz olmak üzere işbirliğinde yeni bir aşamaya işaret ettiğini açıklamıştır.⁴⁵² Moskova'nın özellikle 2013 yılında Güney Kafkasya ülkelerine yönelik en temel hedefi ise bu ülkeleri kendi

---

⁴⁵⁰Elnur İsmayıl, "Azerbaycan-Rusya İlişkilerinde Gebele Radar İstasyonu Sorunu", 02 Ocak 2012, *BİLGESAM*, <http://www.bilgesam.org/incele/170/-azerbaycan-rusya-iliskilerinde-gebele-radar-istasyonu-sorunu/#.wccq19wltu>. (07.11.2016).

⁴⁵¹İsmayıl, a.g.m.

⁴⁵²"Putinin Bakı səfəri: Təndir çörəyi, Dağüstü Park, "Dağıstan'a səyahət", http://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2013/08/130814_putin_aze_gallery, 14 Avqust 2013. (14. 08 2016).

liderliğindeki Gümrük Birliği'ne katılmaya ikna etmek olmuştur.⁴⁵³ Özellikle zengin petrol ve doğalgaz kaynakları nedeniyle Azerbaycan'ın Putin'in üçüncü devlet başkanlığı döneminin en iddialı projesi olarak gösterilen Gümrük Birliği'ne katılması Moskova için projenin nihai başarısı için büyük önem taşımaktadır.⁴⁵⁴ Geçen senedeki seçimleri kazandıktan sonra Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Güney Kafkasya'ya yaptığı ilk ziyareti, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye gerçekleştirmiş ve siyaset uzmanları, Putin'in 6 bakanıyla gerçekleştirdiği bu ziyareti, Rusya'nın Azerbaycan'a verdiği stratejik önemin işareti olarak yorumlamıştır.⁴⁵⁵

Siyasi ilişkiler alanında ise özellikle 9 Ekim'de Azerbaycan'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde belirgin bir ivme meydana gelmiştir.⁴⁵⁶ Özgür, demokratik yapılan seçimlerde Yeni Azerbaycan Partisinden Sadri İlham Aliyev Azerbaycan seçicilerinin mutlak çoğunluğunun 84,85 oy ile kazanarak Azerbaycan cumhuriyetinin cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁴⁵⁷ Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Aliyev'in ilk yurtdışı gezini Türkiye'ye yapması da ikili ilişkiler açısından önemli bir ayrıntıdır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün daveti üzerine 11-13 Kasım 2013 tarihinde Ankara'ya gelen İlham Aliyev Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile ikili görüşme gerçekleştirmiştir.

Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi III. Toplantısı da başbakan Erdoğan ve Aliyev'in eş-başkanlıkların da 13 Kasım 2013 tarihinde düzenlenmiştir.⁴⁵⁸ Putin ise Azerbaycan seçimleri öncesi Aliyev ile bir araya gelmiştir. Bu bakımdan 15 Ağustos'ta Putin'in yedi yıl aradan sonra Bakü'ye yapmış olduğu çalışma ziyareti de cumhurbaşkanlığı seçileri öncesinde Rusya'nın Aliyev'e desteği şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁵⁹ Aliyev-Putin görüşmesinin ardından iki ülke arasında çeşitli alanlarda birçok anlaşma imzalanmıştır. Buna karşın Aliyev'in Rusya'nın önerdiği tür

---

⁴⁵³Emre Erşen, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası", Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı, **Türk Dış Politikası Yılığ 2013**, 1. Baskı: Ocak 2015, s. 310.

⁴⁵⁴Erşen, a.g.e., s. 310.

⁴⁵⁵Editör Hande Yaşar Ünsal, "Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı seçimlerine doğru", **Hazar World**, Eylül 2013 Sayı 10, s.16.

⁴⁵⁶Erşen, a.g.e., s.308.

⁴⁵⁷"Yeni Azərbaycan Partiyası", <http://www.yap.org.az/az/view/pages/21>, 9 Oktyabr 2013-Cü Azərbaycan Respublikasının Prezident Seçkiləri. (14. 08 2016).

⁴⁵⁸Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Dış Politika Kronolojisi 2013", http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-kronolojisi_2013-11-kasim.tr.mfa. (08.09.2016).

⁴⁵⁹Erşen, a.g.e., s.310.

bir gümrük birliğine katılma konusunda oldukça çekimser kaldığı görülmektedir.⁴⁶⁰ Nitekim Kasım ayında Vilnius'ta yapılan Doğu Ortaklığı zirvesinde Azerbaycan ve AB arasında imzalanan vize kolaylığı anlaşması da Aliyev yönetiminin Rusya ile AB arasında bir denge politikası izlemeye çalıştığını göstermiştir.⁴⁶¹ Söz konusu politika hem AB hem de Rusya ile önemli siyasi ve ekonomik ilişkileri bulunan Türkiye içinde uygun görünmektedir.⁴⁶² Ancak Azerbaycan'ın bu iki ekonomik alternatif arasında yapacağı nihai tercihin orta ve uzun vadede Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini de yakından etkileyeceği öngörülebilir.⁴⁶³

15 Ağustos'taki görüşmenin ardından 29 Eylül 2014 tarihinde Hazar'a kıyısı bulunan ülkelerin devlet başkanları Asrahan da gerçekleşen zirvede Aliyev'le bir araya gelmişlerdir. Putin'nin Dünya ve Rusya ekonomisinde bazı sorunlara rağmen, ekonomik alanda Azerbaycan'la ilerleme olduğunu ve tüm ikili meselelerimiz hakkında görüş alışverişi yapmaya hazır olduklarını açıklamasıyla, özellikle enerji alanında yapılan anlaşmaların ekonomik açıdan Azerbaycan-Rusya ilişkilerine çok büyük katkısı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁴ Zirvede Hazar Denizi'nde kıyı ülkelerin karşılıklı faaliyetleri ile ilgili temel konular, 2010 yılında Bakü'de düzenlenen önceki zirvede alınan kararların hayata geçirilmesi ve bölge devletleri arasında gelecek işbirliğinin öncelikli yönlerinin belirlenmesi planlanmıştır.⁴⁶⁵

Azerbaycan, 24 Kasım 2015 tarihinde Rusya ve Türkiye arasında yaşanan uçak krizini yakından takip etmiştir. Türk-Rus ilişkilerinin tıkanma sürecine girdiği bu dönemde Azeri kamuoyunda farklı görüşler hakim olmuştur. Türkiye- Rusya arasında yaşanan krizin "Türk dünyası arasındaki bütünleşme perspektiflerini tehlikeye attığı ve iki ülke liderinin ilişkilere yeniden başlaması gerektiği" görüşünün yanında "Rusya'nın Türkiye'ye bazı gıda ve tarım ürünlerinin ihracatını durdurması bu ülke ile geniş ticaret ağı sahip olan Azerbaycan için de büyük ekonomik fırsatlar kazandırabileceği"

---

⁴⁶⁰Erşen, a.g.e., s. 310.

⁴⁶¹Erşen, a.g.e., s. 310.

⁴⁶²Erşen, a.g.e., s. 310.

⁴⁶³Erşen, a.g.e., s. 310-311.

⁴⁶⁴Prezident İlham Əliyev: "Tarix də, bugünkü siyasi proseslər də Rusiya ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin daha sıx olmasını tələb edir", 30 Sentyabr 2014, <http://olaylar.az/news/siyaset/95576>. (15.08.2016).

⁴⁶⁵"İlham Aliyev left for the summit Caspian Five", 2014 September 29, <https://www.contact.az/docs/2014/Politics/092900091754en.htm>. (15.08.2016).

savunulan bir diğər görüş olmuştur.⁴⁶⁶ Nitekim Uçak krizi sonrası yaşanan Türkiye mallarına karşı yaptırım kararının Azərbaycan ekonomisine fırsat olabileceği görüşünden çok "Azərbaycan siyasetində Türkiye doğrultusunda olacağı aynı şekilde dış politika da Rusya faktörünün de var olduğu" gerekçesiyle Avrasya'nın iki önemli aktör arasında krizin çözülmesi gerektiği görüşü daha çok benimsenmiştir.⁴⁶⁷

Rusya ve Türkiye arasında oluşan soğukluk karşısında Azərbaycan'ı en çok endişelendiren bu süreçte iyi ilişkilere sahip olduğu iki ülke tarafından bir seçim yapmaya zorlanma ihtimali olmuştur. Ayrıca Türkiye-Rusya ilişkilerinin kötüleşmesini siyasi çıkarlarına uygun olmadığını düşünen Azərbaycan, Türkiye ve Rusya'nın diyalog sürecini sağlaması için yoğun çaba harcamıştır. Rusya-Türkiye ilişkilerinin bozulmasında iki ülke ile ilişkilerine zarar verdiğini düşünen Azərbaycan, krizin devam etmesi durumunda Yukarı Karabağ sorunun ikinci planda kalacağını ve Türkiye ile tüm bu çatışmalardan sonra, Moskova'nın Dağlık Karabağ sorununun tam ve adil çözümüne odaklanamayacağı endişesi oluşmuştur.⁴⁶⁸ Kasım 2015 tarihinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Bakü ziyaretinde Türkiye ve Rusya arasındaki gerginliğe değinen Aliyev, Azərbaycan'ın her iki ülke ile de ilişkilerinin tarihi bir geçmişe dayandığını ve söz konusu gerginlikten rahatsızlık duyduğunu aktarmıştır.⁴⁶⁹ Bu nedenle Türkiye ve Rusya arasında diyalog sürecinin oluşması için İlham Aliyev'in de yoğun çabaları olmuştur. 3 Aralık 2015'de Azərbaycan'a resmi ziyarette bulunan başbakan Davutoğlu da Rusya ile diyalog sürecinde Aliyev'in çabalarını dile getirmiş, Türkiye-Rusya ilişkilerinin hem iki ülke için önemli olduğunu hem de Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Avrasya-Avrupa bağlantıları itibarıyla da ve bu çevre bölgenin barışı itibarıyla büyük

---

⁴⁶⁶Heydər Oğuz, "Türkiyə-Rusiya əlaqələrinə fərqli baxış: Bir təyyarənin güdazına gedən fürsət", *Strateq.az*, 11 İyun 2016, <http://strateq.az/manshet/66644/turkiye-rusiya-%C9%99laq-%C9%99rin-%C9%99-f-%C9%99qli-baxis-bir-t-%C9%99yvar-%C9%99nin-gudazina-ged-%C9%99n-furs-%C9%99t.html>. (05. 11. 2016). "Rusiya Türkiye münaqişesindən Azərbaycan udacaq", 26/11/2015, *Azadliq* <http://www.azadliq.az/xeber/50319/rusiya-turkiye-munaqisesinden-azerbaycan-udacaq/>. (05. 11. 2016).

⁴⁶⁷Fəxri Hacıbəy 13.06.2016 "Rusiya və Türkiyə dostlaşaraq Avrasiyaya sahib çıxmalıdır", *sputnik.az*, <http://sputnik.az/expert/20160613/405645216.html>. (05. 11. 2016).

⁴⁶⁸"Politoloqlar son vaxtlar iki ölkə arasında münasibətlərin kəskinləşməsinin Azərbaycana təsirləri barədə fikirlərini bildirirlər", 07.12.2015, <http://sputnik.az/radio/20151207/402931071.html>. (05. 11. 2016).

⁴⁶⁹"Aliyev: Rusya və Türkiye arasındaki gerginliğin azaltılması için desteğe hazırız", *Hürriyet*, 27 Kasım 2015.

önem taşıdığını açıklayarak Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin Avrasya coğrafyası açısından önemine vurgu yapmıştır.⁴⁷⁰

Türkiye ve Rusya arasında Kafkasya'da yaşanan rekabet genellikle sıfır toplamlı oyun açısından ifade edilmektedir.⁴⁷¹ Bu anlamda iki ülke söz konusu coğrafyada yaşadığı rekabetten kazançlı çıkmamıştır. Türkiye-Rusya ilişkilerini etkileyen ve belirleyen birçok faktör olmakla birlikte Kafkasya coğrafyasında Azerbaycan, bu etkenlerin başında gelmektedir. Türkiye ve Rusya arasında Azerbaycan'ın denge siyaseti izlemesini zorunlu kılan birçok neden vardır. Öncelikle hem Rusya ile tarihi geçmişi, Dağlık Karabağ sorununda Rusya'nın belirleyici bir faktör olması hem de 2 milyon Azeri'nin Rusya'da yaşaması Azerbaycan'ın Rusya ile var olan ilişkileri korumayı gerektirmektedir. Öte yandan Türkiye ile hem kültürel bağların olması hem de Batı ile ilişkilerinde köprü olması ve diğer etkenler, Azerbaycan'ı Türkiye için vazgeçilmez kılmaktadır. Bu nedenle Türkiye-Rusya arasındaki sorunun çözülmesi Azerbaycan'ın iki ülkeyle olan çıkarlarına olumlu yansımıştır. Türkiye'nin Azerbaycan politikası, uzun vadede Rusya ile ilişkilerini rasyonel bir zemine oturtmasına bağlı olarak başarılı olacaktır.⁴⁷² Azerbaycan'ın son zamanlarda Rusya ile doğal gaz antlaşmaları imzalaması, Rusya'nın bölgedeki başat rolünü teyit etmektedir.⁴⁷³

---

⁴⁷⁰"Başbakan Davutoğlu'ndan Rusya açıklaması", *NTV*, 3 Aralık 2015, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/basbakan-davutoglundan-rusya-aciklamasi,foWkcPDkvU-hEvNPOGb7DQ>. (06.08.2016).

⁴⁷¹Oktay F. Tanrısever, "Turkey And Russia in Eurasia", *The Future of Turkish Foreign Policy*, Lenore G. Martin and Dimitris Kerides, eds., Cambridge, MA, MIT Press, 2004, s.137.

⁴⁷²Düzenleyen: Ertan Efeğil, "Türk Dış Politikası Güncel Sorunları Üzerine Değerlendirme Toplantısı I: Değişim Ve Dönüşüm, Kürt Sorunu, Ortadoğu, Ermenistan İle İlişkiler Ve Kafkaslar", **Türk-Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**, s. 25.

⁴⁷³Efeğil, a.g.m., s. 24.

4. BÖLÜM: DAĞLIK KARABAĞ VE ERMENİSTAN MESELESİ

1988 yılında Dağlık Karabağ Sovyeti'nin Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanma talebiyle birlikte başlayan ve kısa sürede Karabağ'daki Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılarla büyüyen sorun, Sovyetler Birliği döneminde bu ülkenin bir iç sorunuyken Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte devletlerarası ve bölgesel boyuta taşınmıştır.⁴⁷⁴ Tarihsel olarak tespit edilebilir ki, Ermeniler ve Azeriler arasındaki sorunların sebepleri muhtelifdir ve tek sebep tabii ki, Dağlık Karabağ meselesi değildir; iki millet arasında genelde sınır ve toprak uyuşmazlıkları yüzünden çokça çarpışmalar olmuştur.⁴⁷⁵

Esasen Azeri-Ermeni çatışmasının ana nedenlerinden biri, neo-realist yaklaşımda da ifade edildiği gibi, savaşa engel olacak bir üst otoritenin eksik olmasıdır.⁴⁷⁶ Ermenistan'ın izahına göre çatışma, Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenilerin (self determination) kendi kaderlerini tayin etme isteği ve bu isteğin Azerbaycan tarafından güç uygulanması ile önünün kesilmesine gösterilen çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁷ Azerbaycan tarafı ise çatışmayı Ermenistan'ın "Hai-Taht" doktrininin, "Büyük Ermenistan" ideolojisinin ve işgâlcî politikasının sonucu olarak değerlendirmektedir.⁴⁷⁸ Sözü edilen Haydat doktrini, Ermenilerin genelinin bugün de içinde bulunduğu etno-psikolojik travma halinin bir ürünüdür ve doktrininin teorik esasını, bölgesel yayılcılığı ulusal güvenlikleri için başlıca tehdit olarak kabul eden Ermeni tarihsel-politik "komşulardan duyulan korku" geleneği oluşturmaktadır.⁴⁷⁹ Doktrinin mantığına göre, Ermenilerin yurtları tarih boyunca emperyalist büyük güçler tarafından işgal edilmiştir; bu toprakları geri istemeleri ve almaları onların en doğal haklarının kendilerine iade edilmesi yani adaletin yerini bulması olacaktır ve işgal

---

⁴⁷⁴Kamer Kasım, "Ermenistan", Derleyen: Tayyar Arı, **Orta Asya ve Kafkasya (Rekabetten İşbirliğine)**, 1.Baskı, Ekim 2010, s.143.

⁴⁷⁵Ömer Göksel İşyar, "Azeri-Ermeni Çatışması, Barış Arayışları ve Çözumsuzlük", Der. Tayyar Arı, **Orta Asya ve Kafkasya (Rekabetten İşbirliğine)** MKM Yayıncılık, Ekim 2010, s.193.

⁴⁷⁶İşyar, a.g.e., s.193.

⁴⁷⁷Emin Şihaliyev, Beşir Mustafayev, "Türkiye -Rusya İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Yolunda Engeller Ve Öngörüler", **TYB Akademi**, Bahar 2016/17, s. 110.

⁴⁷⁸Şihaliyev, Mustafayev, a.g.m., s. 110- 111.

⁴⁷⁹Nazmi Gül, Gökçen Ekici, "Azerbaycan Ve Türkiye İle Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası", **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s.373.

edilen yeni topraklara (Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'ın bir bölümü) "kaybedilmiş ülkenin geriye alınması" şeklinde bakılmaktadır.⁴⁸⁰

Türkiye, SSCB'nin yıkılmasıyla Azerbaycan ile diplomasisini geliştirmiş ancak bu yakınlığa rağmen Dağlık Karabağ sorusunda aktif bir politika geliştirememiştir. Türkiye'nin bu tutumunu belirleyen faktörler şöyle sıralanabilir:⁴⁸¹

1- Rusya'nın Ermenistan yanlısı tutumu,
2- Türkiye'nin SB'nin dağılmasıyla zayıflamış ama hala güçlü Rusya ile iyi ilişkiler kurmak istemesi,

3- ABD ve Fransa'daki güçlü Ermeni diasporasının bu ülkelerdeki DK sorusunda Ermenistan lehine lobi faaliyetlerini güçlü bir şekilde yapması ve

4- NATO'nun Rusya'nın da doğrudan dahil olduğu DK sorununa müdahale konusunda isteksiz oluşu ve Türkiye'yi Rusya karşısında yalnız bırakması.

Rusya ise, Ermenistan ile savaş sırasında, Azerbaycan'ın Rus karşıtı duruşuna tepki olarak, stratejik ve askeri açıdan Ermenistan'ı desteklemiştir.⁴⁸²

4.1. 1990'LARDAN GÜNÜMÜZE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Karabağ bunalımının son dönemi 1987-1988'de başladı; Ermeniler, Sovyetler Birliği'nin içine düşüğü durumdan ve Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalkmaya yüz tutmasından cesaret alarak, önce 1987'de Karabağ ile ilgili isteklerini gündeme getirdiler, ardından da 1988'de Karabağ'da gösteriler yapmaya ve Dağlık Karabağ'da bir Ermeni - Azeri çatışmasını tahrik etmeye başladılar.⁴⁸³ 1988 yılında ise Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan bir sorun olmaktan çıkıp uluslararası bir boyut kazanmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından

---

⁴⁸⁰Gül, Ekici, a.g.m., s.373.

⁴⁸¹Editör: Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikası 1919-2012**, 2. Baskı, Barış Platin Kitapevi, Ankara 2012, s.834.

⁴⁸²Murat Gül, "Russia and Azerbaijan: Relations After 1989", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol. 7, No. 2 & 3, Summer & Fall 2008, s. 60.

⁴⁸³Şükrü S. Gürel, "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl: 1992 Cilt: 47 Sayı: 1, s.183.

ortaya çıkan otorite boşluğu ile birlikte Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesine yönelik taleplerini dile getirmeye başlamıştır. Ermenistan'ın bu talepleri, Dağlık Karabağ bölgesinde yoğun olan Azerbaycan nüfusunun SSCB dönemi ile birlikte değişerek göçe zorlanması ve nüfusun kendi lehine çoğalması ile artmıştır. Sovyetler Birliği zamanında Moskova Ermeni silahlı gruplara karşı İçişleri Bakanlığına bağlı silahlı kuvvetleri ve birlikleri göndererek Karabağ'daki şiddet hareketini pasifize etmeyi başarmıştır.⁴⁸⁴

Dağlık Karabağ sorununun arka planında RF'nin Kafkasya genelinde Çarlık Rusyası'ndan beri uyguladığı böl ve yönet (divide et impera) politikasının oluşturduğu yapay sınırlar ve bu sınırların içini doldurmaya çalıştığı politikalar yatmaktadır.⁴⁸⁵ Savaşın başlarından itibaren Azerbaycan ve Ermenistan, bölgesel güçler Rusya, Türkiye, İran; ABD ve Fransa gibi diğer uluslararası güçler ve örgütler, AGİT ve Minsk Grubu dolaylı ya da doğrudan çatışmanın tarafı olmuştur; bu ülkeleri doğrudan taraflar ve dolaylı taraflar olarak iki grupta toplamak mümkündür.⁴⁸⁶ Çatışan taraflar olarak Azerbaycan ve Ermenistan doğrudan tarafları oluştururken, çatışmanın her aşamasında karar verme sürecinde olan Rusya'yı aynı zamanda sıcak çatışmaya da katılması ve Ermenistan'ın koşulsuz ortağı olması nedeniyle doğrudan ortak olarak tanımlamak doğru olacaktır.⁴⁸⁷ Azerbaycan; toprak bütünlüğünün sağlanmasını, yani Ermenistan'ın işgali sonucu kaybettiği Dağlık Karabağ ile işgal altındaki 7 bölgeden Ermeni kuvvetlerinin çekilmesini ve buralardan ayrılmak zorunda kalan göçmenlerin kendi topraklarına dönmelerini talep etmektedir.⁴⁸⁸ Bakü, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığına kesinlikle karşı olup, aynı zamanda Dağlık Karabağ bölgesine Azerbaycan'a bağlı olmak şartıyla uluslararası hukukta benzeri olmayan "en yüksek statü" sunmaya hazır olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁹

---

⁴⁸⁴Sezai Özçelik, "Dağlık Karabağ Çatışması Analizi Ve Barış Süreci", **Yeni Türkiye** 77/2015 Temmuz-Aralık 2015, Kafkaslar Özel Sayısı VII Yıl 21 Sayı 77, s.348.

⁴⁸⁵Demet Ş. Acar, Murat Cemrek, "Kafkasya'nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 8 Kış 2005, s.123.

⁴⁸⁶Reha Yılmaz, Elnur İsmayılov, "Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu", **Bilgesam Yayınları**, Rapor No: 37 Ekim 2011, s.11.

⁴⁸⁷Yılmaz, İsmayılov, a.g.m., s. 11.

⁴⁸⁸Yılmaz, İsmayılov, a.g.m., s.11.

⁴⁸⁹Yılmaz, İsmayılov, a.g.m., s.11.

Dağlık Karabağ savaşının tarihsel kökeni incelendiğinde savaşın temel nedeninin sosyal ve ekonomik sorunlardan daha çok Ermeni milliyetçiliğinden beslendiği ortaya çıkmaktadır ve bu bağlamda Ermenistan kamuoyunda ve Ermeni Diasporasında oldukça yaygın olan "kaybedilmiş topraklar" ideolojisi çatışmanın temel nedenini oluşturmaktadır.⁴⁹⁰ "Tarihi Adalet" olarak nitelenen ve Furman, Asenius ve Hans Kohn tarafından ifade edilen "her ulus tarihte kendi genişlemesinin en fazla olduğu zamanki sınırları geri ister. Bu sınırlar da yüzyılların oluşturduğu etnik ve tarihi gelişimi göz ardı eder" yaklaşımına göre, Ermeni talepleri tarihsel önceliğe dayanmaktadır ve dolayısıyla bu çatışmada, Sovyet hükümetine karşı ulusların birleşmesini önlemek amacıyla oluşturulan yapay sınırların önemli bir payı olmuştur ve bu yapay sınırlarla oluşturulan, Azeri nüfusu ve özel otonom bölge statüsüyle Azerbaycan'ın yönetimi altında olan Dağlık Karabağ, her iki halk içinde önemli tarihi ve kültürel değerleri taşımaktadır.⁴⁹¹

28 Kasım 1989'da, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti bölgedeki Ermenilerin haklarının korunması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması şartıyla DKÖB yönetiminin yeniden Azerbaycan'a bırakılmasına, fakat güvenlik güçlerinin orada kalmaya devam etmesine karar vermiştir; karar, DKÖB'nin Azerbaycan toprağı olduğunu bir daha onayladığı için Ermenilerce, kendi iç meselesi konusunda Azerbaycan'a bazı diktalar içerdiği için de Azerbaycan tarafından eleştirilmiştir.⁴⁹² 1 Aralık 1989'da ise Ermenistan Karabağ'ı ilhak etme kararını ilan etti, 1992 başında da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Muttalibov, bu bölgeyi doğrudan doğruya Cumhurbaşkanlığına bağladığını açıkladı ve bunun ardından yeni bir Ermeni hareketi Karabağ'ı sardı.⁴⁹³ Bunun üzerine, 7 Aralık 1989'da, Azerbaycan Yüksek Sovyeti Ermenistan Parlamentosu'nun aldığı DKÖB ilhak kararını kınamış ve bölgeyi yönetmek üzere, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Egemenlik Yasası'na (23 Eylül 1989'da kabul edilen bu yasada Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi üzerinde Azerbaycan'ın egemenliği de ayrıca vurgulanmıştı) dayanarak başkanlığını Azerbaycan KP İkinci

---

⁴⁹⁰Demet Ş. Acar, Murat Cemrek, a.g.m., s. 126.

⁴⁹¹Demet Ş. Acar, Murat Cemrek, a.g.m., s. 126.

⁴⁹²Araz Aslanlı 20. Yüzyılın Başlarında Ve Sonlarında Güney Kafkasya'da Ermeni Sorunu: Karabağ Sorunu Örneği, **Yeni Türkiye** 60/2014, s.13.

⁴⁹³Gürel, a.g.m., s.183.

Sekreteri Viktor Polyaniçko'nun yaptığı "Teşkilat Komitesi" kurmuştur.⁴⁹⁴ 1988 yılında Ermeniler ve Azeriler arasında başlayan küçük çaplı çatışmalarda Azeriler 1992 yılının bahar aylarına kadar üstünlük sağlamıştır, fakat Ermeniler'in stratejik Laçın koridorunu ele geçirerek Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında bağlantıyı sağlaması ve Şuşa ve Hocalı gibi iki önemli noktanın Ermenilerin eline geçmesi Azerbaycan açısından sonun başlangıcı olmuştur.⁴⁹⁵

Ocak 1988'de Ermeniler, Karabağ'ın statüsüyle ilgili referandum taleplerini Moskova'ya iletmışlerdir.⁴⁹⁶ O tarihte, Sovyetler Birliği içinde Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olan Dağlık Karabağ'ın Ermeni çoğunluğundaki Parlamentosu, Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti ile birleşme kararı almıştır.⁴⁹⁷ Nitekim Sovyet Rusya'sı tarafından bu karar geçersiz sayılmıştır. Sovyet makamlarının Dağlık Karabağ'ı doğrudan Moskova'nın kontrolü altına sokarak durumu sakinleştirmeye yönelik girişimi ise başarısız olmuştur.⁴⁹⁸ Bunun üzerine 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile birlikte Ermeniler, Dağlık Karabağ bölgesinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 8 Mayıs 1992 tarihinde Ermenistan tarafından Dağlık Karabağ'ın işgal edilmesiyle Azerbaycan ile fiili çatışmalar da başlamıştır. SSCB'nin yıkılması ve bölgedeki etkinliğini kaybetmesi ile "Ermenistan ve Azerbaycan arasında ortaya çıkan milliyetçi ve irredentist (kaybedilen toprakların geri istenmesi) tutku, ikisinde de 'yeni' bir dinsel bilinç tarafından yükseltildi."⁴⁹⁹

Aralık 1989'dan Ocak 1990'a kadar Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖV)'inde yaşanan olaylarda, Moskova'nın Azerbaycan ulusal hareketini sınırlama veya manipüle etme beceresini de göstermiştir.⁵⁰⁰ Eylül 1991'de Rus lider Boris Yeltsin ve Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev'in arabuluculuğuyla dönemin Azerbaycan

---

⁴⁹⁴Aslanlı, a.g.m., s.13.

⁴⁹⁵Özçelik, a.g.m., s. 348.

⁴⁹⁶Christoph Zürcher, **The Post-Soviet Wars Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus**, New York University Press, 2007, s.158.

⁴⁹⁷Bitmeyen Sorun Dağlık Karabağ Trajedisi, *Diplomatik Atlas*, s.16, <http://www.diplomat.com.tr/atlas/sayilar/sayi12/sayfalar.asp?link=s12-5.htm>. (27.09.2016).

⁴⁹⁸Charles King, **The Ghost of Freedom (A History Of The Caucasus)**, Oxford University Press, 2008, s.214.

⁴⁹⁹Hratch Tchilingirian, "Religious Discourse on the Conflict in Nagorno Karabakh", **Occasional Papers on Religion in Eastern Europe**, Volume 18 | Issue 4 8-1998, George Fox University, s.2.

⁵⁰⁰Audrey L. Altstadt, **The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule**, Hoover Institution Press, Stanford University, 1992, s. 210.

Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov ve dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan arasında bir anlaşma imzalanmıştır.⁵⁰¹ Bakü, Erivan ve Dağlık Karabağ'ın Başkenti olan Stepanakert'te temaslarda bulunan ikili, barış sürecinin çerçevesini belirlemiştir.⁵⁰²

Anlaşma taraflar arasında ateşkesin sağlanmasını, Ermenistan DKÖV'nin Azerbaycan'a ait olduğunu kabul etmesini, bölgeye kendini idare etmesi için bir takım imkanlar verilmesini öngörüyordu.⁵⁰³ 14 Mart 1991'de Gorbaçov SSCB resmi 'TASS' ajansına yaptığı açıklama da bölgedeki çatışmalardan rahatsızlığını ve "Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası" olduğunu ifade etmiş ve bu açıklamadan sonra basın toplantısı düzenleyen Ermenistan Başbakanı Vazgen Manukyan, o güne kadar izledikleri politikanın aksine DKÖB üzerinde bir hak iddia etmediklerini, sadece olarak bölgedeki Ermenilerin mücadelelerine destek olmaya çalıştıklarını ifade etmiştir.⁵⁰⁴ Nitekim bu ateşkes de iki taraf arasında uzun süreli olamamıştır.

1992 yılında ise bu defa İran'ın girişimi ile Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Fakat devlet başkanları ülkelerine döndüklerinde Rusya'nın tahrikiyle Ermenistan birliklerinin Şuşa, Laçın ve Nahçıvan bölgesindeki Sedrek bölgelerine saldırmasıyla ateşkes antlaşması akim kalmıştır.⁵⁰⁵ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ise kabul ettiği dört kararında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü onaylanıp arazilerin zorla işgaline izin verilmeyeceğini kayıt edilmiştir.⁵⁰⁶ Kasım ayında Azerbaycan Meclisi Dağlık Karabağ'ın otonom statüsünü kaldırdı ve

---

⁵⁰¹Abbas Karaağaçlı, "İşgal Altındaki Dağlık Karabağ Sorunu", *Bilgesam*, 15 Mayıs 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/164/-isgal-altindaki-daglik-karabag-sorunu/#.V-rJgiGLTIU>. (27. 09. 2016).

⁵⁰²Daha Sonra Bakü Hükümeti, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Özerklik Statüsünü Kaldırınca Karabağ'ın Başkenti Olan Stepanakert'in Adını Hankenti Olarak Değiştirdi. Murat Onur Sayılan, "1988 – 95 Arası Dağlık Karabağ Sorunu", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi Ankara-2007, s. 26.

⁵⁰³Jelesnovodsk beyannamesinin tam metni için bakınız: "Zheleznovodsk Declaration", <http://www.cr.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/keytexts6.php>, (12 avqust 2009-cu il). Araz Aslanlı, **Qarabağ Problemi Tarixi, Mahiyyəti, Həll Prosesi**, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Yanında Qeyri- Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası Araz Tədqiqatlar Mərkəzi, Bakı-2009, s.23.

⁵⁰⁴Aslanlı, a.g.m., s.14.

⁵⁰⁵Karaağaçlı, a.g.m.

⁵⁰⁶Nəsrin Süleymanova, "Ermənistanın Dağlıq Qarabağla Bağlı İnformasiya-Təbliğat Fəaliyyətinin Hüquqi, Siyasi Və Tarixi Aspektləri", Editör: Tahirə Allahyarova, **Strateji Təhlil Strateji Araşdırmalar Mərkəzi**, Azərbaycan Say 3, Noyabr 2011, s. 138.

topraklarını bölgedeki yerel yönetimlere devretti ve bölgedeki askeri kontrolün giderek Bakü'nün elinden çıkmasından dolayı bu gelişme pratikte pek bir anlam ifade etmedi.⁵⁰⁷ 10 Aralık 1991 tarihinde düzenlenen ve Azerilerin boykot ettiği referandumda bölgeden bağımsızlık kararı çıkmış ve 6 Ocak 1992'de Dağlık Karabağ, Azerbaycan'dan ayrıldığını ve bağımsızlığını ilan etmiştir.⁵⁰⁸

Karabağ sorunu gerek Azerbaycan'da gerekse Ermenistan'da iç ve dış politika da belirleyici oldu ve 1993 sonun da Ermeniler Karabağ'daki 4000 kilometrekare alanın yanı sıra, Karabağ dışında 10.000 kilometrekare toprağı işgal etmiş durumdaydı ve bu alan Azerbaycan topraklarının %20'sine denk düşüyordu.⁵⁰⁹ Azerbaycan'ı terk eden Ermenilerin sayısı 200 bin ile 350 bin olarak verilmektedir; Ermenistan'ı terk eden Azerilerin sayısı 167 bin ile 182 bin ile 11 bin Müslüman Kürt olarak verilmektedir ve Dağlık Karabağ bölgesini terk eden Azeri sayısı ise 750 bin - 800 bin arasındadır.⁵¹⁰ Dağlık Karabağ'ın 1991 sonbaharındaki nüfusu, yaklaşık% 75'i Ermeni ve% 25'i Azeri-Türk olan yaklaşık 180.000 kişiden oluşuyordu.⁵¹¹

Harita 2 De Facto Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ve 7 Azerbaycan Rayonu

⁵⁰⁷"Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı", *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/oncesi-ve-sonrasiyla-karabag-savasi>. (29.09.2016).

⁵⁰⁸"Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı".

⁵⁰⁹Erel Tellal, "Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları", *Mülkiye*, cilt XXIV, sayı 225 (2000) s.90.

⁵¹⁰Özçelik, a.g.m., s.348.

⁵¹¹Caroline Cox and John Eibner, *Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh*, <http://sumgait.info/caroline-cox/ethnic-cleansing-in-progress/post-soviet-conflict.htm>. (29.09.2016).

Kaynak: Baskın Oran, "Türkiye'nin Ermenistan Ve Ermeni Politikası", **Siyasal Bilgiler Fakültesi**, IV. Uluslararası İlişkiler 13 Nisan 2015.

Nitekim Ermenistan ve Azerbaycan'ın 1992 yılında AGİT'e üye olması ile birlikte Dağlık Karabağ sorunu artık Türkiye, İran ve Rusya'nın yanında Batı ülkelerinin de ilgilendiği uluslararası bir boyut kazanmıştır. Arabulucu görevi üstlenen AGİK, 24 Mart 1992'de konuyu araştırmak üzere bölgeye bir heyet gönderilmesini ve Minsk Grubu'nun kurulmasını önermiştir.⁵¹² Minsk Grubu üyesi olan Türkiye ise gerek Rusya ile ilişkileri gerekse küresel ilişkilerini dengede tutarak Dağlık Karabağ sorununda tarafların ateşkes ilan etmeleri gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu amaçla 25 Mart 1992 yılında Türkiye Dağlık Karabağ ile ilgili bir plan açıklamıştır. Buna göre, Ermenistan; Karabağ ve Laçın koridoru karşılığında güneydeki Zengezur bölgesini Azerbaycan'a bırakıyordu, böylece İran'la Ermenistan'ın sınırı ortadan kalkarken Türkiye Azerbaycan ile komşu oluyordu.⁵¹³ Bu plan da yürürlüğü giremeyince 1992 ve 1993 yıllarında Minsk Planı gündeme geldi ve BM'nin girişimi ile mültecilerin durumu ve işgal altındaki toprakların boşaltılması doğrultusunda kararlar yayımlandı.⁵¹⁴

21 Nisan tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları Ankara'da iken AGİT Minsk Grubu barış süreci üzerine çalışmaya devam etme kararı aldılar.⁵¹⁵ Bu kararlardan 30 Nisan 1993'te kabul edilen BM 822 sayılı kararda "ateşkesin sağlanması için tüm askeri operasyonların ve diğer düşmanca eylemleri mutlaka durdurulmasını, işgalci güçlerin Kelbecerden ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş bölgelerinden çıkarılmasını gerektiği" belirtilirken AGİT Minsk Grubu 27 Temmuz 1993 yılında "Ermenistan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında çatışmalar ve onlar arasındaki gerginliklerle ilgili ciddi kaygılarını ifade ederek, tarafların 822 (1993) sayılı kararın uygulamaya geçirilmesi üzerine alınan tedbirler planını kabul etmesi" gerektiği yer almıştır.⁵¹⁶

---

⁵¹²"Kafkasya'nın açık hesabı: Dağlık Karabağ", *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/kafkasyanin-acik-hesabi-daglik-karabag>. (29.09.2016).

⁵¹³Karaağaçlı, a.g.m.

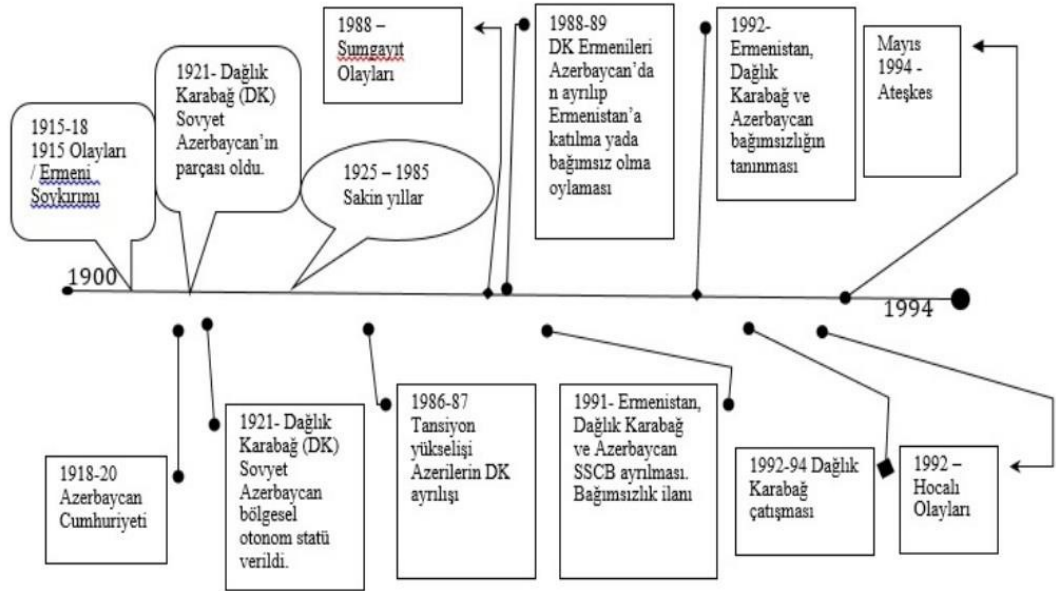
⁵¹⁴Karaağaçlı, a.g.m.

⁵¹⁵"Azerbaijan Seven Years Of Conflict In Nagorno-Karabakh", **Human Rights**, Watch/Helsinki, Printed in the United States of America, December 1994, s.5.

⁵¹⁶Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası I Fəsil, "Dağlıq Qarabağ Problemi Beynəlxalq Təşkilatların Müzakirəsində", s.9 <http://files.preslib.az/site/karabakh/gl2.pdf>.

Bir diğer karar 14 Ekim 1993'de kabul edilmiştir: "28 Eylül 1993 tarihinde AGİT Minsk Grubunun toplantısında ortaya çıkarılan ve Minsk Grubunun dokuz diğer üyesinin kapsamlı desteği ile grubun başkanı tarafından ilgili taraflara sunulan 'Güvenlik Konseyi'nin 822 (1993) ve 853 (1993) sayılı kararlarının uygulanması acil adımların güncellenen tablosu'nu alkışlıyor ve tarafların dikkatine sunuyor ve tarafları onu kabul etmeye çağırıyor."⁵¹⁷

Şekil 1 Dağlık Karabağ çatışma süreci

Kaynak: Özçelik, a.g.m., s.35.

BM nezdinde Dağlık Karabağ sorununa çözüm aranırken bu dönemde sorun Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkileri de germiştir. Dağlık Karabağ sorunu nedeni ile Rusya-Türkiye arasında askerî çatışma olasılığının arttığı 1993'te Rusya, nükleer silah kullanma tehdidinde bulunmuştur.⁵¹⁸ Olası bir müdahaleye hukuki zemin oluşturması

(01.04.2016). "Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurası Qətnamə", 853 (1993) 29 iyul 1993-cü il Qeyri-Rəsmi Tərcümə S/RES/853 (1993) 29 iyul 1993, <http://www.azerbaijan.az/portal/History/HistDocs/Documents/11.pdf>. (01.04.2016).

⁵¹⁷"Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurası", 14 oktyabr 1993 S/RES/874 (1993), Qeyri-Rəsmi Tərcümə Qətnamə 874 (1993), *Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi* http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/6. (01.04.2016).

⁵¹⁸Şihaliyev, Mustafayev, a.g.m., s. 114.

amacıyla Türkiye, 1921 yılında Moskova ile imzalanan Kars Antlaşmasını hatırlatarak bunun Nahçıvan'ın statüsünün korunması hakkını kendisine verdiğini ve bu nedenle çatışmalara müdahale edebileceğini açıklamış, bölge yakınlarında askeri tatbikata başlamıştır.⁵¹⁹ Ancak Türkiye'nin bu adımına karşılık Rusya bölgeye Türk müdahalesinin bir savaş nedeni olabileceğini açıklamıştır. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Talbott, ABD Kongresi Dış İlişkiler Komitesi'nde, Rusya'nın kendi yakın çevresindeki, güvenlik, çatışma alanları ve diğer konularda kazanılmış haklarının olduğunu savunmuş ve 1995 sonrasında ise Rusya-Türkiye ilişkilerinde çatışma ihtimâli azalmıştır.⁵²⁰

Dağlık Karabağ sorununun çözümü için önerilerden biri toprak takasıydı: Dağlık Karabağ, Ermenistan'ın güneyinde Zangezur bölgesi ile değiştirilecekti.⁵²¹ Ancak bu öneri Ermenistan tarafından Türkiye'den Azerbaycan'a daha fazla destek gelebileceği nedeniyle kabul edilmemiştir.⁵²² 12 Kasım 1993 yılında ise BM Güvenlik Konseyi Ermenistan'ı ateşkesi ihlal etmekle suçladığı 884 sayılı kararı yayımlamıştır. AGİT'in Minsk Grubu bugüne kadar değişik tarihlerde üç teklif sunmuştur:⁵²³

- a) 17 Temmuz 1997 tarihinde sunulan "Paket Çözüm";
- b) 2 Aralık 1997'de sunulan "Aşamalı Çözüm";
- c) Kasım 1998'de ise sunulan "Ortak Devlet" önerisi.

Paket veya toptan çözüm olarak isimlendirilen birinci aşamada tarafların bölgeden askerlerini çekmesini öngörüyordu ve bu çözüm önerisi Ermenistan tarafından reddedildi. 2 Aralık 1997 yılında sunulan "aşamalı çözüm" taslağı ile barışın tesis edilmesi ve mültecilerin geri dönme şartlarının hazırlanmasını öncelikli konular olarak belirtirken, Dağlık Karabağ'ın statüsüne ilişkin Laçın, Şuşa ve işgal altındaki diğer

---

⁵¹⁹Çakmak, a.g.e., s. 834.

⁵²⁰Şihaliyev, Mustafayev, a.g.m., s. 114.

⁵²¹Zengezur bölgesi Azerbaycan ile Nahçıvan'ı birbirinden ayırması nedeniyle stratejik olarak çok önemli bir konuma sahiptir. Frederik Coene, **The Caucasus**, Routledge London and New York, 2010, s.28.

⁵²²Coene, a.g.e., s.28.

⁵²³Emin Şihaliyev, Reha Yılmaz, "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları", **Bilge Strateji**, Cilt 7, Sayı 13, Güz 2015, 25 Mayıs 2015, s.32-33.

reyonlarının durumu ile ilgili görüşmelerin daha sonra yapılmasını önermiştir.⁵²⁴ Nitekim bu çözüm önerisi de Ermenistan tarafından reddedilmiştir. 7 Kasım 1998'de sunulan "ortak devlet" taslağı ise Azerbaycan sınırları içerisinde Dağlık Karabağ cumhuriyetinin kurulması ve bu şekilde ortak devlet oluşturulmasını öngörmekteydi.⁵²⁵ Taslakta ayrıca Dağlık Karabağ'ın resmi dilinin Ermenice olacağı ve isterse kendi parasını basabileceği önerilmekteydi.⁵²⁶ 1998 yılında Ermenistan Cumhurbaşkanı olan Koçaryan paket çözümünü destekliyordu, çünkü bu durum da Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından birliklerin çıkarılması ile Dağlık Karabağ'ın hiçbir zaman Bakü'ye tabi olmaması sağlanacaktı.⁵²⁷ Nitekim Minsk Grubu tarafından geliştirilen üç model taraflar arasında reddedilince 2004-2005 yılları arasında dışişleri bakanlarının katılımıyla Prag süreci başlamıştır.⁵²⁸

Tablo 8
1988-1993 yılları arası işgal edilmiş Azerbaycan toprakları

İşgal Edilen Şehir	İşgal Tarihi	Alanı (km ²)
Dağlık Karabağ (Şuşa hariç)	1988-1992	4111
Şuşa	08.05.1992	289
Laçın	18.05.1992	1875
Ağdam	23.07.1993	1154
Kelbecer	02.04.1992	1936
Cebrayıl	18.08.1993	1050
Füzuli	23.08.1993	1112
Kubadlı	31.08.1993	826
Zengilan	30.10.1993	707

Kaynak: Azərbycan Respublikası, <http://www.human.gov.az/az/view-page/61/%C4%B0%C5%9E%C4%9EAL#.WOE12IXyjIU>. (02.04.2017).

⁵²⁴Editör: M. Turgut Demirtepe, **Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Avrasya Araştırmaları Merkezi, Rapor No 11-07 Eylül 2011, s.51.

⁵²⁵Demirtepe, a.g.e., s.51.

⁵²⁶Aras Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ sorunu", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt 7 Sayı 1, s. 419.

⁵²⁷"Dağlık Karabağ: Sülh planı Böhran Qrupunun Avropa məruzəsi", **International Crisis Group (Working To Prevent Conflict Worldwide)**, N°167, 11 oktyabr, 2005-ci il Tiflis/Brüssel, 11 oktyabr, 2005-ci il, s.12.

⁵²⁸Prag süreci çerçevesinde gerçekleştirilen görüşmelerin amacı, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik yeni müzakerelere oturmadan önce liderler arasındaki görüş ayrılıklarını değerlendirmek ve daha sonraki aşamada müzakerelere ivme kazandırmaktı. Demirtepe a.g.e., s. 51.

Diğer yandan, 29 Kasım 2007'de "Madrid Prensipleri" adı ile anılan ve bugün taraflar arasında görüşmelerde esas alınan belgede yer alan maddeler sorunun çözümü açısından oldukça önemlidir.⁵²⁹ Belge de Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal edilen bölgelerin boşaltılması, Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın irtibat sağlayan koridorun açılması, bütün göçmenlerin topraklarına dönmesi, barış gücünün işlevini yerine getirecek uluslararası güvencenin sağlanması gibi konular yer almaktadır.⁵³⁰

2008 yılında ise Rusya'nın girişimi ile Moskova deklarasyonu imzalanmıştır. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan arasında imzalanan deklarasyon sorunun uluslararası hukuk çerçevesinde barışçı yollarla çözülmesine, ayrıca 2007 Madrid Prensiplerine dikkat çekmiştir.⁵³¹ 2009 yılında ise Madrid Prensipleri genel olarak Azerbaycan lehine yenilenmiştir. 'Madrid Prensipleri' ilk aşamada Yukarı Karabağ'ı çevreleyen yedi bölgeden Ermenilerin çekilerek, bu bölgelere Azerilerin geri dönmesini öngörüyor.⁵³²

Dağlık Karabağ sorununun ele alınılışı önemli zirvelerinden biri de 2010 yılında Moskova'da gerçekleştirilen Minsk Grubu eş başkanlarının bir araya geldiği görüşmedir. Eşbaşkanlar, Ermenistan ve Azerbaycan tarafından gösterilen çabaların var olan fikir ayrılıklarını aşmada yetersiz bulduklarını ve ateşkes rejiminin pekişmesi ve karşılıklı tavizlere hazır olunduğunun gösterilmesi yönünde ek adımlara teşebbüs edilmesinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir.⁵³³ Nitekim uluslararası sorun haline gelen ve Minsk Grubu başta olmak üzere uluslararası örgütler tarafından getirilen çözüm önerilerinin iki tarafça sonuç vermemesi, Ermenistan ve Azerbaycan'da hayal kırıklığının yanında güvenlik endişesine neden olmuştur. Bu endişe ile iki ülkenin politik söylemleri ağırlıklı olarak askeri güç üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 1 Kasım 2012'deki konuşmasında, Dağlık

---

⁵²⁹Zaur Şiriyev, "Azerbaycan'ın Karabağ Politikası ve Stratejik Vizyonu", **OAKA USAK**, Cilt: 6, Say: 12, 2011, s.99.

⁵³⁰Şiriyev, a.g.m., s.99.

⁵³¹Şihaliyev, Yılmaz, a.g.m., s.33.

⁵³²Ashton: "Azerbaycan ve Ermenistan Madrid Prensipleri'ne yoğunlaşmalı", **AGOS**, 28.06.2012.

⁵³³Demirtepe, a.g.e., s.53.

Karabağ için zafer gününün yakın olduğunu söylemesi, Azerilerin statükoyu asla kabul etmeyeceklerinin net bir işaretiydi.⁵³⁴

26 Mayıs 2011 tarihinde Fransa'nın Deauville kentinde düzenlenen zirvede RF Devlet Başkanı Medvedev, ABD Başkanı Obama, Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy tarafından Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmalara ilişkin ortak açıklama yapılmış ve "bu zamana kadar ki güç kullanımının bölgede çatışma ve istikrarsızlık ortaya çıkardığını" ifade etmişlerdir.⁵³⁵ İki tarafında giderek sertleşen söylemlerine karşın 24 Haziran 2011 yılında RF Devlet Başkanı Dmitry Medvedev'in çağrısıyla İ. Aliyev ve S. Sarkisyan Kazan'da bir araya gelmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın Kazan görüşmesinde bazı konularda anlaşma elde edilmiş ama herhangi bir belge imzalanmamıştır.⁵³⁶ Öte yandan 17-18 Mayıs 2012 yılında İstanbul Dünya Siyaset Forumuna katılan Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Siyasi Analiz ve İstihbarat Dairesi Başkanı Elnur Aslanov, 20 yıldır AGİT Minsk Grubu arabuluculuğunda görüşmelerin herhangi bir meyve vermediğini, bunun Ermenistan'ın yapıcı olmayan tutumu ve statükoyu korumak arzusu ile açıklanabileceğini' ifade etmiştir.⁵³⁷ 19 Kasım 2013 yılında ise Aliyev ve Sarkisyan Viyana da görüşme gerçekleştirmiştir. İki liderin görüşmesi sonucu Minsk Grubu tarafından yapılan açıklamada Cumhurbaşkanı'ları barış sürecini yoğunlaştırmak için gereken işleri görmekte Minsk Grubu Eşbaşkanları ile işbirliğini sürdürmeye kendi dışişleri bakanlarına talimat verdikleri açıklanmıştır.⁵³⁸

---

⁵³⁴Dağlık Karabağ'da çözüm girişimleri: AGİT Minsk Grubu'nun müzakere çıkmazı <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/daglik-karabagda-cozum-girisimleri-agit-minsk-grubunun-muzakere-cikmazi>. (02.12.2016).

⁵³⁵"Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by Dmitry Medvedev, President of the Russian Federation, Barack Obama, President of the United States of America, and Nicolas Sarkozy, President of the French Republic at the Deauville Summit of the Eight", *The White House Office of the Press Secretary*, May 26, 2011, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/26/joint-statement-nagorno-karabakh-conflict-dmitry-medvedev-president-russ>. (02.12.2016).

⁵³⁶"Baza Prinsipləri İmzalanmadı", *Azadlıq Radiosu*, İyun 24, 2011, <http://www.azadliq.org/a/24244924.html>. (02.12.2016).

⁵³⁷Elnur Aslanov, "OSCE Minsk Group for 20 years have not yielded any fruits", *News.Az*, Fri 18 May 2012 <http://news.az/articles/politics/60568>. (02.12.2016).

⁵³⁸"ABD Aliyev-Sarkisian görüşünü alkışlıyor", *Azadlıq*, Noyabr 20, 2013 <http://www.azadliq.org/a/25172524.html>. (02.12.2016).

Minsk Gurubu eş başkanlarından Fransa'nın başkenti Paris'te 27 Ekim 2014 yılında bir görüşme gerçekleştirmiştir. APA ajansının verilerine göre Fransa Cumhurbaşkanı Azerbaycan ve Ermenistan'dan olan meslektaşlarına ilerleme sağlamak için büyük barış anlaşmasının tertip edilmesinin başlanmasını önermiştir.⁵³⁹ İki lider 19 Aralık 2015 yılında ise, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu eş başkanları girişimiyle İsviçre'nin Bern şehrinde bir araya gelmiştir. Ancak Minsk Grubu çerçevesinde gerçekleşen müzakereler Dağlık Karabağ sorununun istenilen sonucu vermemiş ve 2015 yılında iki ülke sınırında çatışma yaşanmıştır. Ermenistan Savunma Bakanlığı sözcüsü Artsrun Hovhannisyan, Azerbaycan'la ateşkesten söz edilemeyeceğini, Azerbaycan'ın elindeki tüm silahları Ermenistan'a karşı kullandığını belirtmiş ve artık 'savaş' sözcüğünü kullanmak zorunda olduklarını çünkü ateşkesin kalmadığını açıklamıştır.⁵⁴⁰ Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hikmet Hacıyevm ise ateşkes ihlallerinin sebebinin Ermenistan'ın işgal altındaki Azerbaycan topraklarındaki yasadışı kuvvetlerinin varlığı olduğunu açıklamıştır.⁵⁴¹

Dağlık Karabağ çatışması konusunda tüm dünyadaki Ermeniler arasında bir oyuşma (konsensüs) bulunmaktadır ve buna göre, Dağlık Karabağ Ermenistan ana yurdunun ayrılmaz bir parçasıdır, er yada geç tüm dünya bunu kabul edecektir, 20 yıllık süreçte de facto olarak Dağlık Karabağ ile Ermenistan tek bir devlet haline gelmiştir.⁵⁴² Bunun yanı sıra Sargis Ghazaryan'a göre Karabağ'da üzerinde yenilenmiş bir silahlı çatışma sadece Ermenistan ve Azerbaycan'ın değil aynı zamanda bölge içinde bir felaket olacağı; ve bunun etkilerinin bu devletlere ait jeopolitik birimin ötesine giderek ABD-AB-Rusya ilişkilerinin yanı sıra İran ve Türkiye'nin de tehdit algulamalarını etkileyecektir.⁵⁴³

---

⁵³⁹"Fransa prezidenti Qarabağ üçün böyük sülh sazişinin tertibinə başlamağı təklif edir", *Azadliq*, Oktyabr 28, 2014. <http://www.azadliq.org/a/26659612.html>. (02.12.2016).

⁵⁴⁰"Ermenistan: Azerbaycan ile savaştayız ", *Cumhuriyet*, 23 Aralık 2015.

⁵⁴¹"Ermenistan: Azerbaycan ile savaştayız..."

⁵⁴² Özçelik, a.g.m., s.349.

⁵⁴³Edited By: Micheal Kambeck And Sargis Ghazaryan, "Background: Setting The Geopolitical Stage", **Europe's Next Avoidable War Nagorno- Karabakh**, Palgrave Macmillan, 2013, s. 22.

4.2. TÜRKİYE'NİN ERMENİSTAN AÇILIMI

Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın yanında tarihsel olarak ilişkilerinin sorunlu olduğu bir diğer ülke Türkiye'dir. Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını 16 Aralık 1991'de tanımış ancak Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesinde yaşanan işgal nedeniyle bu ülkeyle sınırlı olan siyasi ve ticari faaliyetlerini sonlandırmıştır. 3 Nisan 1993'te Kelbecer'in Ermenistan tarafından tamamen işgal edilmesinden sonra Türkiye yine Ermenistan'a yönelik, işgalden vazgeçme çağrılarını sürdürmüş, bu arada ilişkileri de kademeli olarak sonlandırmaya başlamıştır.⁵⁴⁴ Bu arada, 6 Nisan 1993'te Ermenistan Savunma Bakan Vekili Vazgen Manukyan'ın, TASS ajansına yaptığı açıklamada, Erivan Yönetiminin, sınırların değişmezliği ilkesini kabul etmediğini, bu ilkenin iki dünya savaşı sonucunda oluşmuş olan Batı ve özellikle Avrupa sınırları için geçerli olduğunu, "eski Sovyet Cumhuriyetlerinin rastgele kalem darbeleriyle çizilmiş olan sınırlarının ise aynı ilkeler çerçevesinde tanınamayacağını" iddia etmesi, Türkiye yetkilileri tarafından, Ermenistan yönetiminin "Büyük Ermenistan" hayalinin peşinde olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁵⁴⁵ Bu dönemde enerji sıkıntısı çeken Ermenistan'a kendi elektrik ağından elektrik sağlayan Türkiye, Ermenistan'ın Ermeni Soykırımı'na ilişkin tutumu, 1991–1993 yılları arasındaki Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye'ye karşıt olan bütün oluşumları desteklemesi yüzünden sorunlu ilişkilere devam etmek zorunda kalmış ve 7 Nisan 1993'te Ermenistan sınırını kapatmıştır.⁵⁴⁶

Türkiye-Ermenistan ile ilişkilerini sınırları kapatma, uçak seferlerini iptal etme ve hava koridorunu kapatma şeklinde sınırlandırırken ilişkilerin geliştirilmesini şu koşullara bağlanmıştır.⁵⁴⁷

1. Ermenistan'daki "Soykırım" saplantısı kalsın;
2. Ermenistan, Türkiye'ye yönelik toprak talebinden vazgeçsin;
3. Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan toprakları geri verilsin ve kaçkınların evlerine dönüşüne müsaade edilsin;

⁵⁴⁴Araz Aslanlı, "Karabağ Sorunu Ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri", Çankırı Karatekin Üniversitesi **Uluslar Arası Avrasya Strateji Dergisi** 1(1): s.180.

⁵⁴⁵Aslanlı, a.g.m., s.180.

⁵⁴⁶Alican sınır kapısı. Timuçin Kodaman, "Ermeni Açılımı Ve Türk Dünyası", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2013, Sayı:30, s. 115.

⁵⁴⁷Aslanlı, a.g.m., s.180.

4. Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile Nahçıvan arasındaki koridor açılsın.

Nitekim Türkiye-Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi için açık kapı bırakmış ancak Ermenistan tarafından olumlu bir yanıt gelmemiştir. Örneğin, 1995'te Ermenistan'dan olumlu bir cevap gelir umuduyla, İstanbul-Erivan arasında uçak seferlerine imkan veren H-50 hava koridorunun açılmasına izin verilmiştir ve bu hava koridoru hala açıktır.⁵⁴⁸ Ermenistan'ın buna karşılık attığı adımlar Türkiye'ye yönelik daha sert tepkiler şeklinde olmuştur; Ermenistan hem uluslararası kuruluşlar ve yabancı devletler nezdinde Türkiye'yi suçlamaya devam etmiş, hem de PKK terör örgütüne destek vermiştir.⁵⁴⁹ Örneğin, Türkiye'nin terörle mücadele ile uğraştığı bu dönem, Ermenistan'ın PKK'ya en yoğun askeri destek verdiği dönem olmuştur.⁵⁵⁰ Günümüze gelindiğinde, Türkiye'nin son yıllarda daha sık dile getirdiği, çevresinde barış kuşağı oluşturma ve komşularla sıfır sorun politikasının yansımaları Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde de görülmeye başlandı.⁵⁵¹ 2008 yılında Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından en önemli gelişme ortak bir komisyonun kurulması konusunun gündeme gelmiş olmasıdır. Ancak 26 Haziran'da Sarkisyan'ın sözcüsü; böyle bir komisyonun ancak Türkiye koşulsuz diplomatik ilişkiler kurması ve Ermenistan sınırını açma kararı sonrasında oluşturulması gerektiği belirtmiştir.⁵⁵²

İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde Ağustos 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşının etkisi önemli olmuştur. Savaş sonrasında Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu tekrar gündeme geldiğinde Türkiye'nin Ermenistan'ı bu platform içerisinde görmek istediğini açıklaması Ankara'nın bölgede Erivan'ı dışlamak istemediğini göstermesi bakımından önemli bir işaret olmuştur.⁵⁵³ Ağustos 2008'de Rusya-Gürcistan çatışmasından sonra Rusya'nın Kafkasya'da Batı için daha çok bir tehdit olarak

---

⁵⁴⁸Aslanlı, a.g.m., s.181.

⁵⁴⁹Aslanlı, a.g.m.s.181.

⁵⁵⁰Aslanlı, a.g.m., s.181.

⁵⁵¹Fatih Özbay, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri", Türkiye-Ermenistan İlişkileri Rapor No: 25 Ocak 2011, **Bilgesam**, s.4.

⁵⁵²Emil Danielyan, Ruzanna Khachatryan, 'Genocide' Question Still Haunts Armenia-Turkey Relations, Radio Free Europe, *Raido Liberty*, July 10, 2008, http://www.rferl.org/a/Genocide_Question_Still_Haunts_Armenia_Turkey_Relations/1182898.html. (03.12.2016).

⁵⁵³Özbay, a.g.m., s.4.

algılanması dikkatlerin Ermenistan üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.⁵⁵⁴ Ermenistan açısından da Rusya'ya aşırı bağımlılığın zararları Rusya-Gürcistan çatışması sırasında Gürcistan yolunun da riske girmesiyle ortaya çıkmıştır ve bu nedenle Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi ve kara sınırının açılması Ermenistan açısından büyük önem taşımaktadır.⁵⁵⁵

22 Nisan 2009 tarihinde İsviçre'nin arabuluculuğu ile Türkiye ve Ermenistan ilişkilerin normalleştirilmesi adına bir yol haritası açıklanmış, 10 Ekim 2009 tarihinde ise Zürih Protollerini olarak isimlendirilen "Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair protokol" ve "ilişkilerin geliştirilmesine dair protokol" imzalanmıştır. Aynı gün imzalanan 'ilişkilerin geliştirilmesine dair protokol'de öngörüldüğü şekilde, halklarının yararına hizmet etmek amacıyla iyi komşuluk ilişkileri tesis etmeyi, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ikili ilişkileri geliştirmek amaçlanmıştır.⁵⁵⁶

22 Nisan 2009'da Türkiye, Ermenistan ve İsviçre dışişleri bakanlıkları ortak bir açıklama yapmışlardır; bu açıklamada "iki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır" denilmiştir.⁵⁵⁷ Aslında Zürih Protokolü ile resmileşen açılım süreci, 19 Şubat 2008 yılın da Ermenistan devlet başkanlığı seçimlerinde Türkiye'nin seçimlerini kazanan Serj Sarkisyan'ı tebrik etmesiyle başlamıştır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Erdoğan'ın, Cumhurbaşkanlığına seçilen Serj Sarkisyan'ı kutladığı mesajda, yeni görevin bölgede barış, istikrar ve refaha katkı sağlayacağı ve Türk ve Ermeni halkları arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için gerekli ortamın yaratılmasına imkan tanıyacağı ifade

---

⁵⁵⁴Özbay, a.g.m., s.4.

⁵⁵⁵Kamer Kasım, "Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Protokollerin Analizi" , *USAK*, Eylül 3, 2009 <http://www.usak.org.tr/tr/usak-analizleri/kafkasya/turkiye-ve-ermenistan-arasindaki-protokollerin-analizi>. (03.12.2016).

⁵⁵⁶Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol", <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/protokol.pdf>. (03.12.2016).

⁵⁵⁷İbrahim Kaya, "Protokol Sevr'i hortlatmadı", 08/10/2009<http://www.radikal.com.tr/yorum/protokol-sevri-hortlatmadi-958111/>. (03.12.2016).

edilerek Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunların iyi komşuluk ilişkileri temelinde diyalogla çözülmesinin görevleri arasında yer aldığı kaydedilmiştir.⁵⁵⁸

Birinci protokol her iki ülkenin iyi komşuluk ilişkileri oluşturmak konusundaki iradelerinin altını çizmekte, yeni bir ilişki modeli geliştirmek için kararlılıklarını vurgulamakta ve son olarak uyum ve karşılıklı anlayış çerçevesinde yeni bir barış arayışı politikası izlemeyi hedeflemektedir ve bu protokol ayrıca karşılıklı sınırların tanındığını ve Ankara ile Erivan'ın sınırların tekrar açılması konusundaki isteklerini de ortaya koymaktadır.⁵⁵⁹ Protokolün ikinci ve üçüncü maddelerinde; Türkiye ve Ermenistan, Birleşmiş Milletler Şartı, Helsinki Nihai Senedi, Yeni Avrupa İçin Paris Şartı çerçevesindeki yükümlülüklerine atıfta bulunmuşlardır.⁵⁶⁰ Bununla ilişkili olarak da, ikili ve uluslararası ilişkilerinde, eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini sağlayacakları yönündeki taahhütlerini dile getirmişlerdir.⁵⁶¹

İkinci protokol ise iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi için atılması gereken somut adımları tanımlamaktadır:⁵⁶²

1. Bu önlemlerin birincisi her iki ülkenin meclisleri tarafından protokollerin onaylanmasından sonra iki ay içerisinde sınırların açılmasını öngörmektedir.

2. İkinci önlem protokollerin onaylanmalarının ardından dışişleri düzeyinde gerçekleştirilecek düzenli görüşmelerin tema ve içeriklerini belirlemektedir. Bu içerik (bunlar ile sınırlı olmamak üzere) tarihsel boyut üzerine diyalog, ulaşım altyapısının geliştirilmesi, iletişim ve enerji alanlarını kapsamaktadır.

3. Altı çizilen önlemlerin üçüncüsü belirlenen adımların uygulanmalarının izlenmesine yönelik bir komisyon kurulmasını içermektedir.

⁵⁵⁸"Gül'den Sarkisyan'a Kutlama", **Yeni Şafak**, Şubat 21, 2008, "Sarkisyan'a Kutlama", **Milliyet**, 28.04.2008,

⁵⁵⁹Aybars Görgülü, Alexander Iskandaryan, Sergey Mınasyan, "Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek", **Tesev Yayınları**, Ekim 2010, s. 9.

⁵⁶⁰Arda Özkan, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Dönüm Noktası: Diyalog Tesisinde Zürich Protokolleri", **Yeni Türkiye**, 78/ 201, s. 654.

⁵⁶¹Özkan, a.g.m., s.654.

⁵⁶²Görgülü, a.g.m., s.9.

Türkiye'nin bu açıklamalarına olumlu yanıt veren Sarkisyan Ermenistan hükümetinin iki ülke arasında önkoşulsuz olarak yapıcı diyalog ve normal ilişkilerin kurulmasına hazır olduğunu ve karşılıklı güven ortamı kurulmasının tarihi bir görev olduğuna inandığını belirterek, Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesine olumlu baktıklarını açıklamıştır.⁵⁶³ Nitekim Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile imzaladığı protokol, Azerbaycan tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Söz konusu tepkiler, protesto mitingleri ve Rusya ile yakınlaşma politikalarından Türkiye'ye satılan doğalgaz fiyatının artırılacağı söylemlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır.⁵⁶⁴ Azerbaycan'ın tepkisi üzerine Türkiye Bakü'ye diplomatik ziyaretler gerçekleştirse de bu adım Azerbaycan'ı ikna etmeye yetmemiştir. Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerini 2008-2009 yıllarında normalleştirmek için adım atarken, yanıt olarak Moskova Azeri gazının alımını artırmayı teklif etmiş ve Bakü ile yeni silah anlaşmaları imzalayarak, Azerbaycan ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır.⁵⁶⁵ Protokollerde Azerbaycan'ın gösterdiği tepki üzerine Türk yetkililer tarafından Bakü'ye Karabağ sorunu çözülmeden sınırların açılmayacağına dair garanti verilmesi Ermenistan tarafından ön şart olarak kabul edilerek protokollerin onay süreci dondurulmuştur.⁵⁶⁶ 2010 yılında Ermenistan anayasa mahkemesinin Ankara ve Erivan arasındaki diplomatik ilişkilerin normalleşmesini öngören 2009 tarihli protokollerin Ermenistan anayasasına ve Bağımsızlık Bildirgesi'ne aykırı olamayacağı yönündeki gerekçeli kararının ertesinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak donma noktasına gelen Türkiye-Ermenistan ilişkileri 2013 yılı sonuna doğru yeniden hareketlenmeye başlamıştır.⁵⁶⁷

Türkiye ve Ermenistan arasında başlayan açılım önemli bir tarafı da Rusya'dır. Rusya sürecin başında Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecini, işgalin sona erdirilmesi ve Dağlık Karabağ sorununun çözüm yoluna girdirilmesi çabalarını

---

⁵⁶³ "Sarkisyan'a kutlama", **Milliyet**, 28.04.2008.

⁵⁶⁴ Özbay, a.g.m., s.6.

⁵⁶⁵ Kuchins, Mankoff, a.g.m., s.18.

⁵⁶⁶ Özbay, a.g.m., s.6.

⁵⁶⁷ Derleyen: Kemal İnat vd., **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013**, Emre Erşen, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası", 1. Baskı, SETA, Ocak 2015, s.311.

Kafkasya'da geniş çaplı bir çatışma çıkabileceği endişesiyle desteklemiştir.⁵⁶⁸ Çünkü Güney Kafkasya'da Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanacak bir savaş, sadece bu iki ülkeyi değil, Türkiye ve Rusya'yı da karşı karşıya getirebilir ve etkisi çok geniş bir alana yayılacak olan topyekûn bir çatışmanın fitilini ateşleyebilirdi.⁵⁶⁹ Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkilerini normalleştirilmesi, Azerbaycan ve Gürcistan'dan sonra Ermenistan'ın da Batı çizgisine kayması ve Rusya'nın bölgeden biraz daha dışlanması demektir.⁵⁷⁰ Fakat, Rusya sürecin daha da ileri gitmesi durumunda Ermenistan üzerindeki kontrolünün zayıflayacağı endişesine kapılmıştır.⁵⁷¹ Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecinin başarıya ulaşması Erivan'ın hızlı bir şekilde Moskova'nın etki alanından çıkmasına yol açabilirdi ve bu yüzden Moskova, Güney Kafkasya'da statükonun ve dondurulmuş sorunların kendisine daha fazla inisiyatif kazandırdığının ve süreçte devamlı dikkate alınması gereken önemli oyuncu pozisyonunu koruduğunu yeniden analiz etmiştir.⁵⁷²

"Kafkaslarda Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan şeklinde formüle edilen doğu-batı eksenini, Rusya-Ermenistan-İran şeklinde formüle edilen kuzey-güney eksenini bulunmaktadır. Türkiye, doğu-batı ekseninde ilişkilerini hızla geliştirme yoluna giderken, Rusya da kuzey-güney ekseninde ilişkilerini güçlendirmektedir. Türkiye-Ermenistan ilişkileri genel anlamda Türkiye'nin Kafkasya politikasının doğal olarak parçasıdır. Türkiye'nin Ermenistan ile kuracağı ilişkiler Rusya'nın Ermenistan'daki etkinlik düzeyine zarar verecek, dolayısıyla Rusya'nın arzuladığı kuzey-güney eksenini de zarar görecektir. Rusya açısından Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi aslında arzu edilmeyen bir gelişmedir. Çünkü Moskova iki ülke arasındaki sorunları ve Dağlık Karabağ sorununu kullanarak hem Bakü'yü hem Erivan'ı kontrol altında tutmaktadır. Güney Kafkasya'da Moskova'nın önceliği Ermenistan'dır. Ermenistan'ın Türkiye ile yakınlaşması aynı zamanda Batı'ya da yakınlaşması anlamına gelecektir ki Rusya açısından istenilmeyen bir durumdur. Rusya'nın olumsuz yaklaşmasının ekonomik sebepleri de vardır. Ermenistan pazarı, üretim ve sanayi tesisleri Rus sermayesinin kontrolündedir. Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte Rusya Ermenistan pazarında rekabet edememekten çekinmektedir."⁵⁷³

⁵⁶⁸Fatih Özbay, "Türkiye-Ermenistan Normalleşme Sürecine Rusya'nın Yaklaşımı", *Bilgesam*, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-53-201403242444-turkiyeermenistannormallesmesureci.pdf>, s.681. (09.03.2017).

⁵⁶⁹Fatih Özbay, "Türkiye-Ermenistan Normalleşme Sürecine Rusya'nın Yaklaşımı".

⁵⁷⁰Abdulhamit Bilici, "Rusya, açılımı neden destekliyor?", <http://www.haber7.com/dunya/haber/444452-rusya-acilimi-neden-destekliyor>. (09.03.2017).

⁵⁷¹Özbay, a.g.m., s.683.

⁵⁷²Özbay, a.g.m., s.683.

⁵⁷³Fatih Özbay, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Yol Haritası", 28 Nisan 2009, *Bilgesam*, <http://www.bilgesam.org/incele/987/-turkiye-ermenistan-iliskilerinde-yol-haritasi/#.WMEyalXyjiU>. (09.03.2017).

Türkiye'nin, Ermenistan açılımı komşularla sıfır sorun ve proaktif bir dış politikasının bir sonucudur. Bu girişimlerin Kafkasya'da yeniden entegrasyonu ve güven artırıcı işlevleri yerine getirdiğine dikkat çeken katılımcılar, bölge politikasının taraflardan birinin kazandığı ve diğerinin kaybettiği sıfır toplamlı oyun yerine herkesin kazanacağı kazan-kazan stratejisi ve işbirliği eksenine kaydığını ifade etmişlerdir.⁵⁷⁴ Türkiye'nin stratejik ikilemi: Bakü ile olan özel bağları bozmadan Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmek istemesi olmuştur.⁵⁷⁵ Adam Balcer'e göre Sovyet sonrası dönem de Türkiye'nin siyasi konumunun en önemli eksikliği, Ermenistan ile sınırın kapalı olması ve diplomatik ilişkilerin olmamasıdır.⁵⁷⁶

4.3. KARABAĞ BARIŞ SÜRECİ

Aradan geçen yaklaşık 20 yılın sonunda Dağlık Karabağ çatışması artık "donmuş çatışma" ya da "soğuk barış" kategorisinde sınıflandırılmaktadır.⁵⁷⁷ Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde süreklilik gösteren ve göze çarpan en önemli husus, bir yandan Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik üst düzey ikili görüşmeler farklı başkentlerde devam ederken, aynı zamanda iki ülke arasında işgal edilmiş Azerbaycan topraklarında bulunan cephe hattında değişen yoğunlukta süren silahlı çatışmalardır.⁵⁷⁸

Ermenistan ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorununa ilişkin farklı görüşleri vardır. Her iki taraf da, diğer tarafın Dağlık Karabağ'a kendisinden sonra geldiğini ve bu topraklar üzerinde kendi varlığının meşru olduğunu iddia etmektedir.⁵⁷⁹ Azerbaycan Karabağ'ın kendi egemenliğinde olduğunu bu nedenle bölgeye ancak geniş bir özerklik verebileceğini ifade ederken, Ermenistan, Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde,

---

⁵⁷⁴"Türkiye-Ermenistan İlişkileri Çalıştay Raporu", 25-28 Mayıs 2009, Kafkasya Çalışmaları 1 | Haziran 2009 SETA, s.5.

⁵⁷⁵Igor Torbakov, "Russia and Turkish-Armenian Normalization: Competing Interests in the South Caucasus", **Insight Turkey**, Vol. 12 / No. 2 / 2010, s.34.

⁵⁷⁶Adam Balcer, "The Future Of Turkish - Russian Relations: A Strategic Perspective", **Turkish Policy Quarterly** Volume 8 Number 1, s.83.

⁵⁷⁷Özçelik, a.g.m., s. 349.

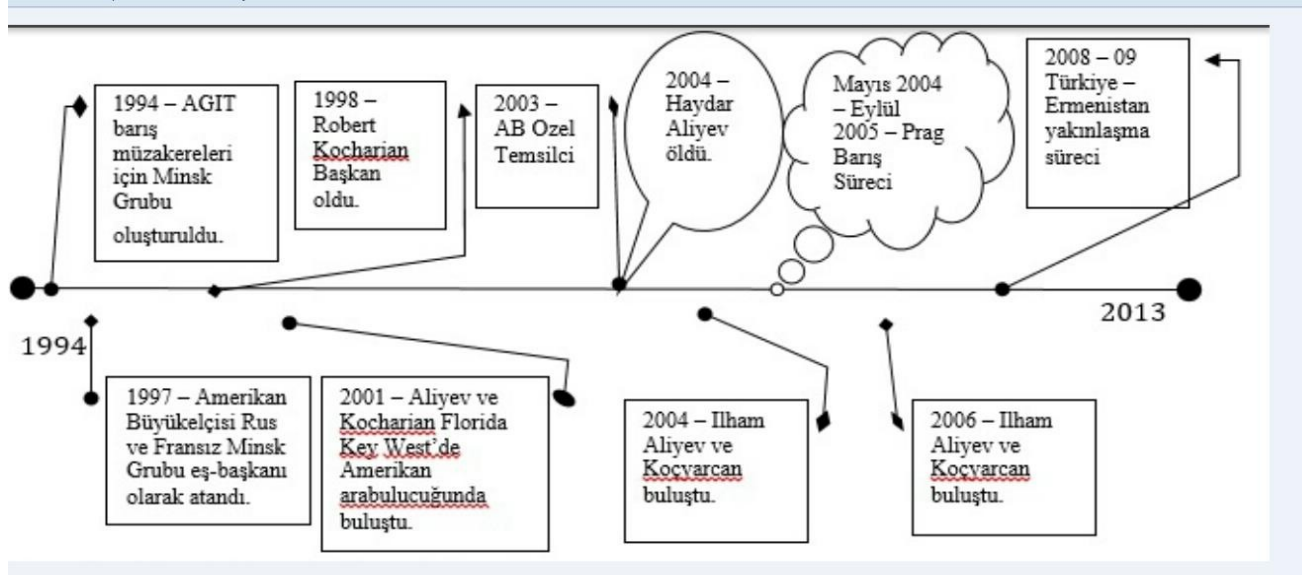
⁵⁷⁸Güner Özkan, "Azerbaycan- Dış Politika", Editörler: M. Turgut Demirtepe, Murat Yılmaz, **Türk Cumhuriyetleri Ve Toplulukları Yılığ 2013**, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi; Yayın No: 18 2015, s.19.

⁵⁷⁹Ahmet Sapmaz, Gökhan Sarı, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", **Güvenlik Stratejileri**, Yıl: 8 Sayı: 15, s. 6.

bağımsızlık ilanında bulunmuş Dağlık Karabağ'ın devlet olarak tanınmasını savunmaktadır.⁵⁸⁰

Dağlık Karabağ Ermenilerinin 1988'den itibaren bağımsızlık taleplerini esaslandıkları temel sebepler; 'tarihsel haksızlığa maruz kaldıkları', 'kendi kaderlerini belirleme hakları', 'soydaşları ile beraber yaşama istekleri' ve 'Azerbaycanlıların kendilerine karşı yürüttükleri ayrımcı ve baskıcı politikalar' savlarına dayanmaktadır.⁵⁸¹ Buna karşılık Azerbaycanlılar için Karabağ sorunu; toprak bütünlüğünün ve sınırlarının dokunulmazlığı prensibinin ihlali, tarihsel anavatanlarından kovulma girişiminin bir simgesi, Ermenilerin büyük Ermenistan yaratma projelerinin bir aşaması, topraklarının Ermeni tecavüzü ve işgali, ve vatandaşlarının anavatanlarından kovulmuş olması olarak algılanmaktadır.⁵⁸²

Şekil 2
Dağlık Karabağ Barış Süreci

Kaynak: Özçelik, a.g.m., s.353.

⁵⁸⁰Kasım, a.g.e., s.411.

⁵⁸¹Sapmaz, Sarı, a.g.m., s. 7.

⁵⁸²Sapmaz, Sarı, a.g.m., s. 7.

Karabağ'ın işgali, genel olarak değerlendirildiğinde; yeniden yapılanma, dünya piyasaları ile entegre olma, yabancı yatırımları ülkeye çekme gibi ekonomik hedefler bakımından Ermenistan için de iyi bir netice vermemiştir.⁵⁸³ Kısaca Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali, Güney Kafkasya'da ekonomik gelişmenin, bölgesel ve uluslararası ekonomik işbirliğinin ve siyasi istikrarın önündeki en önemli engel olmuştur.⁵⁸⁴ Azerbaycan'ın tutumu şudur ki, önce diğer meseleler, özellikle de göçmenlerin geri dönmesi meselesi çözümlenmelidir.⁵⁸⁵ Dağlık Karabağ ile barış süreci Ortadoğu barış sürecindeki "barış için toprak" formülüne benzemektedir: barış görüşmelerindeki temel noktalar şunlardır: Karabağ'ın statüsü, işgal edilen Azeri topraklarının durumu, Karabağ için güvenlik garantisi, mülteciler ve IDP'lerin geleceği, çözüm takvimi.⁵⁸⁶ Ateşkes sonrası barış görüşmeleri sürecinde çatışma tarafları rekabetçi ve kaçınma stillerini kullanırken barış görüşmelerin bazı dönemlerinde uzlaşma ve işbirliği stilleri gözlemlenmiştir; Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasına karşılık Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki toprak parçasının Azerbaycan'a verilmesi işbirliği stiline bir örnektir.⁵⁸⁷

Her ne kadar başta Rusya-İran ve Türkiye gibi güçlerin ve uluslararası örgütlerin girişimiyle Karabağ barış süreci oluşturulması için çaba harcansada prensipte anlaşılan maddelerin uygulamaya konmaması nedeniyle günümüzde bölgede hala çatışma mevcuttur. Bu nedenle Karabağ barış süreci adı altında taraflar arasında görüşmeler yapılsada fiilen böyle bir durumun varlığından söz edilmesi mümkün değildir. Karabağ'ın işgali, genel olarak değerlendirildiğinde; yeniden yapılanma, dünya piyasaları ile entegre olma, yabancı yatırımları ülkeye çekme gibi ekonomik hedefler bakımından Ermenistan için de iyi bir netice vermemiştir.⁵⁸⁸ Osman Nuri Aras'a göre bölgesel ve uluslararası önem taşıyan ekonomik ve stratejik projelerin ve gelişmelerin dışında kalan Ermenistan'ın, bölgesel ve küresel ekonomik entegrasyon sürecine dahil

---

⁵⁸³Editör: Osman Nuri Aras, "Karabağ Ekonomisi Ve Karabağ Savaşı'nın Ekonomik Etkileri", **Karabağ Savaşı: Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz**, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları Bakü – 2008, İlay Mmc Matbaası, s.180.

⁵⁸⁴Aras, a.g.e., s.179.

⁵⁸⁵"Conciliation resources Müzakirə sənədi Fevral", 2012 s. 3, United Kingdom 2011 http://www.c-r.org/downloads/Status_Discussion_Paper_Web_Azeri.pdf. Erişim Tarihi: 03.12.2016.

⁵⁸⁶"Ülke İçinde Yerinden Edilen Kişiler (IDP: Internally Displaced Persons)". Özçelik, a.g.m., s.349-350.

⁵⁸⁷Özçelik, a.g.m., s.352.

⁵⁸⁸Aras, a.g.e., s.180.

olmak, ekonomik-sosyal problemlerinin üstesinden gelmek için atması gereken öncelikli adımlar şunlardır:⁵⁸⁹

- Öncelikle işgal ettiği Azerbaycan topraklarından kayıtsız-şartsız geri çekilmelidir.

- Rusya ile olan ilişkilerini gözden geçirerek, bölgenin istikrarı doğrultusunda yeniden düzenlemelidir.

- Gümrü'de yerleşen ve bölgesel güvenliği tehdit eden 102'ci Rus askeri üssünün kapatılmasını talep etmelidir.

- Gürcistan'ın Cevaheti bölgesinde yaşayan Ermenilerin ayrımcı faaliyetlerini desteklememelidir.

- Devletlerin toprak bütünlüğünün ve sınırlarının ihlal edilmemesi gerektiğine ilişkin Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın belirlediği prensibi kabul ettiğini resmi olarak açıklamalıdır.

- Türkiye'ye karşı sözde soykırım propagandasından ve toprak talebinden vazgeçmelidir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbandyan ise Müzakere sürecinin Bakü'nün düzenlediği saldırılardan ciddi zarar gördüğünü, sorunun barışçıl yoluyla çözülmesine inanılması için güç kullanmasını önleyecek ve barış sürecinin ilerlemesi için uygun şartlar sağlayacak tedbirler alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁹⁰ Dışişleri Bakanı şu anda en yapılması gereken en önemli şeylerin, söz konusu zirvelerde varılan 3 anlaşmaları olan 1994-1995 yıllarındaki 3 taraflı ateşkes anlaşmalarına tamamen uyması, ateşkes ihlallerini araştırarak mekanizmaların kurması ve AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) Dönem Başkanı Özel Temsilcisinin ofisinin yetkilerinin genişletmesinin yerine getirmesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁹¹ Nitekim Azerbaycan

---

⁵⁸⁹Aras, ag.e., s.181-182.

⁵⁹⁰"Mermiler yerine oy pusulaları: Nalbandyan BM'de Karabağ sorununun müzakere sürecini anlattı"24 Eylül 2016, *Ermeni haberajansı*, <http://www.ermenihaber.am/tr/news/2016/09/24/Nalbandyan-Bak%C3%BC/90162>. (03.12.2016).

⁵⁹¹"Mermiler yerine oy pusulaları: Nalbandyan BM'de Karabağ sorununun müzakere sürecini anlattı".

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Novruz Memmedov, Dağlık Karabağ'da aşamalı çözüm için prensip anlaşmasına vardığını açıklarken, Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbandyan'ın, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Bakü ile Erivan arasında prensip anlaşması yapılmadığını açıklaması da barış sürecinin tesis edilmesinin zor olduğunu göstermektedir.⁵⁹² Ayrıca, "Bakü yönetimi Ermenistan'la mevcut Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü sağlanmadan bölgesel güvenlik politikasında herhangi bir değişiklik yapmak ve herhangi bir askeri bloka katılmak niyeti olmadığını beyan etmiş ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üye olmaktan kaçınmıştır."⁵⁹³

Ekonomik ve siyasi nedenlerden ötürü Dağlık Karabağ işgal edilmesinden itibaren gündemde olmakla birlikte henüz tarafları memnun edecek şekilde çözüme kavuşturulamamıştır. Türkiye ve Rusya Dağlık Karabağ sorununda farklı tarafları haklı bulsalarda her iki ülkenin de ortak politikası sorunun barışçıl yollarla çözülmesine yöneliktir. Nitekim Dağlık Karabağ sorunu dahil Güney Kafkasya'da var olan problemlerin çözülmesi ve bölgede barış ve istikrarın sağlanmasında Rusya'nın ve Türkiye'nin rolü büyüktür. Ancak sorunun çözülmesi büyük ölçüde Rusya'nın arka bahçesi olarak belirlediği Kafkasya coğrafyasında politik hedeflerin ve bölgesel çıkarların uyuşmasına bağlıdır. Bu nedenle Rusya'nın Ermenistan'a sağladığı askeri ve politik desteği kesmesi Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmaların durmasında etkili olacaktır. Rusya'nın zengin kaynaklarına rağmen tüm desteğini Azerbaycan yerine kaynak bakımından yetersiz olan Ermenistan'a vermesinin nedenleri vardır. Ermenistan

---

⁵⁹²Karabağ'da anlaşma yok", *Aljazeera*, 23 Haz 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/karabagda-anlasma-yok>. (03.12.2016).

⁵⁹³Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO), 15 Mayıs 1992 Tarihinde Ermenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Ve Tacikistan Gibi Yeni Bağımsız Devletler Tarafından İmzalanmış Olan Kolektif Güvenlik Antlaşmasının (CST) Ardından Kurulan Bir Örgüttür. Daha Sonra 1993 Yılında Antlaşmaya Beyaz Rusya, Azerbaycan Ve Gürcistan Da Katılmışlardır. Bütünleşme Sürecindeki Kademeli Gelişimin Bir Sonucu Olarak, CST 2002 Yılında CSTO Adını Almıştır. Ancak, Azerbaycan, Gürcistan Ve Özbekistan Antlaşmadan Çekilmiş Ve Örgüt Kalan Altı Üye Devlet Tarafından Kurulmuştur. Aidana Arynbek, 'Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Açısından Ermenistan – Rusya İlişkileri', Avrasya Araştırma Enstitüsü, **Amet Yesevi Universty Eurasian Research Institute**, No 65 26.04.2016-02.05.2016. Emin Şihaliyev, "Ermenistan-Azerbaycan Çatışmasının Yakın Geleceği: Barış Mı? Savaş Mı? Yoksa Ateşkes Mi?", Editör Ömer Engin Lütem, **Ermeni Araştırmaları** 2013, Sayı 45, s. 81.

jeopolitiğinin Rusya açısından önemini aşağıdaki şekilde de değerlendirmek mümkündür:⁵⁹⁴

-Ermenistan'ı Türkiye, ABD, NATO ve Avrupa Birliği'nin Kafkasya politikasına karşı denge unsuru olarak kullanmak;

-Ermenistan sayesinde Kafkasya'daki politik ve askeri varlığını koruyarak, bölgede konuşlandığı üslerle Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı kontrol altında tutmak;

- Ermenistan ve Ermeniler aracılığı ile bölgede etnik çatışmalar çıkarılma olanağına sahip olmak;

- Ermenistan'ı Rusya'nın bölgedeki politik ve ekonomik çıkarlarının korunması yönünde bir bekçi haline getirmek;

-Genel olarak Kafkasya'yı savunma ve kontrol sayesinde Rusya'nın kendisine yönelik güneyden yapılabilecek müdahaleler karşısında gereken önlemleri almak.

Öte yandan, Ermenistan Dağlık Karabağ sorununu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözmek niyetinde olsaydı petrol ihtiyacının büyük bir kısmını Azerbaycan'dan karşılayabilir, Hazar Denizinden çıkarılan petrol ve doğalgazın Ermenistan üzerinden dünya pazarlarına taşınmasını sağlayabilir ve böylece yaşadığı enerji sorununa uzun vadeli ve kalıcı bir çözüm getirebilirdi.⁵⁹⁵Buna karşın, Ermenistan devleti Azerbaycan topraklarındaki işgalini sonlandırmadığı gibi, Türkiye ile olan sınırları tanımadığını da resmen ilan etmiştir ve etmektedir.⁵⁹⁶Erivan, işgalci konumunu terk etmeli, BM, AGİT ve diğer bölgesel ve uluslararası teşkilatların çözüme yönelik tavsiyelerini yerine getirmelidir; böyle bir adım, hem Azerbaycan ve Ermenistan arasında karşılıklı olarak, hem de bölge genelinde barışın hâkim olmasına hizmet edecektir.⁵⁹⁷

---

⁵⁹⁴Şihaliyev, a.g.m., s.35-36.

⁵⁹⁵Osman Nuri Aras, "Karabağ Ekonomisi Ve Karabağ Savaşı'nın Ekonomik Etkileri", Editör Dr. Osman Nuri Aras, Bilal Dedeyev, Reha Yılmaz Vd., **Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz**, Qafqaz Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları Yayın No: 004bakü – 2008, s.163-164.

⁵⁹⁶Okan Yeşilot, "Türkiye-Ermenistan İlişkisinde Azerbaycan Faktörü", Editörler: Cengiz Tomar vd., **Türk-Ermeni İlişkilerinin Yarını**, Yeditepe Yayınevi, 2015, s.327.

⁵⁹⁷Yılmaz, İsmayılov, a.g.m., s. 16.

Mevcut şartlara bakıldığında Ermenistan'ın "Artsakh Cumhuriyeti" olarak kabul ettiği Dağlık Karabağ'da devam eden sorun, gün geçtikte daha girift bir hal almakta ve yakın gelecekte çözülmesi mümkün görünmemektedir. Nitekim Türkiye sorunun uluslararası hukuk çerçevesinde çözümünde yana olup Azerbaycan'ın yanında yer alırken, kilit ülke olan Rusya'nın güvenlik politikaları açısından hem Ermenistan da bulunan askeri üssü hem de Azerbaycan'ın en büyük silah sevkiyatçısı olması nedeniyle tereddütlü tutumu sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır.⁵⁹⁸

---

⁵⁹⁸Nitekim müzakerelerinden istenilen sonucun elde edilememesi sonucunda 2–5 Nisan 2016 (4 Gün Savaşı) tarihlerinde Dağlık Karabağ da askeri güçler arasında çatışma yaşanmıştır. 2-5 Nisan tarihlerindeki yoğun çatışmaların ilki Azerbaycan tarafının tek taraflı ilan ettiği, fakat karşı tarafın bozduğu iki ateşkes ilanı sonunda ancak durmuştur. 2-5 Nisan 2016'da (4 Gün Savaşları) Karabağ'da şiddetini artıran çatışmanın ardından Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki barış görüşmeleri "Yenilenmiş Madrid İlkeleri" çerçevesinde yürütülmeye çalışılmıştır. "Yenilenmiş Madrid İlkeleri'nin temelini oluşturan 6 ilke ise şöyledir: "Dağlık Karabağ çevresindeki Ermenistan tarafından işgal edilmiş toprakların Azerbaycan'ın kontrolüne verilmesi; Dağlık Karabağ'a ara statü verilmesi, güvenlik ve kendi kaderini tayin garantisinin sağlanması; ülke içinde göç etmek zorunda kalan kişilere ve mültecilere eski yurtlarına dönme hakkının sağlanması; Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında koridor açılması; Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünün gelecekte hukuki açıdan bağlayıcı irade beyanı temelinde belirlenmesi; barışın sürdürülmesi için operasyonlar dahil uluslararası güvenlik garantilerinin verilmesi". Nazim Caferov, "4 Gün Savaşı" ve Bölgesel Dengeler", *DW Deutsche Welle*, <http://www.dw.com/tr/4-g%C3%BCn-sava%C5%9F%C4%B1-ve-b%C3%B6lgesel-dengeler/a-19168839>. (03.12.2016). Araz Aslanlı, "Karabağ'da çözüm ihtimali", *Aljazeera*, 25 Mayıs 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/karabagda-cozum-ihtimali>. (03.12.2016).

5.BÖLÜM: ENERJİ

Ülkeler arasında petrol ve doğalgaz ticaretinin süratle artması bir yandan taraflar arasında işbirliği ve daha yakın ilişki potansiyelini artırırken diğer yandan da kaynakların sınırlı olması nedeniyle, ithalatçı ülkeleri çeşitli biçimlerde ortaya çıkan petrol üreticisi ve petrol ulaştırıcı (transit) bölgelerde istikrarsızlığı körükleyen rekabetlere daha da hassas hale getirmektedir.⁵⁹⁹ Bu bakımdan Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ve Rusya gibi büyük güçler arasında enerji kaynaklarına erişim önemli bir rekabet alanı yaratmış ve dış politikalarında enerji, stratejik bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgali ve ABD'nin 11 Eylül sonrası dönemde Afganistan ile Irak'ı işgali gibi örnekler küresel enerji rekabetinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.⁶⁰⁰ Türkiye için Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine yönelik stratejik ve diplomatik gücün artırılmasının yanında, hayati enerji kaynaklarına, kârlı petrol taşımacılığına yönelik gelirlere garantili erişim de önemli olmuştur.⁶⁰¹

Türkiye-Rusya ilişkilerinde ise Azerbaycan'ı önemli kılan en önemli faktörlerin başında şüphesiz bu ülkenin büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması gelmektedir. Günümüzde Azerbaycan ekonomisinin geleneksel merkezi olan petrol sektörü, büyük yatırımcılar, transit güzergahlar ve tüketiciler için önemli bir merkez haline gelmiştir.⁶⁰² Bu kapsamda Hazar havzasındaki petrol ve doğalgazın taşınmasına ilişkin projeler, Türkiye-Rusya ve Azerbaycan ilişkilerinin temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Türk-Azerbaycan ilişkilerinin evrimini kronolojik olarak izlersek, günümüz çağını 'enerji ilişkileri dönemi' olarak adlandırabiliriz.⁶⁰³ Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye petrol getiren 1100 kilometrelik boru hattı ile Rusya'yı by-pass edebilecek ve bölgenin enerji sektöründeki

---

⁵⁹⁹Necdet Pamir, "Karadeniz: Enerji Güvenliğine ve Kaynakların Çeşitlendirilmesine Açılan Kapı", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2007, s. 262.

⁶⁰⁰Veyssel Ayhan, "Avrupa'nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 20 (Kış 2009), s.156.

⁶⁰¹Bülent Aras ve George Foster (1999), "Turkey: Looking for Light at the End of the Caspian Pipeline", Michael P. Croissant ve Bülent Aras (Eds.), **Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region**, London, Praeger, s.229.

⁶⁰²Brian Holuj, "Azerbaijan At A Crossroads: Unlocking The Caspian's Natural Gas Wealth", **Michigan Journal Of Public Affairs** – Volume 6, Spring 2009, s.2.

⁶⁰³Bülent Aras, "Turkish-Azerbaijani Energy Relations", **Sabancı University Istanbul Policy Center IPC**, April 2014 Policy Brief 15, s.2.

Moskova'nın etkisini kırılmasında etkili olabilecek tek Müslüman ülkedir.⁶⁰⁴ Türkiye, hem Kafkasya'ya karayolu ile ulaşım için ve doğu-batı enerji boru hatları için bir yol hem de Hazar ve Orta Asya'ya önemli bir transit koridoru sağlamaktadır.⁶⁰⁵

5.1. BAKÜ-CEYHAN BORU HATTI PROJESİ (BTC)

Hazar havzası petrollerinin Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştırılmasını öngören Bakü-Ceyhan ya da Hazar-Akdeniz Boru Hattı olarak da bilinen Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Ana İhraç Boru Hattı Projesi öncelikle Azeri ve Kazak petrollerini taşımayı planlamakla birlikte, bölgedeki diğer üretici devletlerin katılımına da açık bir projedir.⁶⁰⁶ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından, ilk somut biçimini, Bakü-Ceyhan adı ile alan proje, Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden taşınmasını ve Ceyhan terminalinden uluslararası pazara arzını hedefliyordu.⁶⁰⁷ Böylece Azerbaycan, bağımsızlık öncesi dönemde yalnız ve ancak Rusya Federasyonu topraklarından geçerek ve uluslararası piyasa fiyatlarından çok düşük fiyatla satabildiği petrolünü, uygun fiyatla ve Rusya Federasyonu'nun tekeline bağlı kalmadan satma olanağına kavuşacaktı.⁶⁰⁸ Aynı zamanda BTC projesi bölgeye petrol ihracı için tek alternatif olan Novorossiysk hattıyla Rusya'nın kontrolündeki statükoyu değiştirmeye yönelik ilk kapsamlı projedir.⁶⁰⁹

Doğu-Batı Enerji Koridorunun vazgeçilmez bir unsuru olan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel tarafından önerildi ve Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilk belge 9 Mart 1993'te imzalandı.⁶¹⁰ Ancak Elçibey'in 4 Haziran darbesiyle görevden uzaklaştırılmasının ardından kısa bir süre proje askıya alınmıştır. Şubat'ta 1994'de Batılı şirketlerle enerji projeleri görüşmelerini

⁶⁰⁴John Dyer, "The Bad Blood Between Russia and Turkey Is Spreading to Armenia and Azerbaijan", December 3, 2015 *Vice News*, <https://news.vice.com/article/the-bad-blood-between-russia-and-turkey-is-spreading-to-armenia-and-azerbaijan>. (02.01.2017).

⁶⁰⁵Andrew C. Kuchins and Jeffrey Mankoff, "Turkey, Russia, and Iran in the Caucasus", Editor: Samuel J. Brannen, *The Turkey, Russia, Iran Nexus Evolving Power Dynamics in the Middle East, the Caucasus, and Central Asia*, November 2013, **Center For Strategic International Studies CSIS**, s.12.

⁶⁰⁶Oran, a.g.e., s.435.

⁶⁰⁷Necdet Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boruhattı'nda Son Durum", **Panaroma** (Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi) Nisan 2004 – Sayı 03, s.1.

⁶⁰⁸Pamir, a.g.m.,s.1.

⁶⁰⁹Tuncay Babalı, "Implications Of The Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project Perceptions", Winter 2005 S.58-59, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/TuncayBabali.pdf>. (03.01.2017).

⁶¹⁰Volkan Ş. Ediger, Duygu Durmaz, "The New Geopolitical Game In The Caspian Region: Azerbaijan-Turkey Energy Relations", *Turkish Policy*, Volume 15 Number 2 Summer 2016, s.142.

tekrar başlatan Devlet Başkanı Haydar Aliyev bu süreç içerisinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nın da yer almasını sağlamıştır.⁶¹¹ Enerji kaynaklarına yapılacak yabancı yatırımları için yapılan görüşmeler 20 Eylül 1994'de "Asrın Anlaşması"nın imzalanması ile sonuçlanmıştır.⁶¹² Söz konusu anlaşmaya göre, TPAO'nun da %1.75'lik bir pay alarak taraf olması kararlaştırılmış ve böylece Türkiye'nin Hazar enerji projelerinde aktif bir rol üstlenmesinin önü açılmıştır.⁶¹³ 7 Şubat 1995 tarihinde Azerbaycan Petrolleri Konsorsiyumu'na yeni şirketlerin katılmasına ve mevcut ortaklara düşen üretim paylarının yeniden düzenlenmesine karar verilmiş ve SOCAR hissesinden %5'lik bir payın daha TPAO hissesine ilâve edilmesi hususu oybirliği ile onaylanmıştır.⁶¹⁴

Türkiye, Ağustos 1995'de, ham petrolün "Batı güzergahı" üzerinden Supsa İhraç Terminali'ne (Gürcistan) ulaştırılmasını kapsayan bir teklif sunmuştur. Ancak Konsorsiyum, Ekim 1995'de, "Erken Petrol Üretimi"nin, Batı ve Kuzey güzergâhları kullanılarak, iki hat halinde ihraç edilmesini kararlaştırmıştır.⁶¹⁵ Tüm siyasi risklere rağmen 8 Mart 1996 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı H. Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı E. Şevardnadze Tiflis'te Bakü-Supsa petrol boru hattının yapılması konusunda anlaşmışlardır.⁶¹⁶ Yüzyılın anlaşmasında yer alan şirketlerin kurduğu Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi (ABƏŞ), SOCAR ve Gürcistan hükümeti arasında imzalanan 3 taraflı anlaşma Azeri, Çirak, Güneşli yataklardan çıkan ilk Azerbaycan petrolünün Bakü-Supsa petrol boru hattı vasıtası ile naklini öngörüyordu.⁶¹⁷

---

⁶¹¹Aslanlı, Hesenov, a.g.e., s.158.

⁶¹²Aslanlı, Hesenov, a.g.e.s.158. "Asrın Anlaşması'na 8 ülkeden (Azerbaycan, ABŞ, Büyük Britanya, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya, Suudi Arabistan) 13 şirket (Amoco, BP, McDermott, Yunocal, SOCAR, LUKoil, Statoil, Exxon, Türkiye Petrolleri, Penzooil, Itochu, Remko, Delta) katılmışlar. Bu anlaşma sonradan 19 ülkeyi temsil eden 41 petrol şirketi ile daha 27 anlaşmanın imzalanmasına yol açmıştır. "Asrın Anlaşması" http://www.azerbaijans.com/content_775_tr.html. Erişim Tarihi: 03.01.2017.

⁶¹³Cenk Pala, "Hazar Boru Hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Ve Türkiye", **Avrasya Dosyası**, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4, s.241.

⁶¹⁴Pala, a.g.m., s.241-242.

⁶¹⁵Azeri-Çirak-Güneşli yataklarından mevcut altyapıdan yararlanarak ve büyük yatırım talebi olmadan üretilen petrol için "erken petrol" tanımı yapılmaktaydı. Rovshan İbrahimov, Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı, Cilt:7, Sayı: 14, ss. 125-148, 2012, **USAK OAKA**, s.134. Pala, a.g.m., s.242.

⁶¹⁶Enerji kaynaklarının nakli stratejisi, http://www.azerbaijans.com/content_1030_tr.html. (03.01.2017).

⁶¹⁷Enerji kaynaklarının nakli stratejisi...

BTC petrol boru hattına yönelik ilk adım 1998 yılında Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan arasında imzalanan Ankara deklarasyonudur. 26 Nisan 1998 yılında ise Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanlarının Trabzon toplantısında ana ihraç hattının Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı olacağı açıklanmıştır. Daha sonra British Petroleum (BP) liderliğindeki bir petrol şirketleri birliği ile Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Hükümetleri arasında "Transit Devlet Anlaşması" hazırlanmıştır ve içerdikleri hükümler itibarıyla hem "Transit Devlet Anlaşması" ve hem de "Hükümetlerarası Anlaşma" önemli hukuksal tartışmalara yol açmıştır.⁶¹⁸ 18 Kasım 1999 tarihinde Ankara deklarasyonuna dayanarak İstanbul'da düzenlenen AGİT zirvesinde Azerbaycan ve Gürcistan devlet başkanlarının da katılımıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihraç boru hattına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Aynı gün Bakü-Tiflis-Ceyhan projesini desteklemek, Kazakistan ve Türkmenistan petrolünü bu projeye dahil etmek için ABD'nin katılımı ile Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında İstanbul Deklarasyonu da imzalanmıştır.⁶¹⁹ Hükümetlerarası anlaşmanın eki olan 'Evsahibi Hükümet Anlaşması' ise 19 Ekim 2000 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Ana İhraç Boru Hattı İştirakçileri arasında imzalanmıştır.⁶²⁰ 2000 yılında ise BTC petrol boru hattı projesinin hayata geçirilmesi için gereken hukuki alt yapı çalışmaları tamamlanmış, yüzyılın projesi olarak adlandırılan proje 18 Eylül 2002 tarihinde Sangachal-Bakü'de temel atma töreni gerçekleştirilmiş, 2005 yılında ise tamamlanmıştır (Projenin resmi açılış tarihi 13 Temmuz 2006'dır). Toplam 1.730 km uzunluğundaki hattın 468 km'si Azeri, 225 km'si Gürcü, 1.037 km'si ise Türk topraklarından geçmektedir.⁶²¹ Hat Ermenistan'ı devre dışı bırakarak Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasındaki ilişkilere de katkıda bulunmakta, bölgede adeta doğal bir ittifakı kalıcı hale getirmektedir.⁶²² Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham

---

⁶¹⁸Mehmet Merdan Hekimoğlu, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları", **Bilig**, Sayı 63, s.79.

⁶¹⁹Enerji kaynaklarının nakli stratejisi... "Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkmenistan Arasında Hazar Geçişli Boru Hattı Projesinin Uygulanmasına İlişkin Hazar Geçişli Boru Hattının Uygulanma İlkeleri Hakkındaki Hükümetlerarası Deklarasyon" hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Kanun No. 4712, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4712.html>. (03.01.2017).

⁶²⁰**Türkiye Cumhuriyeti Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı**, "Dünya Ve Ülkemiz Enerji Ve Tabii Kaynaklar Görünümü", Sayı 13, s.91.

⁶²¹Sedat Çal, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, s.94.

⁶²²Sedat Laçiner, "Hazar Enerji Kaynakları Ve Enerji-Siyaset İlişkisi", **OAKA**, Cilt1, No: 1 2006, s.58.

Petrol Ana İhraç Boru Hattı Projesinin güzergahı, diğer alternatif güzergahlara (Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossisk) nazaran daha uzun gibi görünmekle birlikte, söz konusu projelerle karşılaştırıldığında çeşitli avantajlara sahiptir.⁶²³

1) Alternatif Yollar: Bu güzergahla Hazar petrolünün dünya enerji pazarlarına ulaştırılmasına yönelik ihracat alternatiflerini çeşitlendirmek imkanı doğmaktadır. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesine ve süreklilik kazanmasına yardımcı olacak bu proje, aynı zamanda Hazar havzası devletlerinin hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına iletilmesinde tek bir ülkeye bağımlılıktan kurtularak, kendi ayakları üzerinde durmalarına ve bölgede demokrasinin ve pazar ekonomisinin gelişmesine ve bölgenin dünya ekonomisi ile bütünleşmesine katkıda bulunacaktır.

2) Hazır Pazarı Kullanma Olanığı: Türkiye, halihazırda bölge petrolü ve doğal gazı açısından önemli bir pazardır. Taşınacak petrol ve gazın bir bölümüyle Türkiye talebinin karşılanması planlanmaktadır.

3) Tesis ve İklim Avantajı: Ceyhan terminali dünya geneliyle karşılaştırıldığında iyi işletme koşulları bulunan ihraç tesislerine sahiptir. Aynı zamanda, büyük tankerlere (300.000 tona kadar) yükleme yapılabilen derin bir limandır. Öte yandan, olumsuz hava koşulları nedeniyle Karadeniz'de yılın büyük bir bölümü (yılda ortalama 75 gün) yükleme ve boşaltma işlemleri yapılamamakta, Boğazlardaki doğal sınırlılıklar nedeniyle de taşıma için ancak 200 metre boyunda (ortalama 150.000-200.000 tonluk) gemiler kullanılabilir. Ayrıca, Ceyhan'dan dünya pazarlarına uzanan tanker güzergahı tüm Karadeniz limanlarından daha kısadır.

4) Çevresel Etkiler ve Türk Boğazlarının Durumu: Kuşkusuz, Hazar petrolünün Karadeniz üzerinden Türk Boğazları yoluyla taşınması, Boğazlardaki deniz trafiğinin yükünü önemli ölçüde artıracaktır. Kaldı ki, eski COMECON ülkeleri dış ticaretlerini henüz yeterince geliştirememişlerdir. 2000'lerde Karadeniz bölgesi ülkelerinin diğer ülkelerle olan uluslararası-ticareti arttıkça, Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler dünya pazarlarına çıkışları itibarıyla Boğazlara daha da bağımlı hale geleceklerdir. Bu

---

⁶²³Oran, a.g.e., s.435-436.

YILLAR	SEVKİYAT MİKTARI (VARİL)
2006	57.078.000
2007	210.352.000
2008	264.092.000
2009	285.492.000
2010	286.214.000
2011	257.140.000
2012	250.345.000
2013	249.617.000
2014	260.675.000
2015	262.188.000
2016	194.727.000
POPULAM	2.577.923.000

durumda, Karadeniz'in hinterlandı, Orta ve Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar genişleyecektir. Dolayısıyla, ilave petrol ve petrol ürünlerinin Karadeniz ve Türk Boğazları üzerinden taşınması, bu deniz güzergahı üzerindeki potansiyel tehlike ve riskleri de önemli ölçüde artıracaktır. Bu nedenle, petrolün taşınmasına yönelik Karadeniz alternatiflerinin, sadece ekonomik dezavantaja sahip olmakla kalmayıp, çevresel açıdan da geri dönüşüme bir takım risklere yol açmaları beklenmektedir.⁶²⁴ Haziran 2006 tarihinde işletmeye alınan BTC Ham Petrol Boru Hattı ile başta Azeri petrolü olmak üzere, Hazar menşeli petroler, emniyetli, ekonomik ve çevresel açıdan uygun bir şekilde Ceyhan'a taşınmakta ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır.⁶²⁵ Azerbaycan petrolünü Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştıran Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı'nın Ceyhan'daki deniz terminalinden 2006 yılından bu yana yüklenen ham petrol, eylül sonu itibarıyla 2 milyar 577 milyon 923 bin varile ulaşmıştır.⁶²⁵

Tablo 9: Ham petrol hattından yıllara göre taşıma miktarları.

Kaynak: "BTC'den akan petrol 2,5 milyar varili aştı..."

Harita 3: Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı Güzergahı.

Kaynak: "BOTAS International Limited", <http://www.botasint.com/sirketprofil.aspx>. Erişim Tarihi: 28.12.2016.

⁶²⁴"Dünya Ve Ülkemiz Enerji Ve Tabii Kaynaklar Görünümü", **Türkiye Cumhuriyeti Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı**, Sayı 13, s.92.

⁶²⁵"BTC'den akan petrol 2,5 milyar varili aştı", 10/11/2016, **Enerji Enstitüsü**, <http://enerjiensitüsü.com/2016/11/10/btcdan-akan-petrol-25-milyar-varili-asti/>. (28.12.2016).

BTC projesiyle Türkiye ilk kez Azerbaycan'ın enerji sektörüne girmiş ve bu işbirliği 1996 yılında "Şahdeniz" doğalgaz yatağının yüzde 9 payına sahip olması ile başarılı bir şekilde sürdürülmüştür.⁶²⁶ Bölgenin karmaşıklığını önemli ölçüde artıran ve her biri birden fazla ülkeyi kat eden yarım düzineye yakın proje üzerinde çalışmalar sürdürülmekle birlikte, iki güzergah zamanla rekabette diğerlerinden daha öne çıktı: Bakü-Novorossisk ve Bakü-Ceyhan.⁶²⁷

Rusya boru hatları üzerindeki kontrol kaybetmek istemediği için ABD'nin desteğini alan BTC'ye karşı kendi topraklarından geçen Bakü-Novorossisk boru hattını savunmaktadır. Bu bağlamda, Rusya kendi toprakları üzerinden geçen eski boru hatlarının devamını sağlayarak bölge üzerindeki hakimiyetini korumak isterken, yeni Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını büyük umutlarla karşılayan Türkiye ise ABD'nin verdiği destekten aldığı gücün de etkisiyle yeni inşa edilecek boru hattıyla Moskova'nın devre dışı bırakılarak bölgedeki etkinliğinin kırılmasını ve yeni hattın kendi toprakları üzerinden geçirilerek bölge üzerinde söz sahibi olmayı amaçlamıştır.⁶²⁸

B-T-C, Rusya ve İran'a jeopolitik bir meydan okumaydı, bu yüzden gerekli politik destek olmadan Azerbaycan bunu uygulamaya cesaret edemezdi ve bu nedenle ABD'nin siyasi desteği projenin gerçekleşme olasılığını artırdı.⁶²⁹ Ayrıca, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, Hazar Bölgesi ülkelerinin petrolün Avrupa'ya pompalanmasına alternatif yollar bulmasına ve AB ülkelerinin Rusya ve Orta Doğu petrol kaynaklarının yanı sıra ithal etmesine olanak sağladı.⁶³⁰ BTC, hem Azerbaycan'da, petrol ve doğalgaz ihracatı açısından Rusya'ya bağımlılığını azaltmak, hem de Azerbaycan'ın müttefiki Türkiye ve Batı Avrupa ile yeni ekonomik, siyasi ve güvenlik bağları kurmak için

---

⁶²⁶Gülmira Rzayeva, "Azerbaycan-Türkiye Enerji İlişkileri: Tehditler Ve Perspektifler", Derleyenler: Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık** Ankara, 2012 Berikan Yayınevi, s.108.

⁶²⁷Oran, a.g.e., s. 435.

⁶²⁸Gökhan Telatar, "BTC Boru Hattı: Rusya'nın Transkafkasya'daki Etkinliği", 08.07.2005, *TASAM*, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/273/btc_boru_hatti_rusyanin_transkafkasyadaki_etkinlig. (04.01.2016).

⁶²⁹Rovshan İbrahimov, "Azerbaijan's Strategy For The Diversification Of Energy Transport Routes", Editors İhsan Bal, Selçuk Çolakoglu, **Usak Yearbook Of Politics And International Relations** (Formerly USAK Yearbook of International Politics and Law) Vol.6, Year 2013, s.182-183.

⁶³⁰Rovshan İbrahimov, "Azerbaijan Energy Strategy And The Importance Of The Diversification Of Exported Transport Routes", **Journal Of Qafqaz University History, Law And Political Sciences**, Number 29, 2010, s.27.

büyük bir araç olarak görülüyor.⁶³¹ Öte yandan RF, zaman içerisinde BTC'ye yönelik tutumunu değiştirmiş ve bunda, Kasım 2001'de RF ve Türkiye'nin Avrasya İşbirliği Eylem Planı'nı imzalamalarıyla rekabetten işbirliğine geçmeleri rol oynamıştır.⁶³² Her ne kadar Rusya, Türkiye ile imzaladığı eylem planı sonrası BTC'ye olumlu baktığını açıklasada, bölgedeki enerji kaynaklarının yönetimini elinde tutmak istediği için BTC'ye karşı kendi güzergahından dünya pazarına sunulan Bakü-Novorossik hattını desteklemektedir.

Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin sosyal ve ekonomik kalkınmalarına koşul olarak etkin ve istikrarlı bir demokratik rejimi yaşama geçirebilmelerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı gibi yatırım projeleri son derece olumlu bir rol oynamaktadır; zîra bu tür projelerle sadece dünyanın en zengin petrol kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması mümkün olmayacak, aynı zamanda söz konusu kaynaklara sahip olan devletlerin bölgesel ve küresel ölçekte dünyayla bütünleşebilmeleri de imkân dâhiline girecektir.⁶³³

Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi hem Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin stratejik ortaklık seviyesinde ilerlemesinde etkili olmuştur hem de Türkiye'nin jeopolitik ve jeoekonomik önemini artırmıştır. Bu projenin gerçekleşmesiyle Türkiye, çoğu Türk Cumhuriyetlerine ait Hazar havzası enerji kaynaklarının dünya piyasalarına aktarılmasında anahtar ülke statüsüne yükselmiş ve bölge ülkeleriyle ekonomik ve politik bağlarını daha da derinleştirmeye başlamıştır.⁶³⁴ Mevcut gaz hatları aracılığıyla Türkiye ülkesine büyük miktarda gaz ithal etmektedir: Türkiye-İran boru hattıyla Ankara'ya yılda 10 milyar m³ gaz, Bakü-Erzurum hattı ile 6,6 milyar m³, "Mavi Akım" aracılığıyla Rusya'dan yılda 16 milyar m³, ayrıca, Ceyhan limanına Cezayir ve

---

⁶³¹Svante E. Cornell and Fariz Ismailzade, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Azerbaijan", Edited by S. Frederick Starr and Svante E. Cornell, **The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West**, Johns Hopkins University Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005, s.61.

⁶³²Canar, a.g.m., s.33.

⁶³³Hekimoğlu, a.g.m., s.87.

⁶³⁴Elşen Bağırzade, "Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları", Editör: Yeşim Özcan, "Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları", **Eko Avrasya** (Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi), Yıl:7 Sayı:26 2014 / 2 Baskı Tarihi: 15 Nisan 2014, s.7.

Nijerya'dan 5,2 milyar m³ sıvı gaz ithal edilmektedir.⁶³⁵

Boru hattının Türkiye'ye sağladığı stratejik avantajlardan birisi de Türk boğazlarının trafik yoğunluğunu hafifleterek çevresel felaket olasılığını azaltmasıdır.⁶³⁶ Nitekim, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı onun ardınca gelen Bakü-Tiflis-Ceyhan doğalgaz boru hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı, Trans Anadolu doğalgaz boru hattı gibi projeler iki Türk Cumhuriyeti Türkiye ve Azerbaycan'ı kırılmaz bağlarla ekonomik ve politik olarak birbirine bağlarken, diğer taraftan da bu projelerin Hazar Denizi üzerinden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağlantılarının oluşturulmasını da gündeme getirmiştir.⁶³⁷ Sonuç olarak, BTC projesi, güney Hazar Denizi bölgesindeki petrol ve gaz gelişiminde yeni bir aşamaya geçildiğini işaret etmiştir.⁶³⁸

Görülebildiği kadar, Rusya Türkiye'nin bir Doğu-Batı enerji koridoru olmasını istememekte, muhtelif yöntemlerle bunu engellemeye çalışmaktadır.⁶³⁹ Bunlar arasında kendi nüfuzunun işlediği ülkelerin BTC hattına yönelmesini engellemek, kendi petrolünü Türkiye dışındaki kanallardan dünya piyasalarına sevk etmek ve bazı spekülasyonlara göre Türkiye'den geçen boru hatlarının güvenliğini sorgulanır duruma sokmak bulunmaktadır.⁶⁴⁰ Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattından faydalanarak Ceyhan limanını enerji merkezi haline getirmeye başlayan Türkiye, Kerkük'ten petrol akışını artırmanın yollarını arıyor ve Hazar ve Orta Doğu'dan Avrupa'ya gaz boru hatları geliştirmekle ilgileniyor.⁶⁴¹

---

⁶³⁵Gülmira Rzayeva, "Azərbaycan-Türkiyə Enerji Münasibətləri: Çağırışlar Və Perspektivlər", Editör: Cavid Vəliyev Rəşad Rəsullu, Kənan Aslanlı, Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələri Son 20 İldə: Uğurlar Və İmkanlar (Məqalələr Toplusu), **Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi**, Bakı – 2011, s. 91.

⁶³⁶Bağırzade, a.g.m., s.7.

⁶³⁷Bağırzade, a.g.m., s.10.

⁶³⁸Ronald Anderson, "A Decade of Environmental and Social Impact Assessment of Pipelines in the Caspian Sea", editör, Robert Goodland, **Oil and Gas Pipelines Social and Environmental Impact Assessment State of the Art**, IAIA 2005 Conference USA, s.107.

⁶³⁹İlter Turan, "Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve Fırsatlar", 11 Şubat 2009, *BİLGESAM*, <http://www.bilgesam.org/incele/1074/-turk-rus-iliskileri--sorunlar-ve-firsatlar/#.WL6l6FXyIU>. (07.03.2017).

⁶⁴⁰Turan, a.g.m.

⁶⁴¹D. Ülke Arıboğan, Mert Bilgin, "New Energy Order Politics Neopolitics: From Geopolitics to Energieopolitics", **Uluslararası İlişkiler**, Volume 5, No 20 (Winter 2009), s.126.

Rusya BTC projesini Hazar havzasındaki ticaretine ve jeopolitik konumuna engel olarak görmüştür. Aslında dış politikalarının bir yansıması olarak örneğin Rusya'nın BTC ya da NABUCCO Projesine karşı çıkma sebebi ABD'nin bu projeyi destekleme sebebidir.⁶⁴² B.T.C. boru hattı etrafında oluşan ana çatışma Rusya ve bazı eski Sovyet cumhuriyetleri arasında cereyan etmekle birlikte, söz konusu durum Türk-Rus ilişkilerini dolaylı olarak etkiledi ancak, Mavi Akım projesi – Rusya'dan Türkiye'ye Karadeniz'in altından ulaşan bir doğal gaz boru hattı – ve diğer birçok Türk-Rus petrol boru hattı projeleri Rus tarafında petrol politikaları konusunda "düşük profilli" bir siyasetin doğmasına yol açmıştır.⁶⁴³

5.2. BAKÜ-ERZURUM DOĞALGAZ BORU HATTI (BTE)

Azerbaycan doğalgazının Batı piyasalarına aktarılması amacıyla gerçekleştirilmiş Bakü-Tiflis-Erzurum veya Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı, uzunluğu 930 km, yıllık kapasitesi 30 milyar metreküp, toplam maliyeti ise 2.3 milyar dolar olmakla, Bakü- Tiflis-Ceyhan boru hattından sonra bölgede gerçekleştirilmiş ikinci büyük boru hattı projesidir.⁶⁴⁴ 4 Haziran 1996'da Azerbaycan bir kaç Batı enerji şirketi ile Şahdeniz yatağının işletilmesi amacı ile üretim paylaşımı sözleşmesi imzaladı ve oluşturulan konsorsiyuma SOCAR (% 10), BP (% 25.5), Statoil (% 25.5), İran'ın Milli Enerji Şirketi (% 10), Rus-İtalyan ortaklığı LUKAgip NV (% 10) ve TPAO (% 9) ile dahil olmuşlardı.⁶⁴⁵ Şahdeniz yatağı Hazar Denizi'nde, Bakü'den 70 km uzaklıkta güney-batı'da bulunan ve toplam alanı 860 km² olan bir yataktır ve Şahdeniz yatağında büyük bir doğalgaz rezervi bulununca, bunun dünya pazarlarına ulaştırılması için gerekli boru hattının oluşturulması gereksinimi oluştu, bu amaçla 2006 yılında Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının inşaatı tamamlanmıştır.⁶⁴⁶ BTE boru hattıyla amaçlanan, Şah deniz sahasındaki doğalgazın Türkiye üzerinden dünya piyasasına iletilmesidir. Anlaşmaya göre Türkiye bu gaz boru hattı ile yaklaşık 15 yılda 91 milyon

---

⁶⁴²Yusuf Yazar, "Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. yılı vesilesiyle Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri", **Ahmet Yesevi Üniversitesi**, Yayın No: 01, Ankara, 2011, s.39.

⁶⁴³Bülent Aras, "Türk-Rus İlişkileri: Avrasya Jeopolitikası Üzerine Öngörüler", *TASAM*, 28.02.2005, <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/147/turk-rus-iliskileri-avrasya-jeopolitikasi-uzerine-ongoruler>. (07.03.2017).

⁶⁴⁴Bağırzade, a.g.m., s.12.

⁶⁴⁵İbrahimov, a.g.m., 138-139.

⁶⁴⁶İbrahimov, a.g.m., 138-139.

metreküp gaz alacağını ve bu boru hattı tekçe Türkiye'de üretim için değiş aynı zamanda Avrupa'ya da gazın çıkarılmasını öngörmekteydi.⁶⁴⁷ Hat BTC'ye paralel çekildiğinden birçok masraftan da tasarruf edilmiştir; BTC ile benzer stratejik sonuçlara sahip hattın, stratejik önemi ve bölgesel yansımalarını belirleyen temel hususlar aşağıdakilerdir:⁶⁴⁸

- Bakü-Tiflis-Erzurum projesinin tamamlanmasıyla Hazar'ın petrol kaynaklarından sonra doğalgaz kaynaklarının da Rusya ve İran denetimi dışında bir güzergahtan Batı pazarlarına ulaştırılması yolunda önemli bir fırsat ortaya çıkmıştır.

- Projenin tamamlanmasıyla birlikte Türkiye, Azerbaycan doğalgazını Rusya ve İran'dan aldığı doğalgazdan daha ucuza alma imkanı yakalamış ve doğalgaz ithalatında Rusya ve İran'a bağımlılığını belli ölçüde hafifletmiştir.

2007 yılı Şubat ayından itibaren Hazar'ın Azerbaycan sektöründeki Şahdeniz II yatağından üretilen doğalgaz Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı vasıtasıyla nakil başlanmıştır.⁶⁴⁹ Öt yandan 2013 yılında Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı ile 4,3 milyar metreküp doğal gaz taşındığı bildirilmiştir.⁶⁵⁰

Sahip olduğu doğalgaz kaynağını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ihraç etmeyi planlayan Azerbaycan ile bu ülkenin doğalgazını satın alarak Avrupa'ya kendi ihraç etmeyi amaçlayan Türkiye arasında 2008 yılında doğalgazın Avrupa'ya ulaştırılması hususunda fikir ayrılığı yaşanmıştır. Bu fikir ayrılığından dolayı, Azerbaycan Şahdeniz yatağının işletilmesinin İkinci Aşaması'nı bir kaç defa ertelemek zorunda kalmış ve bunun için de Azerbaycan, Türkiye güzergahına olan bağımlılığı azaltmak için farklı alternatifler arayışına girmiştir.⁶⁵¹ Alternatiflerden bir diğeri ise, 27 Mart 2009 tarihinde Rusya ile imzalanan ve bu ülkeye doğalgazın ihracını öngören memorandumla

---

⁶⁴⁷Gaffarlı, a.g.e., s.132.

⁶⁴⁸Bağırzade, a.g.m., s.12.

⁶⁴⁹M. M. Aslanova, A.rif, Şəkəraliyev, "Azərbaycanın Neft Strategiyası Və Onun Xarici Ticarət Əlaqələrinə Təsiri Mövzusunda", **Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistratura Mərkəzi**, Bakı – 2016, s.18.

⁶⁵⁰"BTE ile 4,3 milyar metreküp doğal gaz taşındı", 03 Ocak 2014, <http://www.dunya.com/ekonomi/bte-ile-43-milyar-metrekup-dogal-gaz-tasindi-haberi-233005>. (05.01.2017).

⁶⁵¹İbrahimov, a.g.m., s.139.

oluşturulmuştur.⁶⁵² Azerbaycan ile Rusya arasında Sovyet döneminden kalmış ve uzunluğu 200 km olan Bakü-Novo Filya doğalgaz boru hattı mevcuttur ve Azerbaycan söz konusu boru hattının kapasitesini kullanarak Ocak 2010'dan itibaren Rusya'ya doğalgaz ihracatını başlatmıştır.⁶⁵³ İlk aşamada taraflar Azerbaycan'dan Rusya'ya 500 milyon m³ doğalgazın ihraç edilmesi konusunda anlaşmaya varmış ve daha sonra Eylül 2010'da Rusya devlet başkanı Dmitri Medvedev'in Bakü'ye resmi ziyareti sırasında, daha önce imzalanmış memoranduma ek olarak bir anlaşma daha imzalanmıştır.⁶⁵⁴ BTE Hattı, Türkiye'nin gaz ihtiyacını karşılamının yanı sıra Avrupalı ülkelerin de destek verdiği Nabucco Projesi'nin bir parçası olarak görülmektedir.⁶⁵⁵

Nitekim şaşırtıcı olmayan bir şekilde, BTC ve BTE boru hatları hem Tahran ve Moskova için kendi menfaatlerine açık bir tehdit olarak görülmesine hem de ABD'nin komşu bölgelerde artan varlığına işaret eden bir endişe kaynağı haline gelmiştir.⁶⁵⁶

5.3.TANAP (TRANS ANADOLU DOĞAL GAZ BORU HATTI PROJESİ)

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, TANAP, projesinin amacı, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğal gazın öncelikle Türkiye'ye, ardından Avrupa'ya taşınmasıdır.⁶⁵⁷ Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile Güney Doğal Gaz koridorunu oluşturan TANAP, 1850 km'dir. Azerbaycan doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması maksadıyla, Türkiye ile Azerbaycan arasında yürütülen işbirliği çalışmaları neticesinde Türkiye adına Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ile Şah Deniz Konsorsiyumu (Shah Deniz Consortium-) (SDC) adına Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) arasında 7

---

⁶⁵²İbrahimov, a.g.m., s.139.

⁶⁵³İbrahimov, a.g.m., s.139.

⁶⁵⁴İbrahimov, a.g.m., s.139-140.

⁶⁵⁵Faysal Köten, "Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik Ve Jeo-ekonomisindeki Rolü", **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)**, II/1 (2013), s.74.

⁶⁵⁶Hooman Peimani, **Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus**, ABC-CLIO Oxford, England, 2009, s.256.

⁶⁵⁷<http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>. TANAP Anlaşma metni için bakanız: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Sistemine İlişkin Hükümetlerarası Anlaşma, http://www.tanap.com/content/file/TANAP_Hukümetlerarası_Anlaşma.pdf. (05.01.2017).

Haziran 2010 tarihinde Şirketlerarası Mutabakat Zaptı imzalanmıştır.⁶⁵⁸ 26 Haziran 2012 tarihinde ise Azerbaycan ve Türkiye arasında TANAP boru hattının uygulanmasına ilişkin hükümetlerarası anlaşma imzalanmıştır. 2013 Aralık ayında, Türkiye'nin BOTAŞ-TPAO konsorsiyumunun TANAP'taki payı % 20'den 30'a çıkarılmış, böylece TANAP üzerindeki dağılım BP % 12, SOCAR % 58 ve Türkiye % 30 olmuştur ve böylece Türkiye, projenin ikinci büyük ortağı haline gelmiştir.⁶⁵⁹

Projenin 4 aşamada uygulanması planlanmaktadır:⁶⁶⁰

1- Boru hattının işleyiş aşaması: Projeye yönelik 4 aşamadan ilki 2018 yılında ilk doğalgaz akışıyla gerçekleştirilecek. İlk aşamada Şahdeniz gazının Gürcistan'ı geçtikten sonra Türkiye'ye satılması planlanıyor. Bu, boru hattının işletilmesinin ilk aşamasında 2018'de, Türkiye yılda 6 milyar metreküp doğalgaz satın alacak olduğu anlamına gelmektedir.

2- Boru hattı kapasitesindeki artışın ilk aşaması: 2020 yılındaki ikinci aşamada, hattın kapasitesinin yılda 16 milyar metreküpe ulaşacağı kabul edilmektedir. Bu aşamada, yılda 16 milyar metreküp olan Şahdeniz-2 konsorsiyumu tarafından çıkarılacak olan 6 milyar m³ doğalgaz Türkiye'ye satılacak, 10 milyar metreküplük kısmı ise Avrupa'ya ihraç edilecek.

3-Boru hattı kapasitesindeki İkinci aşamada artış: 2023'te hattın yıllık kapasitesinin 23 milyar metreküpe ulaşması planlanıyor.

4-Son aşama: Neticede, son aşamada boru hattının yıllık kapasitesi 31 Milyar metreküp olacak. Sonraki aşamalarda TANAP projesinin doğalgaz ihtiyacı ve kaynaklarındaki değişiklikler nedeniyle, doğalgaz ihracatının 50 milyar metreküpe ulaşması hedefleniyor.

---

⁶⁵⁸Ramazan Erdağ, "Anadolu Geçişli Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP)'nin Küresel Enerji Politikalarına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", **The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science**, Volume 6 Issue 3, p. 867-877, March 2013, s. 871.

⁶⁵⁹İlter, Kınık, a.g.m., s.192.

⁶⁶⁰Elchin Suleymanov, Osman Nuri Aras, Fakhri Hasanov, "Economic and Strategic Expectations from Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project", **Academic Journal of Economic Studies**, Vol. 2, No.4, December 2016, s. 31-32.

Türkiye ve Azerbaycan arasında BTE ve BTC boru hatları projesiyle gaz çeşitliği artmış, TANAP projesiyle de iki ülke arasındaki stratejik işbirliğini daha önemli kılmıştır. TANAP, Türkiye ile Azerbaycan arasında sadece iktisadi entegrasyon değil, diğer bağların da güçlenmesine katkı yapacak, söz konusu proje ile Türkiye'nin doğalgaz tedarikinde Rusya ve İran tekelinden kurtulması, aynı zamanda Azerbaycan'ın doğalgazının Batı'ya iletimi sağlanacaktır.⁶⁶¹ Batı'nın talepleri doğrultusunda şekillenen enerji politikaları üzerine inşa edilmekte olan bu projeye, İran ve Rusya'nın ortak olma talepleri, enerji stratejileri çerçevesinde çok yönlülük ve denge arayışının bir neticesi olarak değerlendirilebilir.⁶⁶² TANAP, Avrupa pazarına Türkiye'den başka geçiş imkanı bulunmayan İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin seyrini olumsuz etkilemiş, bu projeye dâhil olmak isteyen fakat, ne bu hatta ne de iptal edilen NABUCCO'ya dâhil olamayan İran, doğal gaz fiyatlarını arttırma yoluna gitmiştir.⁶⁶³

Özellikle kendi kaynaklarını ve dünya enerji kaynaklarının büyük bir kısmına sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya bölgelerindeki hâkimiyetini muhafaza ederek ağırlıklı Orta Asya enerji kaynaklarını dünya pazarına kendi üzerinden ulaştırmayı hedefleyen Rusya, TANAP'ın hayata geçirilmemesi için çaba harcamıştır.⁶⁶⁴ Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan TANAP diğer doğalgaz zengini olan İran ve Rusya tarafından da ilgiyle takip edilmeye başlanmıştır. TANAP üzerinden yıllık ekstra 6 milyar metreküp gaz ile birlikte Türkiye, gelecekte Rusya ve İran gazına bağımlı olmaktan kurtulmayı hedeflemektedir.⁶⁶⁵

TANAP, uluslararası enerji ekonomileri açısından Türkiye ile Azerbaycan'ın enerji nakil güzergâhlarının emniyeti, tek bir ülkeye bağımlılığın en aza indirgenmesi ve enerji temininin devamlılığı için kaynakların çeşitliliğinin sağlanması hususunda mühim bir hamledir.⁶⁶⁶ Türkiye küresel enerji politikalarında enerji transferinin gerçekleşmesi noktasında Rusya karşısında stratejik üstünlük kazanırken, Azerbaycan ise; Rusya'dan bağımlı olmaksızın proje ve faaliyet üretebilme açısından hareket alanını daha da

---

⁶⁶¹İlter, Kınık, a.g.m., s.193.

⁶⁶²İlter, Kınık, a.g.m., s.193.

⁶⁶³İlter, Kınık, a.g.m., s.193.

⁶⁶⁴İlter, Kınık, a.g.m., s.193.

⁶⁶⁵Gulmira Rzayeva, Burcu Gültekin Punsman, M. Mete Göknel, "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı TANAP Raporu", **Hazar Strateji Enstitüsü Enerji Araştırmaları Merkezi**, Kasım 2012, s.9.

⁶⁶⁶İlter, Kınık, a.g.m., s.193.

genişletmiş olacaktır ve TANAP, Avrupa'nın doğalgaz kaynaklarını farklılaştırma talebini en uygun şekilde karşılayacak olmasının yanında Türkiye'nin transit ülke olma rolünün sağlanması noktasında oldukça önemli bir projedir.⁶⁶⁷ Ancak hem Azerbaycan hem de Türkiye, Rusya ile gelişen ilişkilerine dikkat ederek, TANAP projesinin Rusya'nın enerji politikasına karşı bir proje olmadığını açıklamaktadırlar. Azerbaycan için hayati bir öneme sahip projenin arka planında ise ülkenin enerji transfer aşamalarında Rusya tekelinden kurtulmak istemesi gelmektedir ve bu anlamda Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının batıya ulaştırılmasında Türkiye'nin boru hattı güzergahında bulunmasının aynı zamanda Türkiye'yi de enerji piyasasında önemli bir konuma taşıması beklenmektedir.⁶⁶⁸

GGK boru hattı projesinin Türkiye ayağı olan TANAP'ta hisse sahibi olması, enerjide merkez üssü olmayı hedefleyen Türkiye'yi önemli bir pozisyona taşımaktadır.⁶⁶⁹ Aynı şekilde, TANAP yoluyla Türkiye'ye yapılan genişletilmiş gaz sevkiyatları Türkiye ekonomisi için önemlidir, zira Türkiye'nin tüketim oranı önümüzdeki on yılda artmaya devam edecektir.⁶⁷⁰ Türkiye için TANAP, yeni doğalgaz kaynaklarının AB'ye ulaşım yolu olarak, Ankara'nın uluslararası bir enerji taşıma merkezi olma yönünde stratejik politikasının temelini oluştururken, Azerbaycan için TANAP, Bakü'nün stratejik politikasını geliştirmek için temel oluşturuyor.⁶⁷¹ Bu projedeki taraflar (TANAP) birbirlerine aynı derecede sorumlulukları ile yaklaşmaya devam ederse, entegrasyon sürecini kolaylaştıracak, bölgede daha fazla istikrar sağlayacak ve hem bu bölgede hem de küresel ölçekte enerji güvenliğini koruyacaktır.⁶⁷²

---

⁶⁶⁷İlter, Kınık, a.g.m., s.193.

⁶⁶⁸Erdal Tanas Karagöl, Seyithan Ahmet Ateş Salihe Kaya, Mehmet Kızılkaya, **Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı**, SETA Yayınları 60, I. Baskı: 2016. s. 31

⁶⁶⁹Karagöl, Ateş vd., a.g.e., s.31.

⁶⁷⁰Micha'el Tanchum, "TANAP and The Semicirclement Of Iran: Progress And Paradoxes In Turkey's Energy Diplomacy", **Turkish Policy**, Quarterly Volume 14 Number 3 fall 2015, s.58.

⁶⁷¹Tanchum, ag.m., s.58.

⁶⁷²Necdet Pamir, "prospects For Resolving The Energy Security Problem: Trans-Anatolian Gas Pipeline", Editor: Dr. Sabit Bagirov, **Trans-Anatolian gas pipeline: Challenges and Prospects for the Black Sea countries and the Balkans**, September 28-29, 2012 Istanbul, Turkey Publishing House: QANUN Baku, Azerbaijan, 2012, s.24.

ihtiyacının karşılanmasında Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmakta hem de Azerbaycan-Türkiye işbirliğini geliştirmektedir. Bu projelerin temel özelliği yalnızca iki ülkenin işbirliğine, ekonomik kalkınmasına, jeopolitik ve jeo-ekonomik konumlarının güçlenmesine katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda da ciddi uluslararası ve bölgesel ekonomik ve politik sonuçlar doğurmalarıdır.⁶⁷⁴ Türkiye, uzun zamandan beri Doğu-Batı Enerji Koridoru stratejisini tercih etmiş ve bu amaçla BTC ve Güney Kafkasya Gaz Boru Hatları önemli ve başarılı adımlar atmıştır.⁶⁷⁵ Rusya'ya yönelik alternatif arayış nedeni tamamen politik kaygılardan kaynaklanan Azerbaycan'ın Türkiye güzergahına alternatifler aramasının nedeni ise tamamen ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır.⁶⁷⁶

AB ülkeleri, Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı problemlerden kaynaklı doğalgaz ithalatında Rusya dışında alternatif arayışlar içerisine girmesiyle Hazar Bölgesi ülkelerinden Azerbaycan'a yönelmiştir ve bu durum hem Azerbaycan'a Batıya açılmasında önemli bir fırsat sunmuş hem de Türkiye'nin enerjide merkez üssü olmasına kapı aralamıştır.⁶⁷⁷ TANAP önceki Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatlarına ilave olarak Hazar Havzası enerji kaynaklarının Batı piyasasına ulaştırılmasında Türkiye'nin önemli bir alternatif enerji koridoru olduğuna ilişkin konumunu güçlendirmiştir.⁶⁷⁸ Nitekim TANAP projesi ile Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için önemli bir proje olmakla birlikte bölgedeki enerji geçişini yöneten Rusya için Türkiye'nin merkez ülke olma hedefi ikili ilişkilere olumsuz yansımaktır. Ne var ki, TANAP'ın Avro-Atlantik Dünyası ile Rusya ve Çin arasında uluslararası sistem ekseninde süregelen ve enerji faktörü üzerine odaklanan hegemonya/çok kutupluluk mücadelesi ekseninde, Rusya aleyhine bir görünüm

---

⁶⁷⁴Bağırzade, a.g.m., s.7.

⁶⁷⁵Necdet Pamir, "Turkey: A Case of a Transit State", Editor: Gal Luft and Anne Korin, Editors, **Energy Security Challenges for the 21st Century**, A Reference Handbook 2009 United States, s. 257.

⁶⁷⁶İbrahimov, a.g.m., s. 138.

⁶⁷⁷Karagöl vd., a.g.e., s.32-33.

⁶⁷⁸Elchin Suleymanov, a.g.m., s.7.

yaratacak olması, bu ülkenin TANAP'ın gerçekleştirilmesini engelleyebilme yönünde birtakım faaliyetler içerisine girmesini beraberinde getirebilir.⁶⁷⁹

Türkiye'nin mevcut BTC ve BTE projeleri dışında enerji piyasasında konumunu güçlendiren en önemli proje olarak görülen TANAP, Asya ile Avrupa enerji piyasasında hatırı sayılır bir yere sahiptir ve hâlihazırda Rusya, İran ve Azerbaycan'dan doğalgaz ithal eden Türkiye'nin TANAP projesi ile doğalgaz alımı yaptığı ülke sayısı değişmeyecek olsa da, söz konusu doğalgazın Rusya dışından Avrupa'ya taşınmasında önemli bir güzergâh olması, Türkiye'ye enerjide merkez üssü olma konusunda ciddi avantajlar sunacaktır.⁶⁸⁰ Tüm bunların yanında Türkiye'nin TANAP'ta hisse sahibi olması, enerjide merkez üssü olmayı hedefleyen Türkiye'yi kritik bir pozisyona taşımaktadır: hem TANAP konsorsiyumunda hem de doğalgazın çıkarılacağı Şahdeniz sahasında paydaş sıfatıyla yer alması, Türkiye'nin yalnızca Doğu ile Batı arasında bir köprü olmasının ötesinde enerji projelerinde belirleyici bir rol oynamasına da katkı sağlayacaktır.⁶⁸¹ Türkiye'nin bugününü ve geleceğini belirleyecek olan TANAP'ın yalnızca bir enerji transferi projesi olarak görülmesinden ziyade geçiş güzergâhındaki ülkelerle Türkiye arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde bir aracı unsur olarak kullanılması, Türkiye'nin bölgedeki rolünün artmasına ve enerjide merkez ülke olmasına pozitif etki edecektir.⁶⁸²

Uçak kriziyle Rusya'nın doğalgaz konusunda Türkiye'ye sert uyarıları Türkiye için TANAP projesini daha da önemli kılmıştır. Nitekim TANAP projesiyle Türkiye'nin enerji konusunda merkez ülke olma hedefini açıkça dile getirmediği sürece Rusya ile ilişkilerinde bir kriz yaşanmayacaktır. Rusya ile Türkiye arasındaki gerginlik TANAP'ın daha çabuk bitirilmesi yönünde ivme sağlamıştır.⁶⁸³ Her ne kadar kriz sürecinde Azerbaycan enerji konusunda Türkiye'ye destek versede Rusya'nın Kafkasya

---

⁶⁷⁹Göktürk Tüysüzoğlu, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü Ve TANAP", 16 Eylül 2012, [HTTP://POLİTİKAKADEMİSİ.ORG/2012/09/16/TURKIYE-AZERBAYCAN-İLİSKİLERİNDE-ENERJİ-FAKTÖRÜ-VE-TANAP/](http://POLİTİKAKADEMİSİ.ORG/2012/09/16/TURKIYE-AZERBAYCAN-İLİSKİLERİNDE-ENERJİ-FAKTÖRÜ-VE-TANAP/). (09.03.2017).

⁶⁸⁰Erdal Tanas Karagöl, "Türkiye Enerji Merkezi Olur mu?", s.4. https://fba.ius.edu.ba/sites/default/files/volume_3_turkish_bosnian_combined_version_4_elektronik.pdf. (09.03.2017).

⁶⁸¹Karagöl, a.g.m., s.4.

⁶⁸²Karagöl, a.g.m., s.4.

⁶⁸³"TANAP hızlanabilir mi?", *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/tanap-hizlanabilir-mi>. (09.03.2017).

ve Orta Asya ülkeleri üzerindeki etkisi düşünüldüğünde Türkiye'nin enerji politikasını bu gerçeklik üzerinden yürütmesi gerekmektedir. İran'dan gelen boru hatlarındaki bir patlama nedeniyle Türkiye'nin Rus Gazprom şirketinden ilave gaz kaynağı talep etmesi üzerine Gazprom sözcüsü Sergei Kupriyanov, eğer Trans-Anadolu boru hattı planladığı şekilde 2018 yılına kadar tamamlanırsa, Türkiye'nin bundan böyle ek gaz için Bakü'ye başvurabileceğini beyan etmiştir.⁶⁸⁴ Kısacası Gasprom sözcüsü, TANAP boru hattını tamamlandığı takdirde, Rusya'nın artık Türkiye'nin en yakın arkadaşı olmayacağını ima etmiştir diyebiliriz.⁶⁸⁵

5.4.HAZAR'IN STATÜSÜ

371.000 km karelik bir alanı kapsayan ve doğal okyanus bağlantısı bulunmayan Hazar Denizi, Kazakistan, Türkmenistan, İran, Azerbaycan ve Rusya'ya ile çevrelenmiş olup, dünyanın en büyük tuzlu su kütesidir. SSCB'nin 1991 yılında dağılmasının ardından onun halefleri arasında yer alan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsız siyasi birimler olarak ortaya çıkması ile birlikte Hazar bölgesinin siyasi coğrafyası da değişmiş, İran ve SSCB'nin diğer bir halefi olan Rusya ile birlikte Hazar'a kıyıdaş devletlerin sayısı ikiden beşe yükselmiştir ve bu durum Hazar'ın hukuki statüsü sorununu gündeme getirmiştir.⁶⁸⁶ Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Hazar bölgesi enerji kaynakları dünyanın en büyük üçüncü hidrokarbon rezervi olarak ön plana çıkarken, bu bölgede bağımsızlığına kavuşan üç yeni cumhuriyetle (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) beraber Hazar Denizi iki yönlü ilişkilerden çok yönlü bir ilişkiler denizine çevrilmiştir.⁶⁸⁷ Hazar'ın statü probleminin çözümüne yönelik 1940 yılında Rusya ile İran arasında yapılan anlaşmayla Hazar Bölgesi'nin statüsü "Sovyet-İran Denizi" olarak belirlenmiştir.⁶⁸⁸

⁶⁸⁴Tuğçe Varol, "TANAP: Ödül mü, Ceza mı?", *21. Yüzyıl Enstitüsü*, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2012/07/18/6673/tanap-odul-mu-ceza-mi>. (09.03.2017).

⁶⁸⁵Varol, a.g.m.

⁶⁸⁶Cavid Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü Ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu, Hazar Denizi", **Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**. C. 10, s.255.

⁶⁸⁷Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *Türksam Dış Politika Araştırmaları Merkezi*, 14 Şubat 2005, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>. (01.02.2017).

⁶⁸⁸Erdal Tanas Karagöl, Mehmet Kızılkaya, Salihe Kaya, "Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi", Nisan 2016 Sayı: 155, **SETA Analiz**, s.14.

SSCB ve İran arasında yapılan anlaşmalarla statünün belirlenememiş olması, Hazar'ın statüsü sorunun gündemde olmasının temel nedenidir.⁶⁸⁹ Hazar'ın statüsü konusunda 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarının önemli bir yeri vardır. Gülistan Antlaşması'nın 5. Maddesi'ne göre, ticari Rus ve Pers gemileri denizde seyir ve diğer devletin kıyılarına yanaşma konularında aynı hakka sahiptir, ancak askeri gemiler söz konusu olduğunda Hazar Denizi'nde seyir hakkına sahip olan tek taraf Ruslardır, diğer devletlere ve uluslara Hazar Denizi'nde savaş gemisi bulundurma hakkı verilmemiştir.⁶⁹⁰ Türkmençay Antlaşmasının 8. maddesine göre İran, Rus bölgesi de dâhil olmak üzere askeri olmayan gemilerini Hazar'da dolaştırabilecek, askeri gemiler açısından ise bu hak yalnızca Rusya'ya ait olacaktır ve böylelikle Hazar'daki savaş gemilerinin sadece Rus bayrağı altında seyredeceği, Hazar'da herhangi başka bir devletin savaş gemisinin bulunmayacağı bu anlaşmalarla hüküm altına alınmıştır.⁶⁹¹ Gülistan ve Türkmençay Anlaşmaları aynı zamanda Rusya ve İran arasında Hazar Denizi'nin hukuki durumunun tespitine yönelik ilk girişim olma özelliğine de sahiptir.⁶⁹²

Günümüzde, yukarıda bahsi geçen anlaşmaların Hazar Denizi'ni bir Sovyet-İran denizi haline getirdiği, bu yüzden de denizin ortak hâkimiyet ilkelerine göre yönetilmesi gerektiği yönünde bir inanç vardır; ancak bu anlaşmalarda Hazar'ı iki cumhuriyet arasında 'ortak deniz' olarak tanımlayan doğrudan bir ifade ya da madde bulunmamaktadır.⁶⁹³ Hazar Denizi, dünyadaki en büyük tuz gölü olarak adlandırılmaktadır ancak Britannica Ansiklopedisi'ne göre bu hatalı bir yaklaşımdır ve buna göre bilimsel araştırmalar Hazar'ın bir iç deniz olduğunu ve jeolojik açıdan yakın

---

⁶⁸⁹1812 yılında İran'la Rusya arasında yaşanan savaşta İran yenilgiye uğramış ve iki ülke arasında 12 Ekim 1813 tarihinde Gülistan Sarayı'nda yapılan antlaşmada Rusya için Hazar'da askeri güç bulundurma hakkı getirilmiştir. Rusya ve İran arasında yapılmış bu anlaşmaya göre, İran Hazar'da gemicilik haklarına sahip olabilecek, fakat askeri gemi bulundurmayacaktır. Sonraki yıllarda Rusya'nın sınırlarını güneye doğru genişletme girişimlerinde bulunmasıyla, İran'la yeniden masaya oturma ihtiyacı doğmuştur. Yeni koşullara uygun düzenleme, 22 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay Antlaşması ile yapılmıştır. Bu antlaşma ile Rusya, Kafkasya'da ve Hazar'da tek egemen güç haline gelmiştir. Zira. İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu", **Sosyoekonomi** / 2010, s.69.

⁶⁹⁰Shamkhal Abilov, "Hazar'ın Hukuki Statüsü", **Hazar Raporu** Yaz 2013, s.48-49.

⁶⁹¹İşcan, a.g.m., s. 69.

⁶⁹²İşcan, a.g.m., s.69.

⁶⁹³Abilov, a.g.m., s.49-50.

bir tarihe kadar Azak Denizi, Karadeniz ve Akdeniz aracılığıyla okyanusa bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁹⁴

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığa kavuşan cumhuriyetlerin kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı olarak kabul etmelerinin akabinde "Almata Deklarasyonu" ile Hazar'ın statüsüne ilişkin ilk somut adım atılmıştır. Kasım 1996'da Aşkabat'ta kıyıdaş ülkelerin dışişleri bakanlarının katılımı ile gerçekleştirilen toplantı ise Hazar Denizi'nin statü sorununun çözümünde önemli bir safha olmuştur; zira bu toplantıda Hazar'ın statüsünün belirlenmesine kadar mevcut rejimin korunmasına yönelik bir bildiri kabul edilmiştir.⁶⁹⁵ Azerbaycan ve Kazakistan Hazar'ın bir deniz olduğunu savunarak, 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi kuralları gereğince deniz yatağının bölünmesi gerektiği tezini savunmaktadır. Rusya ve İran ise bu görüşün aksine Hazar'ın bir göl olduğunu ileri sürerek milletlerarası kuralların uygulanmasını savunmaktadır. Bu kurallara göre kıyıdaş olmayan bir ülke Hazar'da bir alan talep edebilecek ve gölle ilgili bütün kararlar beş ülkenin onayı ile gerçekleşebilecek ve bu statüye göre Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından imzalanan çeşitli petrol antlaşmalarını etkili bir biçimde durdurmayı amaçlamaktadır.⁶⁹⁶

Hazar'ın statü sorunu aslında Azerbaycan'ın kendi egemenlik alanında olduğunu iddia ettiği Güneşli, Çırag ve Azeri yataklarının işletmesini İngiliz petrol şirketi British Petroleum (BP)'nin de içinde bulunduğu konsorsiyuma vereceği sırada Rusya'nın Nisan 1994'de Birleşik Krallık Büyükelçiliği'ne bir nota vererek Hazar'ın hukuki statüsünün henüz çözüme kavuşmadığını bildirmesi ile gündeme gelmiştir.⁶⁹⁷

---

⁶⁹⁴Sergei Vinogradov, Patricia Wouters, "The Caspian Sea: Current Legal Problems", **Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht**, 1995, s.605.

⁶⁹⁵Oğan, a.g.m.

⁶⁹⁶İslâm Ansiklopedi, "Hazar Denizi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 17, **İSAM**, s. 115.

⁶⁹⁷Rusya'nın bu notayla Britanya Hükümetini hedef almasının başlıca amacı, Azerbaycan'la bu konuda masaya oturan şirketlerin başını çeken BP şirketini caydırmaktır. Oysa, BP ile birlikte AMOCO gibi ABD kökenli petrol şirketi de bu müzakerelerde yer almaktaydı. Rusya, ABD Başkanı Bill Clinton yönetimi ile ters düşmemek için, İngiltere'ye gösterdiği tepkiyi ABD'ye göstermemiş; ancak, İngiltere'ye gösterilen bu tepki diğer ülkeler için örnek oluşturmuştur. İşcan, a.g.m., s. 75.

1990'lardan sonra özellikle siyasi coğrafyada yaşanan değişikliklerle birlikte statü konusunda ortaya atılan görüşler üç ana kısma ayrılabilir;⁶⁹⁸

-Birinci görüşe göre Hazar uluslararası göldür ve bu yüzden kıyı devletleri arasında hem deniz tabanı, hem de su yüzeyi milli sektörlere bölünmelidir. Her sektör, kendi ülkesinin tam egemenliği altında bulunmalıdır.

-İkinci görüşe göre, Hazar'a, kendi özellikleri de dikkate alınarak, uluslararası deniz hukukunun, özellikle 1982 BMDHS'nin uygulanması gerekir. Buna göre her ülkenin belirli genişlikte karasuları olmalı ve karasularının dışında açık deniz statüsü uygulanmalıdır.

- Üçüncü olarak, Hazar'ın özel bir su havzası olduğu ve statüsü belirlenirken tek başına deniz hukuku ilkelerinin veya uluslararası göllerin bölünmesindeki uluslararası pratiğin uygulanmasının mümkün olmayacağı görüşü ileri sürülmektedir. Bu görüş Hazar'da geleneksel olmayan yöntemlerin uygulanmasını savunmaktadır. Örneğin denizin her ülkenin yasal yetki alanına giren kısımları dışında condominium-ortak mülkiyet uygulanması gibi.

Şekil 3

HAZAR BÖLGESİ ÜLKELERİNİN STATÜ SORUNUNA YAKLAŞIMLARI	
ÜLKELER	STATÜ SORUNUNA YAKLAŞIMLARI
Rusya	Hazar'ı göl olarak kabul eden Rusya "ortak kullanım" senaryosu üzerinden hareket etmektedir. Rusya'nın Hazar'ı deniz olarak kabul etmemesi; Hazar'ı Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlayan Volga-Don Kanalı'nın uluslararası bir statü kazanmasını ve ülkelerin serbestçe dolaşım hakkı elde etmesini istememesinden kaynaklanmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan ile varılan anlaşma sonucunda ise Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi konusunda uzlaşılmıştır.
İran	Hazar'ın yüzde 20'lik beş eşit parçaya bölünmesinden yana tutum sergileyen İran, bölgede enerji rezervi en az olan ülke konumundadır. İran'ın bu yönde hareket etmesinde; Azerbaycan sınırlarında bulunan Araz-Alov-Şark sahasına bu yolla ulaşacağını düşünmesi etkili olmaktadır.
Azerbaycan	İlk zamanlarda deniz statüsü yönünde söylemler geliştiren Azerbaycan, sonrasında her ülkenin petrol ve doğalgaz sahalarını uluslararası hukuk kurallarına göre kullanıma açan "sınır gölü" senaryosunu savunmaktadır.
Kazakistan	Hazar'ın deniz statüsü yaklaşımını ilk başlarda destekleyen Kazakistan, günümüzde Hazar'ın göl statüsüne bağlı orta hat esasını savunmaktadır. Bu bağlamda "sınır gölü" anlayışına yakın bir duruş sergilediği görülen Kazakistan Azerbaycan'dan farklı olarak, Hazar'ın yalnızca deniz yatağının ve kaynaklarının ulusal sektörlere bölünmesini, geri kalan deniz yüzeyindeki faaliyetlerin ise ortak kullanıma açılmasını istemektedir.
Türkmenistan	İlk olarak göl statüsü kapsamındaki ortak kullanım anlayışını benimseyen Türkmenistan, zaman içerisinde tutum değiştirerek bu görüşten uzaklaşmış ve "sınır gölü" statüsünü savunmaya başlamıştır.

Kaynak: Karagöl, vd., a.g.m. s.22.

⁶⁹⁸İşcan , a.g.m., s.74 -75.

Hazar denizdir diyenler, Hazar'ı bir deniz, yarı deniz, kapalı deniz, iç deniz gibi çeşitli kavramlar üzerinden tartışmaktadırlar.⁶⁹⁹ Rusya'nın birinci tutumu 10 veya 20 millik kıyı şeridi dışındaki su kütlelerini ve deniz tabanının ortak kullanılacağı; Rusya'nın ikinci konumu 12 Kasım 1996'dan itibaren "40-45 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım" şeklindedir.⁷⁰⁰ Rusya Şubat 1998'den sonra üçüncü bir tutum benimsemiştir; 10 Şubat 1998 tarihinde Rusya ve Kazakistan Hazar'ın statüsüne ilişkin bir uzlaşma metni kabul etmişlerdir ve buna göre taraflar Hazar'ın deniz tabanını eşit uzaklık ilkesine göre tamamen bölmüşler, su kütlelerini ise ortak kullanıma bırakmışlardır.⁷⁰¹ Ancak beş kıyıdaş devletin Hazar üzerinde hangi haklara sahip olacakları konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Rusya Hazar'ın bir göl statüsünde olduğunu ve "ortak egemenlik" tezini savunurken Azerbaycan 45 millik kara suyu önerisini, mineral kaynaklarının bu bölgenin ilerisinde olması gerekçesiyle kabul etmemiştir.

1993-1996 yılları arasında Rusya'nın tutumu 10-12 veya 20 millik kıyı şeridi dışındaki su kütlelerinin ve deniz tabanının ortak kullanılması şeklindeydi ve Rusya bu tutumu ile Hazar'ın gerçekte bir göl olduğunu ve beş kıyı devletin ortak kontrolünde olması gerektiğini savunmaktaydı.⁷⁰² 6 Temmuz 1998 yılında Hazar'ın statüsüne ilişkin önemli bir adım atılarak Rusya ve Kazakistan anlaşma imzalamışlardır. Azerbaycan'ın kabul etmemesine karşın olumlu değerlendirmelerde bulunduğu bu anlaşmaya İran deniz yatağının milli sektörler bölünmesi konusunda yapılmış düzenlemeyi kabul etmemiştir. Azerbaycan açısından önem taşıyan nokta Hazar'ın göl veya deniz statüsünde tanınmasından çok, kıyı ülkelerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik alanlarına bölünmesidir.⁷⁰³ Bununla birlikte Azerbaycan, Hazar'ın statüsü konusunda tarafların tam bir anlaşmaya varana kadar her devletin kendi sınırlarında kalan petrol ve doğalgaz rezervlerini işletmesini savunmaktadır. Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan ile varılan Hazar'ın deniz tabanını bölen anlaşmayı olumlu bir gelişme olarak değerlendirmekle birlikte, bu paylaşımı

---

⁶⁹⁹Aidarbek Amirbek, "Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Statüsü Ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletler'in Yaklaşımları Açısından Analizi", **Karadeniz Araştırmaları**, Yaz 2015, Sayı 46, s.29.

⁷⁰⁰Amirbek, a.g.m., s.31- 32.

⁷⁰¹Amirbek, a.g.m., s.31- 32.

⁷⁰²Gökhan Bayraktar, "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 11, 2007, s. 87.

⁷⁰³İşcan, a.g.m., s.81.

yeterli bulmayıp deniz tabanının üstündeki tüm su kütlelerinin de ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği görüşünü devam ettirmektedir.⁷⁰⁴

Harita 5: Hazar'ın orta hat esasına göre paylaşımı. **Harita 6:** Hazar'ın ortak kullanım esasına göre paylaşımı

Harita: Luke Coffey, "A Secure and Stable Caspian Sea Is in America's Interest", **Backgrounder**, No. 3070, December 4, 2015.

2000'li yıllarda ise Hazar'ın statüsüne ilişkin kıyıdaş ülkelerin devlet başkanlarının gerçekleştirdikleri toplantılarda yine bir uzlaşmaya varılamamıştır. Bu toplantılardan biri 23-24 Nisan 2002 yılında Türkmenistan'da diğeri ise 2007 yılında İran da gerçekleştirilmiştir. Rusya, 2001 yılında Azerbaycan ile anlaşma imzalamıştır.⁷⁰⁵ Bununla birlikte 2001 anlaşmasında coğrafi koordinatlar belirlenmeyerek, sonraya bırakıldı; bu iki taraflı anlaşmaların Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan tarafından onaylanmasından sonra, üç ülke, havzanın hukuksal statüsü üzerinde bir uzlaşma sağlanıncaya kadar, Kuzey Hazar'ın işletme ve yatırımlar için açık olduğunu beyan

⁷⁰⁴İşcan, a.g.m., s.81.

⁷⁰⁵Ramazanova Emilia, "The Caspian Sea: Legal Challenges Of Delimitation Between Littoral States", **Master's Thesis Masters Of Laws In Law Of The Sea University Of Tromsø Faculty Of Law Fall 2012**, s.28.

ettiler, ancak İran ve Türkmenistan, diğer üç devlet arasındaki anlaşmaların geçersiz olduğunu ve Hazar için beş taraflı bir anlaşma gerektiğini ileri sürdüler.⁷⁰⁶

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda 15 Nisan 2009'da gerçekleştirilen toplantı da ise Hazar'a kıyıdaş beş ülkenin devlet başkanları Moskova'da bir araya gelmiştir ve Rus dışişleri bakanının konu hakkındaki değerlendirmesi, sorunun çözümüne çok yakın olduğu ve kısa zaman içerisinde Hazar Denizi'nin statüsünü belirleyen bildirgenin Rusya, Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından imzalanabileceği şeklinde olmuştur.⁷⁰⁷ Eylül 2014'te kapsamlı tedbirlerin yer aldığı Hazar Denizi'nin yasal statüsü konulu bir sözleşmenin hazırlanmasında önemli bir ilerleme kaydedilmiştir.⁷⁰⁸

5 Mart 2015 tarihinde Bakü'de gerçekleşen toplantıda Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Halef Halefov, Hazar'ın dibinin bölünmesi konusunun bazı ülkeler arasında çözüldüğünü belirterek, su yüzeyinin bölünmesi konusunda da beş ülke mutabakatın sağlandığını ancak bazı detaylar üzerinde müzakerelerin devam ettiğini açıklamıştır.⁷⁰⁹ Yeni Rus stratejisi Hazar'a yeni bir hukuki yaklaşım gerektirdi ve buna göre iki taraflı anlaşmalar, her ülkenin kıyılarından eşit uzaklıkta, BM Deniz Sözleşmesi ilkelerine paralel olarak, deniz yatağı kaynaklarının bir bölünmesine dayanıyordu.⁷¹⁰ Ocak ayında Türkmenistan'da gerçekleştirilen Hazar'ın statüsü sorununa ilişkin taraflar arasında yine bir uzlaşma sağlanamamış ve su yüzeyinin beşe bölünmesi konusunda bir tutum belirlenememiştir.⁷¹¹

---

⁷⁰⁶Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", **Oaka**, Cilt:3, Sayı: 5, 2008, s.30.

⁷⁰⁷İşcan, a.g.m., s. 87.

⁷⁰⁸Nigar Orujova, "Caspian Sea status still undecided", **Azernews**, 29 January 2016.

⁷⁰⁹"Hazar Denizi beşe bölünüyor", **Milliyet**, 05.03.2015.

⁷¹⁰Hanna Zimmitskaya, James von Geldern, "Is the Caspian Sea a sea; and why does it matter?", **Hanyang University Journal of Eurasian Studies**, Accepted 7 April 2010, s.10.

⁷¹¹13 Temmuz 2016 Astana'da gerçekleşen Hazar Beşlisi Dışişleri Bakanları Toplantısı'nın ardından Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, mevkidaşlarıyla olumlu görüşmeler gerçekleştirdiklerini, ve Hazar'ın statüsüne ilişkin sözleşmenin 2017 yılının ilk yarısında imzalanabileceğini açıklamıştır. "Hazar'a kıyıdaş ülkelerin liderleri zirvesi 2017'de", **Mehr News Agency**, 13 Temmuz 2016.

Tablo 10
Hazar bölgesindeki petrol ve gaz rezervleri

	İspatlanmış petrol milyar varil	Muhtemel petrol milyar varil	Toplam milyar varil	İspatlanmış gaz trilyon m ³	Muhtemel gaz*** trilyon m ³	Toplam trilyon m ³
Azerbaycan	3.6	27.0	31.0	0.3	1.0	1.3
Kazakistan	10.0	85.0	95.0	1.5	2.5	4.0
Türkmenistan	1.5	32.0	33.5	4.4	4.5	8.9
Özbekistan	0.2	1.0	1.0	2.1	1.0	3.1
Rusya *	0.2	5.0	5.0	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor
İran **	0	12.0	12.0	0	0.3	0.3
Toplam	15.5	162.0	177.5	8.3	9.3	17.6

*- Rusya'nın sadece Hazar'a yakın ve Hazar denizindeki rezervleri
**- İran'ın sadece Hazar'a yakın ve Hazar denizindeki rezervleri
***- Muhtemel gaz hesabı son derece kaba bir hesaptır.

Kaynak: Hazar bölgesindeki üretilebilir petrol ve gaz rezerv hesapları (aritmetik ortalama) İSAM, a.g.m. s. 114.

Azerbaycan'ın resmi duruşunu şu şekilde özetlemektedir: ⁷¹²

1) "Deniz dibi, eşit uzaklık temelinde veya orta hat ilkesine göre paylaşılmalıdır;

2) 1921 ve 1940 tarihli Sovyet- İran Antlaşmaları, madencilik hakları konusunda geçerli değildir ve yalnızca avlanma ve seyrüsefer güzergâhlarını düzenler;

3) Sovyetler Birliği, Astara ve Hasankulu arasında bir sınır çizgisi çizerek Hazar'ı İran ve Sovyet bölgelerine bölmüştür, ayrıca Sovyet bölgesi de Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan arasında paylaşılmıştır;

4) Azerbaycan Milli Meclisi ve Anayasası Hazar'ın Azerbaycan'a ait bölgesi üzerindeki egemenlik ilkesini düzenlemektedir."

SSCB'nin çöküşü ile bağımsızlığına kavuşan ülkeler içinde ilk olarak Azerbaycan, kendi enerji politikaları ve jeoekonomik çıkarları doğrultusunda, özgürce seçtiği uluslararası ortaklarla (Batı devletleri ve Türkiye) Hazar'ın kendisine ait bölümünde petrol ve doğalgaz yataklarının işletilmesi ve elde edilen ürünlerin

⁷¹²Abilov, a.g.m., s.56.

ihracatının gerçekleştirilmesi yönünde irade ortaya koydu.⁷¹³ Ahmet Davutoğlu Stratejik Derinlik kitabında "Türkiye'nin Hazar Denizi havzasına doğrudan müdahil olmasının zor olduğunu, ancak bu havza üzerindeki etkinlik bu havzayı diğer deniz havzalarına bağlayacak ulaşım hatları üzerindeki etki ile sağlanabileceğini" açıklamıştır.⁷¹⁴ Davutoğluna göre, ara yollar olarak gündemde tutulan Hazar Denizi üzerinden Kafkaslar-Karadeniz bağlantısı Türk-Rus ilişkilerinde, İran üzerinden Basra bağlantısı Türk-İran ilişkilerinde bir rekabet ortamı oluşturmaktadır.⁷¹⁵ Türkiye'nin Hazar'ın statüsüne ilişkin tek bir politika izlemediği görülmektedir. Türkiye bir yandan kardeş cumhuriyetlerin bekası üzerinde önemli neticeler verebilecek "statü" sorununda bu ülkelerin pozisyonlarını savunurken, diğer yandan bölgedeki enerji projelerindeki iştirakleri ve boru hatları güzergahları dolayısıyla bir "enerji havuzu ve geçiş ülkesi" olma üstünlüğünü yakalamaya çalışmaktadır.⁷¹⁶

---

⁷¹³Nesrin Sarıahmetoğlu, "Hazarın Stratejik Önemi Ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri", Editör: Okan Yeşilot **Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış**, Yeditepe Yayınları, Kasım 2014, s.55.

⁷¹⁴Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, Birinci Basım Nisan 2001,s. 182.

⁷¹⁵Davutoğlu, a.g.e., s. 182.

⁷¹⁶Oğan, a.g.m.

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra dünya konjonktüründe yaşanan dönüşüm uluslararası sistemde hem devletler arasındaki işbirliğini zorunlu kılmış hem de rekabetin atmasına neden olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik öneminin giderek artmasıyla dış politikada yeni uygulamaları zorunlu kılmıştır. "Komşularla sıfır sorun, çok yönlü ve ritmik diplomasi" gibi etkili dış politika araçları Türkiye'nin hem bölgesel gücünü artırmış hem de tarihi savaş ve güvensizlik dolu Rusya ile ilişkilerin işbirliği seviyesinde gelişmesine imkan sağlamıştır. Rusya'da dönüşüm SSCB'nin yıkılmasının ardından özellikle Putin'in iktidara gelmesiyle başlamış, sahip olduğu geniş coğrafyada eski gücünü kazanmak amacıyla yeni dış politika konseptleri geliştirilmiştir. Avrasya coğrafyasının jeopolitik-stratejik olarak kilit ülkesi olan Azerbaycan ise SSCB'nin dağılmasının ardından 2000'li yıllarda Rusya ağırlıklı geleneksel dış politikasına devam etmenin yanında Batı'yla ilişkilere ağırlık vermeye yönelik yeni açılımlar benimsemiş ve bu açılımın başında ortak dil ve din birliği olan Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye yönelik politika yer almıştır.

Tez çalışmasında 2000-2015 yılları arasında ilişkileri büyük bir ivme kazanan Türkiye ve Rusya'nın, Avrasya politikaları çerçevesinde Azerbaycan'ın belirleyici bir faktör oluşturduğu argümanından yola çıkılarak üç ülke arasındaki ilişkiler incelenmiştir. "Tarihinde savaş ve rekabet hakim olan Türkiye-Rusya ilişkilerinde Azerbaycan nasıl bir faktör oluşturmaktadır?" sorusuyla başlanan tez çalışmasında, Türkiye ve Rusya'nın Avrasya'da etkin olma mücadelesi, ekonomik ve enerji konuları üzerinden gelişen rekabetin Azerbaycan'ın iki ülke ilişkilerinde önemli bir faktör oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan ikinci sonuç ise SSCB'nin yıkılmasının ardından yeni sisteme adapte olmaya çalışan Azerbaycan'ın Türkiye ve Rusya ile kurduğu dengeli siyasetin Azerbaycan'ın hem iç hem de dış politikasını belirlemede etkin rol oynadığı olmuştur.

Transkafkasya; jeopolitik ve jeostratejik konumu, sahip olduğu zengin doğal kaynak rezervleri ve Hazar enerji havzasının dünya piyasalarına ulaşım güzergahı üzerinde bulunması nedeniyle küresel ölçekte önemli bir bölgedir.⁷¹⁷ Transkafkasya, bölgesel ve küresel güçlerin jeopolitik, jeo-ekonomik ve stratejik çıkarlar elde etmek için giriştikleri ve "Yeni Büyük Oyun" olarak adlandırılan, çok boyutlu, çok değişkenli ve dinamik bir güç mücadelesinin odağı haline gelmiştir.⁷¹⁸ Hem Türkiye hem de Rusya için Transkafkasya'da Azerbaycan'ın ayrı bir önemi vardır. Türkiye için Azerbaycan, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ortak dini, dili ve tarihi paylaştığı bir ülke olmakla birlikte hem zengin yeraltı kaynakları hem de Orta Asya'ya açılan kapı olması nedeniyle önemini her zaman korumaktadır. SSCB'nin dağılmasının ardından bölgede etkinliğini kaybeden Rusya için yakın çevresi olarak tanımladığı Azerbaycan ve genel olarak Orta Asya, her zaman dış politikasında ilk sırada yer almaktadır. Nitekim 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile bölgede oluşan otorite boşluğu Türkiye için tarihi bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve bu tarihten itibaren Rusya ve Türkiye arasında Azerbaycan üzerinden Orta Asya-Kafkasya'ya yönelik bir rekabet başlamıştır.

Soğuk Savaş döneminde iki zıt kutupta yer alan Türkiye ve Rusya ilişkilerinde dönüşüm 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlamış ve SSCB'nin yıkılması iki ülkenin birbirine yakınlaşmasına olanak sağlarken Avrasya'ya yönelik ortak politik hedefler tarihi rekabetin de devamını beraberinde getirmiştir. Türkiye ve Rusya'nın Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra başlattığı temkinli yakınlaşma döneminde özellikle ekonomik ilişkilerde sağlanan ilerleme siyasal ilişkilerinde güven temelinde gelişmesine zemin hazırlamıştır. 1990'lı yılların ilk yıllarında Türkiye'nin "Adriyatik'ten Çin seddine Türk Dünyası" sloganı ile eski SSCB ülkelerine yönelmesinin Rusya ile yarattığı rekabet, S-300, Boğazlar sorunu ile ilerlemiş, Kürt ve Çeçen sorunu ile de iki ülkenin iç politikada sorun yaratan grupları birbirine karşı kullanmaları, krizin boyutu üst seviyeye çıkarmıştır.

---

⁷¹⁷Sapmaz, a.g.e., s.328.

⁷¹⁸Sapmaz, a.g.e., s.328.

Uzun yıllar ortak dil, din ve tarihi paylaştığı Azerbaycan ve diğer Türki cumhuriyetleriyle bağ kuramayan Türkiye, SSCB'nin dağılmasının verdiği şokun ardından ortaya çıkan yeni konjonktür ile bölgeye yönelmek için tarihi bir fırsat yakalamıştır. Ancak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin çökmesine karşın Rusya gibi bir gücü göz ardı etmesi ve ekonomik olarak bir gücü olmamasına rağmen Avrasya'ya yönelik büyük hedefleri, Türkiye'nin Rusya'nın yerine doldurmaya yönelik amacını başarısız kılmıştır. Azerbaycan ile başlatılan ve diğer Türk cumhuriyetlerine yönelik geliştirilen politika hem yukarıdaki nedenlerden ötürü hem de 1991 yılında RF'nin de yakın çevre doktrinini ilan etmesiyle zayıflamış ve bölge Ankara ve Moskova'nın mücadelesine sahne olmuştur. Nitekim bu tarihte rekabet devam etsede ilerleyen zamanda Avrasya politikası pasifleşen Türkiye, 2000'li yıllara kadar bölgede etkin olmamış ve Rusya'nın gücünü kabul etmiştir. Türkiye'nin bu geri adımı Rusya ile ekonomi başta olmak üzere siyasal ilişkilerinde gelişmesine imkan sağlamıştır. 2000'lerin başında Rusya'da ve Türkiye'de yaşanan iktidar değişimleri ise hem Türk-Rus ilişkilerinde hem de iki ülkenin Azerbaycan politikasında yeni bir dönem başlatmıştır.

Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra temkinli süreçte ilerleyen Türk-Rus ilişkileri 2000-2015 yılları arasında önemli sorunlara rağmen 1 Mart tezkeresinde olduğu gibi siyasal güvenin temellerinin atılması ekonomik ilişkilerde ilerleme sağlamıştır. Nitekim Türkiye'nin SSCB'nin yıkılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine yönelik benimsediği aktif politikanın başarılı olmaması 2000'li yıllarda temkinli izlenen politika ile değişmiş ancak Rusya'nın da yakın çevresine yönelik geliştirdiği yeni dış politika konseptleri, iki ülke arasında işbirliğinin yanında rekabetin yaşanmasında etkili olmuştur. Bu noktada Türkiye ve Rusya arasındaki rekabet Azerbaycan üzerinden gelişmiş ve her iki ülkenin Avrasya politikasında Azerbaycan çok önemli bir faktör oluşturmuştur. Bununla birlikte Türkiye ve Rusya Azerbaycan'ın iç ve dış politikasını belirlemede önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca Azerbaycan hem ekonomik hem de boru hatları vesilesiyle Batı'ya açılan kapı olarak gördüğü Türkiye hem de Batı'ya mesafeli olan Rusya ile ilişkileri denge de tutma siyasetini izlemektedir.

Nitekim Rusya ve Türkiye de 2000'li yıllarda iktidara gelen hükümetlerin etki alanlarını genişletme amaçları ve dış politikalarını güçlendirmeleri, iki aktörün rekabet ve işbirliğini artırmıştır. Rusya-Türkiye ilişkilerinin dikkat çekici bir ilerleme gösterdiği bu dönemde Türkiye'nin ABD ve AB ile ilişkilerinin bozulmaya başlaması, Türkiye'de Avrasyacılığa yönelik ilgiyi güçlendiren bir başka önemli unsurdur.⁷¹⁹ Türkiye- ABD ilişkilerinin 1 Mart tezkeresinin reddi ile gerginleşmesinin yanı sıra Güney Kıbrıs'ın tüm adayı temsilen AB dönem başkanı seçilmesiyle AB ile de ilişkiler gerginleşmiştir. Bu durum Batıyla her zaman mesafeli olan Rusya ve Türkiye'nin yakınlaşmasına olanak sağlamıştır.

Özellikle 11 Eylül'den sonra dünya konjonktüründe meydana gelen değişimle ABD-Batı, Azerbaycan ve diğer Kafkasya-Orta Asya ülkelerine yönelmiş ve bu politikada Türkiye köprü ülke olarak görülmüştür. 11 Eylül'ün Türk-Rus ilişkilerine katkısı ise iki ülkenin "Avrasya'da işbirliği Eylem Planını" imzalanarak bölgeye yönelik politikalarını uyumlu hale getirmesi olmuştur. Türkiye ve Rusya 2000'li yıllar ile ekonomik ve siyasal alanda işbirliğini genişletmiş ancak Türkiye'nin stratejik olarak öneme sahip Azerbaycan'a yönelik geliştirdiği politika Rusya'yı rahatsız etmiştir. İki ülkenin Azerbaycan'a yönelik geliştirdiği politikanın birbiriyle çatışması ve birbirlerinin bu ülke üzerindeki etkisini sınırlama girişimlerin en somut örneği Rusya'nın tüm itirazlarına karşılık BTC projesinin hayata geçmesiyle kendini göstermiştir. Türkiye her ne kadar Rusya ile bölgesel bir rekabet içerisinde olmadığını açıklasada genellikle BTE, TANAP gibi projelerle Türk-Azeri ilişkilerinin gelişmesi, Rusya tarafından Türkiye'nin rakip görünmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, Rusya ile Kafkasya ve Orta Asya'da bir rekabetin olmadığını belirtmiş ancak pratikte Azerbaycan ile yapılan antlaşmalar ve işbirliği, Türkiye'nin 90'lı yıllardaki hedefine ulaşma isteğinin bir göstergesi olmuştur. Nitekim işbirliğinin artması ile Türk-Rus ilişkileri 2004-2010 yılları arasında "çok boyutlu ortaklık" olarak tanımlanmış ve bu yakınlaşma sürecinde Rusya Türkiye'nin AB üyeliğini desteklerken Türkiye'de Rusya'nın İslam Konferansı Örgütüne gözlemci üye statüsünde destek vermesi bu ortaklık ve güven bağını kuvvetlendirmiştir.

---

⁷¹⁹Erşen, a.g.e., s.320.

İlişkilerde sağlanan ilerleme uluslararası sorunlarda iki ülkenin yapıcı yaklaşımlarıyla devam etmiştir. Keza 2008 yılında Rusya-Gürcistan arasında yaşanan savaşa Batı'nın aksine Türkiye'nin diyalog ve barış yolunun seçilmesine yönelik diplomatik açıklamaları Rusya tarafından olumlu karşılanmıştır. Hatta Türkiye'nin Rus-Gürcü savaşında iki tarafa yönelik yapıcı açıklamaları, savaşın sonunda ilk olarak 2000 yılında Süleyman Demirel tarafından önerilen ve Rusya tarafından karşı çıkılan Kafkasya İstikrar Paketi dönemin başbakanı R.T. Erdoğan tarafından tekrar gündeme getirilmiş ve Azerbaycan başta olmak üzere Rusya'nın bu pakta destek vermesinde etkili olmuştur.

2011-2015 dönemi ise Türk-Rus ilişkilerinin girift yapısını göstermiştir. 2000'lerden başlayarak ilişkilerde sağlanan işbirliği ve güven ortamı 2011 yılında ortaya çıkan Arap Baharı genelinde Suriye politikalarında ve daha önemlisi 24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş uçağının Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürülmesinin ardından tam bir krize dönüşmüştür. İlk olarak Suriye'de Esad rejiminin varlığı ile yaşanan kriz Türk-Rus ilişkilerini siyasal olarak zedelemiştir. Türkiye, Suriye'de demokratik seçimlerin yapılmasını ve Esad'sız Suriye'yi desteklerken Rusya'nın Ortadoğu politikasında çok önemli bir yeri olan Suriye'de Esad rejimini desteklemesi bu dönemin ilk önemli krizi olmuştur. Keza Suriye krizinde orta yol bulmaya yönelik adımlar atılırken 22 Haziran 2012 tarihinde Suriye tarafından Türk savaş uçağının düşürülmesi ve Rusya'nın da bu süreçte etkili olduğunun düşülmesi Türk-Rus ilişkilerinde krizi artırmıştır. Bu dönemin en büyük özelliği siyasal ilişkilerde yaşanan krizlere rağmen ekonomideki işbirliğinin devam ettirilmesi olmuştur.

Nitekim 2015 yılında Kırım ilhaki ile Türkiye'nin sert tepkisi gerilimi artırmış ancak özellikle enerji alanında ilişkilerin olumsuz etkilenmesine izin verilmeyerek sorunlara rağmen ekonominin sektöre uğramaması bu işbirliğinin en iyi örneğini oluşturmuştur. Ayrıca Mavi Akımdan sonra Türk Akımı projesinin gündeme getirilmesi ise Soğuk Savaş döneminden farklı olarak artık Türk-Rus ilişkilerinde sorunlar olmasına rağmen kesin bir ayrımın olamayacağını göstermiştir. Ancak 24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş uçağının sınır ihlali gerekçesiyle düşürülmesi, Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmış ve ilişkiler 24 Kasım öncesi ve sonrası olarak

değerlendirilmeye başlanmıştır. Nitekim devlet başkanı V. Putin'in uçak düşürülmesinin ardından "sırtımızdan bıçaklandık" açıklamasının ardından siyasi ve ekonomik olarak Türkiye ciddi yaptırımlarla karşılaşmış, güven ve işbirliği önemli bir sınavdan geçmiştir.

Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan'ın milli bayram münasebetiyle Haziran 2016 yılında Putin'e mektup yazmasıyla başlayan ve 'mektup diplomasisi' olarak adlandırılan süreçte ise ilişkilerde aşamalı bir yumuşama dönemine girilmiş ve Türkiye'ye yönelik yaptırımlar kaldırılırken iki ülke 2017 yılında uzlaşamadıkları Suriye konusunda da uzlaşa sağlayıp "Suriye mutabakatı" imzalamışlardır. Uçak krizi aynı zamanda Azerbaycan'ın Türkiye ve Rusya arasında kurmaya çalıştığı denge siyasetini de etkilemiş ve Azerbaycan bu süreçte Türkiye ve Rusya'nın çözüme ulaşması için ortak politika benimsediği Dağlık Karabağ probleminin olumsuz etkileneceğinden endişe duymuştur. Türk-Rus ilişkilerinde dönüm noktası yaratan uçak krizi, iki ülkenin Azerbaycan'la olan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Örneğin Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik ortak zirvelerde bir araya gelen Türkiye ve Rusya'nın Azerbaycan ile Ermenistan arasında 2 Nisan 2016 yılında başlayan ve '4 gün savaşı' olarak isimlendiren savaşta farklı tarafları desteklemeleri ile Azerbaycan, uçak krizinden doğrudan etkilenmiştir. Çatışma sırasında ilginç olan hususlardan biri ise Rusya'nın Ermenistan'ın sıcak çatışmadan Türkiye'yi sorumlu tutma çabasını Ankara yönetiminden önce Lavrov'un açık beyanı ile reddetmesi olmuştur.⁷²⁰ Lavrov'un bu açıklaması Rusya-Türkiye ilişkilerindeki gerginliğin aşılma sürecinde olduğu ve Ermeni tarafının bunu bozmasını istememesi ile izah edebiliriz.⁷²¹

Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra Azerbaycan'ın stratejik önemi Türkiye ve Rusya için daha önemli olmaya başlamıştır. Nitekim 2000'li yıllarda Türkiye ve Rusya'da iktidara gelen liderlerin Avrasya'ya yönelik aktif politik söylemleri Azerbaycan'ı bu iki ülke için vazgeçilmez kılmıştır. SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye'nin başlattığı Türk cumhuriyetlerine yönelik politikalar, 2000-2015 döneminde etkili olsada Azerbaycan başta olmak üzere bölgenin Sovyet geçmişlerinden ötürü hala Rusya'nın ağırlığı mevcuttur. Örneğin Dağlık Karabağ sorununda 2000'lerin

⁷²⁰Caferov, "4 Gün Savaşı" ve Bölgesel Dengeler".

⁷²¹Caferov, "4 Gün Savaşı" ve Bölgesel Dengeler".

ortalarından itibaren Türkiye, Rusya ile birlikte ortak zirvelere katılsada Azerbaycan sorunun çözümünde Türkiye'den çok Rusya'nın belirleyici rolü olduğunu bilerek siyaset izlemektedir. Realist paradigma çerçevesinde ele alındığında Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ortak tarihi ve kültürü paylaştığı Türkiye ile ilişkilerine önem versede Avrasya'da Rusya'nın önemli bir güç olduğunu kabul ederek iç ve dış politikasını buna göre şekillendirmektedir. Bununla birlikte Batı'yla sorun yaşan Türkiye için Avrasya bölgesi önemlidir ve Azerbaycan'la kurduğu ilişkiler bu nedenle zorunludur. Batı'yla her zaman mesafeli olan Rusya için de Azerbaycan ve Avrasya coğrafyası hayati önem taşımaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen ilişkilerde vurgulanması gereken en önemli gerçek, RF'nin Türkiye açısından artık bir düşman değil, sadece güçlü ve büyük bir rakip olduğudur.⁷²² Bu nedenle uluslararası sistemin değiştiği yeni konjonktürde Avrasya'da ortak hedef ve beklentileri olan Türkiye ve Rusya ilişkilerinde Azerbaycan önemli bir faktör oluşturmaya devam etmektedir.

---

⁷²²Sapmaz, a.g.e., s.344.

KAYNAKÇA

KİTAP

- Aslanlı, Araz, Hesenov, İlham, **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Platin yayımları, 1.Baskı, Mayıs 2005, Ankara.
- Aras, Osman Nuri, Dedeyev, Bilal, Yılmaz, Reha, Vd., (Editör), **Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz**, Qafqaz Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları Yayın No: 004, Bakü – 2008.
- Aslanlı, Araz, **Qarabağ Problemi Tarixi, Mahiyyəti, Həll Prosesi**, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qeyri- Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası Araz Tədqiqatlar Mərkəzi, Bakı-2009.
- Anderson, Ronald, "A Decade of Environmental and Social Impact Assessment of Pipelines in the Caspian Sea", (Editör), Robert Goodland, **Oil and Gas Pipelines Social and Environmental Impact Assessment State of the Art**, IAIA 2005 Conference USA.
- Altstadt, Audrey L., **The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule**, Hoover Institution Press, Stanford University, 1992.
- Akman, Aslihan, **Azerbaycan Kadim Coğrafiyanın Genç Ülkesi**, İlke Yayıncılık, 1 Baskı, Aralık 2005, İstanbul.
- Aydın, Mustafa ve diğerleri (Derleyen), **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)**, Ankara: Nobel Yayınları, C. 1 2005.
- Ayşegül Aydingün, Çiğdem Balım (Editörler), **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler**, 1. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi 2012.
- Akşin, Sina, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar, 2. Basım, İstanbul 2014.
- Atmaca, Tayfun, **Yirminci Yüzyılın Sonunda Azerbaycan Ve Türkiye Münasebetleri (1993-1999)**, 1.Baskı, Şafak Matbaası, Ankara.
- Aharon Klieman, (Edited), **Great Powers and Geopolitics: International Affairs in a Rebalancing World**, Springer, Demiryol, Tolga, "Interdependence, Balancing and Conflict in Russian–Turkish Relations", 2 April 2015.

- Büyükakıncı, Erhan, Babacanlı, Eyüp, **Sovyetler Birliği'nin dağılmasından yirmi yıl sonra Rusya Federasyonu: Türk dilli halklar ve Türkiye ile ilişkiler**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012.
- Bülent Aras ve George Foster (1999), "Turkey: Looking for Light at the End of the Caspian Pipeline", Michael P. Croissant ve Bülent Aras (Eds.), **Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region**, London, Praeger.
- Cornell, Svante E., Ismailzade, Fariz, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Azerbaijan", Edited by S. Frederick Starr and Svante E. Cornell, **The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West**, Johns Hopkins University Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005.
- Coene, Frederik, **The Caucasus**, Routledge London and New York, 2010.
- Çakmak, Haydar, **Türk Dış Politikası 1919-2012**, 2. Baskı, Barış Platin Kitapevi, Ankara 2012.
- Davutoğlu, Ahmet, **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Köre Yayınları, Birinci Basım Nisan 2001.
- Dağı, Zeynep, **Rusya'nın Dönüşü Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika**, Boyut Kitapları, 1. Baskı Ekim 2002.
- Duran, Burhanettin, vd., (Editörler), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, SETA Yayınları XIII I. Baskı : Mart 2011.
- Duran, Burhanettin, vd., (Editörler), **Türk Dış Politikası 2010**, SETA Yayınları XIV, 1. Baskı: Ekim 2011.
- Duran, Burhanettin, vd, (Editörler), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, SETA Yayınlar XVIII 1. Baskı: Kasım 2012.
- Duran, Burhanettin, İnat, Kemal, Ulutaş, Ufuk, (Editörler), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, SETA Yayınları 29 I. Baskı: Aralık 2013.
- Duran, Burhanettin, İnat, Kemal, Balcı, Ali, (Editörler), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013**, 1. Baskı: Ocak 2015.
- Djalili Mohammed-Reza, Kellner, Thierry, **Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye (Ortadoğu da yeni bir stratejik rekabete doğru gidiş mi?)**, çev. Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, Mart 2013.
- Demirtepe, M. Turgut, (Editör), **Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Avrasya Araştırmaları Merkezi, Rapor No 11-07 Eylül 2011.

- Dugin, Aleksandr, **Rus Jeopolitiği ve Avrasyacı Yaklaşım**, Çeviri Vügar İmanov, Küre Yayınları, Birinci Basım Temmuz 2003.
- Erşen, Emre, "Türkiye-Rusya İlişkileri: Jeopolitik Rekabetten Çok Boyutlu Ortaklığa", Editörler: Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler Ve Krizler**, Nobel Akademik Yayıncılık, 1.Baskı, Nisan 2015.
- Erşen, Emre, "Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014", Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2014**, SETA, 1. Baskı Nisan 2015.
- Ergun, Ayça, "Türkiye -Azerbaycan İlişkileri", Derleyen: Mustafa Aydın, **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 Avrasya Üçlemesi 2**, Nobel Yayın, Ankara Eylül 2007.
- Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2004.
- Gafarlı, Orhan, **Avrasya Çıkmazı**, 1.Baskı, Nobel Yayın, 2015.
- Huntington, Samuel P., **Medeniyetler Çatışması Ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, 3. Baskı, Türk Demokrasi Vakfı, Mart 2004.
- Hobsbawm, Eric **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, Ekim 1996.
- Hale, William, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Mozaik Yayınları, Mart 2003.
- Ibrahimov, Rovshan, "Azerbaijan's Strategy For The Diversification Of Energy Transport Routes", Editors İhsan Bal, Selçuk Çolakoğlu, **Usak Yearbook Of Politics And International Relations** (Formerly USAK Yearbook of International Politics and Law) Vol.6, Year 2013.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- İnat, Kemal, vd., (Derleyen), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013**, 1. Baskı, SETA, Ocak 2015.
- İdril Bal, **Turkish Foreign Policy in post cold war era**, Hüseyin Bağcı, Şaban Kardaş, (Editörs), "post- september 11 impact: the strategic importance of Turkey revisited," Brown Walker Press, Boca Raton, Florida USA 2004.
- Karagöl, Erdal Tanas, Ateş, Seyithan Ahmet, vd. **Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı**, SETA Yayınları 60, I. Baskı: 2016.
- King, Charles, **The Ghost of Freedom (AHistory Of The Caucasus)**, Oxford University Press, 2008.

- Kiernan, Peter, (Editörs), "The Economist, Intelligence Unit Limited 2013", **The Great Game for Gas in the Caspian**, Europe opens the southern corridor.
- Karpat, Kemal, **Türkiye ve Orta Asya**, Timaş Yayınları, 1.Baskı 2004.
- Kambeck, Micheal, Ghazaryan, Sargis, (Edited By), "Background: Setting The Geopolitical Stage", **Europe's Next Avoidable War Nagorno- Karabakh**, Palgrave Macmillan, 2013.
- Mikail, Elnur Hasan, **Rus Dış Politikası ve Yeni Çar Putin**, Konya, 1.Baskı, İstanbul 2007.
- M. Turgut Demirtepe, Murat Yılmaz, (Editörler), **Türk Cumhuriyetleri Ve Toplulukları Yılığ 2013**, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi; Yayın No: 18 2015.
- Nesrin Sarıahmetoğlu, "Hazarın Stratejik Önemi Ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri", Editör: Okan Yeşilot **Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış**, Yeditepe Yayınları, Kasım 2014.
- Oran, Baskın, (Editör), **Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar)**, Cilt 1(1919-1980), İletişim Yayınları, 16. Baskı 2011.
- Oran, Baskın, (Editör), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 2, 1980-2001, 1. Baskı, İletişim Yayınları, 2001.
- Oran, Baskın, (Editör), **Türk Dış Politikası**, Cilt 3, 2001-2012, İletişim Yayınları,1. Baskı 2013, İstanbul.
- Olson, Robert, **Türkiye'nin, Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri 1979-2001**, Orient Yayınları, Şubat 2005.
- Özden Zeynep Oktav, (Ed.) **Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy, Surrey: Ashgate**, Erşen, Emre, "Turkish-Russian Relations in The New Century," 2011.
- Özbay, Fatih ve diğerleri, **Çağdaş Türk Rus İlişkileri (Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1992-2005)**, Tasam Yayınları, 1. Baskı, 2006.
- Özdal, Habibe vd., (Editörler), **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, I. Baskı, USAK, Cilt 1, Ankara 2009.
- Pamir, Necdet, "Turkey: A Case of a Transit State", Editor: Gal Luft and Anne Korin, Editors, **Energy Security Challenges for the 21st Century A Reference Handbook**2009United States.
- Pamir, Necdet, "prospects For Resolving The Energy Security Problem: Trans-Anatolian Gas Pipeline", Editor: Dr. Sabit Bagirov, **Trans-Anatolian gas pipeline: Challenges and Prospects for the Black Sea countries and the**

- Balkans**, September 28-29, 2012 Istanbul, Turkey Publishing House: QANUN Baku, Azerbaijan, 2012.
- Peimani, Hooman, **Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus**, ABC-CLIO Oxford, England, 2009.
- Rzayeva, Gülmira, "Azerbaycan-Türkiye Enerji İlişkileri: Tehditler Ve Perspektifler", Derleyenler: Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı, **Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık** Ankara, 2012 Berikan Yayınevi.
- Rubin, Barry, Kirişçi, Kemal, (Edited By), **Turkey in World Politics An Emerging Multiregional Power**, Duygu Bazoğlu Sezer, "The Challenges Of Reconciling Geopolitical Competiton Wih Economic Partnership", Lynne Rienner Publisers Boulder London, 2001.
- Sapmaz, Ahmet, **Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sönmezoğlu, Faruk, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Schlyter, Birgit N., (Edited by) , **Prospectes For Democracy İn Central Asia**, Igor Torbakov, "Turkey and Post-Soviet Eurasia: Seeking a Regional Power Status", Swedish Presearch Institute In Istanbul Vol.15. 2005.
- Sevinç Alkan Özcan, Vügar İmanbeyli, (Editör), **Azerbaycan'da Din Ve Kimlik**, Küre Yayınları, Birinci Baskı Haziran 2014.
- Şimşir, Bilal, **Azerbaycan (Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri)**, Bilgi Yayınevi, 1.Baskı, Nisan 2011.
- Türkeş, Mustafa, Uzgel, İlhan, (Derleyen), Türkiye'nin Komşuları, Nurşin Ateşoğlu Güney, **Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı**,1. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Şubat 2002.
- Tayyar Arı, (Derleyen), **Orta Asya ve Kafkasya (Rekabetten İşbirliğine)**, 1.Baskı, Ekim 2010.
- Türkiye-Rusya ilişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, TUSİAD Yayınları, İstanbul 1999.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih 1789-2001**, Der Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2006.
- Yavuz, Celalettin, **Avrasya'da Türk Jeopolitiği (Türklere açılan geniş ufuklar)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- Yanar, Savaş, **Türk- Rus ilişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür Sanat, 2002.

Yeşilot, Okan, Feyziyev, Cavanşir, (Editörler), **Türk Devletler Birliği Küresel Entegrasyonun Avrasya Modeli**, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, Nisan 2016.

Yeşilot, Okan, "Türkiye-Ermenistan İlişkisinde Azerbaycan Faktörü", Editörler: Cengiz Tomar vd., **Türk-Ermeni İlişkilerinin Yarını**, Yeditepe Yayınevi, 2015.

Zürcher, Christoph, **The Post-Soviet Wars Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus**, New York University Press, 2007.

MAKALE

Aslanova, M. M., Şəkərəliyev, Arif, "Azərbaycanın Neft Strategiyası Və Onun Xarici Ticarət Əlaqələrinə Təsiri Mövzusunda", Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, **Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistratura Mərkəzi**, Bakı – 2016.

Arıboğan, D. Ülke and Bilgin, Mert, "New Energy Order Politics Neopolitics: From Geopolitics to Energeopolitics", **Uluslararası İlişkiler**, Volume 5, No 20 (Winter 2009).

Arynbek, Aidana, "Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Açısından Ermenistan – Rusya İlişkileri", Avrasya Araştırma Enstitüsü, **Amet Yesevi Universty Eurasian Research Institute**, No 65 26.04.2016-02.05.2016.

Amirbek, Aidarbek, "Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Statüsü Ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletler'in Yaklaşımları Açısından Analizi", **Karadeniz Araştırmaları**, Yaz 2015, Sayı 46.

Aktürk, Şener, "Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002)", **Turkish Studies**, Cilt. 7, Sayı 3, 2006.

Aktürk, Şener, "Russian–Turkish Relations in the 21st Century, 2000–2012", **Russian Analytical Digest**, No. 125, 25 March 2013.

Atun, Ata, "Haydar Aliyev'in 90 Yıllık Mirası", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Yıl, X1, Sayı 22, Eylül 2013.

"Azerbaijan Seven Years Of Conflict İn Nagorno-Karabakh", **Human Rights, Watch/Helsinki**, Printed in the United States of America, December 1994, p.5.

Aras, Bülent, "Türkiye ve Rusya Federasyonu: Çok Boyutlu Ortaklık", **SETA Analiz**, Sayı: 10, Ağustos 2009.

Alaranta, Toni, "Turkey's New Russian Policy Towards A Strategic Alliance", **FIIA Briefing**, March 2015.

Ayhan, Veysel, "Avrupa'nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 20 (Kış 2009).

- Aras, Bülent, "Turkish-Azerbaijani Energy Relations", **Sabancı University Istanbul Policy Center IPC**, April 2014 Policy Brief 15.
- Akgün, Birol, "Rusya-AB İlişkileri", **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, Rusya Raporu, Ankara Mayıs 2010.
- Aslanlı, Araz, "20. Yüzyılın Başlarında ve Sonlarında Güney Kafkasya'da Ermeni Sorunu: Karabağ Sorunu Örneği", **Yeni Türkiye**, 60/2014.
- Aslanlı, Araz, "Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri", Çankırı Karatekin Üniversitesi, **Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi** 1(1).
- Aydın, Emin, "Turkey Has Indisputable Advantages for doing business with Russia Turkish-Russian Relations: toward enhanced multidimensional partnership' and beyond", **Today's Zaman**, September 27, 2007.
- Arafat, Mohamad, Luqman, O. Mahmood Alnuaimy, "The Turkish-Russian Relations In The Era Of AKP", Afyon Kocatepe Üniversitesi, **İİBF Dergisi** (C.XIII, S II, 2011).
- "Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası", **Müstəqillik ərəfəsində və müstəqillik illərində mühüm hadisələrin xronologiyası** (1988-2011).
- Akbulut, Gizem, Yılmaz, Candan, "Türkiye-Rusya Dış Ticaretinin Sektörel Düzeyde Analizi", **SESSION 3C: Uluslararası Ticaret I**.
- Aytaç, Ayşegül, "Rus Doğalgazı Türkiye İçin Ne Kadar Önemli?", **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı**, Kasım 2015 N201534.
- Albayrak, İbrahim, (Editör), "Türkiye-Rusya İlişkileri: Soğuk Kış'tan Sıcak Bahar'a" Dönüşebilecek Mi?," Sabir Şahtahtı, Rövşen Şahbazov, Uçak Krizinin Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerine Etkisi, **Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:9 Sayı:33, 2016.
- "Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əlirza Oğlu Əliyevin Həyat Və Fəaliyyətinin Xronologiyası", **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası**, 1993-2003.
- "Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA/AİGK) Raporu", **USAK Avrasya Araştırmalar Merkezi**, Haziran 2010.
- Akten, Necmettin, Ece, Jale, vd, "75. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği Çerçevesinde", **Orsam Rapor** No: 51 The Black Sea International, Rapor No: 8, Mayıs 2011.
- Acar, Demet Ş., Cemrek, Murat, "Kafkasya'nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 8 Kış 2005.

- Bayraktar, Gökhan, "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 11, 2007.
- Bölme, Selin M., "Türkiye-Rusya İlişkileri Çalıştay Raporu (Kafkasya Çalışmaları)", **SETA**, 4 Aralık 2009.
- Bölme, Selin M., "Nato Zirvesi Ve Füze Kalkanı Projesi", **SETA Analiz**, Sayı: 30, Aralık 2010.
- Bechev, Dimitar, "Russian-Turkish Relations In Crisis Cambridge, Massachusetts", **Russian Analytical Digest**, No. 179, 12 February 2016.
- Burrows, Ian, "Turkey and Russia: A history of strained relations", **Breaking News**, 20 Dec. 2016.
- Benhür, Çağatay, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 24, Güz 2008.
- Benhür, Çağatay, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (15), 2004.
- Balcer, Adam, "The Future Of Turkish - Russian Relations: A Strategic Perspective", **Turkish Policy Quarterly**, Volume 8 Number 1.
- Bağırzade, Elşen, "Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları", Editör: Yeşim Özcan, "Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları", **Eko Avrasya** (Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi), Yıl:7 Sayı:26 2014 / 2 Baskı Tarihi: 15 Nisan 2014.
- Barysch, Katinka, "Russia, realism and EU unity", Centre for European Reform, **Policy Brief**.
- Canar, Burçin, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan İle İlişkileri", **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Bahar 2012.
- Chiragov, Fuad, Makarychev, Andrey vd., "The South Caucasus Between integration and fragmentation", **Strateji Araştırmalar Merkezi SAM**, May 2015.
- Carrion, Juan, Abbas, Cristina, vd., "The response of Turkey and Russia after Jet Crisis and the implications for the South Caucasus", **CESD Press Baku**, Azerbaijan January 2016.
- Coffey, Luke, "A Secure and Stable Caspian Sea Is in America's Interest", **Backgrounder**, No. 3070, December 4.
- Çagaptay, Soner, Gencsoy, Nazli, "Improving Turkish-Russian Relations: Turkey's New Foreign Policy and Its Implications for the United States," **The Washington Institute**, January 12, 2005.

- Çal, Sedat, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**.
- Çelikpala, Mitat, Veliyev, Cavid, "Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği", Kadir Has Üniversitesi Policy Brief, **Center Of International And European Studies**, March 2015.
- Çağlar, Barış, "Türkiye'nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Realist Bir Bakış", **Ortadoğu Analiz**, Kasım 2012 Cilt 4, Sayı 47.
- Çelikpala, Mithat, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar 2010).
- Çomak, Hasret, Çelik, Esmâ Torun, (Editör) "Türk-Rus İlişkilerine Yön Veren Etkenler", **Uluslararası International Kafkasya Caucasia**, 26 – 27, Nisan April 2012.
- Çelikpala, Mitat, "Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri", **Bilig**, Kış 2015 / Sayı 72 117-144.
- Davutoğlu, Ahmet, "Turkey's Zero-Problems Foreign Policy", **Foreign Policy**, May 20, 2010.
- Dilek, Bahadır Selim, "Medvedev'in Türkiye Ziyareti Öncesinde Türk-Rus İlişkilerine Farklı Bir Bakış", **21. Yüzyıl**, Mayıs 10, Sayı: 17.
- Davut Han Aslan, Muhammadqosim Sharapov, "Turkey and the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) ", **Vistula University – Warsaw**, Poland, ZNUV 2014.
- Druzhinin, A. G., İbrahimov, A., Başkan, A., "Interaction of Russia and Turkey in the PostSoviet Period: Factors, Trends, Problems, Prospects", **Regional Research of Russia**, 2014, Vol. 4, No. 2.
- "Dağlıq Qarabağ: Sülh planı Böhran Qrupunun Avropa məruzəsi", **International Crisis Group (Working To Prevent Conflict Worldwide)**, N°167, 11 oktyabr, 2005-ci il Tiflis/Brüssel, 11 oktyabr, 2005-ci il.
- Efegil, Ertan, (Düzenleyen) "Türk Dış Politikası Güncel Sorunları Üzerine Değerlendirme Toplantısı I: Değişim Ve Dönüşüm, Kürt Sorunu, Ortadoğu, Ermenistan İle İlişkiler Ve Kafkaslar", **Türk-Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**.
- Emerson, Michael, Vahl, Marius, Allın, Dana H., "Turkey's Strategic Future: Anchoring Turkey To Europe", The Foreign Policy Challenges Ahead, Nathalie Tocci, **Readings İn European Security**, Vol 2.
- Erşen, Emre, "Turkey and Russia: An emerging 'strategic axis'in Eurasia?", **EurOrient**, 35-36 – 2011.

- Erşen, Emre, "Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü", **Ortadoğu Analiz**, Nisan 2013, Cilt 5, Sayı 52.
- Ediger, Volkan Ş., Durmaz, Duygu, "The New Geopolitical Game In The Caspian Region: Azerbaijan-Turkey Energy Relations", **Turkish Policy**, Volume 15 Number 2 Summer 2016.
- Erdağ, Ramazan, "Anadolu Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)'nin Küresel Enerji Politikalarına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", **The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science**, Volume 6 Issue 3, p. 867-877, March 2013.
- Freedman, Robert O., "Russia and the Middle East Under Putin", **Ortadoğu Etütleri**, July 2010 Volume 2, No 3.
- Freedman, Robert O., "Russian Policy toward the Middle East: The Yeltsin Legacy and the Putin Challenge", **Middle East Journal**, Vol. 55, No. 1 (Winter, 2001), Middle East Institut.
- Gençalp, Ebru, "Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965-1980)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Journal Of Modern Turkish History Studies Xiv/29 (2014-Güz/Autumn).
- Güneş, Şule, "Türk Boğazları", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 34 (Aralık), 2007.
- Gül, Murat, "Russia and Azerbaijan: Relations After 1989", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol. 7, No. 2 & 3, Summer & Fall 2008.
- Gürel, Şükrü S. "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl: 1992 Cilt: 47 Sayı: 1.
- Görgülü, Aybars, Iskandaryan, Alexander, Mınyan, Sergey, "Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek", **Tesev Yayınları**, Ekim 2010.
- Has, Kerim, "Türkiye-Rusya İlişkileri Ekseninde Suriye Krizi", **USAK Analiz**, No: 20 Temmuz 2012.
- Hekimoğlu, Mehmet Merdan, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları", **Bilig**, Sayı 63.
- Holuj, Brian, "Azerbaijan At A Crossroads: Unlocking The Caspian's Natural Gas Wealth", **Michigan Journal Of Public Affairs** – Volume 6, Spring 2009.
- İsmaliyov, Elnur, "21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinlerinde Güney Kafkasya Ve Orta Asya Değerlendirmesi", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Yıl 2013, cilt 1, sayı 1.
- İmanbeyli, Vügar, "Uçak Krizi ve Türkiye-Rusya İlişkileri," **SETA Perspektif**, Sayı: 119 Aralık 2015.

- İmanbeyli, Vügar, "Ülke-İçi Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna Kırım Meselesi", **SETA Perspektif**, Sayı: 36, Mart 2014.
- İbrahimov, Rovshan, "Azerbaijan Energy Strategy And The Importance Of The Divercification Of Exported Transport Routes", **Journal Of Qafqaz University History, Law And Political Sciences**, Number 29, 2010.
- "Implications of Downed Russian Jet on Turkey-Russia Relations", **Al Jazeera Center for Studies**, 2 December 2015.
- İldə: Uğurlar Və İmkanlar (Məqalələr Topluğu), **Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi**, Bakı – 2011.
- "İki ülkenin enerjisi TANAP ile yükseliyor", **Energy Of Turkey**, SOCAR Turkey Enerji A.Ş. Nisan 2015, Sayı 05.
- İbrahimov, Rovshan, "Azerbaijan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı", **USAK OAKA**, Cilt:7, Sayı: 14, 2012.
- Ibragimov, Rovshan, "Azerbaijan's Bilateral Relations With Caspian Region States", Editor: Nursultan Akhmediya, "Caspian Knot: Status And Prospects", **Kazakhstan Institute for Strategic Studies Under the President of the Republic of Kazakhstan KAZISS**, Central Asia'a Affairs, 3.20.2016.
- İşcan, İsmail Hakkı "Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu", **Sosyoekonomi / 2010**.
- Kuchins, Andrew C., Mankoff, Jeffrey, "Turkey, Russia, and Iran in the Caucasus", Editor: Samuel J. Brannen, The Turkey, Russia, Iran Nexus Evolving Power Dynamics in The Middle East, The Caucasus, and Central Asia, November 2013, **Center For Strategic International Studies CSIS**.
- Kanbolat, Hasan, "Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan zirvesi ve bölgedeki ortaklık", **Stratejik Analiz**, Vol 3, No 26, June 2002.
- Kamalov, İlyas, "Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri", **Orsam**, Rapor No: 18 Mayıs 2010.
- Kodaman, Timuçin, "Ermeni Açılımı ve Türk Dünyası", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2013, Sayı:30.
- Karadeniz, Oğuz, Suphi, Deniz, "Türk Akımı Doğal Gaz Hub'ı İçin Yeterli Mi?", **Türkiye Enerji Vakfı**, Yıl: 2, Sayı: 19, Ocak 2015.
- Karagöl, Erdal Tanas, Kızılkaya, Mehmet, "Rusya-AB-Türkiye üçgeninde Türk Akımı", **SETA Perspektif**, Sayı: 105, Temmuz 2015.
- Karagöl, Erdal Tanas, Mehmet Kızılkaya, Salihe Kaya, "Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi", **SETA Analiz**, Nisan 2016 Sayı: 155.

- Kardaş, Şaban, "Türkiye ve Ukrayna Krizi: Suriye Krizinin İzdüşümleri", **Ortadoğu Analiz**, Mayıs-Haziran Cilt: 6 Sayı: 62.
- Kibaroglu, Mustafa, "NATO'nun Balistik Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012).
- Karabulut, Erol, "Rusya'da Ekonomik Ve Sosyal Durumun Türkiye Ve Pazara Olası Yansımalar", **AKTOB Araştırma Birimi Yayınları** (Akdeniz Turistik Otelciler Ve İşletmeciler Birliği AKTOB) - 2015/ 80.
- Kamalov, İlyas, "Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri Orsam Rapor", **ORSAM**, No: 18 Mayıs 2010.
- Laçiner, Sedat, "Hazar Enerji Kaynakları Ve Enerji-Siyaset İlişkisi", **OAKA**, Cilt1, No: 1 2006.
- Macfarquhar, Neil, Erlanger, Steven, "NATO-Russia Tensions Rise After Turkey Downs Jet 24", **The New York Times**, November 2015.
- Makovsky, Alan, "Turkey's Growing Energy Ties with Moscow", **Center for American Progress**, May 6, 2015.
- Maden, Tuğba Evrim, "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Suyun Rolü", **Ortadoğu Analiz**, Kasım 2011 - Cilt: 3 - Sayı: 35.
- Nəsrin Süleymanova, "Ermənistanın Dağlıq Qarabağla Bağlı İnformasiya-Təbliğat Fəaliyyətinin Hüquqi, Siyasi Və Tarixi Aspektləri", Editör: Tahirə Allahyarova, **Strateji Təhlil Strateji Araşdırmalar Mərkəzi**, Azərbaycan Say 3, Noyabr 2011, s. 138.
- Oktay, Emel G., "Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 3, Sayı 10 (Yaz 2006).
- Oğan, Sinan, "Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği", **Stradigma** (Aylık Stratejik ve Analiz E-Dergisi), Ağustos 2003, Sayı 7.
- Oran, Baskın, "Türkiye'nin Ermenistan ve Ermeni Politikası", **Siyasal Bilgiler Fakültesi, Iv. Uluslararası İlişkiler**, 13 Nisan 2015.
- Olson, Robert, "Turkish And Russian Foreign Policies, 1991–1997: The Kurdish And Chechnya Questions", **Journal Of Muslim Minority Affairs**, Vol: 18, No: 2, 1998.
- Özdal, Habibe, vd., "Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine", **USAK**, Rapor No: 13-06 Temmuz 2013.

- Özel, Merve Suna, "Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Etkileri", (Editörler) Hümeysra Dinçer Ümit Güneş, **IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II** s.82. 14-17 Mayıs 2015, Kütahya.
- Özdal, Habibe, vd., "Ukrayna siyasi krizinde Rusya ve Batının tutumu", **USAK Analiz**, No 28.
- Özel, Soli, "The Crisis in Turkish-Russian Relations", **Center for American Progress**, May 10, 2016.
- Özkan, Arda, "Türkiye – Ermenistan İlişkilerinde Dönüm Noktası: Diyalog Tesisinde Zürih Protokolleri", **Yeni Türkiye**, 7 8 / 2 0 1.
- Özbay, Fatih, "Türk- Rus İlişkileri", **Bilgesam Yayınları**, Rapor No: 58, Haziran 2013.
- Özbay, Fatih, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010", **Bilge Strateji**, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011.
- Özçelik, Sezai, "Dağlık Karabağ Çatışması Analizi ve Barış Süreci", **Yeni Türkiye** 77/2015 Temmuz- Aralık 2015, Kafkaslar Özel Sayısı VII, Yıl 21, Sayı 77.
- Özbay, Fatih, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri", **Bilgesam**, Türkiye-Ermenistan İlişkileri Rapor, No: 25 Ocak 2011.
- Özdemir, Volkan, "The Blue Stream Natural Gas Pipeline: Implications On Energy Security And Foreign Policy", **OAKA USAK**, Cilt:2, Sayı: 3, 2007.
- Özarslan, Bahadır Bumin, "Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Aradeniz'de Güvenlik Politikaları Ve Türk-Rus İlişkiler'i", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1 (Yaz 2012).
- Pamir, Necdet, "Enerji Güvenliği", **Stratejik Analiz**, Şubat 2005.
- Pamir, Necdet, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boruhattı'nda Son Durum", **Panaroma** (Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi) Nisan 2004 – Sayı 03.
- Pamir, Necdet, "Mavi Akım Projesi Nedir, Ne Değildir?", **Avrasya Kültürel ve Toplumsal Gelişim Derneği**, Temmuz 2003.
- Pirani, Simon, Yafımava, Katja, "Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints", **Oxford Institute for Energy Studies**, Oies Paper: Ng 105, February 2016.
- Rzayeva, Gülmira, "Azərbaycan-Türkiyə Enerji Münasibətləri: Çağırışlar Və Perspektivlər", Editör: Cavid Vəliyev Rəşad Rəsullu, Kənan Aslanlı, **Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələri** Son 20.

- Rzayeva, Gulmira, Gültekin Punsman, Burcu, Göknel, M. Mete, "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı TANAP Raporu", **Hazar Strateji Enstitüsü Enerji Araştırmaları Merkezi**, Kasım 2012.
- "Rusya Prezidenti Dmitri Medvedevin Azərbycana işgüzar səfəri Birgə mətbuat konfransı", **Xalq qəzeti**-2009- 30 iyun, No 139, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin bəyanatı.
- Ramicone, Anthony, Chan, Michelle, vd., "The Ukrainian Crisis A Disputed Past and Present", **Harvard IOP Policy Brief**, May 2014.
- Sapmaz, Ahmet, Sarı, Gökhan, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", **Güvenlik Stratejileri**, Yıl: 8 Sayı: 15.
- Sapmaz, Ahmet, "Rusya Federasyonu'nun Terörle Mücadele Stratejisinin Kuzey Kafkasya'nın İstikrarı Üzerine Etkileri", **Savunma Bilimleri Dergisi**, Kasım/November 2013, Cilt/Volume 12, Sayı/Issue 2.
- Sandıklı, Atilla, Özbay, Fatih, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010", **Bilge Strateji**, Cilt 3, Sayı 4, Bahar 2011.
- Shamkhal Abilov, "Hazar'ın Hukuki Statüsü", **Hazar Raporu**, Yaz 2013.
- Sezer, Duygu Bazoğlu, "Turkish-Russian Relations: The challenges of reconciling geopolitical competition with economic partnership", **Turkish Studies**, Vol 1, No 1, Spring 2000.
- Suleymanov, Elchin, Aras, Osman Nuri, Hasanov, Fakhri, "Economic and Strategic Expectations from Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project", **Academic Journal of Economic Studies**, Vol. 2, No.4, December 2016.
- Sandıklı, Atilla, İsmayılov, Elnur, Gafarlı, Orhan, "Kafkasya'daki gelişmeler ve Türkiye", **Bilgesam**, Rapor 60, Nisan 2014.
- Saraçlı, Murat, "Rusya Federasyonu'nun Yakın Çevre Politikasının da Dış Rusların Yeri Ve Kırım Meselesi", **Karadeniz Araştırmaları**, Bahar 2015, Sayı 45.
- Sevim, Tuğçe Varol, "Ukrayna'nın Yönetemediği Enerji Politikası ve Bugünkü Sonuçları", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, Rapor No: 19 Mayıs 2014.
- Stern, Jonathan, Pirani, Simon, Yafimava, Katja, "Does the cancellation of South Stream signal a fundamental reorientation of Russian gas export policy?", **The Oxford Institute for Energy Studies**, January 2015.
- Sönmez, A. Sait, "Putin Yönetimi'nin Güney Kafkasya Politikası", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2011 15 (2).

- Şihaliyev, Emin, Mustafayev, Beşir, "Türkiye -Rusya İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Yolunda Engeller Ve Öngörüler", **TYB Akademi**, Bahar 2016/17.
- Şihaliyev, Emin, Yılmaz, Reha, "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları", **Bilge Strateji**, Cilt 7, Sayı 13, Güz 2015, 25 Mayıs 2015.
- Şihaliyev, Emin, "Ermenistan-Azerbaycan Çatışmasının Yakın Geleceği: Barış Mı? Savaş Mı? Yoksa Ateşkes Mı?", Editör Ömer Engin Lütem, **Ermeni Araştırmaları**, 2013, Sayı 45.
- Şiriyev, Zaur, "Azerbaycan'ın Karabağ Politikası ve Stratejik Vizyonu", **OAKA USAK**, Cilt: 6, Say: 12, ss. 88-117, 2011.
- "The Foreign Policy Concept Of The Russian Federation", Approved By Dmitry A. Medvedev", **President Of The Russian Federation**, On 12 July 2008.
- Türk-Rus Toplumsal Forumu Faaliyet Bülteni**, Kasım 2012-Haziran 2013.
- Taşcı, Tekin Aycan, "Türkiye - Rusya İlişkilerinde Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)", **ERUSAM**, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Rusya - Kafkasya Araştırmaları, 2014.
- Tellal, Erel, "Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)", **Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları**, Ankara, Aralık 2000.
- Tanrısever, Oktay F., "Turkey And Russia in Eurasia", The Future of Turkish Foreign Policy, Lenore G. Martin and Dimitris Kerides, eds., **Cambridge**, MA, MIT Press, 2004.
- Tavkul, Ufuk, **KÖK Araştırmalar**, 1(2), Güz 1999.
- Taşkent, Kurtuluş, "Turkish-Russian Relations: Toward Enhanced Multidimensional Partnership' And Beyond", **Today's Zaman**, September 27, 2007.
- Trenin, Dmitri, "The Ukraine Crisis and The Resumption of Great-Power Rivalry", **Carnegie Moscow Center**, July 2014.
- Tchilingirian, Hratch, "Religious Discourse on the Conflict in Nagorno Karabakh", **Occasional Papers on Religion in Eastern Europe**, Volume 18 | Issue 4 8-1998, George Fox University.
- Tellal, Erel, "Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları", **Mülkiye**, Cilt XXIV, Sayı 225 (2000).
- "Türkiye-Ermenistan İlişkileri Çalıştayı Raporu", 25-28 Mayıs 2009, **SETA**, Kafkasya Çalışmaları 1 | Haziran 2009.

- Türkiye Cumhuriyeti Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı**, "Dünya Ve Ülkemiz Enerji Ve Tabii Kaynaklar Görünümü", Sayı 13.
- Tanchum, Micha'el, "TANAP and The Semicirclement Of Iran: Progress And Paradoxes In Turkey's Energy Diplomacy", **Turkish Policy**, Quarterly Volume 14 Number 3 fall 2015.
- Torbakov, Igor, "Russia and Turkish-Armenian Normalization: Competing Interests in the South Caucasus", **Insight Turkey**, Vol. 12 / No. 2 / 2010.
- Torbakov, Igor, "The Turkish Factor in the Geopolitics of the Post-Soviet Space", **Foreign Policy Research Institute**, January 1, 2003.
- Torbakov, Igor, "Making Sense of the Current Phase of Turkish-Russian Relations", **The Jamestown Foundation**, October 2007.
- Torbakov, Igor, "The Georgia Crisis and Russia-Turkey Relations", **The Jamestown Foundation**.
- Terzioğlu, Süleyman Sırrı, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", **OAKA**, Cilt:3, Sayı: 5, 2008.
- Vinogradov, Sergei, Wouters, Patricia, "The Caspian Sea: Current Legal Problems", **Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht**, 1995.
- Yüksel, Peyman, Kalın, İbrahim, (Editörler), "Putin'in Ziyareti ve Türkiye-Rusya İlişkileri", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Eko Avrasya**, Yıl:8 Sayı:29 2015 / 1.
- Yapıcı, Merve İrem, "1990'lar Boyunca Türkiye-Rusya İlişkileri: İstikrarsızlık İçinde İstikrar", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 10, Sayı 40, 2014.
- Yılmaz, Sait, "Karadeniz'de Değişen Dengeler Ve Türkiye", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 15, Güz 2007.
- Yazar, Yusuf, "Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarınının 20. yılı vesilesiyle Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri", **Ahmet Yesevi Üniversitesi**, Yayın No: 01, Ankara, 2011.
- Yılmaz, Reha, İsmayılov, Elnur, "Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu", **Bilgesam Yayınları**, Rapor No: 37 Ekim 2011.
- Zimnitskaya, Hanna, Geldern, James Von, "Is the Caspian Sea a sea; and why does it matter?", **Hanyang University Journal of Eurasian Studies**, Accepted 7 April 2010.

Warhola, James W., Mitchell, William A., "The Warming of Turkish- Russian Relations: Motives and Implications", **Article in Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization**, January 2006.

DERGİ

Aslanlı, Aras, "Tarihten Günümüze Karabağ sorunu", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt 7 Sayı 1.

Cafersoy, Nâzim, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001) ", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1.

Çaman, Efe, "Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politikanın Yönelim Sorunsalı", **Avrasya Dosyası**, Türk Dünyası-Çin, Cilt 12, Sayı 1, 2006.

Çelikpala, Mithat, "1990'lardan Günümüze Türk Rus İlişkileri", **Avrasya Dosyası** (Karadeniz'in Yeni Jeopolitiği), Cilt 13, Sayı 1, 2007.

Diplomat Atlas, Ağustos 2010 - 10. Sayı.

Gasımov, Musa, "Rusya'nın Azerbaycan Politikası", **Avrasya Dosyası**, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4.

Gül, Nazmi, Ekici, Gökçen, "Azerbaycan ve Türkiye İle Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1.

Kanbolat, Hasan, "Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı", **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel, Kıl 2001, Cilt: 6, Sayı: 4.

Kınıklıoğlu, Suat, "Türk-Rus İlişkileri: Kasyanov Ziyaretinin Anatomisi", **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt: 6, Sayı: 4.

Kınıkoğlu, Suat, "Türk-Rus İlişkilerinin Anatomisi", Editör: Mehmet Seyfettin Erol, **Avrasya Dosyası**, Türk Dünyası Çin, Cilt 12, Sayı 1, 2006.

Köten, Faysal, "Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik Ve Jeo-ekonomisindeki Rolü", **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)**, II/1 (2013).

Oğan, Sinan, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Rusya", **Avrasya Dosyası**, 11 Eylül sonrası Türk Dış Politikası Özel, Yıl 2004, Cilt 10, Sayı 1.

Pala, Cenk, "Hazar Boru Hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Ve Türkiye", **Avrasya Dosyası**, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4.

Pamir, Necdet, "Karadeniz: Enerji Güvenliğine ve Kaynakların Çeşitlendirilmesine Açılan Kapı", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2007.

Sever, Ayşegül, "Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Çatışma, Rekabet ve İşbirliği", (Editör) Ümit Özdağ, **Avrasya Dosyası**, Özbekistan Özel, Cilt 7, Sayı 3, Sonbahar 2001.

Tanrısever, Oktay F., "Moskova'nın Çeçenistan Çıkmazı ve Çıkış Arayışları", **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt: 6, Sayı: 4.

Yaşar Ünsal, Hande (Editör), "Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı seçimlerine doğru", **Hazar World**, Eylül 2013 Sayı 10.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", **Akademik Fener**, Sayı 13.

Weitz, Richard, "Russian-Turkish Relations: Steadfast and Changing", **Mediterranean Quarterly**: Summer 2010.

YAYINLANMAMIŞ YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

Alışov, Eyvaz, "11 Eylül Terör Saldırıları Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: Stratejik Rekabetten İşbirliğine", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2007.

Erşen, Emre, "Sovyet Sonrası Rus Avrasyacılığı ve Rusya-Türkiye İlişkileri Üzerindeki Etkileri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2009.

Emilia, Ramazanova "The Caspian Sea: Legal Challenges Of Delimitation Between Littoral States", **Master's Thesis Masters Of Laws In Law Of The Sea University Of Tromsø Faculty Of Law Fall**, 2012.

Sayılan, Murat Onur, "1988 – 95 Arası Dağlık Karabağ Sorunu", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi**, Ankara–2007.

ANSİKLOPEDİ

Abdullayev, Cavid, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü Ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu, Hazar Denizi", **Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**. C. 10.

"Hazar Denizi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 17, İSAM, **İslâm Ansiklopedi**.

GAZETE

"Aliyev: Rusya ve Türkiye arasındaki gerginliğin azaltılması için desteğe hazırız", **Hürriyet**, 27 Kasım 2015.

Aliyev TBMM'de konuştu: "Türkiye'ye çok bağlıyım", **Milliyet**, 14 Nisan 2004.

"Avrasya Feribotu Olayı", **NTV**, 19 Ocak 1996.

Akkan, Faruk, Rusya: "Türkiye'ye Patriot yerleştirilmesi, NATO'nun Suriye krizine müdahalesi anlamına gelir", **HABERUS** 30 Kasım 2012.

"Arınç, Rusya konseyi Başkanı ile görüştü", **Milliyet**, 26 03 2007.

Ashton: "Azerbaycan ve Ermenistan Madrid Prensipleri'ne yoğunlaşmalı", **AGOS**, 28.06.2012.

Babacan, Ali, "Calming the Caucasus", **The Newyork Times**, Sept. 23, 2008.

"Bakü'de şüphe kalmadı", **NTV**, 13 Mayıs 2009.

"Bakü'de İpekyolu Zirvesi", **Hürriyet**, 8 Eylül 1998.

Batur, Nur, "Türkiye, Elçibey'i Nasıl Kaybetti?", **Milliyet**, 20 Haziran 1993.

Bila, Fikret, "Gezinin Bilançosu", **Milliyet**, 06.11.1999.

Başlamış, Cenk, "Rusya'da Sıcak Temas", **Milliyet**, 04.11.1999.

Başlamış, Cenk, "Putin'den Demirel'e rest", **Milliyet**, 19 Ocak 2000.

Başlamış, Cenk, "Türkiye Hamlesi", **Milliyet**, 31.05.2006.

Başlamış, Cenk, "Moskova: Türkiye Geleneksel Ortağımız", **Milliyet**, 24 Ekim 2000.

"Botaş ile Gazprom Arasında Enerji Alanında İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşması, Türk Eximbank ile Rus Eximbank Arasında İşbirliği Protokolü", **Milliyet**, 6 Aralık 2004.

Cumhuriyet, 26 Ekim 2000.

"Caucasus cooperation agreement against terrorism signed", **Turkish Daily News**, 1 May 2002.

"Davutoğlu: Böyle devam ederse Rusya'ya yanıt veririz", **Cumhuriyet**, 15 Şubat 2016.

"Davutoğlu: uçakta meşru olmayan unsurlar var", **Milliyet**, 10.10.2012.

Değer, Evren, "AKKA'da Ortalık Toz Duman", **Milliyet**, 19.11.1995.

Dağdelen, Nihat, "2004'te Türkiye-Rusya ilişkileri... Putin'den tarihi ziyaret", **Milliyet**, 24 Aralık 2004.

"Ermenistan: Azerbaycan ile savaştayız", **Cumhuriyet**, 23 Aralık 2015.

Elekdağ, Şükrü, "Atina neyin peşinde?", **Milliyet**, 22 Haziran 1998.

Emiroğlu, Selma, "Batının Gündemi Kıbrıs", **Milliyet**, 11.01.1997.

"Erdoğan: Rusya ile ticaretimiz 10 milyar doların üzerine çıkmalı", **Hürriyet**, 11 Ocak, 2005.

Ergan, Uğur, "Bir Millet Ayrılıyor", **Hürriyet**, 19 Ekim 2009.

"Erdoğan: yaşanan hadiseden dolayı üzgünüz", **Hürriyet**, 28 Kasım 2015.

"Fransa Kınadı", **Milliyet**, 11.01.1997.

"Füze kalkanına asimetrik yanıt veririz", **Milliyet**, 21.02.2012.

Göksedef, Ece, "Putin Dönemi Türk Rus İlişkileri", **Aljazeera Turk**, 4 Ağustos 2016.

"Gül'den Sarkisyan'a Kutlama", **Yeni Şafak**, 21 Şubat 2008.

Güvenç, Duygu, "Rusya'nın 3 şartı var", **Cumhuriyet**, 13 Aralık 2015.

"Her şey Laleli'den başladı", **Sabah**, 30 Kasım 2005.

"Hazar'a kıyıdaş ülkelerin liderleri zirvesi 2017'de", **Mehr News Agency**, 13 Temmuz 2016.

"Hazar Denizi beşe bölünüyor", **Milliyet**, 05.03.2015.

Huntington, Samuel P., "Çeçenya'da Kim Kazanır?" (New York Times Gazetesinde yayımlanan yazısı), **Zaman**, 20 Aralık 1999.

İflazoğlu, Nazif, "Rusya Gündemi Kıbrıs'la Açıldı", **Radikal**, 11.01.2005.

Kanbolat, Hasan, "Türkiye Kafkasya da ne yapabilir?", **Hürriyet**, 15 Ağustos 2008.

"Kuzey akım doğalgaz hattı hizmete giriyor", **BBC Türkçe**, 8 Kasım 2011.

Kohen, Sami, "Güçlü ortaklık" ne demek?", **Milliyet**, 16 Şubat 2009.

Milliyet, 25.11.2015.

"Mavi Akım'dan doğalgaz alımı başladı", **Hürriyet**, 20 Şubat 2003.

Orujova, Nigar, "Caspian Sea status still undecided", **Azernews**, 29 January 2016.

- "Özal'ın Azeri gafına tepki", **Milliyet**, 20 Ocak 1990.
- "Putin: Meclis kararı haftanın olayı", **Radikal**, 5 Mart 2003.
- "Putin: 'Kuzey Kıbrıs'a ambargo adil değil', **Sabah**, 11 Ocak 2005.
- "Putin Offers Joint Missile Shield", **BBC News**, 7 June 2007.
- "Putin: Suriye rejiminin avukatı değiliz", **Milliyet**, 03. 12. 2012.
- "Putin Güney Akım için Ankara da", **BBC Türkçe**, 6 Ağustos 2009.
- "Rusya ile Montrö restleşmesi", **Hürriyet**, 4 Nisan 2014.
- "Rus Elçiden Savaş Tehdidi", **Milliyet**, 11.10.1997.
- "Sarkisyan'a Kutlama", **Milliyet**, 28.04.2008,
- Şenerdem, Enis, "Rus doğalgazındaki azalış Türkiye'yi nasıl etkileyecek?", **BBC Türkçe**, 23 Ekim 2014.
- "Türkiye, Güney Akım'a imza attı, Putin 'nükleeri aldık' havasına girdi", **Hürriyet**, 7 Ağustos 2009.
- "Türkiye, füze kalkanını kabul etti", **Sabah**, 3 Eylül 2011.
- "Türkiye-Rusya: İşbirliğimiz ivme kazanacak", **Milliyet**, 6 Aralık 2004.
- "Uçağın düşürülmesinde Rus parmağı...Rusya'nın bu çılgınlığı yapmasının mantığı yok", **Milliyet**, 27.06.2012.

RESMİ GAZETE

Resmi gazete milletler arası andlaşma Karar Sayısı: 2010/918 Sayı: 27721 6 Ekim 2010
Çarşamba <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm>
(26.06.2016).

T.C. Resmi Gazete Karar Sayısı:
91/1720 <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20887.pdf>. (22.07.2016).

T.C. Resmi Gazete Sayı: 20887, 1 Mayıs
1991, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20887.pdf>. (25.05.2016).

RAPOR VE KANUNLAR

Kanun No. 4585 Kabul Tarihi: 22.6.2000 24.06.2000 tarihli, 24089 sayılı R.G.,
<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4585.html>. (11.03.2016).

MHB Boğazalar ve Marmara bölgesi deniz trafik düzeni hakkında tüzük, yıl 14sayı 1-2,
1994. Resmi Gazetede Yayınlanma tarihi 11.01.1994, Sayı 21815.

TBMM İnsan Hakları İnceleme Raporu, Çeçenistan da devam eden insan hakları
ihlalleri ile ilgili TBMM insan hakları inceleme komisyon raporu çalıştay
raporu, Şubat 2000.

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi
Komşuluk Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun,
(Resmî Gazete ile yayımı: 213.1993 Sayı: 21531), Kanun No. Kabul Tarihi
3889 113.1993.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603889.pdf. (05.03.2016).

"T.B.M.M. (S. Sayısı: 384) Komisyonu Raporu (1/633)",
<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss384m.htm>. (10.04.2016).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Hakkında
Antlaşma'nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun(Resmî Gazete
ile yayımı: 26.6.1992 Sayı: 21266 s.241.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc075/kanuntbmmc075/kanuntbmmc07503818.pdf. (06.04.2016).

Tüzüğün resmi gazetede yayınlanma tarihi: 6 Kasım 1998'dir. Türk Boğazları Deniz
Trafik Düzeni Tüzüğü No: 23515 Yayınlandığı Düsturun Tertibi: 5, Cilt: 38.

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma
Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Kanun(Resmî
Gazete ile yayımı: 11.5.1993 Sayı: 21578)Kanun No. Kabul Tarihi 3905
4.5.1993https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603905.pdf. (05.03.2016).

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve
Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair
Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu (1/979) Dönem: 23 Yasama
Yılı: 5 TBMM (S. Sayısı: 645),
<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>. (02.08 2016).

İNTERNET

"Asrın Anlaşması" http://www.azerbaijans.com/content_775_tr.html. (03.01.2017).

Aksoy, Şebnem, "Putin ve Erdoğan Mavi Akımı Açıyor", *DW*, <http://www.dw.com/tr/putin-ve-erdo%C4%9Fan-mavi-ak%C4%B1m%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1yor/a-2523169> 10.04.2016. (17.11.2005).

"Asrın Anlaşması", http://www.azerbaijans.com/content_775_tr.html. (21.05.2016).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası Iı Fəsil, "Dağlıq Qarabağ Problemi Beynəlxalq Təşkilatların Müzakirəsində", s.9. <http://files.preslib.az/site/karabakh/gl2.pdf>. (01.04.2016).

Azərbaycan Respublikası, <http://www.human.gov.az/az/view-page/61/%C4%B0%C5%9E%C4%9EAL#.WOE12IXyjIU>. (02.04.2017).

Aslanov, Elnur, "OSCE Minsk Group for 20 years have not yielded any fruits", *News.Az*, Fri 18 May 2012 <http://news.az/articles/politics/60568>. (02.12.2016).

"ABD Aliyev-Sarkisian görüşünü alkışlıyor", *Azadliq*, Noyabr20, 2013 <http://www.azadliq.org/a/25172524.html>. (02.12.2016).

Aslanlı, Araz "Karabağ'da çözüm ihtimali", *Aljazeera*, 25 Mayıs 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/karabagda-cozum-ihtimali>. (03.12.2016).

Aras, Osman Nuri, "Moskova'nın Hamlesi Ve Aliyev'in Türkiye Ziyareti", *TASAM*, 07.11.2008 http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/969/moskovanin_hamlesi_ve_aliyevin_turkiye_ziyareti. (01.08.2016).

Aras, Bülent, "Türk-Rus İlişkileri: Avrasya Jeopolitikası Üzerine Öngörüler", *TASAM*, 28.02.2005, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/147/turk-rus_iliskileri_avrasya_jeopolitikasi_uzerine_ongoruler. (07.03.2017).

Akkan, Faruk, Seferov, Fuat, "Rusya: Türkiye, Suriye'de tek taraflı girişimde bulunmayacak", *HABERRUS*, 10 Nisan 2012. <http://haberrus.com/politics/2012/04/10/rusya-turkiye-suriyede-tek-tarafligirisimde-bulunmayacak.html>. (05.07.2016).

Arslan, Rengin, "Rus savaş uçağı Türkiye'ye girdi: Hava sahası ihlali mi, mesaj mı? "... http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151005_rusya_ihlal_analiz. (05.07.2016).

Azərbaycan-Türkiyə İlişkileri, <http://lib.aliyevheritage.org/tk/4610295.html>.
(31.07.2016).

"Azərbaycan cumhurbaşkanlığı seçimleri için detaylı bilgi: Araz Aslanlı, Azərbaycan'da devlet başkanlığı seçimi ve sonrasındaki gelişmeler", *Karadeniz Araştırmaları* 1 http://www.karam.org.tr/Makaleler/1118809257_aslanli.pdf. (09.09.2016).

"Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Kremldəki "Predstavitelskiy kabinet"də Rusiya Federasiyasının prezidenti Vladimir Vladimiroviç Putinlə söhbətindən" (Moskva, 23 sentyabr 2002-ci il) sənədinə tarixi arayış, <http://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=4786337>. (11.08.2016).

Azərbaycan – Rusiya münasibətləri, Azərbaycan Respublikasının Rusiya Federasiyasındakı səfirliyi, <http://moscow.mfa.gov.az/az/content/3>,
(11.08.2016).

"Azərbaycan Respublikası Və Rusiya Federasiyasının Moskva Bəyannaməsi"Nin Təsdiq Edilməsi Haqqında, Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı Şəhəri, 6 Aprel 2004-Cü İl № 613-Iiq, <http://e-qanun.az/framework/5955>.
(11.08.2016).

"Azərbaycan Respublikası Və Rusiya Federasiyasının Moskva Bəyannaməsi"nin Təsdiq Edilməsi Haqqında, Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı Şəhəri, 6 Aprel 2004-Cü İl № 613-Iiq, <http://e-qanun.az/framework/5955>. (11.08.2016).

Abbasov, Shahin, "Azerbaijan: Is Baku Ready to Cause Geopolitical Problems over Turkish-Armenian Thaw?", April 13 2009, *Eurasianet*, <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav041409.shtml>.
(10.09.2016).

"Al ya da öde dönemi bitiyor! ", 25 Eylül 2012 <http://www.gazetevatan.com/-al-ya-da-ode--donemi-bitiyor--483261-ekonomi/>. (28.10.2016).

Apakan, Hande, "Ukrayna Krizinin Bölgeye Yansımaları Ve Türkiye'nin Tutumu" 14.10.2014, *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, <http://avim.org.tr/tr/Yorum/UKRAYNA-KRIZININ-BOLGEYE-YANSIMALARI-VE-TURKIYE-NIN-TUTUMU>. (20.07.2016).

"Allied leaders agree on NATO Missile Defence system", 20 Nov. 2010, *North Atlantic Treaty Organization NATO*, http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_68439.htm. (12.08.2016).

Azərbaycan və Rusiya prezidentlərinin təkbətək görüşü olub 29-06 2009, Arxiv.Az , <http://arxiv.az/az/az.trend.az/1826308/Azərbaycan+ve+Rusiya+prezidentlerini+n+tekbetek+gorushu+olub>. (12.08.2016).

Abbasov, Shahin, "Turkey's Gul Visits Azerbaijan: A Case of Sound and Fury?", *Eurasianet* <http://www.eurasianet.org/node/61762>. (02.03.2016).

Azərbaycan Prezidenti İlham ƏLİYEV, "İlham Əliyev Rusiyanın Baş Naziri Vladimir Putin ilə Görüşmüşdür", 08 İyun 2010, <http://az.president.az/articles/199?locale=en>. (25.09.2016).

"Başbakan Davutoğlu'ndan Rusya açıklaması", *NTV*, 3 Aralık 2015, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/basbakan-davutoglundan-rusya-aciklamasi,foWkcPDkvU-hEvNP0Gb7DQ>. (06.08.2016).

Babayeva, Züriye, "Azerbaycan-Rusya İlişkilerinde Kırılma mı Yaşanıyor?", 23 Aralık 2013, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2013/12/23/7345/azerbaycan-rusya-iliskilerinde-kirilma-mi-yasaniyor>. (07.11.2016).

Bitmeyen Sorun Dağlık Karabağ Trajedisi, *Diplomatik Atlas*, s.16, <http://www.diplomat.com.tr/atlas/sayilar/sayi12/sayfalar.asp?link=s12-5.htm>. (27.09.2016).

"Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurası Qətnamə", 853 (1993) 29 iyul 1993-cü il *Qeyri-Rəsmi Tərcümə* S/RES/853 (1993) 29 iyul 1993, <http://www.azerbaijan.az/portal/History/HistDocs/Documents/11.pdf>. (01.04.2016).

"Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurası", 14 oktyabr 1993 S/RES/874 (1993) , *Qeyri-Rəsmi Tərcümə Qətnamə 874 (1993) , Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi*, http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/6. (01.04.2016).

"Baza Prinsipləri İmzalanmadı", *Azadlıq Radosu*, İyun 24, 2011, <http://www.azadliq.org/a/24244924.html>. (02.12.2016).

Babalı, Tuncay, "Implications Of The Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project Perceptions", Winter 2005 S.58-59, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/TuncayBabali.pdf>. (03.01.2017).

"BTC'den akan petrol 2,5 milyar varili aştı", 10/11/2016, *Enerji Enstitüsü*, <http://enerjiinstitutusu.com/2016/11/10/btceden-akan-petrol-25-milyar-varili-asti/>. (28.12.2016).

Bilici, Abdulhamit, "Rusya, açılımı neden destekliyor?", <http://www.haber7.com/dunya/haber/444452-rusya-acilimi-neden-destekliyor>. (09.03.2017).

"BOTAŞ International Limited", <http://www.botasint.com/sirketprofili.aspx>. (28.12.2016).

"BTE ile 4,3 milyar metreküp doğal gaz taşındı", 03 Ocak 2014, <http://www.dunya.com/ekonomi/bte-ile-43-milyar-metrekup-dogal-gaz-tasindi-haberi-233005>. (05.01.2017).

- Bağırov, Faig, "Azerbaycan Türkiye İlişkilerinin 25. Yıldönümü", *Diplomatik Gözlem*, <http://www.diplomatikgozlem.com/TR,18472/azerbaycan-turkiye-iliskilerinin-25-yildonumu.html>. (28.10.2016).
- Başlamış, Cenk, "Türk-Rus ilişkilerinde Suriye gölgesi", *BBC Türkçe*, 12 Ağustos 2013 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130812_turkiye_rusya. (02.07.2016).
- Chow, Edward C., "Turkish Stream Redux", August 11 2016, Center for Strategic and International Studies, <https://www.csis.org/analysis/turkish-stream-redux>. (28.10.2016).
- "Conciliation resources Müzakirə sənədi Fevral", 2012 s. 3, United Kingdom 2011 http://www.c-r.org/downloads/Status_Discussion_Paper_Web_Azeri.pdf. (03.12.2016).
- Caferov, Nazim, "4 Gün Savaşı" ve Bölgesel Dengeler", *DW Deutsche Welle*, <http://www.dw.com/tr/4-g%C3%BCn-sava%C5%9F%C4%B1-ve-b%C3%B6lgesel-dengeler/a-19168839>. (03.12.2016).
- Cox, Caroline, Eibner, John, "Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh", <http://sumgait.info/caroline-cox/ethnic-cleansing-in-progress/post-soviet-conflict.htm>. (29.09.2016).
- Dağlık Karabağ'da çözüm girişimleri: AGİT Minsk Grubu'nun müzakere çıkmazı <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/daglik-karabagda-cozum-girisimleri-agit-minsk-grubunun-muzakere-cikmazi>. (02.12.2016).
- Danielyan, Emil, Khachatrian, Ruzanna, 'Genocide' Question Still Haunts Armenia-Turkey Relations, Radio Free Europe, Raido Liberty, July 10, 2008, http://www.rferl.org/a/Genocide_Question_Still_Haunts_Armenia_Turkey_Relations/1182898.html. (03.12.2016).
- Dyer, John, "The Bad Blood Between Russia and Turkey Is Spreading to Armenia and Azerbaijan", December 3, 2015 Vice News, <https://news.vice.com/article/the-bad-blood-between-russia-and-turkey-is-spreading-to-armenia-and-azerbaijan>. (02.01.2017).
- "Demirtaş Lavrov'la görüştü", *CNN Türk*, <http://www.cnnturk.com/spor/demirtas-lavrovla-gorustu>, (23.12.2015).
- "Davutoğlu: her türlü tedbir hakkımız ve görevimiz", *Aljazeera Turk*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-her-turlu-tedbir-hakkimiz-ve-gorevimiz>, 24 Kasım 2015. (05.09.2016).
- Dış Ticaret Müsteşarlığı web sitesi, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Azerbaycan.pdf>. (05.09.2016).

Erkuş, Sevil, "Russia says violation of Turkish airspace was navigation error", *Daily News*, <http://www.hurriyetdailynews.com/russia-says-violation-of-turkish-airspace-was-navigation-error.aspx?pageID=238&nID=89387&NewsCatID=352>. (05.09.2016).

Enerji kaynaklarının nakli stratejisi, http://www.azerbajjans.com/content_1030_tr.html. (03.01.2017).

Egeli, Pınar, "Rusya Federasyonu ile Türkiye'nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi", 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22 Şubat 2008, DEÜ İİBF İktisat Bölümü İzmir, http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/egeli.pdf. (26. 12. 2016).

Erdil, Merve, "Rusya'nın en büyük kozu: Doğalgaz", 24 Kasım 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/rusyanin-en-buyuk-kozu-dogalgaz-40018314>. (28.10.2016).

"Fransa prezidenti Qarabağ üçün böyük sülh sazişinin tərbinə başlamağı təklif edir", *Azadlıq*, Oktyabr 28, 2014. <http://www.azadliq.org/a/26659612.html>. (02.12.2016).

"Gebele'de anlaşma yakın" 16 Şub 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/gebeled-anlasma-yakin>. (07.11.2016).

Golubkova, Katya, Kobzeva, Oksana, and Pinchuk, Denis, "ussia's Gazprom expects agreement on Turkish Stream pipeline in", October Sep 15, 2016, <http://www.reuters.com/article/us-russia-gazprom-idUSKCN11L1X2>. (28.10.2016).

Gökçegöz, Selim, "Orta Asya İle Hazar Bölgesinde Mevcut Ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye'nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri," file:///C:/Users/DELL/Downloads/5000098937-5000139939-1-PB.pdf. (26. 12. 2016).

Has, Kerim, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakı Türk-Rus İlişkilerini Nasıl Etkiler?", 14 Mart 2014, *USAK*, <http://www.usak.org.tr/tr/kose-yazilari/kirim-in-rusya-ya-ilhaki-turk-rus-iliskilerini-nasil-etkiler>. (18.07.2016).

Hacıoğlu, Nerdun, "Rusya lideri Putin, BM İklim Değişikliği Zirvesi'nde Aile Fotoğrafı'na girmede", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/putin-bm-iklim-degisikligi-zirvesinde-aile-fotografina-girmede-40020882>. (30.11.2015).

http://www.tanap.com/content/file/TANAP_Hukumetlerarasi_Anlasma.pdf. Erişim Tarihi: 05.01.2017.

http://cerlive.thomaspateron.co.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/policybrief_russia_final_20july07-800.pdf. (13.05.2016).

<http://haberrus.com/politics/2012/11/30/rusya-turkiyeye-patriot-yerlestirilmesi-natonun-suriye-krizine-mudahalesi-anlamina-gelir.html>. (05.07.2016).

Hacıbəy, Fəxri, 13.06.2016 "Rusiya və Türkiyə dostlaşaraq Avrasiyaya sahib çıxmalıdır", *sputnik.az*, <http://sputnik.az/expert/20160613/405645216.html>. (15.08.2016).

"İlham Əliyevin və Rusiya Prezidenti Dmitri Medvedevin mətbuat konfransı olmuşdur", 03 sentyabr 2010, <http://www.president.az/articles/655>. (14.08.2016).

İsmayıl, Elnur, "Azerbaycan-Rusya İlişkilerinde Gebele Radar İstasyonu Sorunu", 02 Ocak 2012, *Bilgesam*, <http://www.bilgesam.org/incele/170/-azerbaycan-rusya-iliskilerinde-gebele-radar-istasyonu-sorunu/#.wccqi9wltuu>. (07.11.2016).

"Ilham Aliyev left for the summit Caspian Five", 2014 September 29, <https://www.contact.az/docs/2014/Politics/092900091754en.htm>. (15.08.2016).

Jelesnovodsk Beyannamesi, "Zheleznovodsk Declaration", <http://www.cr.org/our-work/accord/nagorny-karabakh/keytexts6.php>, (12 avqust 2009-cu il).

"Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by Dmitry Medvedev, President of the Russian Federation, Barack Obama, President of the United States of America, and Nicolas Sarkozy, President of the French Republic at the Deauville Summit of the Eight", *The White House Office of the Press Secretary*, May 26, 2011, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/26/joint-statement-nagorno-karabakh-conflict-dmitry-medvedev-president-russ>. (02.12.2016).

Kirişçi, Kemal, "The Implications Of A-Turkish-Russian-Rapprochement, Brookings", <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2016/08/10/the-implications-of-a-turkish-russian-rapprochement/>. (10.08.2016).

Kemaloğlu, İlyas, "Türk-Rus ilişkileri kaldığı yerden edecek mi?", <http://www.karar.com/gorusler/turk-rus-iliskileri-215052#11.08.2016>, (28.10.2016).

Kasım, Kamer, "Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Protokollerin Analizi", *USAK*, Eylül 3, 2009 <http://www.usak.org.tr/tr/usak-analizleri/kafkasya/turkiye-ve-ermenistan-arasindaki-protokollerin-analizi>. (03.12.2016).

Karagöl, Erdal Tanas, "Türkiye Enerji Merkezi Olur mu?",
s.4.https://fba.ius.edu.ba/sites/default/files/volume_3_turkish_bosnian_combined_version_4_elektronik.pdf. (09.03.2017).

Karağaçlı, Abbas, "İşgal Altındaki Dağlık Karabağ Sorunu", *Bilgesam*, 15 Mayıs 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/164/-isgal-altindaki-daglik-karabag-sorunu/#.V-rJgiGLTIU>. (27. 09. 2016).

- Kaya, İbrahim, Protokol Sevr'i
hortlatmadı08/10/2009<http://www.radikal.com.tr/yorum/protokol-sevri-hortlatmadi-958111/>. (03.12.2016).
- "Karabağ'da anlaşma yok", *Aljazeera*, 23 Haz 2016,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/karabagda-anlasma-yok>. (03.12.2016).
- "Kafkasya'nın açık hesabı: Dağlık Karabağ", *Aljazeera*,
<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/kafkasyanin-acik-hesabi-daglik-karabag>.
(29.09.2016).
- "Lawmaker says results of Moscow-Ankara talks exceed expectations", October 11
2016 <http://tass.com/politics/905536>. (28.10.2016).
- "Lavrov'un Demirtaş'la görüşmesi ne anlama geliyor?", *Sputnik News*,
<tr.sputniknews.com/rusya/20151223/.../rusya-turkiye-hdp-demirtas-lavrov.htm>,
(23 .04.2015).
- "Lavrov: Türk Dışişleri Bakanı ile görüşmeye hazırız", *Haber Türk*
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/1161418-rusyadan-flas-acikalama-turkiyeyi-reddetmeyecegiz> (02.04. 2015).
- Moskova'ya gelen heyete Erdoğan'dan rötuş geldi... Rusya "kademeli iyileşme" istiyor,
<http://www.turkrus.com/HaberDetay.aspx?id=246149%2F>. 26.7.2016,
(30.08.2016).
- "Mermiler yerine oy pusulaları: Nalbandyan BM'de Karabağ sorununun müzakere
sürecini anlattı", 24 Eylül 2016, *Ermeni haberajansı*,
<http://www.ermenihaber.am/tr/news/2016/09/24/Nalbandyan-Bak%C3%BC/90162>. (03.12.2016).
- "Medvedevin səfər proqramı açıqlanıb", *azadlıq radiosu*, Sentyabr 02, 2010
<http://www.azadliq.org/a/2146118.html>. (14.08.2016).
- "Nord Stream 2-Türk Akımı İle Rekabeti", *TESPAM*, <http://www.tespam.org/wp-content/uploads/NStream-vs-TStream.pdf>. (28.10.2016).
- Oktay, Hasan, "Türkiye ve Rusya İlişkilerinin Normalleşmesinde Enerji Faktörü:
Değerli Yakınlaşma", 13 Ağustos 2016, <http://www.kafkassam.com/turkiye-ve-rusya-iliskilerinin-normallesmesinde-enerji-faktoru-degerli-yakinlasma.html>. (28.10.2016).
- Oğuz, Heydər, "Türkiyə-Rusiya əlaqələrinə fərqli baxış: Bir təyyarənin güdazına gedən
fərsət", *Strateq.az* 11 İyun 2016,
<http://strateq.az/manshet/66644/turkiy%C9%99-rusiya-%C9%99laq%C9%99rin%C9%99rin%C9%99-f%C9%99rlq-baxis-bir-t%C9%99yyar%C9%99nin-gudazina-ged%C9%99n-furs%C9%99t.html>.
(05. 11. 2016).

- Oğan, Sinan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *Türksam Dış Politika Araştırmaları Merkezi*, 14 Şubat 2005, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>. (01.02.2017).
- Özel, Merve Suna, "Suriye Krizi Sürecinde Rusya-Türkiye İlişkisinde Uçaklar Jetler Sorunlar", 4 Aralık 2015, 21. *Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya/2015/12/04/8354/suriye-krizi-surecinde-rusya-turkiye-iliskisinde-ucaklar-jetler-sorunlar>. (13.11.2016).
- "Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı", *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/oncesi-ve-sonrasiyla-karabag-savasi>. (29.09.2016).
- Özbay, Fatih, Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Yol Haritası, 28 Nisan 2009, *Bilgesam*, <http://www.bilgesam.org/incele/987/-turkiye-ermenistan-iliskilerinde-yol-haritasi/#.WMEyalXyjIU>. (09.03.2017).
- Özbay, Fatih, "Türkiye-Ermenistan Normalleşme Sürecine Rusya'nın Yaklaşımı", *Bilgesam*, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-53-201403242444-turkiyeermenistannormallesmesureci.pdf>. (09.03.2017).
- Prezident İlham Əliyev: "Tarix də, bugünkü siyasi proseslər də Rusiya ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin daha sıx olmasını tələb edir", 30 Sentyabr 2014, <http://olaylar.az/news/siyaset/95576>. (15.08.2016).
- "Politoloqlar son vaxtlar iki ölkə arasında münasibətlərin kəskinləşməsinin Azərbaycana təsirləri barədə fikirlərini bildirirlər", 07.12.2015, <http://sputnik.az/radio/20151207/402931071.html>. (15.08.2016).
- "Putin: Türkiye pişman olacak", *BBC Türkçe*, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151203_putin_turkiye. (03.04.2015).
- "Putinin Bakı səfəri: Təndir çörəyi, Dağüstü Park, "Dağıstan'a səyahət", http://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2013/08/130814_putin_aze_gallery, 14 Avqust 2013, (14.08.2016).
- Prezident İlham Əliyev: "Rusiya və Azərbaycanın bölgədə sabitləşdirici rolu bundan sonra da regionun bütün ölkələri arasında daha tam anlaşmaya kömək edəcək", *Milli.Az*, <http://news.milli.az/politics/24572.html>. (12-08-2016).
- "Putin: Türkiye'yi düşman olarak görmüyoruz", *Türk Rus*, <http://turkru.com/142183-kelime-kelime-ne-dedi-putinin-yanki-yaratan-turkiye-sozlerinin-tam-cevirisi-xh.aspx>. (17.12.2015).

- "Putin'den sürpriz açıklama: Mavi Akım'ı uzatalım", 19 Nisan 2012, 22:06
<http://haberrus.com/economics/2012/04/19/putinden-surpriz-aciklama-mavi-akimi-uzatalim.html>. (28.10.2016).
- "Putin: Russia, Turkey call for urgent end to bloodshed in Syria", 10 Oct, 2016,
<https://www.rt.com/news/362285-putin-erdogan-turkey-meeting/>. (28.10.2016).
- "Rusiya Türkiye münaqişesinden Azərbaycan udacaq", 26/11/2015 *azadliq*
<http://www.azadliq.az/xeber/50319/rusiya-turkiye-munaqisesinden-azerbaycan-udacaq/> (15.08.2016).
- Rusya Büyükelçiliği, Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa)
http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html. (13.05.2016).
- "Rusya- Türkiye Askeri İlişkileri", Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/rusya-trkiye-asker-likler/23777>. (13.05.2016).
- "Rusya Federasyonu'nun Dünya Ticaret Örgütü'ne Katılımına İlişkin Değerlendirme", *TEPAV*, <https://www.deik.org.tr/contents/fileaction/3780>. (13.05.2016).
- "Rusya, Türkiye'yi yanında istiyor", *NTV*, 18 Ocak 2005, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/305647.asp>. (13.05.2016).
- Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni bir Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon, Moskova 13 Şubat 2009, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa>. (20.05.2016).
- "Rus basını: Erdoğan'ın ziyareti tarihi gelişme", *Ajans Kafkas*, 14.01.2010.
<http://ajanskafkas.com/haber-arsivi/rus-basini-erdoganin-ziyareti-tarihi-gelisme/>. (24.06.2016).
- "Rusya Federasyonu'nun Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımına İlişkin Değerlendirme", *TEPAV*, <https://www.deik.org.tr/contents/fileaction/3780>. (26.06.2016).
- Rusya: Türkiye füzenin peşini bırakmıyor, *NTV*, 23.11.2012, http://www.ntv.com.tr/dunya/rusya-turkiyeye-fuzenin-pesini-birakmiyor,tAmy5cWoq0eONcMStu647A?_ref=infinite. (06.07.2016).
- "Russia ready to extend Turkish stream after written guarantees from EU — Lavrov", October 25, 2016 <http://tass.com/economy/908507>. (28.10.2016).
- "Russia to own Turkish Stream's seabed section, Turkey — its land section, ministry says", October 11 2016, <http://tass.com/economy/905524>. (28.10.2016).

- "Russian, Turkish energy ministers discuss Turkish Stream, Akkuyu NPP", October 11 2016, <http://tass.com/economy/905686>. (28.10.2016).
- "Rusya doğalgazında "al ya da öde bitti", 10.01.2013 <http://www.milliyet.com.tr/rusya-dogalgazinda-al-ya-da-ode-bitti/ekonomi/ekonomidetay/10.01.2013/1653513/default.htm>. (28.10.2016).
- "Russia's borders: Azerbaijan benefits from not offending its more powerful neighbour", December 10, 2014 The Conversation, <http://theconversation.com/russias-borders-azerbaijan-benefits-from-not-offending-its-more-powerful-neighbour-35221>. (28.10.2016).
- Rzayev, Anar, "Rusya-Azərbaycan İlişkilerinin Ekonomi Politigi", *Bilgesam*, 26 Aralık 2010, <http://www.bilgesam.org/incele/885/-rusya-azerbaycan-iliskilerinin-ekonomi-politigi/#.V-DsdCGLTIU>. (15.09.2016).
- "Rusya Federasiyasının Prezidenti Dmitri Medvedevin Azərbaycana Rəsmi Səfəri", <http://azembassy.ru/aze/meetings/030608.html>. (11. 08. 2016).
- "Rusya prezidenti Dmitri Medvedyevin Azərbaycana səfəri başlayıb", 03 İyul 2008, *APA* http://apa.az/xarici_siyaset/rusya-prezidenti-dmitri-medvedyevin-azerbaycana-seferi-baslayib.html. (11.08.2016).
- "Rusya, Türkiyə'nin Mavi Akım'da 3 milyar metreküplük kapasite artırım talebini reddetti", 09 Ekim 2015 <http://haberrus.com/politics/2015/10/09/rusya-turkiyenin-mavi-akimda-3-milyar-metrekupluk-kapasite-artirim-talebini-reddetti.html>. (28.10.2016).
- "Rusya prezidenti bu gün Azərbaycana gəlir", 2009 İyun 29, *Aran News*, <http://az.arannews.com/?MID=21&Type=News&TypeID=1&id=12655>. (12.08.2016).
- Şenay, Gonca, "hangisi daha avantajlı?", <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hangisi-daha-avantajli>. (28.10.2016).
- Türk Akımı projesi nedir? 11/10/2016, <http://enerjienstitusu.com/2016/10/11/turk-akimi-projesi-nedir/>. (28.10.2016).
- Turan, İlter, "Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve Fırsatlar", 11 Şubat 2009, *Bilgesam*, <http://www.bilgesam.org/incele/1074/-turk-rus-iliskileri--sorunlar-ve-firsatlar/#.WL6l6FXyjIU>. (07.03.2017).
- "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)", http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa. (06.04.2016).
- "TC Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. (09.04. 2016).

- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Azerbaycan İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (05.03.2016).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Azerbaycan ilişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (05.03.2016).
- Telatar, Gökhan, "BTC Boru Hattı: Rusya'nın Transkafkasya'daki Etkinliği", 08.07.2005 http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/273/btc_boru_hatti_rusyanin_transkafkasyadaki_etkinlig. (01.08.2016).
- Turkish Stream gas pipeline: Moscow & Ankara sign agreement in Istanbul", 10 Oct, 2016, <https://www.rt.com/business/362279-gazprom-turkish-stream-pipeline/>. (28.10.2016).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Ermenistan ilişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. (10.09.2016).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/bn_1_-_asya_da_isbirligi_ve_guven_arttirici_onlemler_konferansi_aigk_hk_-_conference_on_interaction_and_confidence_building_me.tr.mfa. (24.09.2016).
- "Türkiye Azerbaycan siyasi ilişkileri", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. (11.09.2016).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Dış Politika Kronolojisi 2013", http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-kronolojisi_2013-11-kasim.tr.mfa. (08.09.2016).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Dışişleri Bakanları düzeyinde üçlü diyalog mekanizması teşkil edildi", <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanlari-duzeyinde-uclu-diyalog-mekanizmasi-teskil-edildi.tr.mfa>. (11.09.2016).
- Türkiye Cumhuriyeti Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı Arasında Nükleer Güç Mühendisliği Alanında İşbirliği Protokolü <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150426-2-1.pdf>. (18.05. 2016).
- "Türkiye-Rusya Ekonomik Ve Ticari İlişkileri", Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://moskova.be.mfa.gov.tr/showinfonotes.aspx?id=219659>. (26.06.2016).
- Tolstov, Sergey, "Ukrayna'daki siyasi krizin sebepleri ve öne çıkan özellikleri", *Aljazeera Turk*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ukraynadaki-siyasi-krizin-sebepleri-ve-one-cikan-ozellikleri>. (18.07.2016).

"Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı", http://www.mfa.gov.tr/no_-63_-16-mart-2016_-kirim_da-2014-yilinda-duzenlenen-referandum-hk_.tr.mfa. (20.07.2016).

"Türkiye-Rusya ilişkileri 2015 yılında hangi aşamalardan geçti?", 31 Aralık 2015, *T24*, <http://t24.com.tr/haber/turkiye-rusya-iliskileri-2015-yilinda-hangi-asamalardan-gecti,322514>. (05.09.2016).

"Türkiye Rusya'nın önemli ortaklarından biridir", 13 Ekim 2015, *NTV*, <http://www.ntv.com.tr/dunya/turkiye-rusyanin-onemli-ortaklarindan-biridir,UXUiXNyly0CkIbu5sBk2kQ>, (05.09.2016).

Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=27&dil=1. (10.06.2016).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.tr/no_150---6-ekim-2006_-karadeniz-uyumu-harekati-hk_.tr.mfa. (10.06.2016).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon", 13 Şubat 2009 <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa>. (18.05.2016).

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetail/Rusya%20Federasyonu;jsessionid=g4gb0HbpZGtC0buYKanTvazLoFLKRgu0j1flbkCb2RpRqNDHYR!759168966?_afLoop=248525718807571&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D248525718807571%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D1z4is9dzo_4. (18.05.2016).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol", <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/protokol.pdf>. (03.12.2016).

Türkiye Büyük Milet Meclisi Başkanlığı, Kanun No. 4712, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4712.html>. (03.01.2017).

Telatar, Gökhan, "BTC Boru Hattı: Rusya'nın Transkafkasya'daki Etkinliği", 08.07.2005, *TASAM*, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/273/btc_boru_hatti_rusyanin_transkafkasyadaki_etkinlig. (04.01.2016).

Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi, <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>. (05.01.2017).

Tüysüzöğlü, Göktürk, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Enerji Faktörü ve TANAP", 16 Eylül 2012, <HTTP://POLİTİKA.AKADEMİSİ.ORG/2012/09/16/TURKİYE-AZERBAYCAN-İLİSKİLERİNDE-ENERJİ-FAKTÖRÜ-VE-TANAP/>. (09.03.2017).

"TANAP hızlanabilir mi?", *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/tanap-hizlanabilir-mi>. (09.03.2017).

(United Nations, Security Council, S/RES/1217 (1998), 22 December 1998. Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2012, [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1217\(1998\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1217(1998)) BMGK kararları). Bülend Aydın Ertekin, "Neo-Rusya'nın Akdeniz Rüyası: Neo-Rusya'nın Suriye Arap Baharın'daki Rolü", *Bilge Strateji*, Cilt 4, Sayı 7, Güz 2012. (25.05.2016).

Uluslararası Boru Hatları ve Boru Hattı Projeleri, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri>. (26. 12. 1016).

"Vladimir Putin announces Russian sanctions against Turkey", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/28/vladimir-putin-calls-for-greater-sanctions-against-turkey>, 28 November , 2015. (09. 10. 2016).

Varol, Tuğçe, "TANAP: Ödül mü, Ceza mı?," *21. Yüzyıl Enstitüsü*, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2012/07/18/6673/tanap-odul-mu-ceza-mi>. (09.03.2017).

Yorkan, Arzu, "Ukrayna-Rusya Doğal Gaz Krizi: Avrupa ve Türkiye Zor Günler Geçiriyor", *AB Bülteni*, <http://www.abbulteni.org/makale-ve-yorumlar/183-ukrayna-rusya-doal-gaz-krizi-avrupa-ve-tuerkiye-zor-guenler-geciriyor.html>. (09. 10. 2016).

"Yeni Azərbaycan Partiyası", <http://www.yap.org.az/az/view/pages/21>, 9 Oktyabr 2013-Cü Azərbaycan Respublikasının Prezident Seçkiləri. (09. 10. 2016).

No: 99, 12 Mayıs 2010, Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Vatandaşlarının karşılıklı seyahatlerine ilişkin usullere dair anlaşma HK. http://www.mfa.gov.tr/no_-99_-12-mayis-2010_-turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-vatandaslarinin-karsilikli-seyahatlerine-iliskin-usullere-dair.tr.mfa, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (26.06.2016).

90'ların Türkiye'sinden "20 Ocak 1990 Bakü Katliamı"na Bakmak, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/862-90-larin-turkiye-sinden-%EF%BF%BD20-ocak-1990-baku-katliami-na-bakmak>. (24.05.2016).

"1997 S-300 Füzelerinin Kıbrıs'a Yerleştirilmesi Bunalımı", 30 Mart 2012. http://www.turkishgreek.org/index.php?option=com_content&view=article&id=82:1997-s-300-fuezelerinin-kbrsa-yerletirilmesi-bunalm&catid=35:kibris&Itemid=56. (12.04.2016).